

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL SURVEY OF INDIA
CENTRAL
ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 82681

CALL No. 891.54 1-4/17

D.G.A. 79

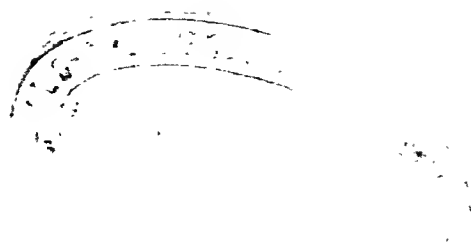
17/9/08

~~SECRET~~

D-28-08

V:8

SECRET

Anecdota Oxoniensia

YÛSUF AND ZALÎKHÂ

BY

FIRDAUSÎ OF TÛS

EDITED FROM THE MANUSCRIPTS IN THE BODLEIAN LIBRARY,
THE BRITISH MUSEUM, AND THE LIBRARY OF THE ROYAL
ASIATIC SOCIETY, AND THE TWO LITHOGRAPHED TEXTS OF
TEHERAN AND LUCKNOW (OR CAWNPORE)

BY

HERMANN ETHÉ

FASCICULUS PRIMUS

Oxford

AT THE CLARENDON PRESS

1908

164 908

353
HENRY FROWDE, M.A.
PUBLISHER TO THE UNIVERSITY OF OXFORD
LONDON, EDINBURGH
NEW YORK AND TORONTO

23681.
26. 4. 56.
891. 511 / Fw / Eth.

PREFACE

I NEED not repeat here the manifold proofs for the genuineness of Firdausî's authorship or the arguments which led me to adopt upon the whole the longer versions as basis for my text—both are given in detail in my paper, read before the Vienna Congress in 1886 (Verhandlungen des VII Internationalen Orientalisten-Congresses in Wien, Semitische Section, pp. 20-45, Wien, 1888), and embodied, with some important corrections, in my 'Neupersische Litteratur' (Trübner, Strassburg, 1897, Band II, p. 229 sq.). Of the five MSS. and the two lithographed editions which I had at my disposal, *IV* (Walker Or. 64, dated A.H. 1140, see my Bodleian Cat., vol. i, No. 505) and *M* (Morley's copy in the British Museum, Add. 24,093, dated A.H. 1055, see Rieu's Persian Cat., vol. ii. p. 545) represent the larger redaction; *E* (Elliott 414, dated A.H. 1232, see Bodleian Cat., vol. i, No. 506), *A* (Royal Asiatic Society, MS. Cat., No. 214), *T* (Teheran, lithograph, A.H. 1299, kindly presented to me in 1885 by Mr. Sidney Churchill in Teheran), and *N* (Naval Kishor Press, Lucknow, A.H. 1287 and 1290, collated by me in the British Museum, re-issued at Cawnpore A.H. 1298 and 1304, the latter in my private collection) the shorter one. In *E* and *T* not seldom additions from the longer redaction are found, while on the other hand sometimes verses of the shorter one are absent in the longer. Midway between the two redactions stands *B* (Bland's copy, originally in Major Macan's Library, afterwards in that of Col. Baumgartner, now in the British Museum, Or. 2930, see Supplement to Rieu's Persian Cat., No. 200), which combines, with a few exceptions, the contents of both, and includes, moreover, that unique chapter on the origin of the poem and the two older poets who treated the same subject before Firdausî, see pp. 13-17 in the present edition. It is, unfortunately, very incorrectly written by an ignorant scribe, and the arrangement of verses is in great confusion, but in spite of that it is of considerable value.

Whilst basing my text in the main on *B*, *M* and *W*, I have, however, not been unmindful of the sound maxim, laid down by the late Dr. Teufel (in his critical remarks to my edition of Nâsir bin Khusrau's *Rûshanâ'inâma* in *Z. D. M. G.*, vol. xxxvi. p. 105 sq.), that the only possible way with Persian poets to produce a readable text is to make the best selection of verses from all available MSS., provided, that careful attention is paid to the individual peculiarities of the author in question.

In order to facilitate linguistic comparisons I have extensively quoted from a special dictionary of Firdausi's Book of Kings, the *Ganjnâma dar ḥall-i-lughât-i-Shâhnâma* by 'Alî al-makkî Ibn Ṭaifûr al-bistâmî, completed A. H. 1079 (unique MS. No. 1798 in the India Office, see my Cat., vol. i, No. 891); for the sake of comparative literature I have given from time to time a summary of similar scenes in, and extracts from, the *mathnawîs* of Jâmî (Rosenzweig's edition) and Nâzim of Harât, who died A. H. 1081 (MS. 184 in the India Office, see my Cat., No. 1593), dealing with the same subject. At the end of the second part I intend to add: (*a*) a complete index of the words and phrases, commented upon in the notes; (*b*) the most important various readings from the copy of Sir W. Jones (now in the India Office, see No. XXVIII in the Cat. of Denison Ross and Edw. G. Browne, 1902), the very existence of which, to my greatest regret, only became known to me when the bulk of this first part was already in print; and (*c*) a full list of errata (by an oversight the گ of گشاد, گشادی, گشایی, &c. has been printed ك on the first four sheets, see p. ۵, line 9, and verses 114, 129, 173, 252, 311, &c.).

H. ETHÉ.

UNIVERSITY OF WALES,
UNIVERSITY COLLEGE, ABERYSTWYTH.
MARCH, 1908.

يوسف وزليخا

من تصنيف فردوسي طوسي

طبع

في المطبعة المدرسية في مدينة اوكسفر

سنة ١٩٠٨ المسيحية

یوسف و زلیخا

من تصنیف فردوسی طوسی

<p>که جاوید باشد همیشه بجای¹ نه شبه و نه همتا نه جُفت و ولد مکین آفرید و مکان گسترید³ مر اورا ثنا⁴ و مر اورا سپاس که با حکم او بنده را نیست خواست⁵ بپیوست باهم سفید و سیاه بسنگ اندر آتش بابر اندر آب ببار آورد شاخ پژمرده را هم از زنده آورد مرده پدید⁹ ورا زبید این کار برداختن</p>	<p>بنام خداوند مردو سرای یکی فرد² و جبار و حی و صمد سفید و سیاه جهان آفرید توانا همیشه مر اورا⁴ شناس 5 بما بندگان حکم و فرمان و راست سپهر آفریدست⁷ و خورشید و ماه سرشتست تا روز حشر و حساب بقدرت کند زنده مر⁸ مرده را هم از مرده مر زنده را آفرید 10 جز¹⁰ او کس نداند چنین ساختن</p>
---	--

¹ So correct in *B* and *T* (where *ماند*, however, is substituted for *باشد*). *E* has *خداى* instead of *بجای*, which may do also. Quite against the laws of rhyme is the reading of *A*, *M*, *W*, and *N* *بهر دو سرای* که جاوید باشد.

² *N* *يك فرد*. ³ So *A*, *M*, *W*, and *N*. *B*, *E*, and *T* have again *آفرید*.

⁴ So *B*, *E*, and *T*. *A*, *M*, *W*, and *N* *توانا مر اورا همیشه*.

⁵ *E* *سیتا* (abridged from *ستایش*). ⁶ Verse 5 only in *B*.

⁷ *T* *سپهر آفرید او*. ⁸ *E* and *T* *هر*.

⁹ *E* wrongly *پدید* *زنده آورد*. The order of vv. 6-9 is that of *B*, and with regard to vv. 6 and 7 also of *T*; all the other copies have the apparently less appropriate order: 8, 7, 6, 9.

¹⁰ *E* and *N* *چو او*. Between vv. 9 and 10 there are in *B* three additional verses which appear spurious from their wording as well as from the absence of

ستایش بیغمبر صلوات الله و سلامه علیه^۱

محمد رسولست و بیغمبرست
که از دین پاکش جهان خرمست^۲

سه خانه که شان بادی است گوهر ^۳	نرازوی و دلو است وجوزا ترا ^۴
سه خانه که از خاک دارد مزه	جدی دان و ثور و دگر سنبله ^۵
مر این خانها را کران تا کران	بخشید نیکو بهفت اختران
دو آمد بخش ^۶ مه و آفتاب	ده آمد بینج اختر ^۷ نیکتاب
نماه و بخور داد خرچنگ و شیر	که هستند بر آب و خشکی دلبر
بکیوان که تابد همی از فراز	بره داد و دلو و کشادست راز
بهرام کینجوی جنگ آزمای	حمل داد و عقرب بگانه خدای
بنامید با رامش و آرج ^۸ داد	ز بخشش ترازوی و گاوی بداد
دو خانه دگر داد بزدان پاک	عطارد ^۹ که او صدر دارد بخاک
ورا داد جوزا ابا سنبله	خداوند نیک و بد هر گله
دو خانه دگر داد با مشتری	خداوند بکتای فرد غنی ^{۱۰}
که آن قوس و حوتست ای نیکرای	نداند بجز پاک اینده خدای

^{۱ ۲} For notes 1 and 2 see p. ۶.

and Scorpio (عقرب), which is the latter of these two, and consequently the third in the triad. A rhyme like نُحُست and بَسْت would, in itself, not necessarily disprove a Firdausian origin, as similar ones frequently appear in good old poets, especially in those of Khurâsân, see the valuable remarks of Dr. Teufel, in Zeitschrift der D. M. G. vol. 36, pp. 98-100. The *wakry* triad consists of the 4th, 8th, and 12th signs of the Zodiac: Cancer (Arabic السَّطْرَان), Scorpio, and Pisces (Arabic السَّمَكَيْنِ or الحَوَاتِ). ^a So distinctly in all three copies, probably for جوهر^{۱۱}, as Arabic حال 'in substance.' ^b The *airy* triad consists of Gemini (Arabic التَّوَامَان), Libra (Arabic المِيزَان), and Aquarius (also called ساكب الماء), i. e. the 3rd, 7th, and 11th signs of the Zodiac. ^c The *earthy* triad consists of Taurus, Virgo (Arabic العَذْرَا), and Capricorn, the 2nd, 6th, and 10th signs of the Zodiac. ^d Text in all three copies بخشش. ^e Text in all three copies اختری. ^f A marginal gloss in *M* and *A* says آرج بالفتح قدر و انداز. ^g دادن here with double accusative, a novel construction. ^h So in *W*. *M* and *A* read فروغی (?) (فرغی (!) بالفتح نیکو. ⁱ *W* بزدان.

زجرخ و نجوم و مه و آفتاب	زباد و زانش زخاک و زآب ^۱
نیستیش جمله دلبند ناک	همه مُتَکِرانش ذلیند و خاک ^۲
برو آفرس باد وزو آفرین	بر آن شاه محمود پاکیزد دین ^۳

any rhyme in the second *lail*, and the unprecedented use of the اضافه after صاحب:

بعین دان کد بشناسدش پاکرای	بچشم و زدان و بدست و بپای
برونست بزدان زحد و حساب	حنین گفت آن صاحب معجزات ^(۱)
حدائست بی متل و جبار بار	دلبش بهستی درش بی شمار

^۱ *B* افزونست تا گاو و ماهی و آب. This modification is clearly made by the transcriber in order to round the sentence off, which in all the other copies finds its syntactical conclusion in the following verse ۱۲, which in *B* is separated from v. ۱۱ by thirty-four *baits*, belonging to a much later chapter (see below, v. ۲۷۰ sq.); v. ۱۲ here corresponds to v. ۴۹ in *B*.

^۲ So in *B*, *A*, and *N*. *M*, *W*, *E*, and *T* read ذلیند ناک. With v. ۱۲ begins the original part of *A* (on fol. ۵^a); the previous verses (with the exception of v. ۵) and those twenty-two spurious verses of *M* and *W*, which are given in note ۴, have been supplied on the fly-leaves of *A* from *M* by Ghulām Haidar, a native of Bengal, during his stay in London, ۱۸۶۵.

^۳ So in *B*. All the other copies شخص.

^۴ Instead of this verse twenty-two others are found in *M* and *W* which clearly bear the stamp of amateur versification, and are probably interpolated by a copyist proud of his superior astronomical knowledge; they are as follows:

همه شب بیمار است گردان سپهر	بر از اختر روشن و ماه و مهر
ده و دو چنانکه شنبدست گوش	فزون زین نداند دل ناک هوش
سه آبی سه خاکی و سه آتشی	سه بادی همه مایه سرکشی
سه خاند کد اش ^۱ آتشین گهرست	کمانست و غُرْمست ^۲ و شیر اندرست
سه آبی ^۳ یکی ماهی آمد نخست	دو خرچنگ واز دو سیم عقربست ^۴

غُرْم^۱ A marginal gloss in *W* and *A* says: کُش او^۲; کُش *M* and *A*. کُش^۳ mountain-goat = Aries, Arabic الحمل); the *fiery* triad therefore consists of the ۱st, ۵th, and ۹th signs of the Zodiac: Aries, Leo (Arabic الأسد), and Sagittarius (Arabic الفوس and الزامی). ^۴ I.e. there are two crab-like constellations: Cancer, which is itself pre-eminently called خرچنگ.

20 ازو گفت باید سخن سرسیر وزو جست باند هنر در بدر¹
 منم بنده اهل ببت نبی ستابنده خاك پای وصی
 ابا دیگران مر مرا² کار نیست بدیشان مرا راه دیدار³ نیست

سنودن *T* . جز او (Hebrew 12) after a positive, to denote comparison, comp. Hebrew 12). (ستوده تری perhaps a clerical error for *B* است *B* . ازو هست

¹ So *B* . except that سخن appears in the second hemistich again, instead of هنر . *W* has (against all rules of rhyme) in both hemistichs در بدر . The other copies have بدر in the first and سرسیر in the second hemistich.

² So *T* . ازین دیگران الخ وزین دیگرانرا مرا *N* . وزین دیگران مر مرا *A* .

³ *A* راه و دیدار . In *E* the second hemistich runs in this way : بدینیا مرا راه . In *B* , *M* , and *W* these two verses, 21 and 22, which have a distinct Shi'ite tendency, are entirely missing, and in their place appear six new verses of an orthodox Sunnite character, viz.

صحاباں او جمله اخیر بُدند سراسر به پیشش چو اختر بُدند^c
 ولیکن از ایشان چهار آمدند که در دین حق^b نامدار آمدند
 ابو بکر صدیق شیخ العتیق^c که بُد روز و شب مصطفی را رفیق
 ز بعدش عمر بُد که کسرای شوم^d زیمش نبارست خفتن بروم
 پسش^e میر عثمان دیندار بود که شرم و حیا زو بدیدار بود
 چهارم علی ابن عم رسول سرشیر مردان و زوج^f بتول

^a The text is according to *B* . *M* and *W* اختر instead of اخیر, and in the second hemistich *M* شیخ^c در دین و حق^b . همه هریکی مهر (همچو *W*) انور بدند

and in the second hemistich as rhyme-word بیوم (or as *M* reads, clearly against the rhyme, یتوم^e . *M* and *W* سوم^f . *M* and *W* شیخ و عتیق^d . *W* عتیق . گفتار اندر باد کردن سبب این قصه , v. 169 sq.) for a wazîr or general of the prince of Trâk, one of the Bûyides who were prominent champions of the Shi'ah, the verses put in the text seem to be the genuine ones. They are, moreover, in striking agreement with the two Shi'ite *kaşîdas* ascribed to Firdausî, and published in my second article on 'Firdausî als Lyriker' (Sitzungsberichte der Münchener Akademie, philos.-philol. Classe, 1873. pp. 635-653).

همی تا خدا این جهان آفرید ازو صنعها کرد یکسر بدید^۱
 بحقی^۲ محمد علیه السلام نامد بدید از همه خاص و عام^۳
 کسی کش دهد انزد این بانگاه^۴ ازو باید اندوخت آئین و راه
 بی فرخ او گرفتن سزد ستوده ازو نیست نزد خرد

مر این خانهارا بمشود ناز^۵ خدای بزرگ انزد بی نیاز
 بهر خانه هریک اندر شوند نباشند یکچند بیرون شوند
 بدبسان نهاد این همه اختران همیکرد آئین و ساز جهان
 گهی برف نارد گهی باد گرم گهی بر میانجی دلآرام نرم^۶
 ثنای خدای که این ساختست ز نیک و بدش باز پرداختست

^۱ So in *B*. *E* در بیان مدح جناب رسالت و وحی آنحضرت صلی الله علیه و آله و *M* and *W* در نعت سید المرسلین; no heading in *A*, *T*, and *N*, where the text is uninterrupted.

^۲ Verse 15 only in *B*.

^۳ So in *B* (with an incorrect *وزو* in the beginning), *A*, *E*, *T*, and *N*. *M* and *W* have less appropriately نامد بدید ازو, since the same idea is expressed in the immediately following verse.

^۴ *B* بمثل *T*.

^۵ So in *B*. *M* and *T* نیامد پدیدار از خاص و عام; *W* instead of *از*; in *A*, *E*, and *N* a distinct *بیامد* appears, contrary to the obvious sense of the verse.

^۶ *E* بارگاه. *B* ایزد از وی نگاه. ^۷ So *B*. In the other copies آموخت.

^۸ So *M*, *W*, *E*, and *N*. *A* has (apparently as a gloss to the less common *از*.

^a Text has *باز*. ^b The distribution of the seven planets over the twelve signs of the Zodiac is consequently this:

Moon	—	Cancer	4th sign of Zodiac.
Sun	—	Leo	5th „ „
Saturn	— {	Capricorn	10th „ „
		Aquarius	11th „ „
Mars	— {	Aries	1st „ „
		Scorpio	8th „ „
Venus	— {	Libra	7th „ „
		Taurus	2nd „ „
Mercury	— {	Gemini	3rd „ „
		Virgo	6th „ „
Jupiter	— {	Sagittarius	9th „ „
		Pisces	12th „ „

کزین چار گوهر برانگیختند
 بفرمان دارای هفت آسمان
 جهان هر سه مه چهره دیگر کند
 30 چو اندر بتره مهر ماوا کند
 شب و روز با هم برابر شوند
 یکی دبیّه روم با فد بباغ
 بدانسان چکد ابر زاشک⁴ بهار
 کجا بر وزد باد برگوشه⁵
 35 بهر دو کند این جهانرا بهشت
 بر از نقش مانی شود کوهسار
 هزاران گل از گیل بیرون دمد
 چو آید دگر از بره سوی شیر⁶
 ببستان درون میوه حلوا شود
 40 بر آور سرو شاخ سنبل بین
 بسرخ چو خون و بگردی چو گوی
 همی تا بود آفتاب دوان
 بدینسان همه در هم آمیختند
 که اندر تن تیره بنهاد جان
 هم از گردش فصل اختر¹ کند
 جهان چهره پیر برنا کند
 دم و باد چون مشک اذفر شوند
 دگر بار بندد همی مَرغ² و راغ
 زگل بر دمد صد هزاران نگار
 زمشک و زعنبر کند خوشه³
 چه در فرودین⁵ و چه اردبیهشت
 جو دریای قلزم شود چو بار⁶
 جز ایزد که داند که آن چون دمد⁷
 هوارا ببینی چو آتش دلیر
 که عقل تو زو سخت شیدا شود
 بجز ایزد پاک کس را مبین
 بود نغز و آراسته⁹ باغ روی
 بشاهین¹⁰ و در کردم کاروان

¹ فصل دیگر *W*. فصل اختر *M*.

² So correctly according to the various reading on the margin; the text has ماه.

³ In *M* the following marginal gloss: مَرغ بفتح رُستنی و نبات مرغزار، مرکب ازین زمین با دامن کوه = راغ؛ است بالفهم معروف راغ دامن کوه بود که بجانب صحرا باشد: Ganj-nāma, f. 8r^a.

⁴ *W* ابر و اشک.

⁵ So to be read, according to the metre, instead of فرودین in the MSS. This abridgment appears several times in the Shāhnāma also.

⁶ *W* has a silly روزگار instead.

⁷ *W* in both hemistichs. دمد.

⁸ *W* چو آید دگر بره بر سوی شیر (modification made, as it seems, to introduce a proper subject to the verb آمدن, which, in the text above, must be supplied from verse 30, viz. مهر). Leo is the 5th sign of the Zodiac (2nd in the summer season).

⁹ *W* بود بار آراسته.

¹⁰ I. e. المیزان 'Libra,' the 7th sign of the Zodiac (1st in autumn), after which follows كجدم or كزدم, Arabic 'العقرب' 'Scorpio.'

از آزار ایشان تورخ را بناب	که آزار شان دوزخ آرد بناب ^۱
	حکایت ^۲
نهاد جهانرا بین ای بسر	که چون ساختست اینجهان سر بسر
۲۵ بگستردش از تیره خاک گران	درو آتش و داد و آب روان
بماده چهارند ^۳ این گوهران	و لیکن بمن انهمه بیکران

^۱ So in *A*, *E*, and *N*. *T* has in the second hemistich بآب instead of بناب. *B*, *M*, and *W* have introduced the following slight modifications:

از آزار این (شان *W*) چار دلرا بناب که آزار شان دوزخ آرد ثواب
so as to make this bait the proper continuation of their Sunnite verses. The genitive after آزار is here to be taken as objective, whereas in the adopted text it is subjective. With this bait the 'praise of the prophet' ends in *A*, *E*, *N*, and *T*. In *B* two other verses are added:

چو در دوستی شان ببندی تو دل	نباشی بنزدیک یزدان خجل
سخنهای پیغمبر رهنمای	نگوید جز آنکش بود عقل و رای

The latter of these two, which is also found in *M* and *W*, is to all purposes identical with the verse with which the chapter—immediately following in *A*, *E*, *N*, and *T* after v. 23 in the text above, and styled in *E* در بیان شروعات و حالات و مقدمه در نظم کتاب و نعت پیغمبر مستطاب in *T* قصه حضرت یوسف علیه السلام. in *N* simply سخن در بیان (whilst no heading appears in *A*, where the text runs on without interruption)—opens. viz.

سخنهای پیغمبران خدای	بگویم بدانکش بود عقل و رای
----------------------	----------------------------

(only modified so far as its different position in each of the two sets of MSS. necessitates it), and which moreover reappears, according to *M* and *W*, in v. ۱۰۳. In *M* there are three more doubtful verses, to conclude the 'praise of the prophet,' viz.

باندازه اشک ابر بهار	باندازه ریگ و رمل قفار
باندازه برگهای شجر	باندازه خلق او سر بسر
باندازه هرچه هستست و بود	پیغمبر و خاندان بر درود

The second and third verses are found in *W* also, with the following modification in the last hemistich: پیغمبر و خاندانش درود.

^۲ Verses 24-102 in *M* and *W* only; whatever may be thought of their authenticity, they show at least a remarkably pure Persian, have a true poetical ring, and bear close relation to many passages in the *Shāhnāma*.

^۳ *W* (or اند as the writing is very indistinct) بماده چنان آمد.

6۵ هوا بر زمین سخت گریان شود
تو گوئی هوارا که بیدل شدست
یکی زاسمان بنبه تا رو زده^۱
شگفت ابروی ماه را بهمن^۲ است
چو خورشید در دلو و ماهی بود
6۶ بآباد و ویران گیتی همه
دوان آب روشن ببندد بسنگ
بباغ اندرون چون یکی بگذری
تو گوئی مگر لشکر تازیان
همه نیزه جنگ بر داشته
7۰ جهانرا سه ساز است، چون این بود
بود بر سر کوه سیم سفید
نه بوی از گل آید نه سبزی زبید،
در صفت پادشاه اسلام گوید

بزرگا خدیوا^۳ توانا توئی
گر از اوج گویم چو کیخسروست
گر از داد گویم شه^۴ کامران
7۵ اگر گویم از معرفت وز بصر^۵
گر از دور مر مرد را بنگرد
بداند مرا و نهاد و سرشت
اگر گویم از بخشش دست شاه

^۱ رو دادن = رو زدن.

^۲ Here the white plant of that name, which comes out in the month Bahman (the eleventh of the Persian year), when the sun is in Aquarius (دلو, see the following verse).

^۳ و تیشه W.

^۴ زسر W.

^۵ ببینخ اندرون آب و رنگ W.

^۶ W خدایا. About the prince of 'Irāk, to whom the poem is dedicated, and who is styled here 'Pâdishâh of Islâm,' see the preface.

^۷ بشد W.

^۸ در نظر W.

نگردد ازین چون شود راز ناز ^۱	جهازرا چنین باشد آئین دراز
جهان سرد گردد زیرپ سره	جو مهر از کمان ^۲ شد بسوی بره
کزو گاه بیشین نمابد جو شام	۴۵ هوا برکشد برده ^۳ نبره فام
ببیل برآکنده ماند درست	گسسته بود چون برآید نخست
کجا دند ^۴ بیل چون رود بیل	بپیلان نماید جو ماند بیل
چو سنگی بود پیش کو ^۵ گران	مهمین بیل نزد کھین لخت از آن
جز ایزد که داند که چونست و چند	زدیا برآید چو کو ^۶ بلند
گهی معجوزد و گهی چون سید ^۷	۵۰ گهی رنگ او تیره گاهی سفید
ناستد چو گسترده شد بگسلد	نازند زمان در هوا گسترده
ورا نیز پیوسته شد بادبان	تو گوئی که گشتی شدست آسمان
که ویرا همی سنگ و آهن دهد	گر آتش زسنگ و آهن جَهد
بدانسانکه ترسان شود مرد و زن	بغرد پس از آتش افروختن
سرش زیر چرخ کبود اندر است	۵۵ هر آنکس که او در جهان مهتر است
زسر در سراسر گسسته شوند	بیکجا بگه گر شکسته شوند
مگر چون بود باک دانای چند	بغلتنند ازین آسمان بلند
که غریدن رعد ابن آسمان	سرانجام صد یک نباشد از آن
بگردد چو دلخسته شور و سخت	جو آتش نمود و جو غرید سخت

The following verses of the *Shâh-nâma* (in Zâl's answer to the riddles of the Mobeds) may serve to elucidate the second hemistich:

همه تیرگی دارد اندر نهان	زبرج بره تا ترازو جهان
بدان تیرگی و سیاهی شود	چو زین باز گردد بهاهی شود

(Spiegel's *Chrestom. Pers.*, p. 44, ll. 11-14).

² Arabic القوس, the 9th sign of the Zodiac (the last in autumn), which forms the transition to winter.

³ A similar comparison is offered by the expression بیل آبکش for 'a black cloud.'

⁴ The same rhyme-word, used in the first hemistich in the general sense of 'bright,' as a contrast to 'gloomy and dark;' in the second, in the special sense of 'white,' as a contrast to 'yellow.'

و زن بهترت باشد آرام و جای	۱۰۰ شوی راست با راستان خدای
سر انجام چون گاو و چون دد بود	هر آنکس که کردار او بد بود
نبودند جز پاک پیغمبران ^۱	بهین همه مردمان جهان
نگوید جز آنکش بود عقل و رای ^۲	سخنهای پیغمبر رهنمای
دلش را فروزانتراز زهره کرد ^۳	همه دانش ایزد ورا بهره کرد
نبوشت ازو آشکار و نهان	۱۰۵ زهفتم زمین تا بهفت آسمان
چه گرم و چه سرد و چه درمان و درد	همه در دل او نگاریده کرد
که او بود پیغمبر کردگار	از آدم درون تا بدان ^۴ روزگار
بدو داستانهای پیغمبران ^۵	فرود آمد از داور داوران
فلک بر ^۶ بد و نیک شان چند گشت	که مر هر یکی را چه بر سرگذشت
چه آغاز بود و چه انجام شان ^۷	۱۱۰ چه کردند و چون بود هنگام شان
همه بر دلش بر فروزنده بود ^۸	پیغمبر یکایک فرو خوانده بود
دلش را همه نغز و نیکو نمود ^۹	کم و بیش هر داستانی که بود

^۱ Between vv. ۱۰۲ and ۱۰۳ there are repeated in *M* and *W* vv. ۱۹ and ۲۰, see p. ۷, note ۱, with these modifications: v. ۱۹, first hemistich, رَه فَرخَ الَح; second hemistich, ستودنش فرضست نزد خرد.

^۲ See above, p. ۸, note ۱. *M* and *W* سخنهای پیغمبران خدای (contrary to the context, which requires the singular پیغمبر, i.e. Muhammad).

^۳ Verses ۱۰۴ and ۱۰۶ only in *B*, *M*, and *W*.

^۴ *A*, *T*, and *N* بدین. In *E* this verse is missing.

^۵ Only in *M* and *W*.

^۶ فلک را W.

^۷ So in *B*. *A*, *E*, and *N* چه بودند و چون الَح. *T* has, in the second hemistich, چه کردند: چه کردند. In *M* and *W* the first hemistich runs thus: چه کردند. چون بود فرجام شان.

^۸ So in *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* فروزنده instead of نماینده. On the correctness of the rhyme خوانده (which might, if absolutely necessary, be read in the abridged form خَوْنده) and فروزنده or نماینده, comp. Dr. Teufel, loc. cit., see above, p. ۴, note ۴. Decidedly without a proper rhyme is the reading of *M* and *W*:

به (ز *W*) پیغمبران یکیک خوانده بود دلش را همه حال بنموده بود

^۹ Only in *B*.

که بخشیدن دست وی چون هواست
80 بدربا و کان دُر و زَر عیار
همی تا بود گردش سال و ماه
همی تا سرشت جهانرا نهاد
مَبراد² بیروزی از شهریار
بتن در دلش روشن و شاد باد
85 تن وی بصحّت کفّ وی بجام
بتابید سلطان اقلیمها
دل شاه باد ایمن از بیمها³

در شرف آدمی از حیوانات

زهر چیز کاورد بزنان بدبد
بهمن همه جائور آدمیست
خداوند مر⁴ بنده را نیک خواست
90 جز از آدمی جائور نیست و چیز
همی تا بوی از چه بزنان شناس
ترا و مرا راست زان آفرید
خردمان بدان داد ناگر رواست
جرا آن بکی سال و مه راستست
95 درین هست بسیار گفتار نغز
نشانی ترا بدهم ای گنج هوش
همیگویدت خویشتن را ببین
بدان تا بدانی که ما راستیم
اگر راست باشی جو بالای خویش

... آن سی سوار - کجا برگزشتند: see the verse of the Shâhnâma: که=کجا¹
بر شهریار.

هر³ W. here in passive sense, as frequently in the Shâhnâma.²

⁴ The same rhyme-word, used in the first hemistich in the general sense of جماد 'inorganic matter,' as a contrast to 'animal;' in the second, in the special meaning of 'valuable, precious thing' (=گرانماده).

الف لام را تِلْكَ آیات ^۱ را	بخوان تا بیابی ^۲ حکایات را
بکی سورتست این که اندر قرآن	نیانی چنین از کران تا کران ^۳
سراسر همه قصّه یوسف است	ز قول جهان داور منصف است
یکی قصّه دلکشای عجب	مهیّا بلفظ و لسان عرب ^۴
خرد باید اینرا بخواند درست ^۵	چو بر خوانده باشد بداند درست
گفتار اندر سبب نزول سورة یوسف علیه السلام ^۶	
کنون ای خردمند دانش بذیر	نکی سوی من کن دل و هوش و ویر ^۷
از آغاز بشنو که چون شد ^۸ سبب	که این سورت آمد ز زندان ^۹ رب
شنیدم ز گفتار دانشوران	خرد پروران و سخن گستران
که بکروز ^{۱۰} بیغمبر ابطی	ند اندر سرای علی الوسی ^{۱۱}

^۱ Beginning of Sûrah XII. *A*, *E*, and *N* اگر خوانده تِلْكَ آیات.

^۲ So *B*; all the other copies بدانی. In *A* the two hemistichs are transposed. In *M*, *W*, and *T* this verse opens a new chapter which gives in *M* and *W* as heading the first two verses of Sûrah XII. The (rather inappropriate) heading of *T* runs thus: آغاز داستان یوسف و زلیخا و گذارش آن.

^۳ In *B* another verse is added to this, forming a kind of anti-climax to it and, no doubt, interpolated:

بکی سورتست آن که اندر کتاب بیابی اگر بطلبی بی حجاب

^۴ Only in *B*, *M*, and *W*.

^۵ So in *B*. *M* and *W* بخواند درست (گر *W*) خرد باید آن کین *A*, *E*, *N*, and *T* خرد باند این داستانرا نخست.

^۶ So in *B*, corresponding to the headings in *N* and *E*, viz. آغاز داستان سبب. در بیان نازل شدن سورة یوسف (put in *N* before v. ۱۳۰), and *N* بجناب رسالت صلی الله علیه وسلم. In *A* an interval is left, but the heading is not filled in. In *M*, *W*, and *T* the text runs on without interruption; comp. note 2 above.

^۷ فهم and خاطر و حفظ = یاد, according to Shams-i-Fachrî, p. 41, l. ۱4; ویر, according to Ganj-nâma, f. ۱۶۲^a, lin. penult. sq.; only *N* has this word distinctly; in the other copies it is mostly written by mistake as دبر. *E* پیر. *M* وگیر.

^۸ So *B*. The other copies بُد.

^۹ So *B*. Other copies زدار. In *M* and *W* this verse is missing.

^{۱۰} *B* بکروز.

^{۱۱} *A* رضی.

که خوب دل از دیده بیرون نراند ^۱	ازین داستانها یکی بر نخواند
که دیدند پیغمبران خدای	سختی و سُستی و بند و کشای
ابا رانده او ترا نیست کار	برایشان چنان رانده بُد کردگار ۱۱۵
برا اندر آن شکر کردن سزد	بد و نیک گیتی هر آنجست رسد
که او داند اندبشها کاستن ^۲	وز ایزد همه یآوری خواستن
چنان خیره و تنگدل در نماند ^۴	بیمبر زهر داستانی ^۳ که خواند
وزان سختی و رنج ^۵ دلبد او	که از حال ^۶ یعقوب و فرزند او
که در وی بسی زاری و داورست ^۷	۱۲۰ درین داستان چشم او بر گریست
سخنهای جان پرور دلکشست	حکایات این داستان بس خوشست
که قول خداست سر تا بَین	عجب نیست گردلکشست ^۹ این سخن
زیشینگان قصه رانی همی ^{۱۰}	ایا آنکه اخبار خوانی همی
مصنّف مر آنرا بپرداخته ^{۱۲}	چه خوانی همی ^{۱۱} قصه ساخته
که بپذیردش ^{۱۳} مرد بسیار دان	۱۲۵ بیا قصه از قول دادار خوان

^۱ So in *B*. *M* and *W* نراند دیده؛ که خوب دل از هر دو دیده نراند *A*, *E*, *N*, and *T* instead of ازین in the first hemistich. *W* and *M* شان خون نراند (از *T*) دیده بر رنج

^۲ Verses ۱۱۵-۱۱۷ only in *B*, *M*, and *W*. In the second hemistich of v. ۱۱۷ *M* and *W* اندیشه آراستن.

^۳ *W* and *M* داستانها؛ *A* and *N* باستانی.

^۴ So in *B*, *M*, and *W*. *E* and *A* چنان پر غم و تنگدلتر نماند. In *N* and *T* this verse is preceded by the following one, and consequently بماند has been substituted for نماند.

^۵ *M* and *W* کار.

^۶ *M* and *W* رنج و سختی.

^۷ So *B*. The other copies چشم وی زان.

^۸ So *B*. *M* and *W* که در وی بسی یآوری داورست. In *A*, *E*, *N*, and *T* this verse is missing.

^۹ *M* دل کشید.

^{۱۰} Only in *B*, *M*, and *W*. In *W* همین in both hemistichs.

^{۱۱} *T* چه خواهی همه.

^{۱۲} So in *B*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* بپرداخته؛ *T* بد اندیش آنرا چه برداخته. باندیشه آنرا *T*؛ بد اندیش آنرا چه برداخته *A*, *E*, and *N*. بپرداخته.

^{۱۳} So in *B*. All the other copies read بپذیرد آن.

نهی و علی و دگر فاطمه ^۲	۱۳۵ نشستند بنزدیک سید ^۱ همه
سک جایگاه در ^۴ کنار رسول	حسین و حسن آن دو بپر ^۳ بتول
بدیدار هر دو همی بود شاد ^۵	بدیشان بيمبر همی بوسه داد
قرار تن ^۶ و رامش و کام دل	کز ایشان همی یافت آرام دل
کش از جان و دل بیش بودند بمنش	بدیشان سپرده دل و جان ^۷ خویش
در آمد ^۸ بيمبر باکرای	۱۴۰ هم اندر زمان جبرئیل از خدای
بس آنگه چنین ^{۱۰} داد ویرا پیام	زندان ورا کرد ^۹ اول سلام
که شادی چنین ^{۱۱} از حسین و حسن	که گوند همی خالق ذو المنن
که بعد از تو بینند ظلم و جفا	بر ایشان چنین ^{۱۲} رانده شد حکم ما
حسن را کند زمر داره جگر ^{۱۳}	حسین را بخنجر بمرزند سر
ببارید بيجا ^{۱۴} در شنبلید ^{۱۵}	۱۴۵ بيمبر ز جبریل چون این شنبد

^۱ *M* and *W* (or بنزدیک) بنزدیک او بر *M* and *W* 'they all sat in 'Alī's house').

^۲ *M* and *W* (in this case) علی الوسی و دگر فاطمه *B*. نی و علی سبطی و فاطمه *M* and *W* seems to refer to Muḥammad himself: they sat all, viz. 'Alī and Fāṭimah near, close by him, viz. Muḥammad).

^۳ *A*, *E*, and *N*. نور. *M* and *W* سبط.

^۴ So in *B* and *N*. In all the other copies بر.

^۵ So in *B*, *M*, and *W* (the latter two have بر ایشان in the beginning). *A*, *E*, *N*, and *T*.

بروشان (بریشان *T*) همی بوسه داد نبی بدیدارشان شادمانه علی (less appropriate, since the prophet's, not 'Alī's, delight in Ḥasan and Ḥusain is the salient point).

^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* قرار تن و یافتن کام دل *W*. فزای تن *M*. قرار دل *N*.

^۷ *B* دل و هوش *B*. This verse is only found in *B*, *M*, and *W*.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* پیامد.

^۹ *A*, *E*, *N*, and *T* رسانید.

^{۱۰} *M* and *W* چنین آنگهی.

^{۱۱} *A*, *N*, and *T* کنون.

^{۱۲} *B* چنان.

^{۱۳} In *W* this verse stands after v. ۱۵۶.

^{۱۴} لبش بگونه کافور رخ جو: ۹: ۱۲۰ p. Shams-i-Faḥrī. see کهربا = بيجا^{۱۴}; بغایت سرخ و آبدار بود چنانکه باتش نیز همچو باقوت: ۴۲: f. Ganj-nāma; بيجا^{۱۴}; متغیر نشود.

^{۱۵} گل زرد = شنبلید^{۱۵} foenum graecum, an orange-like plant with yellow flower; see my article 'Lieder des Kisâ'i' in Sitzungsberichte der Münchener Akademie,

مرابن قصه را بررسی کرده اند
باندازه دانش و طبع خودش
بدو در معانی بگسترده اند^۱
نه کمتر از آن گفته اند و نه بیش^۲
گفتار اندر یاد کردن سبب ابن قصه
دو شاعر که ابن قصه را گفته اند
۱۷۵ یکی بوالموید که از بلخ بود
نخست او بدین در سخن بافتست
بس از وی سخن بانف^۴ ابن داستان
بهاده ورا بختباری لمب
بجاره بر مهتران بر شدی
۱۷۶ چنان دان که بکره فتاد ائفاق
شنیدم که آن روز نوروز بود
خداوند قرخ امیر عراق
جهانگیر و قطب و دل بحر جا
هنرمند سرهنگ با آفرین
۱۸۰ که بختش همایون و فیروز باد
بدان روز برگاه چون خسروان
بزرگان گیتی کمر بسته بان
سرانندگان رود برداشته
همبدون صف شاعران آخسته^۵
بهر جای معروف و نهفته اند
بدانش همی خویشتن را ستود
بگفتست چون بانگ در یافستست
یکی مرد بُد خوب روی و جوان
کشادی بر اشعار هر جای لب
بخواندی ثنا و عطا بستدی
باهواز شد نزد میر عراق
یکی روز بس کشور افروز بود
که بختش سپهرست واسپس برای
نگهدار دولت ستون سپاه
سپهدار سلطان روی زمین
شبش تا قیامت همه روز باد
مر او را خرد بیر و دولت جوان
بر تخت وی پاك بوسیده خان
نوای خوش از چرخ بگذاشته
بخوانده ثناها و برداخته

¹ Verse 167 only in *B* and *E*, but in the latter, where the chapter on the previous poetical versions of the story of Joseph is missing (just as in all other copies except *B*), with a change of the third person plural into the first person singular, and some other slight modifications, thus:

من ابن را بیان بررسی کرده ام بدو در معانی بگسترده ام

² Verses 168-223 only in *B*, see preface.

³ Corrected from *بنهفته* of the MS.

⁴ Corrected from *بافت* in the MS.

⁵ *آختن* = *برکشیدن*, comp. Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* viii. p. 264. The sense is probably similar to that in the following hemistich of the *Shāhnāma*, in Zāl's answer to the Mobeds: *کنون از نیام این سخن برکشیم*.

نگارندش این سورۀ بر بها ^۱	بگفت ابن و بس در ^۱ دل مصطفی
بر ^۲ مصطفیٰ حلیم و کریم	که آورده بود از حکیم و علم ^۲
ند گوش و سر هیچ مردم شنید ^۳	نکوتر ازین قصه نامد بدید
بدان مرد ^۴ محمود و مختار ^۵ گفت	۱60 نه من گفتم این ^۶ کین جهاندار گشت
که روشن شود زان دل و هوش و مغز ^{۱۰}	که ما قصه ^۹ با ^۹ تو خوانیم نغز
سخنهای این ^{۱۲} از گهر باکتر	نکوتر از آن ^{۱۱} قصهای دگر
قرآن ^{۱۳} عظیم و کلام درست	بدان وحی کز ما بنزدیک ^{۱۲} توست
کنون یاد گردد بروشندلی ^{۱۵}	که از کار ^{۱۴} پیشبنگان غافلی
نرفتست هیچ آشکار و نهان	۱65 ازین قصه نیکوتر اندر جهان
همد حکم جبار ^{۱۷} دادآورست	فراوان شگفتی بددن ^{۱۶} اندرست

^۱ و اندر *W* and *M*.

^۲ So *B*, *M*, and *W*. بی بها^۲ *A*, *E*, and *N*. با صفا^۲.

^۳ *N* علم و حکیم.

^۴ So *B*. The other copies سوی. Between vv. ۱۵۸ and ۱۵۹ *B*, *W*, *M*, *E*, and *T* insert another verse, which looks like a mere marginal gloss, and simply repeats what has been fully stated before: - سبب این بُد از (سبب بود از *T*) فول بزبان نزول. *E* has in the second hemistich of this interpolated bait الف لام را تلک نزد رسول (بگفت *T*) رسول.

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* ند گوش و سر مردم آنرا شنید.

^۶ So *B*. All the other copies *W* کین instead of گفتند ام.

^۷ *A*, *E*, *N*, and *T* شخص.

^۸ *W* گفتار. Between this and the following verse *M* and *W* insert a new heading (not found in any other copy). viz. the third verse of Sûrah XII نحن نقص عليك الحديث.

^۹ *A*, *E*, *N*, and *T* بر.

^{۱۰} So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* (in *T* زو instead of زان). *M* and *W* که روشن شود زان. ترا هوش و مغز.

^{۱۱} *A*, *E*, *N*, and *T* ازین.

^{۱۲} *A* and *E* آن.

^{۱۳} *A*, *E*, *N*, and *T* بلغظ.

^{۱۴} *E* راز.

^{۱۵} *B* بدان. کنون ناد گیرش زروشندلی *T*. کنون باز کرد از تو روشندلی *B*.

^{۱۷} *M* and *W* نردان. Verses ۱65 and ۱66 are only found in *B*, *M*, and *W*.

هر آن شه که از بنده بار نخست	نکی کار جوید بامر درست
شود بنده دلشاد و امیدوار	در آن کار گردد تن و جان سپار
بامبد آن تا بنان ^۱ اوفتد	بنیکی و ناز جهان اوفتد
دل بختیاری بامبد این	بدان شاعری بر تَوشت آستین
215 درین ابزدی نامم نغزناک	بینداخت هر ترکش بود پاک
شنیدم من آن داستان سر بسر	زنک و بدش آگهم در بدر
قصارا یکی روز اخبار آن	همی راندمش بی غرض بر زبان
بنزدیک تاج زمانه آجل	مُوقّ سپهر وفا و محلّ ^۲
زمن این حکایت بواجب شنید	بس آنگه سوی من یکی بنگرید
220 مرا گفت خواهم که اکنون تو نیز	ببازی بگفتار و شغلی بنیز ^۳
هم از بهر این قصّه ساز آوری	زهر گوشه معنی فراز آوری
سخن را بدانش مرگب کنی	زشیب و عوارش مهدّب کنی
بگوئی ^۴ چنان کان دگر شاعران	نیابند زحف ^۵ و تعدّی در آن
اگر باشدش نظم و ترکیب ^۶ نغز	معانی بسندیده و هوش و مغز
225 سخنهای دلگیر هر جایگاه	قوافیش چون نای بر جایگاه ^۷
نه ناقص نه غامض نه یازیده سُست	حسین ^۸ و لطیف و روان و دُرست
برم نزد دستور میر عراق	که گردانش خیلند و ایران وشاق ^۹

¹ Corrected from بنان in the MS., which gives no rhyme.

² محلّ here in the sense of قدرت, منزلت, مرتبه, as in Bostân, ed. Graf, p. 233, ll. 10 and 19.

³ فرستاد نزدیک خسرو بنیز: 1: 1, 40^a, f. 40^a, see Ganj-nâma.

⁴ Corrected from نکوئی in the MS.

⁵ زحف = عیب و نقصان; see Bostân, ed. Graf, p. 370, ll. 5 and 13.

⁶ Verses 224 and 225 are found in *B* and *E* only (in the latter MS. v. 224 follows immediately after v. 167. see p. 19, note 1). *E* reads شدش نظم و ترتیب نغز.

⁷ So in *E*. *B* has against the rhyme in both hemistichs بر جایگاه. Verses 226-236 are again found in *B* only.

⁸ Corrected from حزین in the MS.

⁹ Corrected from وفای in the MS. خدمتگذار و چاکر = وشاق; see Bostân, ed. Graf, p. 381, ll. 7 and 17, and وشاقی بری چهره در خیل داشت, and ibid., p. 212, ll. 8 and 18-19, where other copies read وشاقان instead of وشاقان. Perhaps the

- ۱۸۵ یکی بختیاری بُد از شاعران
نعدات یکی آفرین خوانده بود
همه شاعران نبکوی بافتند
ناتسن شهنشاه عطا دادشان
ز نوروز چون روز بگذشت چند
۱۹۰ یکی روز نزد بک میر عراق
همی خواند مَقْری با آواز خوش
خداوند فرهنگ فرزانه هوش
حوش آمد همی سورّه بوسفتش
همی خواستی کان بدین داستان
۱۹۵ بنطقی لطیف و بلفظ دری
بدان تا نبایدش تفسیر جُست
چو سرهنگ فرّخ بی کاردان
چنان بُد ز نوفیق حکم خدای
شهنشاه را دید آمد بروی
۲۰۰ بدو گفت اگر طبع داری بدان
بگو قصّه یوسف از بهر ما
بلفظ خوش بآک و نغز دری
سبک بختیاری زمین بوسه داد
بگویم من این داستانرا دُرُست
۲۰۵ فراز آورم از میان و کنار
درین قصّه نغز بیدا کنم
نکفت ابن و این قصّه آغاز کرد
بیویست جوانکه طبعش نمود
بگفتار آن در بسی رنج بُرد
۲۱۰ گران^۲ بودش آغاز و فرمان میر
- دلش یاد جوی و زبان مدح حوان
نامید آن بر عطا مانده بود
حو در خدمت مر بشتافتند
کسی کرد رخ سرخ و دل شادمان
نعال همایون و بخت بلند
که از خسروان برده دارد ساق
مگر سورّه یوسف خوبوش
بهاده بمُتری دل و چشم و گوش
بدان بود مآذِل دل منصفش
چنین داستانها کند باستان
نموده درو صنعت شاعری
بداند معانیش هر کس درست
همی راند این با دل اندر نهان
که ابن بختیاری بُد اندر سرای
بخواندش سبک میر فرهنگ جوی
توانی سَپَرْدَن رَه داستان
که مارا بدان رغبت است و هوا
درو جابکی کردّه شاعری
چنین گفت کای گنج فرهنگ^۱ و داد
نباشم درین خدمت میر سُست
سخنهای چون گوهر شاهوار
مر آن را چو دُرّ مهیا کنم
در جست و جوی سخن باز کرد
که آن خدمتی سخت شایسته بود
سی سَعی دید و بسی دم شمرد
ازرا فدا کرد فکر و ضمیر

^۱ in the MS. که گنج و فرهنگ

^۲ Corrected from گران in the MS.

شوم شادمان و بوم سُرْخروی	ازین سابه من بندۀ مدحگوی
کنم بر فرزند سخنران نگاه ¹	245 بکوشم باندازم دستگاه
نشاد سخن گفتن از طبع بتس ²	بمیوندم اندر خور طبع خویش
زتوفیق باید همه کار جُست ³	بجز ⁴ طبع توفیق نابد ⁵ نخست
بجز طبع گفتار و کردار چیز ⁷	زتوفیق باشد همه طبع ⁶ نیز
خودم طبع یاری کند بیگمان	اگر باشدم ناوری ⁸ زاسمان
زمن جهد و توفیق نیک از خدای	250 بتوفیق یزدان توان راند رای
گفتار اندر سبب حال خود ⁹	
شنیدند گفتار من هر کسی ¹⁰	من از هر دری گفته دارم بسی
بَسَحَّت و بَسُسْتُ و به نند ¹² و کنشاد	سخنهای شاهان با رای و داد ¹¹
بسی نامۀ دوستان ¹³ گفته ام	بسی گوهر داستان سَفْتَه ام
یکی از زمین و یکی از سبهر ¹⁴	ببزم و بزم و بکین و بمهر
زدم برده ¹⁵ مهر بیوستگان	255 سَبَرْدَم بسی راه دلخستگان

¹ Verses 245-250 are found in *B*, *M*, *W*, and *E* (in the last with the exception of v. 248). *B* has here again بگوم instead of بکوشم; *M* and *W* سخن پایگاه instead of سخنران نگاه.

² *W* has against sense and rhyme again خویش. *E* میش (sheep) instead of ببش.

³ *M* and *W* همی.

⁴ *E* ایزد.

⁵ *M* and *W* شاید, and کار instead of کام. *E* نابد instead of آید.

⁶ *B* کار (obviously against the sense of the verse).

⁷ *B* has here an unintelligible وخیز.

⁸ *E* اگر یارِی باشدم.

⁹ This heading appears in *B* and *M* (in the latter added on the margin).

¹⁰ This and the following verses are in *A*, *E*, *N*, and *T* immediately added to v. 103, which is there the continuation of v. 23, the end of the 'praise of the prophet'; see p. ۸, note ۱.

¹¹ *B* بیداد و رای (clerical error for داد و بیرای). In *M* and *W* this verse is wanting.

¹² *T* بلند (probably a mere misprint). ¹³ *E* نامه و داستان. *T* نامه باستان.

¹⁴ This verse is wanting in *M* and *W*. In *B* vv. 253 and 254 are transposed.

¹⁵ Verse 255 is not found in *A*, *E*, and *N*.

بدان تا گرش رای باشد یکی	بخوانند نزدیک او اندکی
بداند ترا آن سبهر سباه	که چون داری اندر سخن دستگاه
230 ازو مر ترا این کفایت بود	که این مایه بهتر عنایت بود
جو بشنیدم این گفت و گوی آجل	دلیم را شد اکثر امید آجل
چنین گفتمش که جهان کرم	بجود و نوال و نهاد و نعم
خرد را مدار و سخن را سوار	نهاد جهان زافت روزگار
تن و جان من زیر فرمان تُست	روان در تن من ثنا خوان تُست
235 بود آنزمان حشمت من رهی ¹	که بر من بدین کار فرمان دهی
بخواهی زمن بندۀ مهربان	یکی آفرین نا یکی داستان
بامرتوای در جهان بی نظیر	بگویم من این قصۀ دلپذیر ²
اگر طبع نیکو ببیوندش	وگر شاه فرزانه ببسندش
مگر دست گیرد مرا روزگار	شود شاد ازین خدمتم شهریار
240 مگر من رهی بایم ³ از قتر شاه	بایم زحشمت نکی بابگاه
زدل فکرتم پاک بیرون شود	ببیران سرم حشمت افزون شود
اگرچند در بند نادانیم	بدارد مگر ایزد ارزانیم
رساند رحمت مرا بابۀ	فتد بر سراز خسروم سایۀ

original of *B* had here an indistinctly-written *وثنای*, which is sometimes by mistake substituted for *وشاق*; see Rosenzweig, *Joseph und Suleicha*, Vienna, 1824, p. 51, l. 29.

¹ Bostân, ed. Graf, p. 157, ll. 1 and 10. *رهی*: *ربّی* بباء نسبت غلام وچاکر. *ibid.*, p. 43, ll. 16 and 17. *رهی*: *ربّی* بباء اصلبه بمعنی بنده وچاکر. comp. also on *رهی* Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* viii. p. 308.

² Part of this verse is found in *M* and *W* also, where it follows immediately after v. 166, and runs thus:

بگویم من این قصۀ دلپذیر که آن در دو گیتی بود دستگیر

آن in the second hemistich refers in that case to the *داد آور* (or *یزدان*), i.e. God, of v. 166. The following seven verses (238-244) are found in *M* and *W* only; *پیوستن*, in v. 238, must accordingly be taken here in an intransitive sense, with *طبع نیکو* as subject of the sentence.

³ Here *رهی* is the nomen unitatis of *ره*, 'perhaps I find a way to.'

نخستم برین چَرَمَهٗ ^۱ راهوار	بَجَسْتَم زبَهزاد ^۱ و اسفندیار
کنون بیکران سوسن تازه رُست ^۲	۲۷۰ بدان خاک شمشاد بوی نُخست
بجایش برآگند ^۳ کافور خشک	زمن دست گیتی بدزدید مشک
میان شب تیره نیکو بود ^۴	اگرچه ستاره بی آمو بود
دل من زبیری ^۵ و چاره نماند	مرا شب گذشت و ستاره نماند
که از من نیامد همی خوب کار ^۶	زمن تافته بُد دل روزگار
که بنمایمت من ستاره بروز ^۷	۲۷۵ مگر خورد سوگند با دلفروز
که روشن ستاره بروزم نمود	کنون خورده سوگند او راست بود
چو گنجِ شهان باشد از خواسته ^۸	درختم بُد آغاز آراسته
گسستند زآغانم از جان امید ^{۱۰}	بر آمد زناگاه باز سفید

^۱ Verses 269 and 270 only in *B* and *T* (in the former this verse stands between vv. 262 and 263). The text adopted is that of *B*. *T* has بَجَسْتَم زبَهزاد (?). بَهزاد is the name of the horse of Siyâwush or Siyâwaksh, the son of Kaikâ'us; it is also the name of Isfandiyâr, son of Gushtâsp.

^۲ *T* باره; both words are identical, چَرَمَه or چَرَمَه = خنک = اسب, see Ganj-nâma, f. 62^a; باره = اسب, see Shams-i-Fachrî, p. 123, ll. 4 and 5, and Spiegel, Chrestom. Pers., p. 48, l. 16 (Shâhnâma), دستکش, بر آشفست بر باره.

^۳ So *B*. *T*:

بر از خاک شمشاد بود از نخست کنون بر کران سوسن تازه رست

^۴ So *M*, *A*, and *N*. In the other copies پَرآگنده. In *M* and *W* the two hemistichs are transposed. *W* reads (with the اضافه العاَم الى الخاص) دزد گیتی instead of دست گیتی.

^۵ Verses 272 and 273 only in *B*, *M*, and *W* (in the latter two MSS. v. 272 precedes v. 271, and the hemistichs are transposed again). *W* and *M* تار instead of تیره.

^۶ *M* and *W* زبیرنگ.

^۷ This verse only in *B*.

^۸ Verses 275 and 276 only in *B*, *M*, and *W*. In *W*, v. 275 is placed further below, between vv. 285 and 286.

^۹ This verse only in *B*.

^{۱۰} So in *A*, *E*, *N*, and *T*. In *M* and *W* this verse is wanting. *B* reads in the second hemistich شد آغانم از جان امید, but the following verse, which is only found in *B*, proves the correctness of the reading adopted, since the زآغان,

همیدون بسی رانده ام گفنگوی	زخویان شکرلپ ماهروی
ز آزار ایشان و مهر و درود	بسی گفته ام سرگذشت و سرود ^۱
زمرگونه نظم آراستم	بگفتم درو هر چه خود خواستم ^۲
اگرچه از آن یافتی دل مژه ^۳	همی کاشتم تخم رنج و بزه
260 از آن تخم کشتن بشیمان شدم ^۴	زبانرا و دلرا گیره بر زدم
نگویم کنون ^۵ نامهای دروغ	سخن را ز گفتار ندم فروغ
نکارم کنون تخم شور و گناه ^۶	کیم آمد سپیدی بجای سیاه
دلم سیرگشت از فریدون گرد	مرا زان چه کو تخت ^۷ ضحاک برد
گرفتم دل از ملکیت کیفیاد	همان تخت کاووس کی بُرد ناد
265 ندانم چه خواهد بُدن ^۸ جز عذاب	ز کیخسرو و جنگ افراسیاب
بدین گونه سودا بخندد خرد ^۹	زمن خود کجا کی پسندد خرد
که بک نیمه از عمر خود کم کنم	جهانی براز نام ^{۱۱} رستم کنم
دلم سیرگشت ^{۱۲} و گرفتم ملال	هم از گبو و طوس و هم ^{۱۳} از بور زال

^۱ This verse only in *B* and *T*; in the latter before v. 256, and beginning زآزار. *T* has after this verse an additional one, which seems quite superfluous: *B* زآزار.

بنظم آوریدم بسی داستان از افسانه و گفتن باستان

^۲ This verse is wanting in *B*, *M*, and *W*.

^۳ So *M*, *W*, and *B* (except that *B* has اگر نیز instead of اگرچه). In *A*, *E*, *N*, and *T* مژه (از این *E*) با مژه.

^۴ *M*, *W*, and *E* من از تخم کشتن الخ. *N* من از تخم کاشتم.

^۵ *M* and *W* دگر. ^۶ *M* and *W* رنج.

^۷ So *B*. *M* and *W* شوره گیاه. *A*, *E*, *N*, and *T* رنج. Instead of کیم (*B*). In the beginning of the second hemistich, all the other copies have که.

^۸ So *E*, *N*, and *T*, confirmed by *B*, which reads مُلک. Only *A* has سخت. In *M* and *W* vv. 263-268 are wanting.

^۹ So *B*, *A*, and *T*. *E* and *N* بُد این.

^{۱۰} So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* سزد گر بخندد خرد.

^{۱۱} *E* جنگ. ^{۱۲} *A*, *E*, *N*, and *T* گشت سیر.

^{۱۳} So *B* and *T*. *A* and *N* هم از بور کاوس هم الخ. *E* هم از نام کاوس هم الخ.

گرفتن یکی راه فرزندگان	نرفتن یائین دیوانگان ^۱
۲۹۰ سراز راه داورنه بر تافتم	که کم شد زمن روز و غم یافتم
کنون گرمرا روز چندی بقاست	دگر نسپرم جز همه راه راست ^۳
نگویم دگر داستان ملوک	دلم سیر شد زاستان ملوک ^۴
نگویم سخنهای بیهوده هیچ	نگیرم به بیهوده گفتن بسیج ^۵
نگویم کنون داستانهای قهر	بگردانم از نامه مهر چهر ^۶
۲۹۵ که آن ^۷ داستانها دروغست پاک	دو صد زان نیززد بیک ذره ^۸ خاک
که باشد سخنهای پرداخته	بنیرنگ و اندیشه بر ساخته ^۹

^۱ E بیگانگان.

^۲ So B. A, E, N, and T. *عمر*. T has besides in the first hemistich: *واژونه*: instead of *داورنه*. M and W:

سراز راه داور نپرداختن زمانی ره راست بشتافتن

^۳ Wanting like the following two verses in M and W. B reads *بتن* instead of *کنون*, and *همی* instead of *همه*. ^۴ Wanting in B, just as in M and W.

^۵ Only in B and T (in the latter *بسیج*); *بسیج* seems the preferable spelling, see Shams-i-Fachrî, p. 17, ll. 15 and 16 = ساز کارها, and Ganjnâma, f. 38a = *قصد* و *آماده* شدن; another spelling is *پسیج*, see Spiegel, Chr. Pers., p. 86, ll. 5 and 4 ab infra *بسیجنده* بمعنی *قصد کننده*.

^۶ Only in B, M, and W; the text is that of B. M and W have an apparently less suitable reading:

بگویم کنون داستانهای مهر نگردانم از نامه مهر چهر

^۷ E چنین. This verse is wanting in M and W.

^۸ So B. All the other copies *مُشت*. After this verse E has the following heading: *در بیان احوال پیغمبران گذشته برای هدایت خلق* (the last word doubtful) and N another to this effect: *در بیان ذکر راستی خود و گفتن حقیقت پیغمبران* *علیهم السّلام*. In the other copies the text runs on without interruption. B adds two verses, which seem to be spurious, the first having the same rhyme-words as v. 297, and the second being syntactically suspicious:

سخنها که مایه ندارد زُن نخواهد خردمند آترا سخن
سخن کان ز گفتار هر کس بود مشوَمند و بیدار دل نشنود

^۹ So B. In the other copies *بر ساخته* in the first, and *پرداخته* in the second hemistich. In A, E, N, and T (which have in the beginning *چه* instead of *که*) the latter runs thus: *شب و روز زاندیشه پرداخته*.

بدانگونه پَران شدند از برم	که تاریک شد هر دو چشم و سرم
280 بر آمد سبک باز گستاخ وار	تو گفתי کسی کرده بودش نظار ¹
زمانی همی گشت از افراز باغ	سرانجام بنشست بر جای زاغ
نه بنشستنی کتش بریدن بود	نه بیوستنی کتش بُردن شود ²
گمان برده بودم که این ³ تُند باز	با تمید زاغ آمد اینجا فراز
نیابد ⁴ همی کبک بر کوهسار	مگر زاغ را کرد خواهد شکار
285 گمانم کزو بردم آسان شدست	که ابن باز خود مر مرا آمدست ⁵
شکارست باز و شکارش ⁶ منم	ز خر خویش را من چرا افکنم ⁷
مرا سخت بگرفت پیری بچنگ	شتاب آمد و رفت گاه درنگ ⁸
کنون چاره بایدم ساختن	دل از کار گیتی بپرداختن

(B) پَران شدند the ravens (i. e. Firdausi's black hair). form the necessary subject to شدن (B has by a mere clerical error پیران شدن).

¹ So in B. In M and W (where در آمد is written instead of بر آمد) the second hemistich has been spoiled by mixing it up with that of the following verse, viz. بر افراز بنشست بر جای زاغ. A various reading in M apparently tries to rectify the mistake, and to supply a proper rhyme-word, by substituting بکار زاغ for بر جای زاغ. In the other copies this verse is wanting.

² So in A, E, N, and T. B has in the second hemistich a much weaker reading: چنان آمدن کز بر من شود. In M and W this and the following verse are wanting.

³ A, N, and T گمان من این بود کان الخ. T شاهباز instead of باز.

⁴ B نیامد. In A, E, N, and T this verse is wanting.

⁵ Only in B; in the first hemistich something between کزو and آسان (or ماسان as it seems) is missing, which I have supplied by بردم.

⁶ So B. M and W شکارست از وی شکارش. A, E, N, and T نه زاغست صید. و شکارش.

⁷ So B, 'Why do I feel so dejected, so frustrated in my hope?' comp. the opposite idiom, چرا از خویشتن را یافتن = مقصود خود یافتن. A, E, N, and T چرا. 'How can I have any doubt about the matter?' M and W جز از خویشتن را چرا افکنم.

⁸ Comp. Firdausi's elegy on the death of his son: وی اندر شتاب و من اندر درنگ. M and W read جای instead of گاه. In A, E, N, and T this verse is wanting.

بجز گفتهای توانا خدای
 خوش و دلپذیرست و نغزست و راست^۲
 خردمند را جز از آن مشنوا^۳
 که باشد دلش با خدای جهان^۴
 بر آن ره که یزدان نمودش رود
 که آمد فرو از یگانه خدای^۵
 مبین همه گوهر آدمین^۶
 ابا هر^۷ نکوئی هر آنچه^۸ اندروست
 مراورا زیغمبران برگزید
 ازو آسمان وزمین خیره ماند
 ندید آن^۹ بزرگی کس اندر جهان
 اگر چشم دل داری و چشم سر
 که نبود سخن دلکش و دلربای^۱
 سخن گر ز گفتار هر کس رواست
 پس از گفت یزدان روانتر مدان
 نکو باشد آغاز و انجام آن
 بجز گفت یزدان زبَن نشنود^{۳۱۰}
 کنون بشنو این نامۀ دلکشای
 بنزد محمد چراغ زمین
 بدان کین^۷ جهانرا که زینسان نکوست
 خدا این^{۱۰} ز بهر رسول آفرید
 بجز مر و را دوست کس را^{۱۱} نخواند^{۳۱۵}
 فزون زو^{۱۲} نشد کس بر این آسمان
 بخوان از نمی^{۱۴} گفته دادگر

^۱ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* دلکشای (B wrongly که ناید سخن دلکش و دلربای is preferable, as in v. 311 دلکشای is again used as rhyme-word with خدای).

^۲ Verses 307 and 308 only in *B*, *M*, and *W*. The text of this verse is that of *B*. *M* and *W* read:

سخن کو بگفتار بی غش بود پذیرنده و نغز و دلکش بود

^۳ So *B* with the causative 'to make heard.' A few letters are scratched out at the end of the first hemistich, thus *M* and *W*: روانتر ان

پس این گفت یزدان روانتر بود خردمند هرگز جز آن نشنود

^۴ Verses 309 and 310 only in *B*.

^۵ Verses 311 and 312 only in *B*, *M*, and *W*.

^۶ So *B*. *M* and *W* have بفرخ instead of بنزد, and in the second hemistich (in *M* زمی and آدمی as rhyme-words). بهین همه تخم آدمین

^۷ *B* بدان که. ^۸ *T* این instead of هر.

^۹ *M* and *W* وهرچ. ^{۱۰} *B* آن. *M* and *W* مصطفی الخ

^{۱۱} *M* and *W* بجز مر و را دوست دیگر. *A* بجز او دگر دوست کس را

^{۱۲} So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* فزونتر. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۳} So *B*; the other copies این.

^{۱۴} *M* and *W* قرآن.

که جز راستی شان بُد بیخ و بُن	ز بیغمبران گفت باید سخن
سخن را ندادند رنگ و فروغ ^۱	نگفتند بیهودها و دروغ
بگفتار شان بر همه کس گواست	همه راست بودند و گفتند راست ^۲
ز تو نیز هم راستی خواستند ^۳	۳۰۰ اگرچند پیغمبران راستند
که در وی نیاید کم و کاستی ^۴	برین قصه خواهم کنون راستی
و لیکن نه از گفته باستان	مَنت گفت خواهم ^۵ یکی داستان
که زبید مرا و ز جان آفرین ^۶	بل از گفته باستان آفرین ^۶
معانیش را حد پدیدار نیست ^۷	ز گفتار او بیش گفتار نیست
بتن در دل و جانش لرزان شود ^۸	۳۰۵ هر آنکس که گفتار او بشنود

^۱ Verses 298-300 only in *B*, *M*, and *W*. In the first hemistich of v. 298 (which points significantly back to v. 261), *M* and *W* read دروغ; in the second, *B* هر يك فروغ.

^۲ So *M* and *W*. *B* همه راست گفتند و بودند الحق.

^۳ *B* اگرچه که in the beginning, and همه الحق in the second hemistich. The reading of the text (ز تو) seems preferable on account of مَنت in v. 302.

^۴ Wanting in *B*, *M*, and *W*. *E* has در آن قصه, and (as *N* too) نیامد instead of نیاید. This verse, by the way, found in copies only, in which the chapter on the twelfth Sûrah of the KURÂN and the first mention of the story of Joseph (see v. 131 sq. above) appears much further below, goes far to corroborate by the use of برین or در آن (as referring to something mentioned or known already) the general correctness of the order of verses in *M*, *W*, and *B*, which has been adhered to in the text.

^۵ *A*, *N*, and *T* بگوئیم اکنون. *E* همی گویم اکنون. The second hemistich runs in *E* thus: و لیکن نه آشفته و باستان.

^۶ So in *M* and *W*. *B* که از گفته زبید داد آفرین. *A*, *E*, *N*, and *T* که از گفته زبید داد آفرین.

^۷ So in *B*. Instead of ز جان appears in *M* and *W* جهان; in *A*, *E*, *N*, and *T* زداد.

^۸ Verses 304 and 305 only in *B*, *M*, and *W*. The latter two have ویندار instead of پدیدار.

^۹ *M* and *W* گفتار مخلوق مُنکر شود.

نکو باز دان تا چه مایه ^۲ بُدند	که هر يك سوي امتی ^۱ آمدند
رسولان قَرخ پی ^۳ منتخب ^۴	و زو ^۵ پنجه بودند تازی نسب
بنزدیک ایزد ^۶ کرامی بُدند	همه راست بودند و نامی بُدند
بنیکی جهانرا زَبَد دستگیر	از نشان یکی بود یعقوب پیر
پسندیده ^۷ داور داوران ^۸	سرائیل او بُد زیغمبران
بدین داشتن تاج آفاق بود	و را ^۹ گوهر از پشت اسحاق بود
چراغ جهان بود و شمع نیا ^۸	ذبیح الله او بود از انبیا
براهیم کو بود دین را دلیل	بُدش ^۹ گوهر از پشت باک خلیل

^۱ So *M*, *W*, *A*, *N*, and *T*. *E* has راستی.

^۲ *T* پایه. In *B* this verse runs thus:

که هر يك بسوي زمین آمدند که یکسر نییان مُرسل بُدند

In all copies except *B* there follow after this verse two, probably spurious, baits, which refer to the common calculation of Muḥammadan writers, that ۱۲۴,۰۰۰ prophets were sent into the world, out of which number ۳۱۳ were special envoys, comp. Fleischer's *Baidāwī*, p. ۲۱۷, l. ۵. Particularly suspicious, apart from the unpoetical character of a mere arithmetical estimate, is the second bait, which has exactly the same rhyme-words as v. ۳۲۵ above. These verses run thus:

باجماع مردم که شان بر شمار صد و بیست و چار است هر يك هزار
از آن سیصد و سیزده آمدند که جمله رسولان مُرسل بُدند

So according to *M* and *W*. *T* reads:

باجماع امت که شان بُد شمار صد و بیست بار و چهار و هزار

A, *E*, and *N* *باجماع امت* که بُد *بیشمار الی*; the second hemistich as in *T*, except that *N* and, as it seems, *E* also have *یار* instead of *بار*.

^۳ So *B*; the other copies *وزان*. ^۴ *E* *پی و با حسب*. *A* and *N* *مُستَحَب*.

^۵ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* *یزدان*. *M* and *W* *هرکس*.

^۶ Only in *B*, *E*, *M*, and *W*. The last two copies read *او بُد* instead of *او*.

^۷ Verses ۳۳۰-۳۳۵ are complete only in *B*, *M*, and *W*. In *A* and *N* only v. ۳۳۲ appears; in *T*, vv. ۳۳۰ and ۳۳۲; in *E*, vv. ۳۳۰-۳۳۲. *E* reads here *او* که and instead of *اسحاق* by mere mistake *بعقوب*.

^۸ So *B* and *M* *(نیا)* might perhaps be taken here in the sense of *عظمت* (قدر و عظمت). *E* *نیا*. *W* *ضیا*.

^۹ *E* *وزان*. *A* and *N* *ورا*. *T* *که او بود از*.

زبغمبران آن بزرگی^۱ که دید جز او کس بدانجا یکه کی رسید،

فی الموعظة^۲

بدان ای هنرمند ^۳ فرزانه رای	که همواره بودست و باشد خدای ^۴
320 نداند کس آغاز و انجام او	جهان هست بر عدل و احکام او ^۵
سپهر و زمین زیر فرمان اوست	زعرش اندرون تا نثری زان اوست ^۶
از آن پس که کرد این جهان را پدید	دَد و دام و هم آدمی آفرید ^۷
نگردد بدین هیچ دل کامگار	جز ایزد نداند کس آنرا شمار ^۸
بگو ای خردمند ازین در سخن	قیاس از رسولان دادار کن

جزو کس بدین *A*, *E*, *N*, and *T* افزونی، and in the second hemistich (درین *A*) منزلت کی رسید. In *M* and *W* this verse is wanting. *B* adds after it another, which has again the rhyme خدای, just as the immediately following initial bait of the next chapter, and is probably interpolated:

زچندان پیام آور رهنمای کرامیتراز وی بُد بر خدای

² So *N*. Heading in *E* 'بحضرت یعقوب' in *T* 'در بیان عداوت نمودن عصیا بحضرت یعقوب' in *W* 'خوان آراستن یعقوب بنهان از عصیا و آمدن بخدمت پدر و خبر کردن و رفتن اسحق بکار قربان بگمان اینکه خوان از عصیاست ودعا کردن و مستجاب شدن دعا در حق یعقوب'. No interruption of text in the other copies, only in *B* appears further below between vv. 323 and 324 this simple heading: آغاز کردن این قصه.

³ *W* بخوان instead of بدان; *M* and *W* خردمند instead of هنرمند.

⁴ *M* and *W* بجای (inappropriate, as in that case the necessary subject 'God' would be entirely missing).

⁵ The reading of *B* جهان هست بر فضل واحسان او has no proper rhyme.

⁶ 'All from the heavenly throne to the earth (زمین=نثری) belongs to him.' This verse is only found in *M*, *W*, *B*, and *E*. *B* has again a wrong rhyme, viz. زیر احسان اوست in the first hemistich, and تا نثری نام اوست in the second. *E* (where this verse appears as the last before the chapter-heading *الخ* در بیان *الخ*) has likewise نام اوست, but the first hemistich as in the text above.

⁷ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* آدمی آفرید. *B* has نخست instead of درو, and adds after this verse another, which appears to be a mere interpolation:

زدانش پرستان بروی زمی که داند که چند آفرید آدمی

⁸ Only in *B*, *M*, *W*, and *E*. *E* has کسی این شمار.

زفرزند بودن مرا نیست بهر
 345 مگر باک بزدان خداوند داد
 براهیم پیغمبر کردگار
 بشارت پذیر از من و شاد باش
 که کردست وعده مرا کردگار
 کجا نسبت و نسل پیغمبران
 350 بود نامش اسحاق اندر جهان
 چنان بُد زتوفیق جان آفرین
 چون نه ماه بگذشت بنهاد بار
 بجای آمد آن وعدهٔ ایزدی
 دل ساره زانده⁸ آسوده شد
 355 شد اسحاق پرورده و نامدار⁹
 زنی خواست اندر خور خویشتن
 چو پیوسته شد با زن مهربان
 شنیدم که پیغمبران ده هزار

گزاینده تر زین مرا نیست زهر
 مرا پایۀ ارج¹ هاجر نهاد
 چنین گفت با ساره گای نیک یار²
 ز تیمار و اندوه³ آزاد باش
 که از تو شود کودکی آشکار
 کند زان پسر داور داوران⁴
 نباشد چنوَ آشکار و نهان
 که شد کشته آن تخم با آفرین⁵
 باسحاق فرخ بی نامدار
 بزاد آن پسر باک⁶ دور از بدی
 غم و درد او باک نابوده شد
 یکی ویزه¹⁰ پیغمبر کردگار
 چنوَ باک نسبت چنوَ پاکتن¹¹
 به پیوست ازو نسل پیغمبران
 زبشت وی آمد در آن روزگار¹²

¹ So *B*. *M* مرا ماه از درج. *W* the same, but پایه instead of ماهیه.

² So *M*. *W* واندیشه³ با سارهٔ نیکبار (نیکبار *B* or نیکسار). *B* نیکسار.

⁴ This verse only in *B*. ⁵ چنان in *M* and *W*.

⁶ *B* کشته تخم چنان بافرین. In the same copy another verse of a very doubtful character is added, viz.:

زمین ساره بر تخم فرخ نیافت (? بیافت) بدان تخم نیک اختر نیک یافت

⁷ So *B*. *M* and *W* دور از وی بدی. ⁸ *M* and *W* از فکرت.

⁹ پروردهٔ کامگار *B*.

¹⁰ A marginal gloss in *M* explains ویزه by خالص و خاص.

¹¹ Between vv. 355 and 356 all three copies have another verse, which is a mere imitation of v. 331:

ذبیح الله او بُد زیغمبران جهان ارج (درج, see note 3, p. ۴۱) او داشت از هر کران

¹² So *A*, *E*, *N*, and *T* (in the last دو instead of ده). The other three copies have:

شنیدم که پیغمبر کردگار
 پدید آمد از نسل او ده هزار

نمود آنزمان در جهان سربس
هنرمند و یکتا و ایزدپرست
335 جز ایزدپرستی نهادش نبود
زمولود او داستان گویمت
بیمبر چو یعقوب قترخ سیر
بدانش زدانندگان¹ برده دست
جز ایزد شب و روز یادش نبود
سخن یکسر از راستان گویمت²

مولود بعقوب علیه السلام³

روایت زکعب و وهب⁴ کرده اند
که چون روزگار براهیم بود
مراورا زهاجر⁵ سماعیل زاد
340 دل ساره غمگین شد و پیچ پیچ
بنزد براهیم شد مُستمند
ببرسید و گفت ای رسول خدای
همانا زمن نیست محرومتر
و زیشان چنین قصه گسترده اند
که اندر وفا ایزد اورا ستود
خدایش بدانگونه فرزند داد
بُبد زاده فرزند ازو هیچ هیچ⁶
دلش سوگوار و روانش نژد
نیامد همی هیچ کامم بجای⁷
نباشد⁸ زمن خلق مغمومتر

¹ *M* and *W* زندانشوران.

² Only in *B*.

³ This heading appears in *B* and also on the margin of *M*. On the margin of *A* مولد یعقوب *W* حکایت فی المثل. In the other copies the text runs on without interruption.

⁴ So *M* and *W*. *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* روایت زکعب اینچنین کرده اند less eligible both on account of another چنین in the second hemistich and the plural كعب الاحبار ابن الوهب is كعب. ایشان authority of traditions, here combined with his father وهب.

⁵ Verses 339-357 only in *B*, *M*, and *W* (in the latter two with the exception of v. 349). For these nineteen verses there is substituted in *A*, *E*, *N*, and *T* one verse only, viz. بسر بودش اسحاق بابکره رای -- یکی بود مرد (یکی ویزه مرد *T*) رسول. خدای *B* has in v. 339 چو instead of ز (زادن in that case used as transitive verb).

⁶ *B* که از وی بُبد زاده فرزند هیچ . . . غمگین بشد پیچ پیچ in the first, and in the second hemistich.

⁷ So correctly *B* with the negative turn of the sentence. *W* نیامد ازو کامم از *M* alone has the affirmative wording: تو بجای. تو بجای which appears less preferable, as the following همانا in v. 343 cannot have any adversative power.

⁸ So *B*. *M* and *W* که باشد *B* has by mistake in the second hemistich again محرومتر.

370 بُد راه و آتین هر دو چو هم^۱
 که عیصا سپاهی و مردانه بود^۲
 ره زهد و پرهیز یعقوب داشت
 همی بُرد^۳ عیصا برو بر حَسَد
 بخاصّه که بگذشته بودش بهوش
 375 بهنگام زادن ورا داشت بای
 ازین روی دلرا^۴ گران داشتی
 بروی دگر هم بُدش دل^۵ گران
 که نُخزینی^{۱۰} از وی بحکم رضا
 چنان بود آنگاه رسم و سیر
 380 از آن هر دو تن آنکه نُخزین بُدی
 چو یعقوب نخزینی از وی خرید
 ازین روی عیصا بیعقوب بر

بسی شان تفاوت بُد از^۲ بیش و کم
 بمردانگی هر کس اورا ستود^۴
 همه سیرت و عادت^۵ خوب داشت
 حسد باشد آنرا که باشد جَسَد
 که یعقوب دانا دل پاک هوش^۷
 بدو متصل بُد چو آمد بجای
 و لیکن زهر کس نهان داشتی
 ابر پاک یعقوب روشن روان
 خریده بدو داده بودش بها
 که هر کس که ویرا دو بودی پسر
 دو بهره زمیراث او بستدی
 دو بهره زمیراث ویرا رسید^{۱۱}
 نهان و اشکارا گران داشت سر

^۱ So *B* and *T* (only رای instead of راه in the latter). *A*, *E*, *N*, and *T* have رای too, and at the end بهم^۲ *M* and *W*.

^۲ بُد از instead of بُدی.

^۳ So *B*. *A*, *E*, and *N* بود بُد و تیز بود *M* and *W* سپاهی و شیر بود *T* سپاهی بُد و سر تیز بُد.

^۴ بمردانگی در همه چیز بود *M* and *W*.

^۵ *A*, *E*, and *N* صورت instead of عادت.

^۶ همی بُرد *E* and *W*. همه بُرد *B*.

^۷ This and the following verse, which give a hint for the correct rendering of v. 367 above, only in *B*. The double meaning of هوش is (۱) خرد و زیرکی (۲) خرد و زیرکی, see Ganj-nāma, f. 166b, ll. 2 and 3, and Shams-i-Fachrī, p. ۵۹, l. 7.

^۸ Verses 376–383 only in *B*, *M*, and *W*. *M* and *W* have ازو دل instead of دلرا.

^۹ دلش بُد *M* and *W*.

^{۱۰} نُخزینی in vv. 378 and 380 are additional or contracted forms of نُخستینی and نُخستین; Vullers' pointing نُخزین (Lexicon, ii. 1300a) would be against the metre here. *M* and *W* spell the word نُخزینی, *B* even نهرینی.

^{۱۱} In *M* and *W* this verse is placed after the following one. *M* has بر وی *W* ویرا instead of از وی.

نخستین پیمبر کز اسحاق زاد^۱ بُد آزاده یعقوب با دین و داد
 360 بکنعان درون بود مولود او فروزنده بُد^۲ شخص محمود او
 همی بود آنجا که تا مرد شد بهبغمبری نغز و درخورد شد^۳
 بتوریت موسی درون خوانده اند فراوان کسان بر زبان رانده اند^۴
 که یعقوب دانای فَرخ نهاد بتنها بُد چونکه از مام زاد^۵
 دو فرزند بُد مام را در شکم بزادند هر دو بجائی بهم^۶
 365 یکی را^۷ پدر نام عیصا^۸ نهاد بعیصا شد اسحاق فرزانه شاد^۹
 ولیکن چو زادند هر دو بهم گسسته نبودند هر دو زهم^{۱۰}
 که آزاده یعقوب^{۱۱} یزدان پرست گرفته بُدش پای عیصا بدست
 چنین بود مولود آن هر دو تن وزین داستان آگهند انجمن^{۱۲}
 در بیان عداوت نمودن عیصا بحضرت یعقوب^{۱۳}
 چو پرورده گشتند هر دو پسر گشادند چشم دل و چشم سر^{۱۴}

^۱ *A, E, N, and T* زاد. نخستین پسر کش زاسحاق زاد. The same copies read in the second hemistich نژاد فَرخ instead of داد و دین و داد.

^۲ *M* and *W* آن. ^۳ Only in *M* and *W*. ^۴ Only in *B, M, and W*.

^۵ *M* and *W* آنکه instead of چونکه. In *A, E, N, and T* this verse runs thus:

فروزنده یعقوب با دین و داد بتنها بُد چون ز مادر بزد

comp. note ۱, above.

^۶ So *B, M* and *W* in the second hemistich: بزادند هر دو تن آسان بهم. In *A, E, N, and T* the verse runs thus:

دو فرزند بودند هر دو بهم بزادند یکجا و باهم شکم

^۷ So in all copies except *M* and *W*, which read آنرا.

^۸ *A, E, and T* have throughout the form عسیا for Esau.

^۹ So all copies except *M* and *W*, which read less appropriately: بعیقوب وعیصا. بُد اسحاق شاد.

^{۱۰} So *B*. The other copies هر دو پسر in the first and (*M* دگر) از هم دگر in the second hemistich.

^{۱۱} *E* که یعقوب آزاده. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۲} *A, E, N, and T* با خبر instead of انجمن; *T* has besides خبر.

^{۱۳} This heading is taken from *E* and placed here in its proper position, comp.

p. ۳۰, note 2.

^{۱۴} *M* and *W* دید سر; in the beginning these two copies read که instead of چو; *T* has چه instead of چو.

وزین ره بُدش دلگرانی بروی
چنان دان که اسحاق قَرخ نشان
385 ز یعقوب مهرش بدو³ بیش بود
همی خواست کش پایه⁴ باشد بلند
ولیکن دل مادر نیکخواه
همی نیکی از بهروی خواستی
چنان بود آنگاه آئین و رای⁷
390 شدی زود بر⁹ عادت دلپسند
بسی دیگ و بریان از آن¹⁰ ساختی
ببردی بجائی¹² که آن جایگاه
نهادی بدان¹⁴ جایگه زود خوان
بدانجا که آن¹⁵ ساخته خوان بُدی
395 باستادی و برگرفتی دعا¹⁷
یکی گوش کن سوی این گفتگوی¹
بعیضا برش بود دل مهربان²
ورا سال و مه نیکی اندیش بود
بود ویزه⁵ پیغمبر ارجمند
پراز مهر یعقوب بُد سال و ماه⁶
روانرا بمهر وی آراستی
هر آنکش بُدی حاجتی بر خدای⁸
بسی گاو گشتی بسی گوسفند
یکی خوان زیبا¹¹ بهرداختی
پرستشگهی بُد زهر¹³ اله
پیمبر شدی شاد و روشن روان
کجا نام آن کار قربان¹⁶ بُدی
زهرگونه آفرین و ثنا¹⁸

¹ *M* and *W*:

ازین میشدش دلگرانی بدوی یکی گوش کن تو ازین (از آن *M*) گفتگوی

² So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W*:

نهانی بعیضای قَرخ نشان بدش مهر اسحاق دل مهربان

³ *M* ورا.

⁴ *B* سایه. *M* Instead of *A*, *E*, *N*, and *T* read تا, and *T* has گردد instead of باشد.

⁵ *A*, *E*, *N*, and *T* پاک.

⁶ The rhyme-words in *A*, *E*, *N*, and *T* are مهربان in the first, and بیگمان in the second hemistich.

⁷ *A*, *E*, *N*, and *T* وراه.

⁸ So *B*. *M* and *W* که آنرا که بُد حاجتی از (زی *T*) اله هرکس که حاجت بُدش از خدای

⁹ *M* and *W* با.

¹⁰ *M* and *W* نیز بریان ازو.

¹¹ *A*, *E*, *N*, and *T* زین.

¹² *M* and *W* بدانجا.

¹³ *A*, *E*, *N*, and *T* بُود بهر.

¹⁴ *A*, *E*, *N*, and *T* بر آن.

¹⁵ *A*, *E*, and *N* بدانجای کان. *T* بر آن جای کان.

¹⁶ So *B*, *M*, *W*, and *T*. The other three copies فرمان.

¹⁷ *M* and *W* و نیز کردی دعا.

¹⁸ *M* and *W* خدا آفرین.

415 بگو خوان قربان¹ نکو ساختم
 بیا ای پیمبر بکن آفرین
 پدر سخت پیرست و چشمش تباه
 زعیصات نشناسد ای نیکرای
 ترا خواهد آئین بیغمبری
 420 مگر بشنود داور² دادگر
 چو بر تو دعای پدر کار کرد
 تو باشی رسول خدای جهان
 چنان³ کرد یعقوب کش مام گفت
 بشد⁴ خوان قربان بیاراست زود
 425 بنزد پدر شد سخن کرد یاد
 زعیسا ندانست بعقوب را
 بدان باز نشناخت این را از آن⁵
 که یعقوب قرخ پیمبر بود
 تو خواهی و من خواهم ای نیک یار⁶
 نهادم زشغلش بپرداختم⁷
 مرا نیک خواه از جهان آفرین
 سپیدی نداند همی از سیاه
 بیاید کند آفرین خدای
 ترا خواهد از هر کسی بهتری⁸
 نبوت رسد مرترا از پدر⁹
 نباید از آن پس¹⁰ غم و درد خورد
 بماند ترا نام تا جاودان
 دلش لاجرم گشت با کام جفت
 نهادش بدانسان که فرموده بود
 روان پدر زان سخن گشت شاد¹¹
 شنید آن¹² سخن گفتن خوبرا
 که بُد حکم کرده خدای جهان
 ورا بر سر از اوچ افسر بود¹³
 نباشد بجز کرد¹⁴ کردگار

¹ Here and in the previous verses *M* and *W* read خوان و قربان. Instead of نکو which is found in all the other copies, *B* has the weaker نو.

² *M* and *W* نهادم دل از شغل پرداختم.

³ So *B*, *M*, and *W*. In the other copies مهتری.

⁴ *A*, *E*, *N*, and *T* ایزد.

⁵ *M* and *W* از آن پس غم و درد سر, clearly a reminiscence of the second hemistich of the following verse, which is wanting in these two copies.

⁶ *A*, *N*, and *T* ازین پس. *E* نباید ترا زین غم الخ.

⁷ *A*, *E*, *N*, and *T* چنین. *M* and *W* شد و⁸.

⁹ So all copies except *B*, which reads (less appropriately on account of the tiresome repetition of شد) از آن کار شاد (شد).

¹⁰ *W* این.

¹¹ *A* has an unintelligible این روز از آن.

¹² So according to *A*, *E*, *N*, and *T*, decidedly better than the reading of *B* ورا بر سر. In *M* and *W* this verse is wanting.

¹³ *A*, *E*, *N*, and *T* ای نیکرای.

¹⁴ So *B*, *M*, and *W*. The other copies read نباشد بجز کردهای خدای.

نهد تاج پیغمبری بر سر	که دارد پیغمبری درخورت
خدای جهانرا بیمبر شوی ^۱	تو با دُرّیانت چو مهتر شوی
یکی نامور ایزدی خوان کند ^۲	بشد زود عیسا که قربان کند
سبک خواند یعقوب را در زمان	شد آگاه مامش از آن داستان ^۳
بدین کار در خویشتن را بیاب ^۴	بدو گفت رو همین بقربان شتاب
نمودش زدل شفقت و مهر خویش ^۵	که بابت برادرت را خواند پیش
بدان تا کنم ^۷ آفرین دراز ^۸	بدو گفت رو ^۹ خوان قربان بساز
بنه ^{۱۰} وانزمان شو بنزد پدر	تو شو ^۹ زودتر خوان قربان ببر

which, in the various copies, is more or less identical with v. 404 and even in rhyme a mere repetition of it. It runs thus:

بدان (بگو) تا بیایم کنم آفرین بخوایم زبزدان جان آفرین

In *T* the second hemistich shows a still greater resemblance to that of v. 404 (see note 9, p. 37). هم از خوان قربان هم از آفرین. The *که* in the following verse, which is governed in the reading of *B*, *M*, and *W* by *خواهم*, is, in the text adopted, clearly used in the sense of 'in order that.'

¹ This verse is rather corrupted in most copies; the reading adopted is that of *T*, with which (apart from wrong spelling) *N* and *B* practically agree; the latter reads:

تو تا دُرّیاب تو (دُرّیاب تو) بهتر بوند خدای جهانرا پیمبر بوند

W and *M* have تو با دار بابت که *البح* *A* and *E* ابا همگنانت تو سرور شوی.

² So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* یکی ایزدی نامور *البح*. In *M* and *W* this verse is wanting.

³ So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* شد آگاه مادر *البح* *M* and *W* شد آگاه مادر *البح*.

⁴ So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* بدینکار رو خویشتن *M* and *W* در *مر* instead of *در*; *را* بتاب.

⁵ So in all copies except *M* and *W*, where this bait runs thus:

که باب تو عیسا بخواندش بپیش نمودش زدل شفقت و مهر بیش

⁶ *A*, *E*, *N*, and *T* بگفتش برو. ⁷ *B* کند.

⁸ *M* and *W* ساز کردن (= ساز کردن) آفرین تو ساز *البح*.

⁹ *A*, *E*, *N*, and *T* برو.

¹⁰ So in *A*, *E*, *N*, and *T*, in agreement with vv. 415 and 424, where نهادم and پس آنگه دوان (روان *W*) شو بنزد پدر *M* and *W* برو. *B* has نهادش appear again.

زدارنده یزدان چو^۱ خرم شدند
 بخوردند باقی و باز آمدند؛
 آمدن عیسا بخدمت پدر و از خوان خود خبر دادن
 و دانستن اسحق از پیشدستی نمودن یعقوب
 و اندوهناک شدن عیسا و کینه یعقوب را
 در دل گرفتن

ببود^۲ این و عیسا نه آگه زکار
 که یعقوب را گُل بر آمد زخار
 بیاراست خوان را^۳ و رفت و نهاد
 شتابید سوې پدر سخت شاد
 445 بدو گفت کای باب روشن روان
 نهادم بر آن سان^۴ که رسم است خوان
 بیا آفرین کن مگر کردگار
 بمن بر همایون کند روزگار
 چو اسحاق بشنید گفتار او
 دلش را شگفت آمد از کار او
 بدو گفت کای ویژه جان پدر
 بنوئی یکی خوان نهادی دگر^۵
 نه از شغل آن کار فارغ شدی^۶
 روا شد بهر کار و باز آمدی^۷
 450 چو عیسا شنید این سخن از پدر
 در آمد درخت غمانش بیر^۸
 که و همش هم آنگاه صورت ببست^۹
 که یعقوب فرزانه شد پیشدست

¹ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* زیزدان دارنده. *M* and *W* زدارنده دادار. After this verse there is another one in *B* which seems quite superfluous, as the bait immediately following, which is found in all copies, expresses the same idea:

ببود این و عیسا نه آگه بود
 زیعقوب خود در دلش آه بود

The heading after v. 442 is found in *T* only.

² *T* نبود. *M* and *W* چو آگه عیسا زکار.

³ So *B*. The other copies آن خوان. ⁴ *M* and *W* بدانجا.

⁵ *A*, *E*, *N*, and *T* برفتی و این خوان نهادی دگر.

⁶ So *B*. *M* and *W* چو از *A*, *E*, *N*, and *T* نه زان شغل و زان کار فارغ شدیم. شغل و کار تو آگه شدیم.

⁷ So *B*. All the other copies روا شد همه کار و باز آمدیم.

⁸ So *B*. All the other copies:

چو عیسا شنید از پدر این سخن بر آمد درخت مرادش (نشاطش *W* and *M* زُنْ)

⁹ So *B*. In *M* and *W* this verse is wanting. The correct reading of the other copies seems to be: زقهرش همانگاه صغرا ببست, but *A* and *N* have صفراش بست; *E* has سفرة (س and ص confounding) and *T* (confounding ص and سفرة).

چنان خواستش زافرین آفرین	430 بشد زود اسحاق و کرد آفرین
دلش قمص خویس بر تو گشاد	که این بندۀ تو که قربان نهاد
روا ² کن تو حاجات پنهان او ³	خدایا تو بپذیر قربان او ¹
نگه دار از رنج آسانیش	بپیغمبری دار ارزانیش
بخاصه نرو ماده فرزند او ⁴	ورا با همه خویش و پیوند او
سرانجام فرخنده کن کارشان ⁵	435 بانده و شادی نگه دارشان
شنید از رسول آفرین ودعا	جهاندار یزدان فرمانروا
بدان شد همه کار یعقوب راست	روا کرد هر حاجتی کو بخواست
زیعقوب قربان پذیرفته شد	چو آن آفرین و دعا گفته شد
از آن خورده ⁶ یعقوب را شاد کرد	فرود آمد آتش یکی بهره خورد
بدو داشت ارزانی آن رنگ و فر ⁷	440 که شد بیگمان کایزد دادگر
بجای آمد آنچه بدانست ¹⁰ جُست	بُتوت برو شد یزدان درست

¹ So in *B*, *M*, and *W*. The other copies read (*T* او ی کام وی (ای *T*)).

² In *B*, *W*, and *E* روان (less common, but possible in the same application); روا, however, is confirmed by v. 437, where all copies read it distinctly.

³ So *B*, *M*, *W*, *E*, and *N*. *A* and *T* (ای *T* انجام وی (ای *T*)).

⁴ So *B*. The other copies در.

⁵ This verse in *B*, *M*, and *W* only. In *W* the second hemistich runs thus: بخاصه تر و تازه فرزند او.

⁶ *A* and *E* او instead of شان in both hemistichs, quite consistently, as v. 434 is wanting in these copies; whilst *N* and *T*, where that verse is likewise wanting, have nevertheless شان, thus indirectly confirming the genuineness of the missing verse.

⁷ *E*, *N*, and *T* فرمان, see notes to v. 394 above and v. 441 further down.

⁸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* از آن خوان و یعقوب الخ.

⁹ This verse only in *B*. رنگ in this connexion either = خوشی و خوبی or = رونق کار, Ganjnamā, f. 84^a, ll. 3 and 5.

¹⁰ So *E* and *T*. *B*, *A*, and *N* ندانست. In *M* and *W*, vv. 437-441 are replaced by a single bait which runs thus:

پذیرفت قربان (فرمان *W*) او سربسر بیامد بخورد آتش تیز پَر (تیزتر *W*)

که دارد چو شاهان^۱ ترا شاد کام
 سپاهت بود داد^۳ و فرمان بود
 465 بکرد آفرین هم بدینسان^۴ که گفت
 یکی سرکش و خیره دل شد که کوه
 ز یعقوب کین داشت در دل بسی^۵
 که من تا بجایست فترخ پدر^۷
 ولیکن چو معلوم او شد تمام^۹
 470 بگیرم بزم سرش را ز تن
 بزور دل و زهره گسترده نام^۲
 دلت شاد و زورت فراوان بود
 شد آن مرد با زور و فرهنگ جفت
 گد زورگشتی زدستش ستوه^۵
 همی گفت همواره با هر کسی
 ز حکم خرد^۶ پای نهم بدر
 نهم زود بر راه یعقوب دام
 کنم خوش بمرگش^{۱۰} دل خویشتن

که دارند *A*; که دارد ز شاهان *E*, *N*, and *T*; که دارد همیشه *M* and *W*. So *B*. شاهان.

^۲ So *M* and *W*, which seems the only reading that gives a proper rhyme. All the other copies (*B* too) have گسترده کام (a composition often met with in the *Shāhnāma*, see Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* x. p. 135), which cannot rhyme with شاد کام, unless we spell the latter with Vullers شادکام, which is scarcely justifiable. In *A* the second hemistich runs thus: بزور دل از دهر گسترده کام.

^۳ *M* and *W* بسی داد الخ. سپاهت بسی.

^۴ بر آن سان *B*.

^۵ Only in *B*, *M*, and *W*. The reading adopted is that of *B*. *M* and *W*:

یکی سرکش و خیره گشت او که کوه گسستی و گشتی زدستش ستوه

Ganjnāma, f. 96^a, explains ستوه by مَلُول و بتنگ آمده, and quotes the following bait of the *Shāhnāma*:

ببودند یک هفته بر پشت کوه سر هفته گشتند یکسر ستوه

^۶ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* داشتی او بسی. *M* and *W* داشت عیسا بسی.

^۷ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* که تا خود الخ. *T* که تا تن بجایست و فترخ پدر.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* زرای بدر. *M* and *W* زرای خرد.

^۹ 'As soon as he is no more.' معلوم in the sense of 'that which is obvious of him, his visible part, his presence in the flesh.' Another meaning, viz. 'sufficient ration for a person's physical maintenance,' appears in several passages of the *Gulistan*, see Vullers, *Lex.* ii. p. 1196^b. تمام شدن 'to come to an end, to die' (comp. German 'alle werden,' Bavarian 'gar werden').

^{۱۰} So in all copies except *B*, which has a much weaker برو instead.

پدر را چنین گفت کای نبخواه
بجای من او پیشدستی نمود
که من خوان خود را کنون ساختم
455 پدر چون بدان کار در بنگرید
بدانست کان بُد زحکم خدای
بعصا چنین گفت کای جان باب
که این نیست بی^۷ حکم بزبان باک
چنین حکم کرد^۸ ایزد جان بناه
460 نباشد جز آن کاندرا حکام اوست
کنون زبن مشوای پسر تنگدل
که من آفرینها کنم بیشمار
مرا گشت کار از برادر تبا^۱
زمن نیکی و نیکروزی^۲ ربود
درین ساعت از شغل برداختم^۳
چنان بود کز^۴ گفت عیما شنید
نه از روی جلدی بُد و جهد و رای^۵
مباور دل خویشتن زبرتاب^۶
که هست آفرینند^۷ جان باک
مرا و ترا نیست در پرده راه
بدان کام بخشد کجا کام اوست^۸
همیدار در بند فرهنگ^{۱۰} دل^۹
بخوام ز دادار^{۱۱} بروردگار

مرا کارها جملگی شد تبا^۱ at the end of the first hemistich, and نیکرا^۲ *M* and *W* in the second. In *A* and *N* this verse follows, less appropriately, after the next.

^۲ *M* and *W* نیکوئی نیکروزی; *A*, *E*, *N*, and *T* نیکی و نیکبختی. The reading نیکروزی instead of نیکوئی in *B* is a mere clerical error.

^۳ So in *A*, *E*, *N*, and *T*. *W* and *M*:

که من خود کنون خوان بیاراستم بدینسان من از شغل برخاستم
B has a mixture of both readings, which consequently lacks a rhyme:

که من خود کنون کار خوان ساختم درین ساعت آن خوان بیاراستم

^۴ *A* and *N* کز instead of کو.

^۵ *B* has here a rather doubtful جهد و جلدی و جهد.

^۶ So *B*. *A*, *N*, and *T* زبن بتاب. *E* has خویش را instead of خویشتن. *M* and *W* (تافتن) منه رنج برتن ازین ره بتاب *B* = (تافتن) منه رنج برتن ازین ره بتاب. *Ganjinâma*, f. 51b.

^۷ *M* and *W* جز.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* چنان کرد حکم. *M* and *W* چنان کرد حکم. *B* has a less appropriate کنون instead of چنان.

^۹ Only in *B*, *M*, and *W*. The latter two copies read کو instead of کاندرا and برآن instead of بدان.

^{۱۰} *A* همیدار زبنده فرهنگ (*W* wrongly فرمان فرهنگ). *M* and *W* در بند و فرهنگ.

^{۱۱} So *B*. The other copies ندان.

بنزدیک لابن^۱ گذر کن یکی همی باش نزدیک وی اندکی^۲
 مرا او برادر منش خواهرم چنو در جهان نیست کس دیگرم
 تو از مهربان خواهرش زاده^۳ چنو بارسائی و آزاده^۴
 485 ترا گر ببیند بدین گونه حال^۵ زروئی تو گیرد همه روز^۶ فال
 ترا نزد وی خوش شود^۷ روزگار و زانجا گشایدت دادار کار^۸
 بگفت این و یعقوب دل پُر زرد سبک مادر خویش یَدُرود^۹ کرد
 روان شدن یعقوب علیه السلام سوی
 شام نزد خال^{۱۰}
 زکنعان با امید گیهان خدای رَم شام برداشت آن نیکرای
 سوی شام شد نزد^{۱۱} فرخنده خال ورا اختر بخت و یار و همال
 490 هم از گرد ره چون شد اندر زمان^{۱۲} بدیدار وی خال شد شادمان

^۱ So correctly *E* (see below, v. 635), but further down لابن *B*; لابین *B*; and further down لابن *A*; لابی *A*, with the *ی* instead of the simple *Idāfah*, a common mistake in MSS., but further down لابی *B*; *M* and *W* لابی *N*; لانی *T*; لائی. The general wording of the hemistich is according to *B*; the other copies read:

بَر لابی (لابنی، لاوی، لانی، لائی) نیک پی شو یکی (شو همی *E*)

^۲ *E* همدمی.

^۳ Only in *B*, *M*, and *W*.

^۴ *N* alone has here خال (as subject to ببیند) instead of حال.

^۵ *T* روز.

^۶ So *B*. The other copies بود.

^۷ So *B*. *M* and *W* در آنجا گشایش دهد کردگار; the other copies در آنجا شود دولتت پایدار.

^۸ So pointed in *Ganjnâma*, f. 34^a: یَدُرود or contracted یَدُرود = وداع and سلامت; in the latter meaning it is used in the following verse of the *Shâhnâma*:

دو فرسنگ با او بشد شهریار یَدُرود کردن گرفتار کنار

Another spelling, adopted in *B*, *M*, *W*, and *N*, is یَدُرود.

^۹ So in *N*. In *A* the heading is simply سفر یعقوب بشام; in *M* گفتار اندر سفر رفتن یعقوب بشام از دستان; in *B* رفتن یعقوب بشام از دستان; in *T* رفتن یعقوب بشام از دستان; in *W* رفتن یعقوب بشام از دستان; in *N* رفتن یعقوب بشام از دستان. There is consequently very little to choose between these different wordings. In *W* alone the text is uninterrupted by any division.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*. The other copies همیرفت نزدیک.

^{۱۱} *M* and *W* هم از گرد ره نزد او شد دمان.

♦ یوسف و زلیخا ♦

از آن پس چه نیرنگ و افسون کند ^۱	ببینم که بیغمبری چون کند
همی شد زرامش روانش تهی ^۲	همی یافت یعقوب ازو آگهی
که عیصا یکی مرد بُد سهمناک	دل پاک او بود پر بیم ^۳ و پاک
چنین گفت کای مادر نیکنام	سرانجام یعقوب شد نزد مام
همیگویدم هر زمانی کسی	475 زعیصا همی پاک دارم بسی
زتن جان پاک تو جوید همی ^۴	که عیصا هلاک تو جوید همی
کزو رستگاری بجای آورم	چه سازم چه ^۵ تدبیر و رای آورم
برون راند خون دل از چشم ترا	چو مادر شنید این سخن ^۶ از بسر
که گفתי همی چشم او جان گریست ^۷	ز تیمار یعقوب چندان گریست
بباید ترا بُد فرمان مام ^{۱۰}	480 سرانجام گفتش که ای جان ^۹ مام
سوې شام شو نزد فرخنده ^{۱۲} خال	سفرکن ز کنعان بفرخنده فال ^{۱۱}

از آن چون *T*. از آن خوب نیرنگ الخ. *So in B, M, and W. A, E, and N* بنیرنگ الخ.

^۲ *So B, T, A, and E* (where زرامش is a mere clerical error for روانش). *M* and زدامش ز دانش; without any sense is the reading of *N* ز دانش تهی.

^۳ *M* and *W* ترس.

^۴ Instead of the two verses 475 and 476 in *B, M, and W* (in the latter two with these modifications: زتن پاک in the second hemistich of v. 475, and جان تو شوید همی in that of v. 476) the other copies have only one verse, viz.:

زعیصا همی پاک دارد دلم زتن جان پاک و روان بگسلم
^۵ *A* که.

^۶ *So in A, E, N, and T*, preferable to the Arabic equivalent حدیث in *B, M, and W*.

^۷ *So B. A, E, N, and T* همیرفت خویش ز چشم و زسر *M* and *W*; از چشم سر.

^۸ *B, M, and W* have خون گریست, a possible, but rather strong licence in the laws of rhyme (see Teufel, loc. cit., in note on p. ۵), unless we substitute with *M* چندان in the first hemistich, according to modern pronunciation, the form چندان.

^۹ *B* چشم instead of جان, which gives no rhyme.

^{۱۰} *So B.* The other copies, except *N*, read نیاید ترا بد فرمان مام. نیاید ترا بُد فرمان مام.

^{۱۱} *B* کنعان as attributive adjective to فرخنده فال.

^{۱۲} *So all copies except B*, which unnecessarily substitutes آزاد for فرخنده. *A, E, N, and T* read شام نزدیک فرخنده خال.

500 نَجَسْتی ازین سو زیان جهان که بُد آشکار دلش جو نِهان¹
 نبودش جز ایزد پرستی نهاد خود ایزد بدانسان نهادش نهاد²
 بدانسان همی بود برهیزگار نبودش بجز دین و برهیزگار³
 بر آمد بدین⁴ داستان هفت سال زمانی نگشتش دگر گونه حال⁵
 گفتار اندر وحی آوردن جبرئیل بر یعقوب

علیه السلام⁶

سرانجام وحی آمد از دادگر بفرزانه بعقوب والا هنر⁷
 505 شنیدم ز دانای پاکیزه رای کش آن بُد نخستینه وحی از خدای⁸
 برو⁹ جبرئیل آمد از آسمان پیغام روزی ده غیب دان
 رسانید ویرا سلام¹⁰ خدای سپهر آفرین و ستاره نمای

جهان گر همه ورد و دیبا (دُر و دریا *M* and *W*): (*M* and *W* دریا) is, although rare, by no means against the genius of the language and rather emphatic (comp. the occasional construction of the French *si* with a past definite). In harmony with the common rule of syntax, but less appropriate in wording, is the reading of *T*, *M*, and *W*: (*M* and *W* دریا) (*T* از هر دُر آنرا) شکمیا بُدی - وی از هر دو آن خود (از هر دُر آنرا) شکمیا بُدی.

¹ This verse in *B* only.

² So *B*. The other copies *داد* گونه (*A* and *E* بدین) *داد* گونه.

³ *B*, *E*, *M*, and *W* have in the beginning بدینسان. In *M* and *W* the second hemistich runs thus: نبودی بجز دین پرستیش کار. The reading of *E* پروردگار gives no rhyme at all.

⁴ *M* and *W* برین.

⁵ So in *M* and *W*. *E* بحضرت یعقوب و آمدن خطاب اسرائیل *E*. آمدن وحی نزدیک یعقوب علیه السلام در شام *N* نازل شدن وحی بیعقوب و پیغمبری *T*. آمدن وحی نزدیک یعقوب علیه السلام در شام *N* معبوث شدن و خطاب اسرائیلی سرافراز گردیدن و مأمور شدن بگرفتن زن. In *B* and *A* there is no heading, and the text runs on without interruption. In *B* v. 504 is even placed before v. 503.

⁶ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* گهر. The reading of *M* and *W* از کردگار in the first hemistich, and پرهمیزگار in the second, is a similar violation of the laws of rhyme, as the reading of *E* in v. 502, see note 3 above.

⁷ So *B*, *M*, and *W*. The other copies آن بود وحی از خدای نخستینش.

⁸ *A*, *E*, *N*, and *T* بدو.

⁹ So *B*. The other copies سلام از خدای.

برخ همچو خورشید و مه دلپسند ^۲	یکی سرو آزاد ^۱ دیدش بلند
دل پاکش از مهر تباهی بری ^۳	فروزان ازو ارج بیغمبری
بدو گشت خرم چو شاهان بتخت ^۴	خوش آمدش ^۴ دیدار یعقوب سخت
بر خوشتن جایگه ساختش	فراوان بگفتار بنواختش
نه کم زو نهان داشتی و نه بیش ^۵	۴۹۵ همی داشتش همچو فرزند خویش
نه دختر نهان داشت ^۷ ازوی نه زن	بُدش مهر بر روی چو بر خوشتن
کش ^۸ از خواهر پارسا زاده بود	دل و هوش هر دو بدو داده بود
که کس را بُد بیش و کم زو گله	بدو کرده بُد خان و مانرا یَکله ^۹
وی از هر دو یکباره بیزار بود ^{۱۰}	جهان گر همه گنج و دینار بود

^۱ Some copies read آزاد, some آزاده.

^۲ So all copies except *B*, which has the following rather doubtful reading:

جوان و گش (= خوب) و رشته (? رسته or رسته) و دلپسند

^۳ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. Instead of ارج (= مرتبه, dignity) in *B* the other three copies read دَرَج (scroll), see note 2 on p. ۳۳; *B* has besides in the second hemistich دلش پاک instead of پاکش دل.

^۴ The reading of *B*, *M*, and *W* خوش آمد دیدار could only signify, if it signifies anything, 'he was gladdened by,' a meaning of خوش آمدن not met with anywhere. In *E* this hemistich runs thus: خوش آمد و را چهر یعقوب سخت.

^۵ As this word is written very indistinctly in most copies, it might perhaps be read بخت. In *B* the hemistich runs thus:

بدو گفت (گشت) خرم چو شاهانه بخت

^۶ So *B*, *M*, and *W*. The other copies نه بیش چیزی نه نهان داشت چیزی.

^۷ *M* and *W* بودش *B* بود.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* که. *M* and *W* که از خواهرش. In *B* v. 497 is placed before v. 496, but there seems to be no reason for deviating from the order adopted in all the other copies.

^۹ رها کردن = یَکله کردن, as in the following verse of the *Shâhnâma* (quoted in *Ganjnâma*, f. 169^b) with exactly the same rhyme word یَکله, complaint, in the second hemistich:

بکن کار گیتی بیزدان یله نشأ بدت کردن ز گردون گله

This and the following verse are found in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^{۱۰} So *B*. The construction of اگر with a simple preterite (instead of بودی or

زجان آفرین خداوند کرد	کز آغاز و انجام وز جُفت فرد ^۱
بذیرفتش از داد گستر سپاس ^۲	بجان شد سپاس ورا حق شناس
وزان پس بفرمان گیهان خدای	دلش را بزن کردن افتاد رای ^۳
ببین تا قضای خدای جهان	چه بُد رانده یعقوب را در نهان
525 چنان دان که آن لایب نیک فال ^۴	که یعقوب را بود شایسته خال
دو آزاد دُخت دلآرام داشت ^۵	کز آن هر دو دختر جهان نام داشت
دو پیرایه حور و رشک پری	دو سرو روان و بُت آزی ^۶
دو گل پیکر نوبهاران بباغ ^۷	دو جان و روان و دو چشم و چراغ

¹ So *B*. *A* and *E*:

زجان آفرین خداوند کرد کز (که *E*) آغاز و انجام خرسند کرد
 زجان آفرین خداوند فرد از آغاز شکرش چو بسیار کرد *M* and *W*
 که *In N* and *T* the first hemistich runs as in *A* and *E*, but in the second *N* has
 که آغاز و انجام او بست فرد *T* and آغاز و انجام او بند کرد

² So all copies (the suffix اش anticipating the following object سپاس, as often, see for inst. vv. 580, 597, etc.) except *B*, which reads:

بذیرفت ازو داد گستر (پاک گستر *M* and *W*) سپاس

an unnecessary modification, compare the remarks of Vullers, *Lex.* ii. p. 200^b, on سپاس having, like the Arabic مِنَّة, both a subjective and an objective application: kindness done, and the obligation, imposed upon the receiver of such kindness, of being thankful for it, thence thanksgiving, praise. *M* and *W* read in the second hemistich بجانش instead of شد بجان.

³ So all copies except *B*, which has دلش سوی زن الخ.

⁴ So all copies except *M* and *W*, which have این instead of آن, and *B*, which reads: چنان دان که لایب نیک فال.

⁵ The modification of *B*, دو دختر گزین و دلآرام داشت, is in no way preferable, as it lacks the *Idāfah* between دختر and گزین (= گزیده).

⁶ Idols like those of *Âzar* (Abraham's father), so probably correct instead of آزی in all copies, a wrong spelling, frequently met with in MSS. *A*, *E*, *T*, *M*, and *W* read دو بت الخ instead of وبِت.

⁷ So *B*. *M* and *W* دو گلبن چو در نوبهاران بباغ. *A*, *E*, *N*, and *T* ولیکن که. نوبهاران بباغ (نوبهاران باغ *E*).

چنین گفت پس ای رسول کریم
که نامت سرائیل فرخ نهاد
510 همی گویدت مهر ما جُستۀ
ترا ما گزیدیم و دادیم نام
زیغمیرانت کنیم اختیار
زبوند تو هر که پیدا شود
تَبَد تا کنون گاه⁴ زن کردند
515 یکی چاره و رای پیوند⁵ کن
که خواهیم دادنت⁷ فرزند چند
کز ایشان زبان همه راستان⁹
چو جبریل پیغام یزدان بداد
چو روح الامین رفت یعقوب پاک
520 بجشم و رخ خویش روی زمین

بشارت بذیر از خدای علیم¹
ازو بر تو این نام فرخنده باد
بدرگاه ما باز بیوستۀ
ازین پس² دهیمت زهرگونه کام
شود نام پیغمبریت³ آشکار
بسندیدۀ خدمت ما شود
کنون آمد این حکم برگردنت
ببایست⁶ ما هوش خرسند کن
همه پاک و شایسته⁸ و دلپسند
همی تا بحشر زند داستان
برفتن سوئ چرخ پَر برگشاد
سبک روی¹⁰ بنهاد بر تیره خاک
بسودش بنزدیک جان آفرین¹¹

¹ *M* and *W* چنین گفته اورا رسول کریم بشارت ترا از علیم حکیم (in which case رسول کریم is Gabriel the messenger). *A*, *E*, *N*, and *T* also read خدای علیم (علیم و حکیم) instead of علیم حکیم.

² This verse is wanting in *M* and *W*. *T* has پس از آن, and like *A*, *E*, and *N* زهرگونه instead of زهرگونه کام.

³ So *B*. The other copies نام تو.

⁴ So all copies except *B*, which reads here حکم as in the second hemistich, and at the end برگردنت instead of درگردنت.

⁵ *T* پیوند. ⁶ *A*, *E*, *N*, and *T* بفرمان ما.

⁷ So *A*, *E*, *N*, and *T*, preferable to *B* and *M*, which read (متو *M*) که خواهیم ترا (I shall give you) instead of 'we wish to give you', as in all the previous verses the plural is used. ⁸ *M* بایسته.

⁹ So *B*. The other copies زبان و دل راستان. *M* substitutes in the second hemistich an unsuitable زند instead of زند; vv. 515-517 are wanting in *W*.

¹⁰ *M* and *W* چهره.

¹¹ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T*:

بجشم و برخ روی خاک زمین
ستردش بنزد جهان آفرین
M and *W* بجشم و رخ و ریش خاک زمین الخ.

نبودی ز یعقوب هرگز نهان همی دید دیدار او هر زمان
 ولیکن دلش را نبودی^۱ خبر که دختر بود آن قمر یا بسر^۲
 ندا چون در آمد بامر خدای که از بهر زن چاره انداز و رای^۳
 دلش در زمان مهر راحیل خواست درو فتنه عشق راحیل خاست^۴
 شدش جان و دل هر دو جوئی^۵ او زبان و دلش^۶ مهر گویای او
 زن خواستن یعقوب علیه السلام^۷ مر او را ز خال همایون بخواست
 چو در جان او آتش عشق^۸ خاست

^۱ خبر. *T* has besides اثر instead of دلش را *M*, *W*, and *T*.

^۲ This wording in *T* is the only correct one; the reading of all the other copies, viz. دخترست یا بسر, is metrically incorrect in *B*. *B* adds after v. 539 a verse not found in the other copies, which is unfortunately without any proper rhyme, viz.:

نکردی زن میل دیدار اوی نبودی روانش بذیری اوی

The only way to correct it seems to be the substitution of بدیدار for بذیری in the second hemistich, so that the same word would be used in the double meaning of روی (face) and دیدن (sight, aspect).

^۳ So *B*, with this modification only, that there appears آن instead of زن (contrary to the clear wording of Gabriel's message, which speaks merely of seeking 'a wife,' not 'that wife,' viz. Rachel). In *M* and *W* this verse runs thus:

ولی چون در آمد پیام از خدای که از بهر زن چاره ساز و رای

A, *E*, *N*, and *T* have in the first hemistich:

بلی آمدش (ولیک آمدش *T*, بلی کامدش *E* and *N*) باز امر خدای

The second hemistich is the same in these copies as in *B*.

^۴ This verse only in *B*, *M*, *W*, and *T*. In *T* (where this verse is wrongly placed before v. 540) در زمان هر زمان is substituted for وزو فتنه و عشق, and درو فتنه عشق for.

^۵ *W* reads سوای گویان and consequently in the second hemistich.

^۶ *M* and *B* have the decidedly inferior reading زبان و لبش.

^۷ So in *B*, *M*, and *W* (in the latter two *بر زن الخ*). *E* در خواستن حضرت یعقوب. In *A*, *N*, and *T* the text runs on without interruption. Only in *B* the heading appears, as seems most reasonable, before v. 543; in the other three copies it is placed between vv. 543 and 544.

^۸ *B* قهر.

دو تابنده زهره ^۱ دو خورشید و ماه	خردمند و دانادل و نیکخواه
۵۳۰ یکی بود از آن هر دو لیّا ^۲ بنام	چو سرو روان بُد چو ماه تمام
یکی حور ^۳ چهره که چرخ کبود	ازو بارسا تر نیاورده بود
دگر بود راحیل روشن روان	کزو خوبتر کس ^۴ بُد در جهان
شنیدم که راحیل آنکه که زاد ^۵	مَلَك داده بودش زهر حسن داد ^۶
برخ بر زخوبی بکی ماده داشت	که خورشید را خوار و بی باب ^۷ داشت
۵۳۵ از اورنگ ^{۱۰} او سایه بردی سبهر	تَسَب ^{۱۱} کردی از چهر او ماه و مهر
جهانرا بِفَرُوختی روی او	شدی عنبرین خاک از بوی او ^{۱۲}
برفتار و گفتار و بالا و تن	نگار و شکرخای و سرو و سمن ^{۱۳}

^۱ So alone correct in *T*; all the other copies read *دو ناهید و زهره*, a useless repetition, since both words have exactly the same meaning.

^۲ So the name is spelt in *M*, *E*, and *T* (and perhaps *W* too). *A* and *N* read *لیبا*, *B* *لیاب* (!).

^۳ Only *B* has the weaker *خوب* instead of *حور*. In *B* besides v. 531 precedes v. 530. In *M* and *W* v. 531 is wanting altogether.

^۴ So all copies except *B*, which has *زن* (unnecessary, as *کس* may refer to both sexes).

^۵ *B* *کد آنکه که راحیل زاد*.

^۶ So *B*, *A*, *N*, and *T*. *E* *فلک*. *M* and *W* *خدا*.

^۷ So *B*. The other copies *داده حسن* (*M* *بهر حسن*).

^۸ So *B*, *M*, *W*, and *T*. *A* and *E* *پری*. *N* *رخ بر*. Instead of *مایه* *T* reads *پایه*.

^۹ A certain confusion prevails in the various readings of this hemistich. The one adopted in the text is that of *B*, with the only exception, that *بی باب* has been substituted for the more artificial *سایه بی*. *A*, *E*, *N*, and *T* have *که خورشید را*. *M* and *W* (*W* *سایه* or *مایه*) *از بی* (*از بی* *E*) *سایه*.

^{۱۰} *اورنگ* = *اورنگ* in the sense of *فَر و زبائی* (*Ganjnâma*, f. 29^a, l. 5). For *سایه B* substitutes here *مایه*.

^{۱۱} So *M*, *W*, *A*, *E*, and *N*. *T* has the interesting emendation *نسب قس* for *تَسَب*. Rather far-fetched is the reading of *B* *مهر روی از چهره*.

^{۱۲} This verse in *B*, *M*, and *W* only, but in *B* without a proper rhyme, thus:

جهانرا بر افروختی چهر او / شدی خاکها عنبر از چهر او

^{۱۳} So according to *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* have in the second hemistich, less appropriately, *بهار و چمن بود و سرو و سمن*. Least appropriate of all is the reading of *B*: *نگار و شکر بود و سرو و سمن* (read *تن*).

زهر ده بچه يك بچه ^۱ مر تراست	بدان تا شود ^۲ برگهای تو راست
بگردد آیدت مال و بُنگاه ^۳ و رخت	چو خورشید ^۴ گردد ترا روی بخت
زهر در پرستندگان ^۵ بوند	هم آزاد وهم بندگان ^۶ بوند
چو آمد ترا این نکوئی بجای	توانی شدن ^۷ آنزمان کدخدای
555 تو دانی که تَبود مگر ابلهی ^۸	هر آنکو کند زن بدست تھی
تهی دست را کار واژون ^۹ بود	دلش سال و مه خانه خون ^{۱۰} بود
چو بشنید یعقوب گفتار خال	از آن داستان فرخش گشت حال ^{۱۱}
نکرد از دل آن داستانرا بله	بذرفت هم در زمان زوگله ^{۱۲}
هر آن چارپا کش بُد اندر ^{۱۳} جهان	بذرفت یعقوب فرخ نشان
560 شَبانان همه خواند و بنوشت نام ^{۱۴}	شد آگه دلش کس کددام آن کددام ^{۱۵}

^۱ So *B*, *M*, and *W* (in the latter two *بهر* in the beginning instead of *زهر*). *A*, *E*, *N*, and *T* *زده بچه يك بچه*.

^۲ *M* and *W* *بود*; see about *برگ* v. 406.

^۳ *Ganjnâma*, f. 39^b: *بُنگاه* جائی را گویند که زرو رخت در آنجا نهند.

^۴ So *B*. The other copies *فروزنده*.

^۵ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. In *W* *بود* instead of *بوند* in both hemistichs.

^۶ So in *A*, *E* (here *آبد* instead of *آمد*), *N*, and *T*. *B* *تو باشی بزن*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۷ So *B*. *M* and *W* *بجز ابلهی*. *A*, *E*, and *T* *ز ابلهی*. *E* *بجز ابلهی بودی مگر ز ابلهی*. As all these versions and moreover the rhyme with *تهی* clearly show, *ابلهی* is here the abstract noun 'folly' and *هر آنکو* therefore syntactically equal to *کس* *هرگاه* که *کس*.

^۸ *A* *وارون*. Both forms, as well as *وارونه*, *واژگون*, and *واژگونه*, mean the same, viz. *مَعكُوس* (topsy-turvy), see *Ganjnâma*, f. 161^a.

^۹ So *B*, *M*, and *W*. The other copies *و محزون* *تنگ*.

^{۱۰} *W* and *T* *فال*.

^{۱۱} Comp. the note to v. 549 above; the substitution of *قافله* for *زوگله* in *A* and *N* seems to be an attempt to avoid the frequent occurrence of the same rhyme-words, but its meaning 'caravan' scarcely fits here.

^{۱۲} So *M*, *W*, *T*, and *N*. *B* *هر آن چارپا کش که بُد در*. In *A* and *E* this verse is wanting.

^{۱۳} So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* *شَبانان بخواند و بپرسید نام*. *B* *شَبانان*.

^{۱۴} *M* and *W* *شد آگه که این کبست و آن خود کددام*.

تن و جان راحیل من زان تُست	بدوگفت خالش که فرمان تُست ^۱
مر اورا نخواهد بدر ^۳ جز تو شوی	۴۵ نو اولیتری از دگر کس بروی ^۲
میان ^۴ بست بابد بفرخنده فال	و لبکن بخدمتگری هفت سال
زدل شان نداری زمانی یله ^۵	پذیری زمن هرچه دارم گله
دلت باشد آگه زناهست و هست ^۶	شَبَانان ^۷ بُوَنَدب همه زیر دست
نباشی تو از قسم آنها یله ^۸	بسالی دوره چون بزابد گله
گر اُشتر بود با سَتر و سَتر ^۹	۶۰ اگر کوسفندست اگر گاو و خر

راحیل یکسان تراست and in the second hemistich که فرمان تراست *M* and *W* راحیل و من and *E* read in the second hemistich.

^۲ *M* and *W* *اولیتری* instead of *والیتری* *T*. نو اولیتر از دیگران کس الخ.

^۳ So *A*, *E*, *N*, and *T*, preferable to the reading of *B*, *M*, and *W* نخواهد بُدن الخ.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* میان کمر instead of میان. *M* and *W* داری.

^۵ A marginal gloss in *A* explains یله here by بخیبر, comp. note to v. 498 above.

^۶ جویانان =

^۷ So in *B*, *M*, and *W*. *T* درین عرصه آنکه بنامیت هست. *A* and *E* زدل. In *N* the hemistich is quite corrupted. باشد آنکه حیانش بهست.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* ایشان instead of آنها; the frequent repetition of the same rhymes and گله (see vv. 547, 549, 558, 567, etc.) in this chapter must have been intentional on the part of the poet, to emphasize Laban's great wealth in cattle, and his anxiety with regard to an ever-watchful supervision over it, as all the verses concerned are found in all copies alike, and none of them could really be missed in the context. A similar repetition of rhyme is found in vv. 541 and 543 above. A marginal gloss in *A* explains یله here by سهوده (i.e. نفع). In *A*, *E*, *N*, and *T* vv. 548 and 549 are placed after v. 551.

^۹ This seems the most correct version of the hemistich, both in order of words and rhyme; it is suggested by *B*, which begins گراشتر, but has by mistake at the end again شتر instead of سَتر (= اَسَتر mule). *M* and *W* read سَتر و سَتر, but has by mistake at the end again شتر instead of سَتر. *A* and *E* (که) استر بود یا سَتر و سَتر. (see Ganj-nâma, f. 96^a: سَتر بطریق عموم هر جانور چارهای را گویند و بطریق خصوص اسب: و اَسترا خوانند). The same combination of سَتر و سَتر occurs further down, in v. 574, where it likewise rhymes with سَتر.

بیامد چو شد سال هفتم بسر	570 هنرمند یعقوب فَرخ سیر
فرماند زان مال بی وصف ² خال	بنزدیک خال و بیاورد مال ¹
که قسم بمبر بدان اندرست	بدانست کان دَرَج پیغمبرست
زهرچ اندر آن هفت سالش ³ بزاد	سبک بهر یعقوب فرخنده داد
چه از اَشْتَر بُختی و گاو و خر	چه از گوسفند و چه اسب و ستر ⁴
کزو دید آن نعمت خوب را ⁵	575 زهرده یکی داد ⁵ یعقوب را
همانا فزون بود از سی هزار ⁶	بکردند هر ده یکش ⁷ را شمار
که یعقوب فرزانه آباد ¹⁰ گشت	دل خال یعقوب زان ⁹ شاد گشت
فروزان شدش کار ¹¹ چون آئنه	بدست آمدش هم گله هم بُنه
روا شد بهر کامه ¹² کام او	برآمد بهر گوشه نام او

¹ So *M* and *W*. The other copies read (with an unnecessary repetition of آمد) بنزدیک خال آمد آورد مال.

² So *B*. *M* and *W* بی حَصْر; the other copies بحدّ (or بحد in the case of *A* and *T*, which read instead of خال respectively همال and خیال).

³ *T* ساله.

⁴ So *B*. All the other copies شتر (see note to v. 550 above), and consequently in the second hemistich چه از گاو و الخ. *W* has in the first hemistich چه از آستران و چه از گاو و الخ. *T* reads everywhere چو instead of چه. چه از گوسفندان چه اسب و الخ.

⁵ *E* بچه.

⁶ So all copies except *E* which has دیدش آن, and *B* which reads گزیدندش (they selected for him).

⁷ So all copies except *B*, which reads, less befittingly, بکردند از آن ده یکش و الخ.

⁸ So *B*. The other copies بُد زبجه هزار 50,000 (بُنجه shortened from بِنجاه).

⁹ *E* زین.

¹⁰ *A*, *E*, *N*, and *T* آزاد. Ganjnâma, f. 9^a, explains آباد by خوش و نیک, and quotes this hemistich of the Shâhnâma: همیشه تن و بخت آباد باد.

¹¹ So all copies except *M* and *W*, which have روی instead.

¹² This reading of *A*, *E*, *N*, and *T* seems to be the original one, just on account of the juxtaposition of کام with the synonymous کامه, which is confirmed as a Firdausian expression by the following بیت of the Shâhnâma:

که گر پهلوان دم زند یکزمان بر آید همه کامه بد گمان
see Ganjnâma, f. 123^b: کامه بمعنی کام است که بتازی مراد گویند.

نکوتر بیارا چو پشت پلنگ ^۱	بهر گونه بوی و بهر گونه رنگ
مر آن مهربان دُخت دلخواه را ^۲	مشاطه شد آراست آن ماه را
چه سازی که حسنش بیفزاید ^۳	کسی را که ایزد بیاراید
درو مهربان شد زگردان سپهر	۵۹۰ بچهره چنان گشت لیا ^۴ که مهر
بتنهاش در حجله بنشاختند ^۵	چو کار عروسمش برداختند
سیه گشت روی نشیب و فراز	چنین تا در آمد شب دیر ^۶ باز
سوې حجله ^۷ شد مرد پاکیزه تن	بائین دامادی و شوی وزن
بدانرو ^۸ که باشد در آئین و کیش	در آمیخت با مهربان جفت خوش

^۱ So *M* and *W*, a wording which seems preferable on account of the very striking comparison, and is moreover somewhat confirmed by the otherwise queer reading of *E*: «نکوتر بباراست اورا پلنگ». *B* «نکوتر بیارای آن ماه را بی درنگ» with an unnecessary repetition of the object, sufficiently indicated by اورا in v. 586, and returning in the immediately following verse. The same repetition of the object appears in the reading of *A*, *N*, and *T* «نکوتر بیارای آن شوخ شنگ». Shams-i-Fachrî, p. 79, ll. 4 and 5, explains شنگ by حرکات باشد.

^۲ So all copies except *M* and *W*, which read:

مشاطه شد آراست بس آنزمان مر آن مهربان دختر پاک جان

As a gloss to رفت appears in *A*.

^۳ So *T*, *M*, and *W*; see on the occasional appearance of the poetical affix l in the 2nd and 3rd singular of the aorist, Lumsden, Grammar, ii. p. 389; Salemann und Shukovski, p. 63. *M* and *W* read خود ایزد کسی را بیاراید in the first, and بیفزایدش and بباراندش in the second hemistich. *A*, *E*, and *N* in *B* this verse is wanting.

^۴ همتا *A*.

^۵ *M* and *W* نشاندن = نشاختن and بنشاستن, بنشاختن: در حجه جا ساختند *Ganjnâma*, f. 39^b.

^۶ So *B*, *M*, and *W*. The other copies تبره.

^۷ *M* and *W* again حجه.

^۸ So *B*. The other copies بدینسان *E*, بدانسان.

580 چو دیدش بران پایگه^۱ حال خوش * تقاضای زن کرد از خال خوش
 که در دل همان مهربانیش بود^۲ زمان تا زمان مهر روی میفزود
 چو پیوسته شد نعمت و مال او بدو داد دختر سبک خال او^۳
 حبله کردن خال با بعقوب علیه السلام و
 دادن لیبا^۴

یکی نغز مهمانی آغاز کرد در خرمی بر جهان باز کرد
 ولیکن ببین تا چه تدبیر ساخت بعقوب آزاده بنهان چه باخت^۵
 585 زبعقوب وز هر کس اندر نهفت مَشَاطه بلیا فرستاد و گفت
 که اورا بهر زبهر شاهوار بهر جامه و دیبه آبدار^۶

روان شد زهر کامه, viz. *B* (as in the first hemistich) is substituted for *گوشه کام* او
M and *W*: *گوشه کام* او

بر آمد زهر گوشه نام آوری دوان (روان *W*) شد بهر گوشه کام آوری
E also reads *روان* instead of *روا*.

^۱ *A*, *E*, and *T* بدان جایگه.

^۲ So *B*, *M*, and *W*: the other copies چو در دل همان مهربانی نمود.

^۳ So according to *N*, the wording of which seems the simplest of all. *M* and *W* خواستاری بعقوب *T*. گفتار اندر دختر دادن لای خال یعقوب به یعقوب علیه السلام راحیل را از خال خود و تدبیرگری زخال یعقوب ولیبا (لیا) را بجای راحیل بیعقوب کردن. Only in *T* the heading is placed, as here, between vv. 582 and 583; in *M* and *W* it appears, less appropriately, after v. 583. In *B* there is no heading at all; in *A* an interval is left, but not filled in.

^۴ *A*, *E*, and *N* در.

^۵ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* چه بازی نمود وجه سان مَهْره باخت. In *B* the hemistich is in hopeless confusion.

^۶ *T* گوهر.

^۷ So *B*. *A*, *N*, and *T* بهر گونه دیبه ز رنگار *M* and *W* بهر گونه دیبه ز رنگار. *Ganjnâma*, f. 78^b, explains دیبه or دسَه by نوعی دیبا و زین نگار. *E* بهر گونه دیبا و زین نگار. one of the verses of the *Shâhnâma*, quoted there, shows the same combination of جامه and دیبه, viz.:

همان جامه و دیبه رنگرنگ زاسپان تازی یزین پلنگ

که گفتی همی ز آسمان شمس تافت ^۲	ندانستش ^۱ اندازه حسن یافت
که آن حکم چون کرده بود ایزدش	ولیکن هم آخر شکفت آمدش
ز بهر چه لبش بنشانند پیش	که راحیل را خواست از خال خویش
بیارد بدین ^۳ خال من حجتی	610 بدل گفت کاین نیست بی حکمتی
درین داستان دلآزای چیست	شوم باز برسم که ابن رای کیست ^۴
ببوسید صد رخ ماهروی	چو برخاست از بهر ^۵ ابن جستجوی
ابر ^۷ مهر دوشین فراوان فزود	بسا لطف میکرد ^۶ و گرمی نمود
بماند بیکسان دلش مهربان	بدان تا نگردد دلش بدگمان
سوی خال قرخ چو روشن سروش ^۸	615 پس از حجله آمد بفرنگ و هوش
بدان خال قرخ پی ^۹ ارجمند	نشست و نیایشگری ^۹ کرد چند

^۱ So *B* and *T*. The other copies simply ندانست.

^۲ So all copies except *B*, the reading of which, که از آسمان ماه گوئی بتافت, is not only much weaker, but in direct opposition to v. 659 below.

^۳ *M* and *W* برین

^۴ So in *A*, *E*, *N*, and *T* (in *T* روم instead of شوم in the beginning). *M* and *W* چيست instead of کیست, and واین instead of درین in the beginning of the second hemistich. Faulty in meaning and rhyme is the reading of *B*: سیم بار. *B* برسم که این حال چیست.

^۵ So correct in *M* and *W* (except the wrong spelling, often met with in MSS., of خواست for خاست); the reading of *T* might do also, چو یعقوب شد بهر. Somewhat corrupted is the reading of *B* چو شد خواست از بهر, and likewise that of *A*, *E*, and *N* چو (چه) شد خواستن بهر.

^۶ So *E*, preferable to the reading of *B*, *A*, *N*, and *T* هزاران لطف کرد, which would require the pointing لطف (benefit, favour = نیکوئی or present, gift, according to Dozy, Supplément, ii. p. 532^a).

^۷ *E* بر, *A* ابر مهر بوس فراوان ربود, *N* the same, but نمود instead of ربود, which gives no rhyme.

^۸ So *T*. *B*, *A*, and *N* چو روی سروش. *E* بشد چون سروش. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ *M* and *W* چو شد بس نیایشگری.

۵۹۵ همه شب همی بُد بحجله^۱ درون
همی یافت از وی دلش کام و ناز
ولیکن ندیدش همی چهر نار
که در حجله بر بهاتر زیاغ^۲
همه شب همی بود یعقوب شاد
۶۰۰ دلش بر^۳ زراحیل رامش فزای
یکابک چو^۴ بنمود خورشید چهر
که رخسار راحیل را بنگرد
رخ خوب لیای آزاده دبد
همیدون همیدند سرو سهی
۶۰۵ نگاری بهار اندرو^۵ یافته
فرماند بعقوب زان رنگ و بوی
کشیده در آغوش سیمین ستون
وصال لطیف و عتاب دراز
که عادت نبود اندر آن روزگار
اثر باشد از شمع یا از چراغ
همی برمه و سرو و گل^۶ بوسه داد
برش پر زلیای دانش سرای
نگه کرد یعقوب دل پر زمهر
زدیدار رخسار وی^۷ بر خورد
قد و قامت آن پری زاده ددد
که گرداند از هوش دلها تهی^۸
بتن نور یزدان برو تافته
وزان پیکر خوب وزان روی و موی^۹

^۱ بحجر اندرون *M* and *W*, بحجره *E*.

^۲ *E* نوبهاران باغ. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So *B* and *E*. *M* and *W* گِل و سرو و بُن; the other copies گل و سرو و مه.

^۴ So all copies except *B* and *E*, which read بُد instead of بُر, and in the second hemistich بود لیای آلیح. *M* and *W* have again فزای in the second hemistich.

^۵ بوقتیکه *T*.

^۶ So all copies except *B*, which has a strange که دیبای زیبای او (perhaps دیبای is a mere clerical error for دیدار).

^۷ This verse only in *B*, *M*, *W*, and *E*. *E* reads همیشه instead of همیدون; *B* جانها instead of دلها (which agrees no doubt better with هوش). In *M* and *W* the second hemistich runs thus: همی هوش کردی زدلها تهی.

^۸ So in *W*, the most correct wording, as it seems, with بهار as subject, and نگاری as object to یافته. *B*, *M*, and *E* read نگار بهار; *A*, *T*, and *N* نگاری (نگارین *N*) بهاری درو. Instead of برو in the second hemistich *B* has درو.

^۹ *B* has here the silly reading: از آن پیکر خوب آن چهره روی.

چو شب تیره شد گفتیم گل بگیر
همه شب همی داشتیم در کفم
چو شب روز شد کرد^۱ چشمم نگاه
630 که در دست من بود دسته بهار^۲
چه معنیست این حال با من بگوی
مرا با تو^۳ پیمان بر اخیل بود
که لیا بُد هیچ در دفترم
تو بحکمت این کار کرده نَد^۴
635 ز یعقوب چون لاین پر هنر
بخندید و بر چشم وی بوسه داد
بدان کردم این^۵ کو مهین دخترست
فگندم حق وی ز گردن نخست
نباشد نکو مه بخانه درون
640 ترا دل چه بندد^۶ درین داستان
چنین گفت یعقوب کای پاک مغز^۷
پذیرفتم از تو گل دلپذیر
ز شادی تو گفتمی همی بشگفم
نه گل بُد^۸ بدست من ای نیکخواه
شگفتی خجل ماندم و شرمسار^۹
باب وفا زنگم از دل بشوی
چرا از تو تغییر و تبدیل بود
چه دیدی که کردی مرا همسرم^{۱۰}
یغینم که ز بهار خورده نَد^{۱۱}
شنید این^{۱۲} سخنهای همچون شکر
بدو گفت کای مایه دین و داد
حق مهتران سخت واجبترست
بنزد خرد نیست این رای^{۱۳} سُست
شده^{۱۴} پیشتر که تر از وی برون
پسندند این رای را راستان
بجز تو نداند کس این رای^{۱۵} نغز

^۱ چو شد شب بگردست E.

^۲ So B, with a strong emphasis on گل; the other copies نُبَد گل.

^۳ So B and T without an Idāfah: spring flowers, a handful. A and N (!) دوست E. (دسته in this case used in the sense of دست) بهار.

^۴ So B; the other copies شدم شرمسار.

^۵ So B and T. The other copies از تو. Instead of بر اخیل in B, all the other copies have simply اخیل.

^۶ N همسرم.

^۷ This verse is wanting in B.

^۸ M and W آن.

^۹ So B and W; the other copies کرده ام.

^{۱۰} A راه.

^{۱۱} M and W رود instead of شده; vv. 639 and 640 only in B, M, W, and E.

^{۱۲} E بیند. B has a strange بندی.

^{۱۳} So B, M, and W. A, E, N, and T read پاکیزه مغز (as attributive adjective to Jacob). The reading of W, کای مرد بُرز, gives no rhyme to نغز in the second hemistich.

^{۱۴} So B and W; the other copies کار.

فرآوان ز هر در مر اورا ستود	چو بسیار ویرا نیایش ^۱ نمود
همایون بدیدار تو فال من	چنین گفت کای مهربان خال من
بجز نیکی و رای کار تو نیست ^۲	بگفتار و کردار یار تو نیست
مرا حکمت آن ببادت گفت ^۴	۶۲۰ بپرسم کنون ^۳ از تو راز نهفت
بدست دگر دست ^۵ از بهار	بدستی ^۵ گلی داشتی آبدار
چنان هیچکس را نیاید بچنگ ^۶	بهار و گلت هر دو با بوی و رنگ
چنان چون دل ^۷ شهریاران بتخت	دل من بدان گل گرائید سخت
بدان گل همی ^۸ رنج دل کاستم	گشادم زبان وز تو گل ^۹ خواستم
بدان گل کنی شادمانه دلم	۶۲۵ پذیرفتی از من ^{۱۰} که بدهی گلم
که دیدنش بودی ^{۱۲} مرا دلفروز	ندادی گل آبدارم بروز ^{۱۱}

^۱ *B* ستایش (not so good, as the verb ستودن follows immediately in the second hemistich); vv. 617-632 are entirely wanting in *M* and *W*.

^۲ This verse in *B*, *E*, and *T* only. *T* with a slight modification in the second hemistich بجز نیکوئی رای و کار الخ.

^۳ *B* همی.

^۴ So *B*. *T* ببادت شگفت. *A* and *N* ببادت شکفت. *E* ببادت بگفت.

^۵ *E* دست. از. بیهشتی. *B* بدست. and in the second hemistich آن instead of از. (in the second hemistich) is explained in the Ganjnâma, f. 76^b, thus: گلها و ریاحین, and the following verse of the Shâhnâma is quoted:

یکی دسته دادی کتابون بدوی ازو بستدی دست^۶ رنگ و بوی

^۶ This verse in *B* and *T* only. *B* has in the second hemistich نباشد instead of نیاید.

^۷ *T* چو جان و دل. *A* seems to read بمخت instead of بتخت (see above, v. 493, and note 5 on p. ۴۶).

^۸ So *B*; the other copies گل ز تو.

^۹ So *B* and *E*; the other copies من این.

^{۱۰} *B* امیدم چنان بُد, less correct, as Laban had not merely roused a hope in Jacob, but given him a binding pledge.

^{۱۱} So *B* and *E*; the other copies کاب دادی بروز.

^{۱۲} So *B* and *T*; the other copies که بر دیدنش بُد.

مهمین دخترت^۱ را بمن داد^۲ بتارک برم^۳ تاج بنهاد^۴
 نکردست ازین بیش کس^۵ نیکوئی رسانند^۶ هر نیکوئی توئی
 یکی نیکوئی هست مانده بجای شود کرده گر باشد از خال رای^۷
 سخن گرچه دارد چو اختر فروغ^۸ پسندیده نبود چو باشد دروغ^۹
 گفتار اندر خواستن یعقوب علیه السلام

راحیل را

زبان تو با من دو صد بار گفت که راحیل را کرد خواهمت جفت^{۱۰}
 بدین^{۱۱} قول پیمان بسی کرده سخنهاى بسیار گسترده
 نباید که گردی تو ای خوب کیش زبیمان و عهد و زلفتار خوش^{۱۲}
 بخورشید اگر یافتم دستگاه روا باشد از نیز بایم^{۱۳} بماه

^۱ T دختری.

^۲ A, N, and T ابر تارکم. In the same three copies vv. 652 and 653 are transposed.

^۳ So all copies except B, which has (a little less emphatically) کس بیش ازین.

^۴ So B. A, N, and T رسانند^۵ نیکوئیها. M and W رسانند^۶ نیکوئیها. E رسانند^۷ نیکوئی.

^۵ So M, W, T, and N. B شود گر A and E ار باشد (باشدت) حال و رای (همی E) باشد از خال رای دگر (همی E).

^۶ T ز instead of چو. E سخن گرچه چون اختر آرد فروغ. vv. 655-658 wanting in A and N.

^۷ So B and E. T پسندیده باشد چو نبود دروغ. M and W پسندیده نباشد چو. باشد دروغ.

^۸ So B and T. E خواهمت کرد جفت. M and W با تو خواهیم جفت. The preceding heading is found in M and W only; although it breaks rather awkwardly into Jacob's speech, it seemed necessary to retain it, as the previous heading between vv. 582 and 583 does not cover all the contents.

^۹ E and T برین.

^{۱۰} So most befittingly in T. E یا in the first hemistich instead of تو ای, and in the second زبیمان خویش و زلفتار خویش. The reading of B, M, and W has no rhyme, viz. (بر M and W) گردی از قول خویش - زبیمان و زلفتار و کردار (زبیمان با من بگفتار M and W) خویش.

^{۱۱} So M, W, T, and E. A یابیم راه B and N have a senseless یابیم راه. دسترس is used here in its first meaning, see Ganjnâma, f. 76^b, l. 1.

از آدم درون تا بدین روزگار
من ار تا زیم باشم^۲ حق شناس
که کردی ز هر در مرا^۴ باوری
645 زکنعان چون نزدیک تو^۶ آمدم
کنون آشنا به کس ایدر منم^۵
از ارج^{۱۰} تو فرزانه بکده
بود جای رختم سه پرتاب بیر
شبانانم اکنون^{۱۲} یکی لشکر اند
650 مرا این شکوه و کلاه از تو است
جز این کردی از هر کس پایه بیش^{۱۵}
بسندبد تر زین نکردند کار^۱
هم آخر ترا پیش باشد سپاس^۳
رسانیدیم^۷ سوی نیک اختری
غربی تهی دست و تنها بدم
زدیدنت با دیده روشنم^۹
همم جلّه شد ساخته همم گله^{۱۱}
گله خود نگنجد همی در ضمیر
برستنده و بندگان^{۱۳} بیمار اند
پس^{۱۴} ایزد این دستگاه از تو است
بیفروستیم با دل و جان خویش

^۱ So *B*, *M*, and *W*; the other copies ازین خوبتر کس ندیدست کار

^۲ So *B*, *E*, *M*, and *W* من ار تا زیم باشم بسی *T*. In *A* and *N* vv. 643-651 are entirely wanting.

^۳ بسی پیش باشد ترا زان سپاس *T*.

^۴ *M* and *W* که کردی مرا هر دری *T* رساندی مرا^۵.

^۶ So *B*, *M*, *W*, and *E* نزدیک خال *T* (with a combination of both) نزد تو خال.

^۷ *E* and *T* غریب و.

^۸ So *B*, *T* کنون آشناتر بدین در منم *E* کنون آشناتر کس اندر (ایدر) منم *M* and *W* کنون بر همه یار و یاور منم.

^۹ So *B* and *T*; the other copies زدیدنت (دیدها *E*) روشنم.

^{۱۰} So *B*, *M*, *W*, and *T* زرج^{۱۰}, see p. ۴۶, note 3. *E* زقر.

^{۱۱} So *B* (except a wrong همه instead of همم) and *T* (except جلّه for حله).
M and *W* که معخوابه ساختم همم گله *E* ساخته instead of خواسته.

^{۱۲} *E* شبانان همیدون; comp. also v. 548 above.

^{۱۳} *T* برستندگان بندگان.

^{۱۴} So *B*, *M*, *W*, and *T* پس از ایزد *E* پس این مال این الخ.

^{۱۵} So *T* and *B* (the latter with the unsuitable modification of کسی for کسم).
M and *W* بیفروستیم از همه پایه بیش *E* بیفروستیم از هر کس مرا الخ.

۶۷۵ بدان ^۱ تا شود دستگاہت فزون	یکی ده شود آنچه ^۲ داری کنون
چو زن بیش خواهی درم بیش خواه	دو زن با سه نیکو بود دستگاہ ^۳
بدان نوبه یکجند رنجت رسید ^۴	تنت بیکران تاب و سختی کشید
خدای جهان مرترا درج داد	در نیکبختی ابر تو ^۵ گشاد
بمن درج تو ^۶ نیز چندان رسید	که انداز ^۷ آن نباشد پدید
۶۷۵ گرایزد بدین نوبه یاری دهد	مرا و ترا گوشداری دهد ^۷
از انداز ^۸ بیرون شود مالم	نداند بجز دادگر حالم ^۸
و لیکن درین نوبه ^۹ ده یک ^{۱۰} مخواه	که داری تو خود ^{۱۰} بیکران دستگاہ
تو داری کنون خود ^{۱۱} جهانی گله	زنجت همایون نداری گله

کثرت اسباب here in its second meaning. از آن *A*, *E*, *N*, and *T*. *Ganjnâma*, f. 76^b, ll. 2 and 3, see above, v. 659.

^۲ *M* and *W* کنون instead of فزون and by mistake again. *B* آنچه *M* and *W*.

^۳ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* نیکو الخ. *T* بهل تا. دو زن را چه (چو *W*) نیکو الخ. که نیکو شود الخ.

^۴ So *B*. *T* زحمت instead of رنجت; *A*, *E*, and *N* رخت. *M* and *W* بدان رنج. In the second hemistich *A*, *E*, *N*, and *T* read رنجت instead of تاب. *W* رنجت instead of رنج.

^۵ *T* برویت: vv. 673 and 674 only found in *M*, *W*, and *T*; therefore no various reading to درج here (see also v. 572 above).

^۶ So *T*. *M* and *W* تو بمن نیز درج. In the second hemistich *W* repeats by mistake the corresponding one of v. 672.

^۷ So *B*; all the other copies have in both hemistichs دهد instead of کند. *E* که instead of گر in the beginning; *A*, *E*, and *T* مرا و ترا.

^۸ So *B*; the other copies have حال ما and مال ما. *E* and *N* کز انداز^۸ as continuation of the conditional particle of the preceding verse. *A* and *E* ندارد instead of نداند.

^۹ *B* less appropriately بدین گونه; *A*, *E*, and *N* بدین نوبه.

^{۱۰} *W* زخود.

^{۱۱} *M* and *W* بود مالت افزون و بیمر گله *T*; تو خود داری اکنون. Instead of ندانی in the second hemistich *W* reads گله, unnecessarily, as the rhyme is formed by flock and complaint. In *A*, *E*, and *N* vv. 678 and 679 are wanting.

بفرزند کِهر هم ^۲ باید هست	660 بفرزند مهتر ^۱ شدم پیشدست
سرشت نهادش بکام منست	زدیرنه کو ^۳ خود بنام منست
فزون زن که هستم کرامی شوم	بدو ^۴ نیز باید که نامی شوم
که ای ماده و تر زفرزند و مال ^۵	چنین داد پاسخ بیعقوب خال
نگردم زبیمان و گفتار خویش ^۶	گرم تیغ پس باشد و چاه ببش
مر اورا بتو نامزد کرده ام	665 زراحیل گفتار گسترده ام
بمهر و بنام و نشان تو است	پذیرفتم از تو که زان تو است ^۷
بجای آورم همت و کام نو ^۸	نبرم زراحیل من ^۹ نام تو
بفرمان من ^{۱۰} یکدل و رهنمای	ولیکن تو نیز ای پسندیده رای
که خدمت کنی هفت سال دگر	همی بست بابد بمری کمر ^{۱۱}

^۱ *B* میهین (a lengthened form, as it seems, to میهین).

^۲ *A*, *N*, and *T* همین. In *E* this hemistich runs thus: سزد گر بکهر بیاریش: دست (!).

^۳ So *T*. *B* که (which is practically the same). *E* او. This verse is wanting in the other copies.

^۴ *B* برو.

^۵ So *B*, *T*, and *N*. *A* and *E* have مال instead of مال: *M* and *W* نامور: که ای نامور.

^۶ So *B* and *M*. *W* زگفتار بیمان خویش. *A*, *E*, *N*, and *T* نگردم زبیمان. و از راه خویش.

^۷ So *B*. *A*, *E*, and *N* آن تو است (*N* او). *T* پذیرفتم از تو وی. همیدان که او *T*: Wrong, because without a proper rhyme, is the reading of *M*: پذیرفتم از تو بنام تو است. In *W* this verse is wanting, but its second hemistich has by mistake been substituted there for that of v. 665 in this modified form: بمهر و بنام و نشان برده ام.

^۸ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *T* بپذیرم زراحیل هم. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ So *B*. *T* بجای آورم تو. *A*, *E*, and *N* بجای آورم خود همه کام تو.

^{۱۰} *M* and *W* بفرمانبری.

^{۱۱} *M* and *W* همی باش اینجا به بسته کمر.

کد آن خال بر وی ^۲ نشان تو است	690 ترا دادم آن بچه ^۱ آن تو ^۱ است
پسندیده یعقوب برهمزگار	ببستند پیمان و بذرفت کار ^۳
زن و گله را هردو در بیش کرد ^۴	بیامد همانگاه داننده مرد
ند تنها گله جله و قافله ^۵	بشام اندرون راند هرسو گله
بآسانی و رنج هرسو چرید	شب و روز بر هر کرانی جمید ^۶
زندان پرستی نیاسود هیچ	695 بهر سان که بودش نهاده بسیج ^۷
بدی پیش او گاه و بیگه بهای ^۸	دلش گاه و بیگه بُد با خدای
بدو داشتی شاد جان و روان ^۹	ازو خواستی دستگاه و توان
امید از جهان سوی او داشتی	زدل یاد او هیچ نگذاشتی
نکو دیدی آغاز و انجام خویش	ازو یافتی ^{۱۰} لاجرم کام خویش
قضای خداوند زان ^{۱۱} گونه بود	700 بدین گونه یکسال خدمت نمود

^۱ زن تو *M* and *W*.

^۲ So *B*, *M*, and *W* (in *W* *بر* instead of *بروی*). *T* the other; که اندر تن وی. (*in A* and *N* is a mere clerical error). (the *او* instead of *تو*) که آن بر تن او copies.

^۳ So *M* and *W*. *B* also reads پیمان, but instead of و بذرفت a strange بدو بستند عهد و بذرفت کار *A*, *E*, *N*, and *T* گفت.

^۴ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* پاک instead of هردو. *B* has an unintelligible زن و بچه را بیش در خال کرد.

^۵ This verse only in *B*, *M*, and *W*; جله is corrected from جله in the MSS., see above, v. 647. *W* has جله و instead of نبز با.

^۶ So *B*. *M* and *W* the same, but چرید instead of چمید (= خرامید), and in the second hemistich بآسایش instead of بآسانی, and دوید instead of چرید; the other copies همیشه (همیشد) گله از کران می چمید.

^۷ So *B*, *M*, and *W* (in the latter two بسج; نهاد و بسج); the other copies read بهر سان instead of بهر سو. On بسج see p. ۲۷, note ۵.

^۸ So all copies except *B*, which reads less appropriately هر گاه و بیگه بدی. *W*, which has بدش (with *دل* as subject) instead of بدی. *او* بهای.

^۹ In *A*, *E*, *N*, and *T* the two hemistichs of this verse are transposed.

^{۱۰} *A*, *E*, *N*, and *T* again داشتی, and in the second hemistich کردی instead of دیدی.

^{۱۱} *T* زن.

چنان گشت خواهی درین هفت سال	که در شام چون تو نباشد بمال ¹
680 هنرمند یعقوب دین را کلید	چو گفتار خال و بدر زن ² شنید
بر افروخت از خرّمی چون چراغ	نخندید همچون بنوروز باغ
بدو گفت کای مایه آفرین ³	شدم راضی و شاد گشتم بدین ⁴
ببندم بخدمت میان هفت سال	بفرمان و رای تو ای نیک فال ⁵
بکوشم چنان کم توان تنست ⁶	نخواهم ز تو آنچه مزد منست
685 بلی گر بزاید یکی گوسفند	که دارد بچه بر تنش خال چند
هر آن بچه کش تن ⁷ بود زین نشان	بمن ده بمزد من ای خال آن
نهان با دل خویشتن گفت خال	که از صد یکی بچه باشد بحال ⁸
ببخشم بدو کین خود اندک بود	وگر بود خواهد ز صد یک بود ⁹
بدو گفت کای دیده و جان خال ¹⁰	هر آن بچه کورا ¹¹ بود چند خال

¹ In *M* and *W* vv. 678 and 679 are transposed.

² So all copies except *W* (which reads زن instead), with the indispensable omission of the *Idâfah* between بدر and زن, comp. Rückert's remarks in *Zeitschrift der D. M. G.*, vol. x. pp. 177 and 273; *B* and *M* چو گفتار و حال پدر الخ.

³ So *B*, *M*, and *W*; the other copies مایه داد و دین.

⁴ *M* and *W* برین.

⁵ So *B*, *A*, and *E*. نیک حال *M*, *T*, and *N*.

⁶ So *B*; the other copies: (*W* and *T* در تنست) (توان در تنست) *B*. *Ganjnâma*, f. 56^a, l. 3. توان = توانای.

⁷ *T* کز تن.

⁸ Instead of this verse there is in *T* the following bait:

زیعقوب چون خال وی این شنید پسندید و رای خوش آینده دید

⁹ So *B*. *M* and *W* read زانکه instead of اگر and کین instead of وگر. In the other copies, where Laban's soliloquy is entirely omitted, this verse follows after v. 689, and is addressed directly to Jacob with this necessary modification: ببخشم بتو کان الخ.

¹⁰ So *B*; the other copies, except *T*, خال جان خال *T*. پس آنگه چنین گفت کای جان خال *T*. جوابش چنین داد کای الخ.

¹¹ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* بچه را کش *M* and *W* بچه کش.

سوی خال باز آمد آن نیکدان	چو آن سال از آن گونه ^۱ بُد داستان
که چون داد سود ^۲ و چه بسبار داد	مر اورا نمود آنچه دادار داد
که ای خال اگر خواهیم داد داد ^۳	چنین گفت یعقوب فرّخ نهاد
کزینها ^۴ یکی بچه بخال نیست	زنو زادگان بهرت امسال نیست
ببوسید یعقوب را دست و پای ^۵	715 شنیدم که لابن خداوند رای
بیمبر بود حق چو تو آدمی	چنین گفت کای دید ^۶ مردمی
خنک آنکه او برکشد پایگاه ^۸	ترا پیش یزدان بزرگست جاه ^۷
نبود آن عتاب من از من ^{۱۰} صواب	چو من با تو ^۹ کردم بده يك عتاب
که یزدان درین ^{۱۱} کار قدرت نمود	مرا شرمساری فراوان فرود
که آنرا نه سر نیک بود و نه بن	720 تو اکنون عفو کن مرا آن سخن ^{۱۲}

سوی خال شد آن سر راستان and in the second hemistich بدانگونه^۱ *W*, a reading also found in *M*.

^۲ *T* بود. After this verse there follows in *B* and *T* another one, which is rather doubtful both in wording and meaning:

ولیکن (غرض چون *T*) کم و بیش نا خال بود
هر آن بچگان سال از آن مال (از مال *T*) بود

^۳ So best in *B*. *M* and *W* داد اگر داد خواهیم داد; the other copies که ای خال داد از تو خواهیم داد.

^۴ *M* and *W* کزینها.

^۵ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ So *B* and *E*; the other copies مایه, and in the second hemistich بیمبر نباشد (*T* نباشد).

^۷ *B* جاه, against the metre, comp. Rückert's remarks on this point in *Zeitschrift der D. M. G.*, vol. viii. p. 260.

^۸ *M* and *W* ماه; instead of خنک *A*, *N*, and *T* بخنک; *E* has بارگاه instead of پایگاه; خوشا.

^۹ *E* از تو.

^{۱۰} *M* and *W* ایرا instead of از من.

^{۱۱} *M* and *W* در آن.

^{۱۲} So *B*, *M*, and *W* (in the latter two زان سخن); the other copies read تو اکنون مرا عفو کن زان سخن.

بازندند ^۱ هر بار بچه چهار	که آن سال هر گوسفندی دو بار
همه خال خال وهمه رنگ رنگ	همه بچه چون بچگان بلنگ
که با آن نشانه‌ای خال ^۲ آمدند	نه خود بچه گوسفندان بُدند
زاسپ و شتر این عجائب نگر ^۳	که هر بچه کامد از گاو و خر
همیدون زشت اندرون تا بسُم	همه خال بُد شان ^۴ زسرتا بَدُم
سخنهای یعقوب راندند ^۵ باک	شَبَّانان از آن ^۶ خیره ماندند باک
که این بچگانرا پلنگست بوست	همیگفت هر کس که این ارچ ^۷ اوست
بچه‌ه ستردند روی زمین ^۸	همه بیش یعقوب با داد و دین
که انداز ^۹ آن زیزدان گرفت ^{۱۰}	تَبُد نزد یعقوب آن بس شگفت ^۹
نباید کشیدن بتن تاب و رنج ^{۱۲}	کجا ^{۱۱} داد خواهد خداوند گنج

^۱ *E* alone tries to correct the plural *زادند* (which is logically quite admissible) by substituting the singular *بزائید* for it.

^۲ *M* and *W* *خال* و *نشانه‌ها*. This verse is wanting in *A*, *E*, and *N*.

^۳ So the reading of *B*, which seems comparatively the best. *T*:

که هر بچه کامد زگاو و زخر زاسپ و زاستر شتر سربسر
(where the absence of any connection between *استر* and *شتر* is objectionable).
A, *E*, and *N* read in the second hemistich (the first is the same as in *T*): *همیدون*
شتر راست با آستر. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۴ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* *همه خالشان بُد*. *M* and *W* *همه خالور بُد*.

^۵ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* *ازین*. *T* *ازو*.

^۶ *M* and *W* *دیدند*.

^۷ So *B*; *M*, *W*, and *T* *درج*, see above, vv. 345 and 492; in *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۸ So all copies except *B*, which reads less appropriately *همی* instead of *همه* in the first hemistich and *بچهره بُرفند خاک زمین* in the second.

^۹ *M* and *W* *چنان دید یعقوب از بس شگفت*.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*. The other copies *که آنرا کرامت زیزدان گرفت*.

^{۱۱} *A*, *E*, *N*, and *T* *کرا*.

^{۱۲} So *B* (only by mistake *باید* instead of *نباید*); *M* and *W* *بار و رنج*; بتن *بار و رنج* (*T* *بسی*) *درد و رنج*. *A*, *E*, *N*, and *T* *درد و رنج*.

مرآن پر بها گوهر خوب را	ستایش بسی کرد یعقوب را
همی گشت یعقوب در کوه و دشت ^۲	بدان ^۱ شرط شش سال دیگر گذشت
شبانی و یزدان ^۴ پرستی بهم	همی کرد فکرت بدرد و به غم ^۳
از اندازۀ بیرون شدش رخت و مال ^۵	735 چو بگذشت بر خدمتش هفت سال
وزان مال بسجد ستد بهر خویش ^۶	بیامد بر خال پاکیزه کیش
زاشتر زاستر بآئین مور ^۷	زگاو و خر و گوسفند و ستور
ولیکن شنیدم بقول ^۸ درست	کس اندازۀ آن ندانست جُست
که پوشیده شد هفت فرسنگ دشت	که چندان گله مرورا گرَد ^۹ گشت
بدستی بُد بی گله روی خاک ^{۱۰}	740 درازی و پهنای آن دشت پاک
همه گوشۀ بُنگه و خواسته ^{۱۱}	سزاوار آن حله آراسته
شیان و بهرستنده و ایرمان	زهرگونۀ مردمش بیکران
که نامش بهر گوشۀ گسترید ^{۱۲}	جهان آفرینش چنان بر کشید
زخالش تقاضای راحیل کرد	چو این ^{۱۳} پایگه یافت آن نیک مرد

^۱ بر آن *M* and *W*.

^۲ *M* and *W* همی گشت در کوه و در پهن دشت. *T* reads in the beginning (probably by a mere misprint) همه instead of همی.

^۳ So *T*. *B* همی کرد هر روز بی درد و غم *M* and *W* ابا درد و غم. In *E* the wording is quite senseless. In *A* and *N* vv. 734-761 (the story of Jacob's marriage with Rachel) are entirely missing.

^۴ *E* و رحمان.

^۵ This verse only in *B* and *T*.

^۶ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only (the latter two have بی instead of بسجد).

^۷ زاسپ و زاشتر باندازه (!) *E* مور.

^۸ *E* زقول.

^۹ جمع = گرَد، Ganj-nâma, fol. 135^b, l. 4.

^{۱۰} So *B* and *E*. *M* and *W* از گله روی خاک. همه بُد بی *T*؛ گذشتن نبود (!) همه بُد بی *T*؛ گذشتن نبود (!) از گله روی خاک.

^{۱۱} Verses 741 and 742 only in *B* and *E*. The wording is that of *B*. *E* reads:

سزاوار از حله آراسته بنیکی بهر گونۀ خواسته

^{۱۲} In *M* and *W* the rhyme-words are برگزید in the first and first کشید in the second hemistich.

^{۱۳} *B* چو آن. *T* چنین.

جهاندار آنرا ^۱ زبهر تو داد	کم و بیش هر بچه کامسال زاد
که يك بچه ات راست ^۳ بیخال نیست	مرا هیچ دعوی بدان مال ^۲ نیست
دل خال فرخ نشانرا خرید ^۵	چو یعقوب فرزانه چونان ^۴ شنید
همیشه فزونی زدادار خواه	بدو گفت کای خال دانش پناه
نیامد ببايست تو ^۶ بیش و کم	725 تو ده يك زمن خواستی لاجرم
که به زو ندیدم بهر کار یار ^۷	من امید بردم سوي کردگار
مرا داد یزدان و باقی همه ^۹	ازو اندکی خواستم زين رمه ^۸
نگر تا نباشی بجز ایزدی ^{۱۰}	نمود آنچه بایست و آگه شدی
شدم راضی ای خال باکیزه تن	کنون من بدان ده يك خویشتن
فزون زان نخواستم همانم رواست ^{۱۱}	730 همان مُرد بیشین که بیمان ماست
تو گفستی بدو شاهی افتاد و بخت ^{۱۲}	دل خال ازو شادمان گشت سخت

^۱ *A*, *E*, *N*, and *T* اورا; *B* داور. ^۲ *M* and *W* مال برین.

^۳ So *B*. *M* and *W* the other copies (*A* کزینها) *یک* بچه را پشت; *یک* بچه.

^۴ So *B*, *M*, and *W*; the other copies اینها.

^۵ *T* سوِي خال *M* and *W* دانش instead of فرخ in verse 724 again, and خلیل *T*.
فرخ نشان بنگرید.

^۶ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* زگفتار تو (*T* نیامد). نیامد *M* and *W* تو از *M* and *W*.

^۷ *A*, *E*, and *N* بهر کار و بار.

^۸ *E* ازو بُد که میخواستم این رمه.

^۹ So *B*, *M*, *W*, and *E* (in the last *N* has *رحمان* instead of *یزدان*); *N* has *زباقی* instead of *مرا داد دادار باقی همه* *A* and *T*; *و باقی* of.

^{۱۰} This verse in *B*, *M*, *W*, and *E* only.

^{۱۱} This verse again in *B*, *M*, *W*, and *E* only.

^{۱۲} So *B*, *M*, *W*, and *E* (in the last three *ازان* or *زان* instead of *ازو*). *B* and *M* seem to read the weaker *شادی* (which would be besides a mere repetition of *شادمان* in the first hemistich) instead of *شاهی*. *N*:

دل خال ازگفت وی شاد گشت تو گفستی که بر تخت استاد گشت
A has the same, but تخت شاد گشت in the second hemistich, which gives no rhyme. *T*:

دل خال ازگفت او شاد شد تو گفستی کز اندیشه آزاد شد

بی‌آورد بابتش بفرهنگ و داد	چو شد ساخته کار ^۱ آن حورزاد
بدانسان ^۲ که از مادر آمد نخست	بآئین دین و بعقد درست
که داند که یعقوب چون گشت شاد	سپردش بیعقوب فرخ نهاد ^۳
که گردد بهشتی بدو دوزخی	۷۶۰ بدیدار آن اختر ^۴ فرخی
رسانیدش ایزد بکام و نیاز ^۵	پس از چارده سال رنج دراز
بآسانیش ره نمابد خدای	هر آنکو بدارد گه ^۶ رنج پای
همی بود یک‌هفته مهمان خال	نکونام یعقوب نیکو سگال ^۷
ابا همسر و همدل و ماه خویش ^۸	پس از هفته شد نزد ^۹ بُنگاه خویش
چو کشته بباران و مردم بداد	۷۶۵ همی بُد بپیوند راحیل شاد
دل پاک او شادمان بود ^{۱۰} سخت	همیدون بلیای پیروز بخت
که ابنش چو دل بود و آتش چو جان ^{۱۱}	همی داشت مر هر دو را چون روان
ز شغل جهان ^{۱۲} گشت بیغم دلش	بهر دو همی بود خرم دلش
که آورده بُد جمله کامش ^{۱۳} بجای	همی کرد پیوسته شکر خدای

^۱ *M* and *W* شغل. ^۲ *E* بدانسو. *B* آمد instead of آبد.

^۳ So all copies except *B*, which reads نژاد.

^۴ So best in *T* and *E*. *B*, *M*, and *W* have the weaker دختر.

^۵ *M* and *W* ابر. ^۶ *M* and *W* بدان کام و نیاز. ^۷ *M* and *W* بنواز.

^۸ So *B*; the other copies خصال.

^۹ *E* پس از هفته شد به آغ. ^{۱۰} *M*, *W*, and *T* ابا همسر و هم بدخواه خویش.

^{۱۱} So *B*, *M*, and *E*. *W* ابا همسر آغ. ^{۱۲} *E* گشت.

^{۱۳} *E* گشت.

^{۱۴} So *B* and *E*; correct in rhyme is also the reading of *T*:

همیداشت مر هر دو شانرا چو جان که اینش چو دل بود و آتش روان

but without a proper rhyme is that of *A*, *M*, *W*, and *N*:

همیداشت مر هر دو آنرا (ز نرا) چو جان که اینش چو دل بود و آتش چو جان

^{۱۵} *A* and *N* گشت instead of بود. ^{۱۶} *M* and *W* read گشت. ^{۱۷} *T* گله.

^{۱۸} So *B*. The other copies کام (کار) *E* اورا. ^{۱۹} *E* گشت.

745 که در دل همان مهر پیوسته داشت امید دل و جان بدان بسته داشت¹
 شنیدم که راحیل نیز² آنزمان فزون داشت فرهنگ و رای و توان
 فراوان نکو روی ترگسته بود جمالش زاندازه بگذشته بود³
 تزویج راحیل با یعقوب علیه السلام⁴
 جهانبدده لابن سبک برگ ساخت سوی جستن کام بعقوب تاخت
 که در مهر راحیل فرخنده بخت میان بسته بُد حارده سال سخت
 750 همیکرد مزدوری و چاکری بامید آن دخت همچون بری⁵
 بآئین شایسته نیک فال بکی نغز مهمانی کرد خال⁶
 بمهمانی آورد یعقوب را بیاراست آن دختر خوب را
 بهرگونه سُنْدَس⁷ روم و چین که گفתי فرا رسته بُد حور عن
 بهرگونه زیور خسروی که تا نیکوانرا دهد⁸ نیکوی
 755 بس آنکس که¹⁰ از اصل نیکو بود همه نیکوئی همسر او بود
 چو با جامه زر و زیور بود¹¹ چنان دان که یکسر نکوتر بود

¹ So in *M*, *W*, and *T*, preferable to *B* which has بود instead of داشت in both hemistichs and امید هوای *E* instead of بدان. *E* (بدو *W*) instead of (درو *B*).

² So *B* and *E*. *M*, *W*, and *T* راحیل and consequently in the second hemistich (گشته *T*) instead of داشت.

³ So *B*. *M* and *W* علیه السلام (را *M*) راحیل یعقوب (را *M*). *T* (see p. ۴۵, note ۱) دادن لائی راحیل را بعد از چهارده سال بیعقوب علیه السلام *E*. کیفیت سپردن راحیل دختر خورد خود را لابن بزرجیت بحضرت یعقوب. In *M*, *W*, and *E* this heading is, less appropriately, placed after v. 748.

⁴ *M* and *W* دختر چون بری.

⁵ *E* مهمان براراست خال (wrong, since مهمان cannot be used as abstract noun).

⁶ *E* دلیر. ⁷ *M* and *W* دیبه. In *E* this verse is wanting.

⁸ So *T*, by far preferable to the weaker فرستاده in *B*, *M*, and *W*. About the prefix فرا از جمله کلماتی باشد ۱۱۷^a, ll. 9 and 10, remarks: که بجهت حسن و زیب کلام بیاورند و آنرا در معنی مدخلی نباشد.

⁹ So *B* and *T*. *W* and *E* که آن نیکوانرا کند. *M* the same, but دهد as *B* and *T*.

¹⁰ *E* آنکه; خصوص آنکه; this and the following verse in *B*, *T*, and *E* only.

¹¹ *E* یکصد instead of یکم, and in the second hemistich چو با جاه و با زر و زیور بود *E* instead of یکسر.

K 2

بخشیدن راحیل و لیا کنیزکان خود بلها
و زلفا بیعقوب علیه السلام^۱
770 بدان ای خردمند دانش بپژوه که آن^۲ هر دو خواهر بچندان شکوه
پرستار بُد هر یکی را یکی که شان در جهان بود مثل^۳ اندکی
دگر سخت زیبا و زلفا بنام^۴ بکی بُد از آن هردو بلها بنام
شنیدم که زلفا بُد آن برهنر پرستار لیبای فرخ گهر
پرستار آزاده راحیل بود خردمند بلها چنان کم شنود^۵
775 سرافراز راحیل^۶ پاکیزه کیش سرافراز راحیل^۶ پاکیزه کیش
نخفتی شب در زمهرش دو باس که بر شوی بُد مهربان بقیاس^۷

^۱ So best in *N*. *T* بخشیدن لیا و راحیل پرستاران خود را بیعقوب علیه السلام *M* and *W* (!) یاد کردن بلیا و پرستاران راحیل و تزویج. In *B* and *E* the text runs on without interruption; in *A* there is an interval, but no heading. The name of Rachel's handmaid appears in its correct form بلها (Baidāwī, p. ۴۵۳, (بلهه) only in *N*. *T* has بلهان; the other copies بلیا, بلبا, یلبا, لیبا, and even لهیا. Leah's handmaid is in most copies styled correctly زلفا (Baidāwī زلفه), or as *B* reads زلفی. *A* and *N* زلفان, but in the above heading of *N* appears زلیخا (!).

^۲ So *B*, *M*, *W*, and *E*; the other copies باز = بپژوهیدن, بپژوهش, بپژوه. *Ganjināma*, f. 47^b, ll. 3 and 4 ab infra. The same composition appears in *Shams-i-Fachrī*, p. ۱۱۰, l. 8. ^۳ مثل بُد *T*.

^۴ So *B*. *M* and *W* دگر بُد زلیبای زلفا بنام; *E* دگر بود زلیبای زلفا بنام. In *A*, *T*, and *N* this verse is wanting.

^۵ So *B*, *A*, and *E*. *N* and *T* ستود instead of شنود; *M* and *W* خردمند بلها کم, ستود کم or شنود کم. On the passive construction of شنود کم, compare Salemann und Shukovski, *Persische Grammatik*, p. 57, § 43, Anmerk. 1. Instead of راحیل آزاده *A*, *E*, *N*, and *T* read راحیل آزاده.

^۶ So, in agreement with the biblical story, *A*, *N*, and *T*. *B*, *M*, and *W* substitute here لیبای for راحیل, and consequently further down in v. 781 راحیل for لیبای. *E* راحیل, but above as a later correction لیبای.

^۷ *A*, *E*, and *N* داد آن. In *W* verse 775 precedes verse 774.

^۸ So in *B* (her excessive love to Jacob gave her sleepless nights), which seems best to agree with the following verses. *A*, *E*, *N*, *M*, and *W* که بُد شوهرش (his excessive love to Rachel). A similar idea is expressed by *T*: که بر شوهر مهربان بقیاس الخ.

گفتار اندر مولود یوسف علیه السّلام^۱
 795 شنیدم که یزدان ز آغاز کار
 که راحیل آزاده^۲ بگرفت بار
 بمژده فرستاد جبرئیل را
 بگوش که ما هدیه^۳ ساختیم
 ز نیکی و خویش^۴ پرداختیم
 بنده مه رسد هدیه^۵ ما بتو^۶
 شود شادمان دین و دنیا بتو^۷
 سبک جبرئیل آمد از پادشا
 دگر چون شد از مام^۸ یوسف جدا
 800 بیعقوب بیغمبر نیکنام
 رسانید هم تهنّت هم سلام^۹
 که ای و نه پیغمبر پاکدین
 چنین گفتش^{۱۰} از قول جان آفرین
 ز یوسف بما^{۱۱} خرم و شاد باش
 زدام همه فکر^{۱۲} آزاد باش
 که هرگز نبیند^{۱۳} چنان آدمی
 که دادیم چیزی ترا بر زمی^{۱۴}
 بدو شادمان باش زو دل گشای^{۱۵}
 که مجموع حسنست سر تا پهای
 805 چو ایزد بیعقوب داد آن پسر
 بدان حسن و آن زیب و آن اوج و فر^{۱۶}

کیفیت نازل شدن حضرت جبرئیل نزد حضرت یعقوب^۱ So in *M* and *W*.
 مزده دادن (آوردن *N*) جبرئیل علیه السّلام^۲ *T* and *N*. برای تهنّت حضرت یوسف،
 بیعقوب و راحیل را (نزد راحیل *N*) از تولّد (شدن *N* adds) یوسف علیه السّلام،
 In *B* no interval here, but a similar heading follows between vv. 798 and 799 :
 In *A* an interval without a heading. مولود یوسف نبی علیه الصلوة والسّلام،
 شو^۳ *B*.^۳ *B* again فرخنده as in v. 793.^۲

ز چند *M* and *W* ; زچونی (زخوبی *T*) و چندیش *A*, *E*, *N*, and *T*.^۴ So best in *B*.
 و زچونیش.

هدیه در پای تو^۵ *A*, *E*, and *N*. So *B*, *T*, *M*, and *W*.

چو از مام خود گشت *M* and *W*.^۷ *A*, *E*, and *N* تو^۶.

گفت^۹ In *B*, *M*, *W*, and *T*.^۸ This verse is wanting in *B*.

بیوسف کنون^{۱۱} *B*, *M*, and *W* فکر^{۱۰}. *B* has the much weaker reading

در زمی^{۱۴} *N* در زمین^{۱۲} So *B*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *T* در زمی^{۱۳} *N*.
 آدمین^{۱۵} the second hemistich

ودل برگشای^{۱۴} So *B*; the other copies

این پسر^{۱۶} So *B* (except instead of پسر^{۱۵} In *A*, *E*, *N*, and *T* (where this verse follows, less appropriately, after v. 808), the second hemistich runs thus: بدان حسن و زیب و بدان اوج (درج *T*) و فر^{۱۶} In *M* and *W* this verse is wanting.

یهوذا و یستاخ ^۱ دادجوی	زیالون ^۲ آزاد ^۳ خوبروی
زلفا دو فرزند چون شیر ^۳ بود	یکی جاد بُد دیگر اوشیر ^۴ بود
790 زلفا دو فرزند روشن روان	هنرمند نفتال و فرزانه دان ^۵
زراحیل یوسف که زیر سپهر ^۶	نرفتست نیکوتر از وی بچهر
دگر ابن یامین امین بدر	کز مهر بانتر نبودش بسر ^۷
همیدون کنیزی دگر دینه نام ^۸	همش بود راحیل فرخنده مام
باسباط معروف شد ^۹ نام شان	روا بُد زهرگونه ^{۱۰} کام شان

^۱ So in all copies, with slight modifications (یستاخ، بستاخ)، perhaps corrupted from an original یسّاخ (Baidāwī یسّاخ); only in *B* بستاجر (Zamakhsharī، p. ۲۴۲، یسّاجر)، and نام instead of داد.

^۲ So correct in *M* and *N* (=Baidāwī); *A* زیالون (=Zamakhsharī); *E* زیالون; *B* زیالون; *W* زیالون (with permutation); *T* زیالان.

^۳ *B* چون میر.

^۴ So correctly *B* and also *T* (where جادیه دیگر seems a mere misprint for جاد؛ یکی جاد دیگر اوشیر بود *N*؛ یکی جاد و آن دیگر اوشیر بود *A* and *E*؛ بُد دیگر *M* and *W*؛ یکی جاد بود و دگر شیر بود *B*؛ the common Arabic form for Asher is اشر (Baidāwī) or اشر (Zamakhsharī).

^۵ This verse is the most corrupted of all in the list of Jacob's children. The name of Naphtali (Baidāwī نفتالی، Zamakhsharī یفتالی) appears here as تفیال (*M*), تفتال (*N*), تفتال (*T*), تفتال (*A* and *E*), تفتال (*W*), تفتا (*B*). The first hemistich appears in the form, given above, in *B*, *M*, and *W*; but in the second hemistich *M* and *W* have substituted یاکیزه جان (which may be a mere corruption of دان و فرزانه دان). In the other copies the name of Dan does not appear at all, viz.

زلفا دو فرزند مردانه بود هنرمند تفتال (و تفتال، و تفتال) و فرزانه بود

^۶ This reading, only found in *T*, seems the best; the گزین سپهر (an unusual epithet) of *B*, *M*, and *W*, and the گزین به سپهر of *A*, *E*, and *N*, are apparently mere corruptions of the above.

^۷ *M* and *W* دگر.

^۸ So *B* (only کنیزی instead of کنیزی). The other copies:

(دخت دینه بنام (دخت را دینه نام *T*).

^۹ So in *A*, *E*, *N*, and *T*. *B*, *M*, and *W* بُد as in the second hemistich.

^{۱۰} *M* and *W* بهرگونه. Rachel as mother of Dinah appears in all copies.

که او شمس بُد بر دگر اختران^۱ ورا دوستر داشت از دیگران
 همه داروی مهر او خورده بود دل و هوش در کار او کرده بود
 بتسبیح^۲ و تهلیل و علم^۳ و بیان همی پروریدش چو پیغمبران
 همی خواند بر یوسف پاکدین شب و روز توحید^۴ جان آفرین
 سرشته بُد ایند^۵ خود اندر گِلش بیزدان همی شد موجد دلش
 وز آن^۶ بارسائی شود پادشا که بیغمبری^۷ باشد و پارسا
 زجان و روانش فزون داشتی^۸ که داند که مآثرش چون داشتی^۹
 بدو داشتی تازه همواره^{۱۰} چهر^{۱۱} بُدی بر تن و جاننش لرزان زمهر
 زیوسف نمودش کسی دوستر^{۱۲} بس از آفریننده^{۱۳} دادگر
 باغوش^{۱۴} بودیش یا در کنار ازو نیم ساعت نبودش قرار
 بجان اندرون جایگه ساختن^{۱۵} مگر از بر خویش ننشاختن

^۱ So *B*; *M*, *W*, *A*, *E*, and *N* اختران; *T* بُد دگر دگران; *W* reads شمس instead of ماه.

^۲ *A*, *E*, *N*, and *T* ذکر instead of علم.

^۳ *B* has again تسبیح as in the preceding verse. This verse is wanting in *M* and *W*.

^۴ *A* and *N* سرشته بُدند آن. *E* سرشته بُد از هم.

^۵ *T* پیغامبر.

^۶ So *B*. The other copies در آن. *M* and *W* read شود instead of بود.

^۷ *W* and *M* که داند که مامش چگونه داشتی.

^۸ This verse in *B* and *T* only.

^۹ So *B*, *M*, and *W*. The other copies read پس از instead of بجز in the first, and نبودش کسی instead of نمی داشت کس in the second hemistich.

^{۱۰} So *B*; the other copies در آغوش.

^{۱۱} This verse in *B* only; although the wording is rather uncommon (the nearest approach to it is in v. 282 above), it is quite intelligible and rather emphatic (مگر often = 'hoping that,' as for instance in Bostân, ed. Graf, p. 19, v. 130, or even = 'would that,' comp. Rückert in Zeitschrift der D. M. G., vol. x. p. 213); 'hoping that not taking down the child from her breast was making a dwelling-place for him in her very soul = would that by not taking him etc. I could make for him etc. ;' about the form نشاختن, see note 5, on p. ۵۷.

رخ و ریش برخاک تارک سود ^۲	بسجده درون رفت ^۱ یعقوب زود
بذرفت مَنّت زبروردگار	باندازه هر چه آرد بکار ^۳
دو صد گاو کُشت و بدرویش داد	از آن شادمانی ^۴ بآئین و داد
چو یعقوب دیگر بُد آدمی	بهر هفت کشور زروی ^۵ زمی
که تارک همی برمه و مهر سود	810 بدیدار یوسف چنان شاد بود
بخورشید بودی ^۶ رخس رایگان	چو ویرا بدیدی زمان تا زمان
که اندر تنش روح خندان شدی ^۷	طربها و شادیش چندان شدی
نهادی رخ و ریش خود بر زمین ^۸	هم اندر زمان پیش جان آفرین
شدی نعمتش را بجان حق شناس	گشادی زبانا بشکر و سپاس
کند کامگاری بهر دو سرای	815 هر آنکو شناسد سپاس خدای
جو شاه همایون بتاج و بتخت	پدر شادمان بُد ^۹ بفرزند سخت

^۱ *M*, *W*, and *T* افتاد.

^۲ *M*, *W*, and *T* بسود; vv. 806 and 807 are wanting in *A*, *E*, and *N*.

^۳ So best in *T*; *M* and *W* دارد بکار; *B* دارد نگار; on مَنّت in the second hemistich, see note 2, on p. ۴۹.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* شادکامی.

^۵ So *B*; the other copies بروی. In *B* and *M* this verse, which by its identical rhyme refers back to Gabriel's congratulation in v. 803, is preceded by another, probably interpolated, bait with a similar rhyme, but adding nothing new to what is said before or after it. It runs thus:

یکی سور کرد اندر آن خرّمی - که چون آن نکرد از بُنه آدمی (نکرده کس از آدمی *M*)
In *W* out of these two verses one is coined in the following way:

یکی سور کرد اندر آن خرّمی چو یعقوب دیگر بُد آدمی

In *N* زمین and آدمین as in v. 803, see note 12, p. ۷۷.

^۶ *A*, *E*, and *N* بُدی; instead of رایگان *M* and *W* read بیگمان.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read بُدی in both hemistichs.

^۸ This verse, which is found in *B*, *M*, *W*, and *T*, although in some way a repetition of v. 806, is not at all out of place, as it denotes in contrast to the one isolated act of Jacob, immediately at Joseph's birth, his ever-growing tendency and habit of doing homage to God, whenever he looks at his child. *T* reads خود instead of هم in the beginning, and نهادی رخ خویش را in the second hemistich; *B* نهادش رخ و ریش را بر زمین.

^۹ *E* شد.

835 جهانبان که کرد این جهان را پدید همه حسنها^۱ یکدم آفرید
 وز آن یکدم پنجه دانگ^۲ تمام بیوسف سپردش علیه السلام
 چو دبداروی بر زمانه^۳ بتافت جهان از کران تا کران نور یافت
 توگفتی زراحی^۴ خورشید زاد وزو^۵ نور بر هفت کشور فتاد
 بدیدار یوسف جهان^۶ شاد بود که از ارج رخسارش آباد بود
 840 زن و مرد هرکش^۷ بدیدی زدور توانگر شدی چشمش از رنگ و نور
 زیوی خوشش^۸ مغز قارون شدی که داند که دلها ازو چون^۹ شدی
 مراورا ندیدی کس اندر^{۱۰} جهان که بر وی نگشتی دلش مهربان
 رخ روشنش کیمیای جمال^{۱۱} زدل صبر بردی زتن هوش و هال
 پری گریو دیده بگماشتی بسا شرم کز روی خود^{۱۲} داشتی

^۱ *M* and *W* نیکوئی. ^۲ *Dang* (in *T* *Dang*), the sixth part of a dirhem.

^۳ *A*, *E*, and *T* بر زمین. *N* بر زمینی.

^۴ *E* زاد with the transitive meaning of زاد.

^۵ *B* کزو and at the end بداد instead of فتاد. *N* has again the same rhyme-words as in the preceding verse, viz. خورشید یافت.

^۶ So *B*. *M* and *W* چنان, and in the second hemistich که از درج رخسار النخ. This verse is wanting in *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۷ So in *B* and *A*; the other copies هرکس, with omission of the necessary object. On رنگ, see note 9 on p. ۴.

^۸ The substitution of خوشش for خوش in *B* creates a useless repetition, as there follows in v. 843 again روشنش.

^۹ *B* and *W* خون. In *A*, *E*, and *N* v. 841 is preceded by 842.

^{۱۰} *A* and *N* کسی در.

^{۱۱} *T* جلال. This verse is found in *B*, *M*, *W*, and *T* only. هال at the end of the second hemistich is corrected from حال in all copies, which would give a very feeble sense, in agreement with v. 859 further down, where most copies likewise read حال, but *B* gives the proper form of هال. هال is according to *Ganjnâma*, fol. ۱63^a آرام و هال, see also *Shams-i-Fachrî*, p. 85; the combination of آرام و هال appears in various verses of the *Shahnâma*, as quoted in the *Ganjnâma*, loc. cit.; and that of هوش و هال in a verse of *Sûzanî*'s, see *Vullers' Lexicon*, ii. p. ۱440^a.

^{۱۲} So *B* and *M*, more emphatic than the reading of the other copies کز روی وی; instead of برو, in the first hemistich, *B*, *A*, *E*, and *N* read بدو.

خود اورا نگهدار بودی و بس	زیم استوارش نبودی ^۱ بکس
بود بسته بر مهر فرزند خویش ^۲	همیشه دل مادر خوب کیش
که چون او نبیند کس و نشنود ^۳	830 بخاصه که فرزند یوسف بود
که در هفت کشور پدیدار بود	یکی صورت از نور دادار بود
همه ارج و زیبائی و آفرین ^۴	چراغ جهان بود و شمع زمین
فرزنده مه خیرگی یافتی	کجا چهره خوب او تافتی
خجل بود زو قرصه آفتاب ^۵	زبس حسن بی غایت نورتاب

^۱ *M* and *W* استواری نبودش, an unnecessary and not even correct modification, as استواری can scarcely mean anything but 'firmness, stability,' whereas استوار may be used as an abstract noun in the sense of باور کردن and باور; the more common phrase, استوار داشتن, 'to trust, confide,' appears in v. 921 below. The second hemistich runs in the wording of *B* نگهداریش خویش کردی و بس.

^۲ So in *A*, *E*, *T*, *M*, and *W* (the latter with the slight modification of بسته مهر), as a general maxim of well-disposed mothers, which is corroborated by the immediately following verse. The correction therefore of *B* and *N* بدی بسته بر (در *B*) is contrary to the obvious intention of the poet.

^۳ که چون او نبودست و کس نشنود *M* and *W*; که چون او نبینند و کس نشنود *B*.

^۴ This verse in *B* only.

^۵ Verses 833 and 834 are in a rather confused state in the various copies; v. 833 is found in *B*, *M*, and *W* only. *B* reads in the second hemistich مه از وی خجالت. Verse 834 is found in all copies —the wording adopted is that of *A*, *E*, *N*, *T*, *M*, and *W*. *B* reads (with a repetition of the same rhyme-words as in the preceding verse):

زبس نورکز حسن او تافتی فرزند مه خیرگی یافتی

Assuming, that both verses are genuine—and there is no particular reason against that assumption—it is evident, that the sun cannot figure in both, which would be a useless repetition; hence the substitution of مه for خور in v. 833, clearly suggested by the reading of *B*. *B* adds here another rather feeble verse:

همان روز که مادر خویش زاد خدا این همه حسن رویش بداد

In *E* there appears after v. 834 a new heading which is clearly to supplement the one between vv. 794 and 795 (see note 1, p. 77), but comes a good deal too late for that: (or as the copy really has: (بحسن و خوبی آمدن حضرت یوسف بحسن و خوبی).)

تَبْدُ خَوْبَتَر زو بُتِی در کَنار ^۲	چو راحیل مامش ^۱ که آن روزگار
براحیل خود شاد بُد سال و ماه ^۴	دلِ باکِ یعقوب ^۳ دانش بناه
چو جان و دل و چشم سر داشتش ^۵	زدگر زنان دوستر داشتش
چو یوسف بغالِ همایون بزاد ^۶	و لیکن ز راحیل فَرَح نَزاد
که سامان او هیچ نتوان نمود ^۷	بدان مهر یعقوب چندان فزود
ز هر کس کرامیتش داشتی	شب و روزش ^۸ از دیده نگذاشتی
دگر آنکه بُد مادر یوسفش	بکی آنکه دل داده بُد در کفش ^۹

rather corrupted in all copies, is according to *M* and *W*, which seems comparatively the best. *T* has *یوسف* که *یوسف* چو او آدمی ندیده همی آسمان و زمی *A*, *E*, and *N* the same, but *یوسف* در زمی *in* the second hemistich. *B*:

بِخَاصَّه چو یوسف که از آدمی نبیند خبر آسمان و زمی

¹ So *B*, *M*, and *W* (the latter two *در آن* instead of *آن*); *T*: مادر; the other copies چو راحیل کان مادر روزگار (!).

² So *B*, *A*, and *N*, with the slight modification of *ندر کنار* into *در کنار*, on the analogy of *T* *بهار* (*M* and *W* *بهار*); *E* has an unintelligible *تَبْدُ خَوْبَتَر* *رویش* *اندر کنار*.

³ *M* and *W* read by mistake *باک* *یوسف*.

⁴ So *B*. *M* and *W* *براحیل بُد شادمان سال و ماه*; the other copies read *چو* *براحیل بُد شادمان سال و ماه*, quite consistently, since in them v. 856 follows immediately after v. 853; v. 854 (which is wanting in *T* only) is wrongly placed after v. 856, and v. 855 is altogether left out.

⁵ So in *M*. *W* has *داشتش* in the first and *برداشتش* in the second hemistich; *B*, *A*, *E*, and *N* *داشتی* in both hemistichs.

⁶ This verse only in *B*, *M*, and *W* (the last two have *زاد* in the first hemistich, and *W* reads *زغالِ کرامی* instead of *زغالِ همایون* in the second hemistich).

⁷ *B* repeats in the second hemistich of this verse verbatim that of v. 853, and consequently modifies the first hemistich, so as to suit the rhyme, viz.:

ابر مهر یوسف دلش نیکخواه براحیل خود شاد بُد سال و ماه

⁸ So in *M* and *T*. *B*, *W*, and *N* *روز*. In *A* and *E* this verse, which is a striking parallel to v. 849 (there Jacob's constant devotion to God, here his constant attention to Rachel), is entirely wanting.

⁹ So *E*. *B* *بر کفش*; the other copies *از کفش*.

گفتار اندر رفتن یعقوب علیه السلام از شام
باز بکنعان^۱

جو شد جفت راحیل فرخ گهر ^۲	845 شنبدم کد یعقوب والا هنر
چنین تا برآمد برو هفت سال	همی بود در شام نزدیک خال
تن و جان او بود نردان برست	بدانجا ایگه ^۳ بُد مر اورا نشست
اگر بُد نشستد اگر بُد بیای	زمانی بُد کو بُد با خدای
همیشه سپاسش همی داشتی ^۴	بکی لحظش ^۵ از یاد نگذاشتی
بدانگونه چندانش فرزند داد	850 کش آن ^۶ دستگه داد و بیوند داد
بُدی در همه آسمان و زمی ^۷	بخاَصه چو یوسف کجا آدمی

^۱ So in *M*. *B*: رفتن یعقوب بکنعان وفرمان یافتن راحیل؛ *T*: روانه شدن یعقوب بکنعان (صحبت) یعقوب *A*: علیه السلام از شام و متواید شدن ابن بامین در راه؛ صفت (؟) راحیل و بودن او در شام و از آنجا بکنعان آمدن. In *W* merely an interval is left; in *A* and *E* the text runs on without any interruption.

^۲ So *B* and *M*; the other copies have والا گهر in the first and فرخ سیر in the second hemistich.

^۳ After this verse there follows another in *B*, *M*, and *W*, which, both in wording and meaning, appears of a very doubtful character:

بدان هفت سال او (بدان هفت اورا *M* and *W*) بفرمان خویش
بُدهش رای و بیمان همه زان خویش

^۴ So *B*; the other copies: بدانجا ایگه, and in the second hemistich: دل و جان وی
هر دو (جمله *M*) یزدان پرست.

^۵ So *M* and *W*; the other copies leave the object out and read simply لحظه.

^۶ So *B*, *M*, and *W*, with همی and the بای استمراری combined, a peculiar Firdausian usage, see Salemann und Shukovski, p. 61. The other copies: نگه داشتی.

^۷ So in *B*; the other copies read او که (=for he, God, gave to him), and هم instead of داد at the end of both hemistichs. دستگه is used here in its first meaning, see note 11 on p. ۳۳. The same rhyme پیوند and فرزند frequently appears in the *Shāhnāma*; *Ganjnāma*, fol. 51^a, lin. penult. sq., where پیوند is simply explained by صلّ رحم, quotes three baits of that kind, the last of which is:

همیداشتش همچو پیوند خویش جدائی ندادش زفرزند خویش

^۸ The wording of this verse, which like the three or four following ones is

وز آن راز جان پرور ^۱ آگاه بود	که معلوم وی تا بدان گاه بود
بدانست هم در زمان ای شگفت	چو راحیل را درد زادن گرفت
همانگه ^۲ فرو رفت خواهد بکوه	که خورشید عمرش بچندان ^۳ شکوه
نزدیکتر جانگاہش ^۴ نشاند	870 سبک خواهر خویش را بیس خواند ^۵
مر آن یوسف باک دلبد را	ز بیش بدر خواست ^۶ فرزند را
ببوسیدش آن روی خون نوبهار ^۷	نشاندش بمهر دل اندر کنار
بچهرش بر از مهر نهاد چهر ^۸	از آن بس ببر در گرفتن بمهر
ببارید باران حسرت ندر ^{۱۰}	بس از دیده بر هر دو رخسار زرد
که می در شود ماه عمرم بمغ ^{۱۱}	875 بنالید و گفت آه و درد و دریغ
که جان از تن من بر آید همی	مرا ^{۱۲} طفل بگذاشت ناند همی
دلم بود خرم امدم درست	بآستنی شاد بودم نخست

^۱ *M* and *W* وی; on معلوم, see note to v. 469 above.

^۲ *B* ای شگفت instead of این شکفت *M*, *W*, and *E*; اندر زمان.

^۳ *B* بچندان.

^۴ *W* همانا. After this verse there follows in *B*, *M*, and *W* another one which is clearly interpolated, as the very wording proves (the first hemistich being besides a mere repetition of the second in v. 866):

بزادن درون داد خواهد روان / جنان سرو خورشید را بار حوا (خورشید بار جوان (*B*)

^۵ So *B*. The other copies سبک خواهرش را (هم *N*) برخویش خواند.

^۶ So in all copies except *B*, which reads نزدیک خود جانگاہش. After this verse there is in *M* and *W* a new, but unnecessary, heading (also indicated in *A* by a pencil remark "title"): وصیت کردن راحیل با خواهر از بهر یوسف علیه السلام.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies again خواند.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies بموسید آن روی همچون بهار. only *N* reads حوی نوبهار, like the text adopted, at the end of the hemistich.

^۹ *M* and *W* read in the first hemistich از آن بس که در در ای and in the second (like *A*, *E*, *N*, and *T*) بچهر وی ای.

^{۱۰} According to *B*, or درد according to the other copies.

^{۱۱} So *M*, *W*, and *B* (only in the second hemistich مهرم instead of عمرم); the other copies که خواهد شدن ماه عمرم بمغ.

^{۱۲} Only *B* substitutes here a less suitable مرا for برا.

جو با او بسر برده بُد هفت سال بخشودنی کام^۱ وآرام و هال
860 بدو جبرئیل آمد از کردگار چنین گفت از قول جبار بار^۲
که برخیز^۳ با خیل و با دستگاه یکی سوی کنعان بیمای راه
بفرمان بزدان رسولِ حدای بُنه برگرفت و بپرداخت جای
بخشودنی خال دانش بناه بکنعان فرخنده بمود راه
ولیکن زحکمِ خدای کریم بره در^۴ یکی شغلش آمد عظیم

زادن راحیل ابن نامین را و زاری کردن او

پیش خواهر و انتقال کردن راحیل از

دار الفنا بدار البعا^۵

865 چنان دان^۶ که راحیل بُد بآزور گران داشت بار آن زن پر هنر
ازو ابن نامین همی زاد خواست و لیکن بزادن روان داد خواست^۷

^۱ So correctly *M* and *W*; the other copies بخشودنی و کام; on هال see note to v. 843 above. The seven years are reckoned from Rachel's marriage, *not* from Joseph's birth.

^۲ So *B* with a proper rhyme; equally correct is the reading of *T*:

ززدان یامین رسید آنزمان که ای راد بیغمیر پاک جان

but against the rules of rhyme is the wording of the second hemistich both in *M* and *W* بمعقوب قریح رسول زمان^۳, and in *A*, *E*, and *N* چنین گفت از ابد کامگار.

^۳ *T* زجا خمز^۴; instead of با خیل in *B*, *M*, and *W* the other copies read با رخت, which is less suitable, as it is a mere synonym of دستگاه^۴. *M* and *W* بر^۴.

^۵ So *N*. *T* (repeating part of the heading before v. 845): متولد شدن ابن : یامین و بحالت نزع رسیدن راحیل و سردن یوسف را بخواهر خود و وصیت کردن، کبشیت رفتن حضرت از شام بکنعان و ولادت ابن یامین در اثنای راه و وفات *E* حدیث راحیل *M* : شدن راحیل. In *W* and *A* there is a metrical interval without a heading; in *B* the text runs on without interruption, as in the previous heading (before v. 845) the death of Rachel is included already. In *E* and *W* the new chapter begins, less appropriately, after vv. 863 and 865 respectively.

^۶ *M* and *W* بُد instead of دان.

^۷ So all copies except *M* and *W*, which read :

ازو ابن یامین همخواست زاد ولیکن بزادن روان خواست داد
E has also بزادن instead of زادن.

890 مرا این نه پتیاره¹ زادنست
که این درد و تیمار جان دادنست
همی مرد خواهم² همین است و بس
تو مر بوسغم را بفریاد رس
بگیرش زمن هان و بَدُرود³ باش
بیوسف زراحی⁴ل خشنود باش
زنهار یزدانش دادم بتو
زدل بند غم را⁵ گشادم بتو
مرا در جهان جز تو پیوند نیست
بجای تو ام هیچ دلبنده نیست
895 تو از مام و از باب همزادیم⁶
زییوند مهرت نه آزادیم⁷
سر دودمان و نبای⁸ منی
نو مر بوسغم را بجای منی
چو⁹ دست آجل شاخ من بشکند
بُن⁹ و بیخ جانم زتن بر کند
بدان شیر کز مام هم¹⁰ خورده ایم
بصحبت که با یکدگر کرده ایم

¹ So *B*. پتیاره (so spelt in *Ganjnāma*, f. 44^b) = آفت و بلا, see also *Shams-i-Fachri*, p. ۱۲۳, note i. *T* زادنست, مر این درد نه از بی زادنست, evidently with the emphatic use of مر before the subject, see *Salemann und Shukovski*, p. ۲۸, Anmerkung ۲. The other copies مرا این نه درد از بی زادنست.

² So in good *Firdausian* style (see *Salemann*, etc., p. 6۱, Anmerkung) in *B* and *M* (in the latter the usual mistake of مرده instead of مرد). *W* خواهم (!) همین مرده; the other copies که من مرد خواهم.

³ Or بَدُرود as *B*, *M*, and *W* read (see v. 487, and note 8 on p. ۴۵), here in the sense of سلامت, as in the following verse of the *Shāhnāma*, which shows the same rhyme with خشنود:

بگوئیدش از من که بَدُرود باش شه آزار دارد تو خشنود باش

M and *W* read زود instead of هان; in *N* this verse is wanting.

⁴ So all copies except *M* and *W*, which read زیوسف براحیل. *B* has بر سود instead of خشنود.

⁵ *B* بند غم بر *M*. بند او بر.

⁶ So *B*, *M*, and *W*. *T*:

هم از مام و از باب همزاده ایم بمهر و بییوند آزاده ایم

A, *E*, and *N* have the first hemistich like *T*, but the second thus: زییوند مهرت نه: آزاده ایم.

⁷ که *B*. here evidently in the sense of 'elder sister.'

⁸ *A*, *E*, and *N* بی. *M* and *W* جانم از تنم.

⁹ So best in *T*. The other copies کز مادرم.

شود روشن از وی دو چشم سرم ^۲	که فرزند آید ^۱ یکی دیگرم
جدا ماند خواهد ز آغوش مام	دریغا که ناخورده شر ^۳ تمام
ز نیمار فرزند وز داغ مرگ	880 بگفت ابن و یارید ^۴ خونین تگرگ
بشورید و جامد بتن بر درید	جو لیّا زراحیل چونان ^۵ شنید
جو ابر بهاری گیرستن گرفت	بناخن رخ و روی خستن ^۶ گرفت
نظیر تو نا رسته زهر سپهر	نخواهر چنین گفت کای شاخ مهر
غم و درد خواهر چه جوئی همی	چه فال بد است این که گوئی همی
مجو دودمانرا مه و سال بد	885 مگو ^۷ ابن سخنها مزین فال بد
همایون و فرخ بود زادنت	که آسان بود بار بنهادنت
بفرزند خرم ^۸ سرانجام کار	زدردت رهائی دهد کردگار
بلیای بر مهر ^{۱۰} فرهنگ باب	چنین داد راحیل مسکین جواب
نبینی جز امروز دیدار من ^{۱۱}	که ای خواهر از دست شد کار من

^۱ زاید *M*.

^۲ *T* ترم (my moist eyes). Another verse, which only disturbs the connection between vv. 878 and 879, is added after this in *B*, *M*, and *W*:

کنون داد خواهم جان عزیز (زاد خواهم بجان عزیز *W*)
نخواهد تنم را چنین پور چیز (جز این بود چیز *M* and *W*)

^۳ *M* and *W* شیرم instead of جدا.

^۴ *M* and *W* یارید instead of خونین. *A*, *E*, and *N* have in the second hemistich بتیمار instead of زتیمار.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies اینها.

^۶ *B* without a rhyme رخ خویش کندن.

^۷ So *M* and *W*, keeping up the comparison with the 'branch'; the other copies نا بوده.

^۸ *M* and *W* ممکن. *W* substitutes afterwards مگو for مزین. *B* has in the second hemistich مخر instead of مجو. *M* and *W* بد تو این حال and *E* بد چنین سال instead of مه و سال بد.

^۹ So *B*, *M*, and *W*. The other copies again فرخ. *M* reads روزگار instead of کردگار. In *B* a new heading is added after this verse, viz. جوان دادن راحیل خواهر. خویش را چون از دنیا میرفت.

^{۱۰} مغز *B*.

^{۱۱} This verse only in *B* and *M*. *B* reads بازار instead of دیدار.

چه تیمار بابد کشیدن مرا	ندانم چه خواهد رسیدن مرا
تَمردی مرا این زن بر هنر ^۱	گرم محنتی نیستی بیشتر ^۲
ولیکن امیدم سوی ایزدست	مرا مرگ این زن نشانی ^۲ بدست
دل و روی او چاک هم بود و غم ^۴	همی بود یکچند زار و دژم ^۳
دل خوش چون کرد از داغ و درد ^۵	که داند که لای مسکین چه کرد
بناخن دوال از دو رخ برکشید	زسر موی را بست وز بُن برید ^۶
مرا خوشتر از هوش و جان و روان ^۷	همی گفت کای خواهر مهربان
که زنهار با من بخوردی ^۸ چنین	چه کردم ^۸ زبدمهری و خشم و کین
زجان مر ترا دوستر داشتم	که من مهر تو یاوه ^{۱۰} نگذاشتم
دل از من بیکباره برداشتی	چرا مهر من خوار بگذاشتی
چرا پیش رفتی تو ای خواهرم	بسال ^{۱۱} از تو بسیار من مهترم

^۱ Verses 909 and 910 in *B*, *M*, and *W* only.

^۲ So best *M* and *W*; the other copies نشان.

^۳ *B* همی بود یکهفته جویان (?) دژم.

^۴ So best in *T*, instead of the much weaker غم بود و جای نم in *A*, *E*, and *N*, or جای غم بود و نم in *B*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ So *T* and *B* (where only by mistake گفت is written instead of کرد). *A*, *E*, and *N* seem to have خون instead of چون; *M* and *W* درد و داغ و دژم.

^۶ *B* رسن (?) زسر) موی او راست از بُن برید.

^۷ *B* همی گفت ای مهربان خواهرم مرا خوشتر از جان و هوش در تنم. In *M* and *W* v. 915, less suitably, precedes v. 914. In the same two copies there is after this verse a new heading, viz. گریه کردن خواهر راحیل از بهر راحیل; a similar, but shorter heading راحیل در تعزیت راحیل appears in *N* after v. 913. In *A* there is after v. 914 an interval indicated by a pencil line.

^۸ *E* کردی.

^۹ The خوردی in *M*, *W*, and *N* is evidently a clerical error.

^{۱۰} *B* که مهر ترا ناهه, less emphatic, on account of the omission of من. In *T* v. 917 precedes v. 916, which weakens the sharp contrast between vv. 917 and 918, emphasized by the use of the same rhyme-words, once in the first person and then in the second. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^{۱۱} *B* بزاد (زاد as noun = birth).

ز چشم و دلش هیچ برون مهل	که باوه ^۱ مکن مهر یوسف ز دل
مهر من و داد من گوش دار	900 من اورا سپردم بتو بادگار
ببچید از آن درد آن نیره بخت ^۲	بگفت این و شد درد زادنش سخت ^۳
ولیکن خود از درد ^۴ جانرا بداد	ازو ^۵ ابن یامین بسختی بزاد
بتیمار بسیار بیوسته شد	از آن مرگ ^۶ یعقوب دلخسته شد
که گفתי آجل از دلش جان بکند ^۷	چنان سوخته دل شد و مستمند
مر اورا چنان درد و ماتم رسید	905 بدان منزل شوم کان ^۸ غم رسید
غم و سوگ راحیل در دل گرفت	بُنه پاک بنهاد ^۹ و منزل گرفت
نشست از بر خاک با سوگ و درد ^{۱۱}	بناچار در خاک بنهانش کرد
که فالیست ابن بس ^{۱۳} سیاه و تباہ	همی راند سیل و همی کرد ^{۱۲} آه

^۱ *M* and *W* فرامش, which involves the loss of the emphatic که (I say, I beseech you). *B* بافه. a modified form of باوه = شده.

^۲ *E* and *N* ز چشم و زدل.

^۳ *M* and *W* درد او بار سخت. ^۴ *M* and *W* (از آن درد instead of درد از آن). ^۵ *M* and *W* از آن درد و تيمار بخت. ^۶ *M* (زادن و تولد or رحم = زه). ^۷ *M* and *W* از آن درد زه. ^۸ *M* and *W* the same, but تحت and تحت (!) respectively for بخت.

^۹ *M* and *W* وزو.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*. *T* وی از درد از آن درد: the other copies. After this verse there is in *M* a new heading: وفات کردن راحیل مادر یوسف علیه السلام.

^{۱۱} So *B*, *M*, and *W*; the other copies again درد.

^{۱۲} So *B*. *M* and *W* read in the first hemistich چنان سوختن آن دل مستمند and in the second تو instead of که and از تنش instead of از تنش. *M* substitutes (جان در دل for). The other copies:

چنان شد دلش بر غم و دردمند (درد بند *N* and *E*). - تو گفنی کسی از تنش دل بکند

^{۱۳} *M* and *W* شوم منزل که آن.

^{۱۴} *N* بگرفت instead of بنهاد. *W* in the second hemistich *M* and *W* read again درد instead of سوگ, and بر دل instead of در دل.

^{۱۵} So *B* and *T*. *M* has in the second hemistich نشست از بر خاک دل بر ز درد; in the other copies this verse is wanting.

^{۱۶} So *B*; the other copies گفت.

^{۱۷} *M* بد instead of بس.

بدبگونه يك هفته بود آن گروه^۱ غریوان و از جان شیرین ستوه^۲
بهشتم سروش آمد از کردگار بیعقوب گفتش کزین بس مزار^۳

and invocations, more or less similar to the opening words of the whole poem) twenty-three—of course spurious—verses, viz.

از آن پس در آن روزگار دراز	بگویم که آنکه چه افتاد باز
که چون بود احوال شان سر بسر	از احوال یعقوب و یوسف خبر
خواندن کنون چاکرت مانده شد	یکی مجلس ای سرور آن خوانده شد
به نیروی جبار هر بحر و بر	بپشت بخوانم تمامی دگر
بجان نبی باد و آل و تبار	درد از زبانهای ما صد هزار
به بخشی بر آن فخر پیغمبران	نویسنده را ای خدای جهان
زما تن بتن باد بر مصطفی	هزاران درد و هزاران ثنا
تمام شد مجلس اول از قصه یوسف علیه السلام	
بنام ایزد بخشاینده بخشای شکر	
که جاوید باشد همیشه بجای ^a	بنام خداوند هر دو سرای
نه شبه و نه همتا نه جفت و ولد	یکی فرد و جبار وحی و صمد
مکین آفرید و مکان آفرید ^b	سپید و سیاه جهان آفرید
که با حکم او بنده را نیست خواست	بما بندگان حکم و فرمان و راست
پیغمبران دگر بهتر است	محمد رسول است و پیغمبر است
بهر دو جهان کار آسان کنید	هر آنچه او بفرمود فرمان کنید
رها گردی از هول نار جهیم	که یابی بهشت و قصور و نعیم
سرت را بتابان ز راه فضل	پس از حمد یزدان و مدح رسول
به است و بهش گفت رب سما	یکی قصه کردم که این قصها
نهفتند معنی ازو بیشتر	اگرچند گفتند از پیشتر
بمعنی سخن همچو گوهر بود	چو تو باز گوئی نکوتر بود

^{1 2 3} For these notes see p. ۹۲.

^a This and the following verses are repetitions of vv. ۱-3, 5, and ۱4 in the beginning of the poem.

^b Corrected from مکین آفرید و مکان آفرید in the MS.

920 بدین رای خرسند من چون شوم^۱ تو باز آی تا بیشتر من روم
 بیا یوسف خویش را گوش دار مدارش بهیچ آدمی استوار^۲
 که بس کودکست از تو نگزیدش^۳ مبادا که جز تو کسی گیرش^۴
 نکردی تو یک لحظه او را رها^۵ کنون تا قیامت شدی زو^۶ جدا
 همی گفت ز نمان و از دیده خون جو سیل بهاری همی زد برون
 925 بر آن^۷ نوحه یعقوب فرهنگ یاب همی رخت از دندگان خون ناب^۸
 زنان دگر با پرستندگان خروشان چه آزاد و چه^۹ بندگان
 میانها بیکسو^{۱۰} فرو بسته باک سرشته بخون دل^{۱۱} و دیده خاک

^۱ *B* بوم; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۲ See v. 828 above.

^۳ چاره نباشد = نگزید. The wording of this hemistich is according to *B* and *M*. *W* reads *کودک* instead of *کودک*; the other copies *که یوسف دمی از تو نگزیدش*.

^۴ So *M* and *W* (the latter *بی تو* instead of *جز تو*); the other copies *نخواهد* (نباید *B*) *که کس جز تو برگیرش*.

^۵ So best in *T*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* *تو هرگز نکردی وی از خود رها*. *B* *اگر از کنارش نکردی رها*.

^۶ So *B*, *T*, and *E*. *M* and *W* *شد از تو* instead of *شدی زو*. *A* and *N* *کنون باز*. *B* adds after this a spurious verse which has not even a proper rhyme:

بی او صبر و آرام چون باشدت که نزدیک او رهنما باشدت

Leah's lament over Rachel's premature death (especially in vv. 919 and 920) is conceived in the same vein as Firdausi's famous elegy on the death of his son in the *Shâhnâma*, comp. Spiegel's *Chrestomathie*, pp. 51 and 52, particularly vv. 9, 10, 13, and 14 there.

^۷ *M*, *W*, and *N* بدان.

^۸ So all copies (خالص = ناب) except *B*, which has the much weaker reading *جوی آب*.

^۹ *T*, *M*, *W*, and *N* *چه آزاده چه*. *E* has in the beginning of this hemistich an unintelligible *نه نزدش* instead of *خروشان*.

^{۱۰} *E* بیکسر. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۱} *T* *بخون و دل*. Between this and the following verse there are inserted in *B* (which divides the text into eight chapters or reading-lessons, called *مجلس*, and always marks the end of one and the beginning of another *مجلس* by some prayers

شندیم زگویندهٔ نیکراه ^۱	که یعقوب چون شد بدانجایگاه
نه بابش بجا مانده بود و نه مام	جهان خورده بودند و رفته بکام ^۲
بلی ^۳ بود عیصای فرخ بجای	ولیکن بُد اخترش دلگشای
بُدش زور و کوشیدن یال و شاخ ^۴	ولیکن بُد دستگاهش فراخ
۹۴۰ فرستاد یعقوب ناخواسته	بدو ببکران نعمت و خواسته ^۵
چه از بختی و ماده اسپ و شتر	چه از گوسفند و چه از گاو و خر ^۶
چنان کردش از خواسته وزگله	که گشتش زدل دشمنیها یله ^۷
ز یعقوب چون کار او خوب شد	روانش هوادار ^۸ یعقوب شد

^۱ *A*, *E*, *N*, and *T* نیکخواه. Instead of بدانجایگاه in the second hemistich *M* and *W* read برآنجایگاه^{۱۲}. از آنجایگاه.

^۲ *T* کام instead of تمام.

^۳ *B* یکی. *M* and *W* ولی. and in the second hemistich زگردون instead of ولیکن.

^۴ This verse, which has a thoroughly Firdausian ring, is only found in *B*, *M*, and *W* (in the latter two with a wrong و between کوشیدن and یال); all three copies read distinctly بال, but as this word is a mere synonym of شاخ (see *Ganjnâma*, f. 32^b, دست از کتف تا سر ناخن = بال, and f. 104^b, دست از = شاخ, and f. 168^b, دست از = شاخ, *Ganjnâma*, f. 168^b, and *Spiegel*, *Chrestomathia Persica*, p. 50, l. 6), a reading that is fully corroborated by two baits of the *Shâhnâma* (one with the same rhyme-words شاخ and فراخ, the other with a similar combination of شاخ, یال, and زور, *یال* being distinctly written with ی in spite of Vullers, *Lexicon*, ii. p. 379^a, where بال appears as in our copies) quoted in the *Ganjnâma*, f. 104^b, viz.

اگر من روم زین جهان فراخ برادر بجایست با بُرز و شاخ
and

بدین چهره چون ماه و این قد و بُرز بدین یال و این شاخ و این زور گرز
دستگاه is here used in the same sense as in v. 670, see p. ۱۰۵, note 1.

^۵ مال و سامان = خواسته in the second hemistich.

^۶ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۷ دشمنی *B*. که گشت (instead of گشتش in the MS.) از دل او ستمها یله *A*. زوگله.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies هواخواه. *M* and *W* read in both hemistichs زدانش instead of روانش. *N* has instead of روانش a rather strange گشت.

930 که او سوی مینو خرامید گشت همش جای خوبست^۱ و هم عبث خوش
بس است این غم و سوگ و درد و عذاب ازین جانکه سوی کنعان شتاب
چو دارنده دادار فرموده بود بکنعان شتابید بعقوب زود
بجای نیا^۲ رفت و بنگه نهاد برو بوم کنعان بدو گشت شاد
زمینهای آن بوم بست و فراز^۳ بیعقوب شد خرم و تازه باز
935 جهان جای بنگاه بود و گله همیشد گله گرد گیتی یله^۴

طویست برون اعشی (? اعی) کنم بخوشی چو رشک معانی کنم
مگر دستگیر گناهان بود بروزی کجا عرض بزنان بود
بگفتار این ایندم یار بس بهر کار در بار جبار بس
مجلس دوم از قصه یوسف علیه السلام
روایت کند کعب فرخ سیر که بودش قصصهای عالم زبر
که یعقوب يك هفته آنجا دژم همی بود با ناله و درد و غم

¹ So best in *W*. *M* has the same, except چندان for آن بود. *B* also has چندان, بیک هفته بودند چندین گروه; the other copies بدبگونه instead of بدانگونه.

² On ستوه see v. 466 above (note 5 on p. ۴۳).

³ So best in *M* and *W* گفتش کر الخ on the same syntactical principle as, for instance, گرفتش یکی سنگ in the *Shāhnāma*, see Salemann und Shukovski, p. 57, Anmerk. ۱). *B* has گفتش too, but in other respects is like *A*, *E*, *N*, and *T*, which use as rhyme-words از ذوالجلال in the first and منال in the second hemistich, and read گفتا (گفتند *E*; گفتا *A* and *N*) instead of گفتش.

⁴ So *B*, *M*, and *W*; the other copies گشت خوش جای خوش گشت (*M* and *W* بهشت = مبنو; شادمان = خرامید و گشت). (*Ganjnāma*, f. 152^a).

⁵ *A*, *E*, *N*, and *T* غم و درد و سوگ.

⁶ *A*, *E*, *N*, and *T* پدر. *M* and *W* همیرفت از آنجا بُنه بر نهاد.

⁷ So *B* and *N*. *M* and *W* زمینهای کنعان نشیب و فراز. *N* has in the second hemistich شد خرم خوش instead of خرم. In the other copies this verse is wanting.

⁸ This verse again in *B*, *M*, *W*, and *N* only; یله here in the sense of دوران و, see *Ganjnāma*, f. 169^b; for other meanings of the same word, see p. ۴۶, note 9, and p. ۵۰, notes 5 and 8.

بنزدیکتر جایگاهش نشاند	سبك خواهر خویش را بیش خواند ^۱
بدان خواهر باك قَرخ نهاد ^۲	بیاورد پس یوسفش را و داد ^۲
سپردم بدست تو ای هوشیار	بدو گفت کاین را ^۴ بس از کردگار
امید من و غمگسار منست ^۵	نگه دار کین یادگار منست
ندارم جز او بشت فریادرس ^۶	گرامیتر از وی مرا نیست کس
امید همه خاندان منست	جراغ دل و شمع جان منست
رخ و بخت رخشنده ^۷ دارد همی	خدایم بدو زنده دارد همی
هنوز فزونتر زسه سال ^۸ نیست	همایونتر از چهر وی فال نیست
دل از مرگ مادرش پژمرده شد ^۹	بدین کودکی مادرش مرده شد
بیک جا همی خوی کردست و نس ^{۱۰}	960 نیارآمد اندر بر هیچکس

^۱ So *B*, *M*, and *W*. The other copies خواهر خویشتن را بخواند.

^۲ *A*, *E*, *N*, and *T* بداد را.

^۳ So all copies except *B*, which reads نژاد, less befittingly, as the sister's disposition rather than her extraction is of importance in the matter.

^۴ So *B*, *M*, *W*, and *T*. The other copies read خواهر instead of کاین را.

^۵ So in *T*, *A*, *E*, and *N*. *B* has the weaker زینهار instead of یادگار, and in the second hemistich قرار منست و قرار منست. The wording of *M* and *W*—

نگه دار کین همچو جان منست (جان تنست *M*) امید همه خاندان منست —is evidently a combination of the present verse with v. 956.

^۶ This and the following verse in *B* only. پُشت is thus explained in *Ganjnâma*, f. 48^a: قوت و بشتیان هر چیزی باشد و آنرا پشتیان نیز گویند: and the following bait of the *Shâhnâma* quoted:

که افراسباب از بلا بشت نُسْت بسان نگین اندر انگشت نُسْت

^۷ *B* رخ بخت فرخنده.

^۸ *B* فزون از دو سه سال.

^۹ This verse again in *B* only.

^{۱۰} The wording of this and the following verse, which are rather corrupted in the various copies, is according to *T*, which seems upon the whole the simplest and the most consistent with what follows. In the first hemistich *B* has a silly درد اسن

از آنبس^۱ بُدش روز و شب دوستدار
 ۹۴۵ جو یعقوب فارغ شد از کار او
 نبودش بجز دوستی هیچ کار
 همانا که یکسال بگذشت روز
 بیوسف دل^۲ مهربان حاله شاد
 ولیکن همه روز بر خواهرش^۳
 غریبیدن آن فروزان چراغ
 غمی کرد یعقوب را دل بداغ^۴
 سپردن یعقوب علیه السلام یوسف را بخواهر خوبش^۵
 ۹۵۰ یکی خواهرش بود باکیزه کیش
 کش^۶ از مادر و از بدر بود بیش

^۱ This verse is found in *B*, *T*, *M*, and *W* only, but in the last two copies (which read ازینبس) it takes the place of the following verse which is wanting in them.

^۲ *E* رخ. Verses ۹۴۶-۹۵۰ are wanting in *B*.

^۳ So in *T*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* read سه مامتش instead; but according to Polak, *Persien*, vol. i. p. ۱۹۵ (Leipzig, ۱۸۶۵), a Persian child always remains at the mother's breast for two years, and in case of special weakness on the part of the child or particular anxiety on that of the parents even three. In Jāmi's and Nāzim of Harāt's epopees of the same title, where the death of Rachel and the handing over of Yūsuf to Jakob's sister (without any mention of Leah's part as foster-mother) are absolutely coinciding events, Yūsuf was nursed by his mother for two years and then—in consequence of her death—put on common diet, see Rosenzweig, p. ۲۴, ll. ۱-۱۰, and Nāzim's *زلیخا و یوسف*, India Office MS., No. ۱۸۴, ff. ۱۸^a, last line, and ۱۸^b, first line:

شراب فطرتش چون شد دو ساله
 بدر بدش چو دور از دوش مادر
 ز داغ مرگ مادر زد پیاله
 مهش را هاله کرد آغوش خواهر

^۴ *M* and *W* ولی تا جدا گشت از مادرش.

^۵ So in *T*. *E* and *N* read in the first hemistich آن غریبان; *A* غریبان. Instead of بداغ at the end *A* and *E* have جواباغ. In *M* and *W* this verse is wanting, just as in *B*.

^۶ So practically the same in *B*, *T*, *N*, *M*, and *W* (except that the last two copies have this strange transposition of words: سپردن یوسف را بخواهر خود یعقوب: (علیه السلام). *E* در بیان رسیدن حضرت یعقوب بکتعان و سپردن حضرت یوسف (the first part of which has been already anticipated by the previous chapter). In *A* there is only an interval. The place assigned to the heading here is according to *B*, *T*, and *A*. In the other copies it is, less appropriately, inserted between vv. ۹۵۱ and ۹۵۲.
^۷ *W* and *M* که.

همان مهربانی بجا آوری	بدین گوشداری تو فارغتری
نگهداشتن را تو اندر خوری ^۱	تو اورا کنون راست چون مادری
مشو غائب از دست او بکرمان ^۲	نگهدارش از دست این بد جهان 970
نن و جان گرفتار او کن همه	دل و دیده در کار او کن همه
چنین تحفه ^۳ همپس نکستدست	که یوسف مرا ^۴ تحفه ^۵ ایزدست
پرستند ^۶ رب جان آفرین	رسول است این مُرسل ^۷ پاکدین ^۸
سبک یوسف اندر کنارش نشاند	چو بر خواهر اندر زمانه بخواند
بدید آن یگانه زن هوشیار ^۹	975 چو فرزند بعقوب را در کنار
بدو داده تایید ^{۱۰} هر دو سرای	ز شادی چنان شد که گفتی ^{۱۱} خدای
بدو داد خواهد بدانسان پدر ^{۱۲}	نیامد همی باورش کان پسر
ببوسیدش آن چهره ^{۱۳} غمگسار ^{۱۴}	گرفتش در آغوش فرزندوار
زبانش بجز نام یزدان نراند ^{۱۵}	برو آفرین خداوند خواند

^۱ Verses 968 and 969 (according to *B*) are represented in the other copies by one bait only. In *M* and *W* v. 969 is entirely missing (in v. 968 همه is substituted for همان in the second hemistich). In *A*, *E*, *N*, and *T* the one bait is made up by the first hemistich of v. 969 and the second of v. 968, viz.:

تو اورا کنون راست چون مادری
همان (همه^۱ *A*, *E*, and *N*) مهربانی (مهر مامش^۲ *A* and *N*) بجا آوری

^۲ This verse again in *B* only.

^۳ So *B*, *M*, and *W*. The other copies که این مر مرا and in the second hemistich چنین تحفه را.

^۴ *B* رسولست این مُرسل پاکدین. *M* مرسل و پاکدین.

^۵ This verse in *B*, *M*, and *W* only. ^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* گوئی.

^۷ *M* and *W* (or rather گوی) بدو داد خود گوی.

^۸ This verse in *B*, *M* and *W* only. The latter two copies have, less emphatically, پدر in the first and پسر in the second hemistich.

^۹ So in all copies (only in *M* دیده is substituted for چهره) except *B*, which has the decidedly inferior reading of گرفتگی instead of گرفتش in the first hemistich and ببوسیدش آن دو مع غمگسار in the second.

^{۱۰} So according to *B*. *M*, *W*, *A*, and *E* زبانرا. In *T* and *N* this verse is wanting.

همی داشتش صد ره از جان فزون	از اندازه ^۱ مهربانی برون
بیوسف چنان برش دل گرم گشت	که مهر همه گیتی اندر نوشت ^۲
بدانکار هر چند روز آمدی	دل باک وی مهربانتر شدی
۹۹۵ تو گفתי که راحیل باز آمدست	ز یعقوب فرزند را بست دست ^۳
دو سالت بدینسان همی داشتی	که یک لحظه از دیده نگذاشتی ^۴
دل افروز یوسف در آن هر دو سال	بیفزود چندان بحسن و جمال
که هر کس برو ^۵ دیده بگماشتی	دل و دانش از دست بگذاشتی
پدر آرزومند وی گشت سخت	گران دید بی روی او روی بخت ^۶

^۱ *M* and *W* از اندازه اش *B* reads by mistake in the second hemistich again *برون* instead of *فزون*.

^۲ Verses ۹۹۳-۹۹۵ only in *B*, *M*, and *W*. The wording of v. ۹۹۳ is according to *B*; the other copies have:

چنان گرم شد مهر یوسف برش که شد سرد عالم بچشم اندرش

^۳ In *M* and *W* there are inserted between this and the following verse four more (the first of them in *B* too) which are rather weak, unnecessary, as their contents are practically repeated in v. ۹۹۷ sq., and even objectionable since, by disturbing the close connection between vv. ۹۹۵ and ۹۹۶, they deprive the latter verse of its legitimate subject (the aunt), the more so as the last of the four verses, which is evidently meant to remove the difficulty, betrays its spurious character by the absence of any proper rhyme. The four interpolated verses are:

بتوفیق (ز توفیق *M* and *W*) یزدان بیروزگر همی گشت یوسف نکوروی (هر روز بیننده *M*, *W*) تر
 چو هر روز خور بر زدی سر ز کوه فزون بودی اورا جمال و شکوه
 رخس نور یزدان فزون داشتی جهانرا بدیدار بنگاشتی (بگماشتی *W*)
 چو بر حسن یوسف زیادت (!) شدی دل عمه اش مهربانتر (!) شدی

^۴ So *B*. The other copies:

دو سال تمامی همی داشتش که يك ساعت (لحظه *M* and *W*) از دیده نگذاشتش

^۵ *B* هر آنک اندرو, which improves the syntactical relationship between the two hemistichs of this verse, but lacks the connection with چندان in the preceding one. *A*, *E*, *N*, and *T* read درو instead of برو.

^۶ So best in *A*, *E*, *N*, and *T*. *B* has the weaker گران دید بی وی همه روی بخت (with the same rhyme-word سخت, but in a somewhat different meaning). *W* دید بخت سخت. که از روی وی دیده بد بخت و بخت (?) *M*.

۹۸۰ چنین گفت پس ^۱ با برادر به مهر	که ای اختر دادرا چون سپهر
کسی را که یوسف بود در کنار	نیاید خود اندرز کردن بکار
بخاشه که آنکس بود عمتش	که نبود بجز مهر وی همتش ^۲
بجان تو و نعمت غیبدان	که بر من گرامیتر است از روان
من ^۴ اورا اگر نیز مادر نیم	بمهرش ز راحیل کمتر نیم
۹۸۵ صد سال تسبیح و زهد و نماز	بقربان و اخلاصهای ^۵ دراز
زیزدان ندانستمی خواستن	که بدهد زمانی مرا اورا بمن
کنون من پرستار و مام و نم	گذارند زب و نام و نیم ^۶
نگه چون دل و چشم و جان دارمش	چه جان بلکه از جان گران دارمش ^۷
تو دلرا بآرام بیوسته دار	روان را زبمار وی رسته دار
۹۹۰ بگفت این و شد سوی ^۹ بنگاه خویش	نشانند آن چراغ دل و دیده پیش
بدو شاد چون تن بجان و روان ^{۱۰}	چو شاهان بخت و بمخت جوان

^۱ *A*, *E*, *N*, and *T* instead of *پس*.

^۲ Verse 981 is wanting in *M* and *W*, v. 982 in *A*, *E*, *N*, and *T*. *B* reads in the second hemistich of the latter, بجز مهر وی تَبودش همتش.

^۳ *E* بجان تو از.

^۴ Verses 984-987 only in *B*, *M*, and *W*. *B* has in the beginning here the weaker *من* for *مرا*.

^۵ So *B*. *M* and *W* احرامهای.

^۶ So in *M* and *W*, preferable to *B*:

کنون من پرستار نام و نم گزیننده زین رای کام و نم

^۷ So in *M* and *W* with the same positive, and *از* as equivalent for a comparative, as in v. 19. *A*, *E*, *N*, and *T* read in the second hemistich به چیزست جان به. *B* has دگر instead of نگه in the first hemistich and به از آن دارمش in the second.

^۸ This verse again in *B*, *M*, and *W* only.

^۹ So *B*, the other copies تا. In *M* and *W* the two hemistichs are transposed and دیده پیش is substituted for دین و کیش.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W* (in the latter two the hemistichs are again transposed); the other copies بدو شاد شد همجو تن با روان.

چاره جستن خواهر یعقوب از بهر یوسف علیه السلام^۱
 زن مهربان چاره^۲ جُست زود که از^۳ چاره جُستش چاره نبود
 چنان دان که در تخم^۴ انبیا یکی آلتی بود بس با بها
 که بُد شکل او همچو صندوق شمع بدو در^۵ همه قرّخی بود جمع
 مراورا سکینه^۶ شنبدیم نام جز این نام نشنیدم از خاص و عام
 زیغمبران مانده بُد چند^۷ چیز که آن چیزها را بُد مثل نیز

¹ So in *M* and *W*, where, however, this heading appears after v. ۱۰۱۱. Similarly *B* چاره کردن عمّه یوسف بیاز گرفتن یوسف علیه السلام. یعقوب حضرت یوسف را از خواهر خود و حیلّت کردن خواهر یعقوب بدان یوسف سلم طلب نمودن یعقوب یوسف را از خواهر خود و تهمت (?) برای تهمت (or بتهمت) دزدی *T* در صفت سکینه *N*. کمر بستن او بیوسف و نگاهداشتن یوسف را دو سال. In *A* as usual only an interval.

² *M* and *W* جز.

³ *M* and *W* آلتی instead of آیتی and in the second hemistich چنان دانی از تخم^۱ *B* reads بی بها (priceless) instead of بها بها.

⁴ *A*, *E*, *N*, and *T* بدان در. *B* reads بدو در همه قرّخی بود جمع.

⁵ On the سکینه (the ark of the covenant, as a note on the margin of *M* remarks), comp. Sûrah 2, v. 249: إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ, and Baiḍāwī, i. p. ۱۲۸: وَكَانَ مِنْ خَشَبِ الشَّعْشَادِ مَمُورًا بِالذَّهَبِ نَحْوًا مِنْ ثَلَاثَةِ أذْرَعٍ فِي الْأَرْعَامِينَ، سَكِينَةٌ أَيْ مَوْدِعٌ فِيهِ مَا تَسْكُنُونَ إِلَيْهِ وَهُوَ التَّابُوتُ وَكَانَ مُوسَى إِذَا قَاتَلَ قَدَّمَهُ فَتَسْكُنُ نَفُوسُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا يَفْرَوْنَ وَقِيلَ صُورُهُ كَانَتْ فِيهِ مِنْ زَبْرَجَدٍ أَوْ يَاقُوتٍ لَهَا رَأْسٌ وَ ذَنْبٌ كَرَأْسِ الْهَرَّةِ وَ ذَنْبُهَا وَجَنَاحَانِ فَتَتَيَّنُ فَيَزَيِّقُ التَّابُوتُ نَحْوَ الْعَدُوِّ وَهُمْ يَتَّبِعُونَهُ فَإِذَا اسْتَقَرَّ ثَبَتُوا وَ سَكَنُوا وَ نَزَلَ النُّصْرُ وَقِيلَ صُورُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ آدَمَ إِلَى مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ. Zamakhshari's كُشَاف (ed. Nassau Lees, i. p. ۱۶۶) explains تابوت in the same way, and says about the السكينة الطمأنينة وقيل هي صورة: سكينة فيه من زبرجد الحج وعن علي رضي الله عنه كان لها وجه كوجه الانسان وفيها ريح. The word سکینه appears in the Kūrān besides Sûrah 9, v. 29, and Sûrah 48, vv. 4 and ۱۸.

⁶ Only in *B* چند is substituted for پنج.

۱۰۰۰	بشوهر فرستاد پیغام و گفت ^۱	که ای با هنر خویش و با داد ^۲ جفت
	دو سالست نا شمع جان و روان	چراغ دل و دنده دودمان
	زنهار پیش تو بنهاده ام	نگهداشتن را بتو داده ام
	کنون جان من آرزومند اوست	زموده دلم تشنه بند اوست ^۳
	همی جویدم دیده ^۴ دیدار او	همی خواهم گوش گفتار او
۱۰۰۵	ازین بیش بی وی مرا تاب نیست	بروزم شکب و شب خواب نیست
	کنون گر بود رای زنهاردار	فرستی ^۵ ورا نزد من زنهار
	چو خواهر بپایم برادر شنید	دل خویش را کار دشوار دید
	که بی چهر یوسف شکمبش نبود	بجان اندرون ^۶ جز نهیمش نبود
	که یوسف ورا هوس و دلبند بود	بشیرینش همچو فرزند بود
۱۰۱۰	دل هیچ مادر نماند بجای	که فرزند زو گشت خواهد جدای

^۱ فرستاد کس را و گفت *M* and *W*. فرستاد و پیغام گفت *T*.

^۲ So *B*. *M* مهر. *W* روی; the other copies *نگهداشتن*. Between this and the following verse, *B*, *M*, and *W* insert another bait which looks rather spurious and is at any rate fully replaced by v. ۱۰۰۲. It runs thus:

توئی کز جهان اختیار منی بخاصه که زنیاردار منی

^۳ This verse found, like the immediately following one, only in *B*, *M*, and *W*, is, however, quite indispensable for the syntactical completion of the preceding one. *B* reads *نگهداشتن* instead of *نگهداشتی*. In *B* there is also a new heading here, باز خواستن یعقوب یوسف را از خواهر خود.

^۴ This verse again in *B*, *M*, and *W* only. *B* reads *مویه* (= گریه و) instead of *مویه*. *M* and *W* have *بسته* instead of *تشنه*. *تویه*, (نوحه و زاری).

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* چشم.

^۶ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* فرستش. *B* زنهار (?).

^۷ So *B*; the other copies substitute the more common form دشوار. The older form دشوار, however, appears in the *Shâhnâma* in this hemistich (*Ganjnâma*, f. ۷۷^a). گرفت اینچنین کار دشوار خوار.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies (بدل *T*) *بجان و دلش*.

که عادت چنان بُد در آن روزگار	۱۰۲۵ بدان ای خردبیشه هوشیار ^۱
جنایت نبودی برو زخم ودم ^۳	که هر کو ^۲ بدزدی شدی متهم
که فرسوده گردد روانش در آن ^۵	نه زندانش بودی ^۴ نه بندِ گران
که چون بنده کردی برستش دو سال	بلی آن بُدی مرورا ^۶ گوشمال
نبودی بجز خدمتش هیچ کار	نخدمت ببستی میان بنده وار
نهان ^۷ شد بتزدِ سکینه فراز	۱۰۳۰ شبی عمه یوسف چاره ساز
که مانند او کس ندید اندکی ^۹	کمر بُد زاسحاق ^۸ مانده یکی
بیاقوت و فیروزه و دُر و زر	کیانی یکی هفت چشمه کمر
ببالین یوسف چراغ جهان ^{۱۱}	بیاورد آنرا ^{۱۰} و آمد نهان
دل و چشم یوسف بخواب اندرون	ز شب روی گیتی همه قیر ^{۱۲} گون
کیانی کمر بر میانش ببست	۱۰۳۵ بجلدی زن چابک پیشدست
زمویه نگردد روانش تبه ^{۱۳}	همی بیندش همچنان چند گه

¹ So *B*; the other copies (or as *A* seems to read, (بدان ای خردمندیا هوشیار).

² *T* هر کس.

³ So *B*, *M*, and *W* (the latter two, however, read بدو instead of برو, and distinctly نبودی نه بیش و نه کم *T*. زخم دم *A*. زخم ودم in *N* and *E*. (زخم ودم نبودی نه بیش و نه کم *T*. زخم دم *A*. زخم ودم in *N* and *E*).

⁴ ز زندانش بروی *A*.

⁵ So best in *A*, *N*, *T*, and *E* (in *E* از آن instead of در آن). *M* که فرسوده گشتی. In *W* vv. ۱۰۲۷-۱۰۵۷ are entirely missing. که نقصان پذیرد روانش در آن *B*. تنش اندر آن.

⁶ *M* بلی مرد را آن بُدی.

⁷ *M* روان. *M* کمر بند از اسحاق. *M* کمر بود زاسحاق.

⁸ So *B*; the other copies, except *M*, چنانچه نه بُر بُد *M* که چونان تَبُد در جهان اندکی.

⁹ So *B*. *M* و نه اندکی.

¹⁰ *B* چراغش آنرا.

¹¹ *E* شهان. *E* چراغ.

¹² *B* substitutes here the much weaker تیره.

¹³ Whether this verse, which is found in *B* and *M* only (in the latter with this beginning: (همیدن همی بیندش الی), is authentic or not, is questionable; but another bait that precedes this one in the same two copies is decidedly to be rejected as suspicious, its rhyme-words being identical with those in v. ۱۰۳۱:

بدان تا بدو (برو *M*) تهمت افتد یکی بماند بر عمّتش (عمّه اش *M*) اندکی

ند دیبا نه گوهر نه سم ونه زر ^۱	ند انگشتی و ردا و کمر ^۲
چو نعلین و چون طیلسان و عصا	ازین چیزها بُد سَکینه ملا ^۳
در آن جمع کرده بسی روزگار ^۴	بمانده زبغمبران یادگار
همایون بُد آن ^۵ بر همه انبیا	نکردندی از خان و مانشان ^۶ جدا
۱۰۲۰ چو در پیششان ^۷ کارزار آمدی	همایون سَکینه بکار آمدی
بمهر اندرون بیش لشکر براه	براندندی آنرا و رفتی سپاه ^۸
ظفر یافتندی بر اعدای خویش	حو بودی رونده سَکینه ببیش ^۹
مر آنرا همی باوه نگذاشتند ^{۱۰}	بر عَمّه بوسفش داشتند
که او بود همواره دیندارتر ^{۱۱}	نکار خدائی ^{۱۲} گرفتارتر

^۱ So distinctly in *B*, *M*, *W*, and *E*. *A* and *N* وزر. چه دیبا و گوهر چه از سیم وزر. *T* زدبیا و گوهر نه از سیم وزر.

^۲ So *M* and *W*. *B* has practically the same reading, with this slight modification only, بُد انگشتی دَر و گوهر کمر; the other copies بُد ردا و کمر.

^۳ So *B*, *M*, and *W*. In the other copies چه نعلین وجه الیخ in the first, and بد سَکینه ملا in the second hemistich; instead of نَعْلَین is explained in Bostân, ed. Graf, p. 335, lin. penult., by دو نعل و آن یکنوع کفش است; on طیلسان comp. De Sacy, Chrest. Arabe, first ed., tome ii. p. 577, and Shams-i-Fachrî, p. ۹۰, note ^h to the word لام.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* درو instead of در آن. Instead of بسی روزگار (*B*) the other copies read بس روزگار.

^۵ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* او. *M* and *W* ابر انبیا.

^۶ So *M* and *W*. *B* نکردند از خانه ایشان; the other copies نکردندی از خاندانش جدا.

^۷ So all copies except *B*, which reads اگر هیچ شان.

^۸ So *M* and *W*. *B* repeats by mistake بُراه in the second hemistich instead of آنرا (اورا) ببیش سپاه; the other copies سپاه.

^۹ *M* زبیش.

^{۱۰} So best *M*, *W*, and *B* (the latter reads مراورا instead of مر آنرا, and یافه instead of یافه شده; explained in Ganj-nâma, fol. ۱68^b, l. 7, by یافه = یافه شده; the other copies مر آنرا همه یافه بگذاشتند).

^{۱۱} *M* and *W* همواره تر (و دو دیده (و دو دیده)).

^{۱۲} *B* بکار خدا او.

بیاورد پس جامهٔ شاهوار
 بر آهختش^۴ از تن سبک پیرهن
 برهنه شد اندام او سر بسر
 چو عجمه کمر دیدش اندر میان
 ۱۰۵۵ چنین گفت کردست یوسف گنه
 کمر کش ز جدش بمانده^۵ بجای
 که شب رفته اندر سکنه نهان
 دلش با خیانتگری یار شد
 ۱۰۶۰ شدش^{۱۱} لازم اکنون که با من بود
 نیارد^{۱۲} جدائی زمن زود جست
 زفرمان او نیست روی گذر
 دل و چشم او هر دو سوئی تو است
 بیوشانمت ای همایون پسر^۲
 چو از رنگ مانی برنگ و نگار^۳
 پدید آمد آن گیتی افروز تن^۵
 پدید آمد آن خسروانی کمر^۶
 فروزنده چون اختر آسمان
 ببردست ابلیس ویرا زره^۷
 ندانم که بودش بدان رهنمای
 بر آورده و بسته اندر میان^۹
 بکاری چنین زشت دیدار^{۱۰} شد
 بفرمانبری گفت من بشنود
 که حکم خیانت^{۱۳} برو شد درست

^۱ (شبهش for شبان in *M* and *B* only in *M* and *B*; v. ۱۰۵۰ only in *M* and *B* (in *B* شبان for شبهش).

^۲ *B* پسر.

^۳ So *B* and *M*; the other copies read simply :

که مثلش (ممکن *A* and *N*) نبود اندر آن روزگار

^۴ So *M*. *آهختن* = contracted *آهتن*, see on the latter, p. ۱۹, note 5.

B has unmetrically *برانگیختش* (کردش *T*); the other copies simply (*T* کردش).

^۵ *A*, *E*, and *N* read *آن خسروانی بدن*. ^۶ Here *A*, *E*, and *N* read *بر* *آن گیتی افروز*.

^۷ Verses ۱۰۵۶–۱۰۵۸ in *M* and *B* only; v. ۱۰۵۸ also in *W*. *T* substitutes for v. ۱۰۵۶ the following bait :

سزائید کاین کوکب فرهی نشاید که این برج سازد تهی
 اهریمن اورا *M* reads *ابلیس ویرا*.
 Instead of *ابلیس ویرا*

^۸ *B* کمر که ز جدست مانده.

^۹ *B* بگفتش ورا از سکنه نهان بر آورده بسته اندر میان

^{۱۰} *E* بیدار. ^{۱۱} *B* has less appropriately *شدم*.

^{۱۲} *M* and *W* *دور*, *E* *نیز*; instead of *زود* *A* reads *نیز*.

^{۱۳} So in all copies except *T*, which has here, as already in v. ۱۰۵۹, *جنایت* instead of *خیانت*, see v. ۱۰۲۶, second hemistich.

فرورنده بنمود چهر از فرار	چو بگذشت خیل شب دیر باز ^۱
نسیجی زقاف اندرون تا بقاف	بگسترد خورشید از بهر لاف
تو گفتی جهانرا دو گشت آفتاب ^۲	سر خفته یوسف در آمد ز خواب
بنزدیک آن خواهر دلنواز ^۳	کس آمد ز یعقوب فرزانه ساز ۱۰۴۰
که چشم رخ دوست ^۴ جوید همی	بدو گفت یعقوب گوید همی
مرا دیده و جان و فرزند و دوست	بیا و بیاور مرا آنرا که اوست
پرستنده دین زن چارده ساز	پیام برادر چو بشنید باز
ببجید حتی روانش زرد ^۵	بر آوردش از دل یکی باد سرد
دلش همچو از باد شاخ درخت	بر یوسف آمد دزم روی سخت ^۶ ۱۰۴۵
بهر درد روی تو ^۷ درمان من	بدو گفت ای رامش جان من
قرار از دل من بکاهد همی	پدر از منت باز خواهد همی
زدستم دل و صبر بیرون شود	اگرچه مرا روز وازون ^۸ شود

زبویه، which would be possible too; بویه = (۱) پیروی و آرزومندی (۲) طمع و خواری، Ganjnâma, fol. 40^b, ll. 6-9, where, among others, this bait of the Shâhnâma is quoted:

ترا بود^۱ دخت مهرباب خاست زسام و ز زابل دل تو جداست

^۱ So *M* and *B*; the other copies (*A* شب ای سر فرار (شب ای سر فرار).

^۲ Verses 1038 and 1039, which exhibit a rather poetical idea, are found in *B* only; a third verse, equally unique in *B*, is unfortunately too corrupted to be admissible:

شد آراسته عالم از رای (؟ روی) او درفشنده خورشید بود آن نه روی (؟ ز رو)
نسیج or نسیم in v. 1038 is a garment of gold-brocaded silk.

^۳ So in *B*; the other copies:

بیامد پیام آوری همچو باد بنزدیک آن مایه دین و داد

^۴ *E* که چشم و رخ و دوست.

^۵ *M* مرا و دیده و جان فرزند (؟ فرورنده). In the second hemistich *N* reads مرا ورا. دوست.

^۶ *E* بیاوردش. ^۷ *A*, *E*, and *N* بدر. ^۸ *B* روی و سخت.

^۹ *B* بهر دردی (درد بودی تو).

^{۱۰} *T* دسپ دلم وارون, comp. p. ۴۳, note 8. In the second hemistich *M* reads صبر بیرون شود.

برافروخت یعقوب از آن^۱ گفتگوی
همی بود یعقوب يك هفته شاد
پس از هفتۀ سوی بُنگاه شد
دو سال تمام اندر آن صبر کرد
1080 دو سال دگر عمۀ آرام یافت
چو دو سال بگذشت ازین^۲ داستان
بیوسف چنان آرزومند بود
فرستاد نزدیک خواهر پیام
مرا بیش ازین صبر و آرام نیست^۳
1085 مرا سوی وی بیش دارد شتاب
هم اکنون مرا را سوی^{۱۰} من فرست
چو در گوش خواهر شد این گفتگوی
ببوسید فرزند را چشم و روی^۲
ز دیدار یوسف همی داد داد
ز در^۳ دلش چهره چون کاه شد
دل پاک او داروی صبر خورد
ز دیدار^۴ یوسف دلش کام یافت
تَبَد دل بیعقوب همداستان
که گفتی^۵ گرفتار صد بند بود
که حکم خیانت بر آمد^۶ تمام
بجز دیدن یوسفم کام نیست
که باشد دل تشنه را سوی آب^۷
سر رشته شادیم ده بدست
همی بر میدش دل از گفت اوی^{۱۱}

^۱ زین *E*.

^۲ Between this and the following verse *B* inserts two baits, which are merely an expansion of the same idea (the second bait, moreover, has a somewhat insufficient rhyme), viz.:

یکی هفته بنشست پیشش پدر
میان بسته بُد خواهر مهربان
برویش همی کرد روشن بصر
همش مهربان بُد همش مهربان

^۳ So *T*. *E* زدود. *B* شد باز چون کاه شد. (دوبه here = بوی) زبوی رخس باز چون کاه شد.

^۴ *B* دیدار. After دلش *A* inserts (against the metre) همی, which is obviously a various reading for دلش itself. In *T* this verse is wanting.

^۵ *B* از آن, and in the second hemistich ز یعقوب instead of چو بگذشت دو سال از آن, Ganj-nâma, f. 165^b, ll. 3 and 4. راضی و همراز = همداستان. بیعقوب.

^۶ *T*, *A*, *E*, and *N* گوئی. ^۷ So *B*; the other copies بر او شد.

^۸ *M* and *W* نیست (اسلام) *IV* حال آرام (اسلام) *IV* نیست; this verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۹ This verse in *B* only. ^{۱۰} So *B*; the other copies بر.

^{۱۱} So *T*. *M* and *W* از وی خود امید دل بریدش امید دل خود از وی. همی بر دودش دل از تن بروی *A* and *N* بروی. همی بر دودش دل از تن بروی *B*. همی بر دودش (!) دل از الخ *E*. *B* adds another, rather clumsy verse, viz.:

ولیکن تَبَد روی بند وفسون
نه گاه چرا بود و نه گاه چون

همی گفت ازین گونه عمّه بسی
خبر سوی یعقوب شد در زمان
سرایا شگفتی ازین طرفه کار
1065 ندانم که این⁴ داستان چون بُدست
بپاسخ بدو گفت⁵ خواهر که همه
کمر دیدمش بر میان بسته بس
زیوسف پیرسید فرخنده باب
پدر را چنین گفت قَرخ بسر
1070 ندیدم سکینه ندانم نشان
اگر نیز دستم نکردست کار
اگر نیز ازین کار آگه نیم
بر عمّه باید بُدن¹¹ چنگاه
توای باب روزی دو ایدر¹³ بیای
1075 که سخت آرزوی تو دارد دلم

شد آگه ازین¹ داستان هر کسی
بیامد² بر خواهر مهربان
بخواهر چنین گفت آن بُردبار³
بنزد سکینه بسر چون شدست
ندانم که چون کرد یوسف بسیج
ندانم همی اصل این کار کس⁶
که کی⁷ سوی این کار کردی شتاب
که من بیش و کم زین⁸ ندارم خبر
کمر بسته بینم همی بر میان
گنه⁹ بر میان منست آشکار
ز حکم خیانت¹⁰ منزّه نیم
پرستند¹² و یکدل خواه
دلم را بدیدار خود برگشای
دل خود ز مهر تو چون بگسلم¹⁴

¹ از آن *B*.

² بر آمد *W*.

³ This verse in *T* only. = بُردبار حلیم و صبور و جفاکش و متحمل، see Ganj-nâma, f. 35^a, l. 9.

⁴ *B*, *M*, and *W* پیرسید کین.

⁵ So *T*; *A*, *E*, and *N* چنین داد پاسخش *B*, *M*, and *W*, with the substitution of the Arabic for the genuine Persian word, داد (چنان *B*) جوابش چنین.

⁶ Verses 1067-1083 are entirely missing in *M* and *W*, where for these seventeen verses the following single one has been substituted:

بدو گفت یعقوب با دین و داد که ای مهربان خواهر نیکزاد

which leads immediately over to v. 1084, see further below.

⁷ *A*, *E*, *N*, and *T* چون.

⁸ So *T*. *B* که من بیش ازین هم *A* and *N* که بیش و کمی زین *E* که من بیش زینت.

⁹ *B* کمر. ¹⁰ *T* reads again here, and in v. 1083, جنایت. ¹¹ *E* بد این.

¹² So *T* and *N*; the other copies پرستنده و یکدل.

¹³ So *B*; the other copies با من. ¹⁴ ز تیمار و گریه همی نگسلم *B*.

⁶ *M* and *W* دل و هوش را

دل اندر بروی ^۱ شکستن گرفت	وزو هوش و رامش گسستن گرفت ^۲
بناچار برجست و کرد آب گرم	بشستن ^۳ سرو موی فرزند نرم
۱۰۹۰ با هستگی دست و بایش زدود	بر اندام او دست نرمک ^۴ بسود
خود اندام او باک چون سبم بود	ولیکن زن از مهر خدمت نمود
بس آن جامه شاهوار آورد	بر آن ^۵ سرو سیمین فرو گسترد
بعجمر درون سخت ^۶ آتش فروخت	بزیر اندرش عود ^۷ و کافور سوخت
پیش ^۸ دست بگرفت و شد نرم نرم	بنزدیک یعقوب دارای شرم
۱۰۹۵ ببرد آن فروزنده خورشید را	که گیتی بدو ^۹ داشت امید را

دل آن زن بر *E*. دل اندر بروتن *A*. دل اندر تن او *M* and *W*. ^۱ So *B* and *T*. زهوش و زرامش گسستن گرفت *M* and *W*. ^۲ *M* and *W*. *N* (?) *N*.
 دل آمد سرو تن *N*.

بشست آن *E*. بشستش *M*.
^۳

بختی *B* and *E*.
^۴

بخت *B*.
^۵

So *T*. *A*, *E*, and *N*.
^۶

B, *A*, *E*, *N*, and *T*.
^۷

B, *A*, *E*, *N*, and *T*.
^۸

B, *A*, *E*, *N*, and *T*.
^۹

زفردوسی شنیدم کاندرا آن حین (دین Elliott)
 که هر کس را گرفتندی درین دار
 نبودی دار و حبسی (حبش Elliott) لیک یکچند
 دو سالش در غلامی بودی آنگاه
 بهشت شرع را بود آب و رنگ این
 بدزدی اصل ننگ و ریشه عار
 شدی کالا خداوندش خداوند
 بازادی نمودی شارعش راه

همه روزش از چشم نگذاشتی شب در کنار و برش داشتی
 ۱۱۱۵ بروزش بُدی مونس و غمگسار شب در برو بسترش^۲ جفت و بار
 بدینسان همی داشتش چندگاه بتایید^۳ و توفیق و حکم اله
 شب و روز جانش بدو^۴ شادکام دلش را بدو شادکامی تمام^۵

سبب غم و سختی که بیعقوب علیه

السلام رسید^۶

در اخبار چونین روایت کنند برین شرح یکسر حکایت کنند^۷
 که پیغمبرانرا جدا هر یکی رسیدست سختی و رنج اندکی^۸
 ۱۱۲۰ سببهای سختی و تیمارشان بدیدست یکسر^۹ در اخبارشان
 کز آن درد بسیار بگریستند برنج اندرون چند گه زیستند^{۱۰}
 دو بودند پیغمبر کردگار کشان بُد گریستن فراوان بزار^{۱۱}

^۱ *A* and *E* بر. ^۲ So best *T*. *M* and *W* بستری; the other copies و بستر.

^۳ *B* بتایید.

^۴ *E* and *N* بُدی.

^۵ So *T*. *B* (without any rhyme) نهم instead of تمام. *A*, *E*, and *N* همه instead of بدو. In *M* and *W* this verse is wanting. Verse ۱۱۱۶ is found in *B* on f. ۳۷^b, l. ۱۱, v. ۱۱۱۷ on f. ۴۲^a, l. ۷. The intervening portion, which is misplaced, belongs to a somewhat later part of the poem, viz. the chapter immediately preceding Joseph's first dream, the story of his three dreams, Jacob's interpretation thereof and Joseph's communication of it to his brothers, see further below, v. ۱۱۸۴ sq.

^۶ So *B*. *N* در بیان نازل *E*; در صفت پیغمبران و رسیدن رنج و سختی بایشان. رنج کردن یعقوب گاو بچه *T*; شدن حضرت جبرئیل نزد حضرت یعقوب علیه السلام *in A* و نازل شدن جبرئیل علیه السلام و خبر دادن از کلفتی که باو خواهد رسید there is a mere interval; in *M* and *W* the text runs on without interruption.

^۷ So *B*. *M* and *W* read in the second hemistich چو در داستانها حکایت کنند; در اخبار راوی روایت کند بدین حال شرح و حکایت کند *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* رسیدست تیمار و درد اندکی; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ *A*, *E*, *N*, and *T* هریک.

^{۱۰} This verse is found in *B* and *T* only (in the latter it is placed after the following verse, with the slight modification of زاندوه instead of بسیار). (کز آن درد بسیار بگریستند).

^{۱۱} So *B*, with زار as abstract noun, in the sense of و گریه ناله, see Ganjnâma,

که گیتی بدو هوش و دل داده بود	که از وی چنین ^۱ صورتی زاده بود
دلش در تن از خرمی بشگفتید	پسر نیز چون چهره ^۲ باب دید ^۲
بشادی ^۳ برو خوشتن را ببست	باغوش باب اندر آورد دست
برو دوخته خویش را همچو ^۴ سنگ	زمانی پدر را همیداشت تنگ
خرد را زگیتی برو ^۵ بسته بود	۱۱۰۵ دلش با پدر سخت پیوسته بود
که او را پدر بود و مادر نبود	دلش بر پدر مهر از آن میفزود ^۶
که جزوی ^۸ بُد مهرانش دگر	همه مهر مادر بدش بر پدر ^۷
زخردی که بُد ناپدیدار بود	برادرکش از هر سوی یار بود
بُد جای بیوند مهرش هنوز ^۹	نه از دی خبر داشتی نرتموز
بُد جز پدر مرورا هیچکس ^{۱۰}	۱۱۱۰ پدر داشت اندر جهان یار و بس
پسر شادمان بُد بمهر پدر ^{۱۱}	پدر شادمان بُد بروی پسر
فرزنده از یکدگر چهرشان	بیک جای پیوسته شد ^{۱۲} مهرشان
کشیده سوی او دل و چشم و گوش	بدر بسته در مهر فرزند هوش ^{۱۳}

^۱ *B* چنان. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۲ *M* and *W* چون (مهربانش بدید) (مهربانش دید).

^۳ *A*, *E*, *N*, *M*, and *W* ز شادی.

^۴ *B* خود را زگیتی برو. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ *M* and *W* درو. *E* که خود را زگیتی برو. *B* has a strange دل بکلی برو. (perhaps a clerical error for دل الخ). In *T* this verse is wanting.

^۶ So *B*, *M*, and *W* (the latter two read پدر با as in the preceding verse); the other copies دلش با بدر مهربانی فزود.

^۷ *B* has همان instead of همه and با instead of بر.

^۸ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *B* بجزوی. *M* and *W* (less appropriately) او چون.

^۹ Verse ۱۱۰۸ only in *B*, v. ۱۱۰۹ only in *B*, *M*, and *W* (both verses are found in Schlechta-Wssehrd's German translation, p. 28). In *B* there are, by mere mistake, two former baits, viz. 859 and 860, repeated before v. ۱۱۰۸.

^{۱۰} *M* and *W* یار کس.

^{۱۱} So *M* and *W*. *B* بروی پدر; the other copies read in both hemistichs بمهر.

^{۱۲} بُد *B*.

^{۱۳} So *B*, *M*, and *W*. *T* بدر را بمهر بسر عقل و هوش. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

۱۱۳۰ شنیدست هرکس مر آنرا سبب	گشادست هرکس بدین قصه لب ^۱
زبانم همان راند خواهد سخن	که گشتست در گوش هرکس ^۲ کهن
شنیدم که یعقوب گنج ^۳ کرم	جو میخواست افتاد در بحر غم
یکی کار ببش آمدش بس عجب	کز آن کار بُد درد اورا سبب ^۴
مر اورا یکی گاو با بچه بود ^۵	هنوزش بچه خُرد بُد نابسود
۱۱۳۵ یکی روز یعقوب را دل بکاست	وزو طبع بریانکی خورد خواست ^۶
از آن آز بریان ^۷ برای درشت	مر آن بچه را پیش مادر بکشت
جو مر بچه را گاو زانگونه دید	دلش در تن از درد و غم بر طپید ^۸

^۱ *A*, *E*, and *N* read هرکس for هرکس in the first hemistich; *E* has هرکس also in the second hemistich. In *M* and *W* this verse and the following one are wanting. In *N*, by a clerical error, the first hemistich of v. ۱۱۳۰ is joined to the second of v. ۱۱۳۱, and immediately after it a new heading appears, which is not found in any of the other copies, viz. قربانی کردن یعقوب علیه السلام.

^۲ *E* again هرکس.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies کان.

^۴ *B* نهر.

^۵ *B* که آن کار بُد مر ورا آن سبب. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ *M* and *W* مر اورا بکی بچه گاو بود.

^۷ So according to *T* (where, however, instead of خورد, the abbreviated infinitive of خوردن, which is distinctly found in *E*, *M*, and *W*, خورده is read, just as in *A* and *N*, which may be meant for خُرد (small), since in *B* a distinct خُرد appears, an unnecessary addition, considering that بریانکی is already a diminutive form); *A*, *E*, and *N* read in the first hemistich بخواست (a mistake for خواست); *E* has besides طمع instead of دل as a sort of gloss, to explain the meaning of دل in this connection; *B* رای خاست. *M* and *W* (correctly خاست) خواست, and in the second hemistich وز آن instead of وزو.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies مر آن گاو بچه. *A*, *E*, and *N* read in the second hemistich بره instead of بچه, thus representing the offspring of a cow as a lamb.

^۹ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *T*, which places it less appropriately after the following verse, thus interrupting the connection between vv. ۱۱۳۷ and ۱۱۳۸, reads in the beginning of the first hemistich را چو آن بچه, and in the second دل گاو زان درد و غم در طپید.

نخست آدم آغاز پیغمبران
 دو صد ساله پیوسته گرینده بود^۲
 دگر بود یعقوب باکیزه دل
 نشد کور آدم بچندان درنگ
 ازیرا که او بر گناهان گریست
 دل آزرده یعقوب از اِثام شور
 بکوری همیراند چل سال اشک

که بودند از نسل او دیگران^۱
 چو ابر بهار اشک بارنده بود^۳
 که بگریست پیوسته سالی چهل^۴
 که بُد سال و مه با غریو و غرنگ
 دلش در دقائقی نکو بنگریست^۵
 شد از گریه چشمش بیکیسال کور^۷
 چه اشکی که باران ازو برد رشک^۸

f. 86^a, where this bait of the Shâhnâma is quoted (relating to the meeting of Rustam and Gûdarz):

گفتند مریکدگر را کنار خروشی برآمد زهرود بزار
 In *A*, *E*, and *N* the second hemistich runs thus: که بُدشان فراوان گرسنده زار; in *T* زار گرسند; in *M* and *W* the wording of this verse is practically the same as that of the preceding one in *B* and *T*, viz.:

بدان درد بسیار بگریستن
برنج اندرون چند گه زیستن

¹ که بودست زو نسل این دیگران *B, M, and W*

² م. صد سال کردند، گرینده بود *M* and *W*.

^s *W* (without a proper rhyme, unless we read an abbreviated رَندِه for رانده بود).
 ابر بهاران زرخ رانده بود.

⁴ So best in *T* and *B* (in the latter فرزانه instead of باکیزه and سال چهل); *A*, *E*, and *N* چل سال تا; *M* and *W* read (with a repetition of the phrase اشک باریدن of the immediately preceding verse):

دگر بود یعقوب باکیزه کار که پیوسته چل سال بود اشکبار
شد.⁵ *M* and *W*

⁶ So in *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* read از آنرو instead of از بر in the first hemistich, and بر instead of در in the second. *T*, moreover, places this verse after v. 1120. In *B* this verse is wanting.

⁷ So in *B* only; *M* and *W* substitute for it quite a different verse:

همان گریه یعقوب کرد از فراق که دردی ندانم چو درد از فراق

⁸ So *M* and *W*, the wording of which appears preferable to that of the other copies, viz.:

بکوری چهل سال بُد اشکبار شب و روز یعقوب (نالان و B) گریان وزار (زار B)
on account of its avoiding the repetition of words, so frequently met with in this
chapter.

که آو ^۱ چه خواهد رسیدن بمن	همی گفت پیوسته با خوبستن
چه تیمار باید همی ^۲ دیدنم	چه اندیشه خواهد گزائیدنم ^۲
نه نادیدن روی یوسف بدی	۱۱۵۰ ایا کاش ^۴ هر غم که بیش آمدی
توانم همه درد و تیمار دبد	که هر غم که باشد توانم کشید
درین غم بر آیم زهر دو سرای ^۵	درین ^۵ یک غم دل نماند بجای
نه آگه ز حکم خدای جهان	همی گفتش این با دل اندر نهان ^۷
خود آن رنج و تیمار باید کشید ^۶	که اورا خود آن درد خواهد رسید
ز دیدار آن راحت جان خویش	۱۱۵۵ فراقش همی ^۹ خواهد آورد پیش
که چون آرد از جان و از دل طراق ^{۱۰}	بدان تا بداند نهیب فراق
همی بود یعقوب دل پر ز آه ^{۱۱}	بر آمد برین داستان چند گاه

^۱ So *M* and *W*. *B*, *T*, and *E* که گوئی. *A* and *N* گوید.

^۲ So *B* and *E*. *T* and *N* have گزائیدنم (which verb, however, would usually require the preposition ب or سوی). *A* گرانیدنم. In *M* and *W*, on account of careless writing, the word cannot be distinctly made out.

^۳ *M* and *W* کنون. ^۴ *B* کاش. In *N* vv. ۱۱۵۰ and ۱۱۵۱ are transposed.

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* در آن. *M* and *W* درین غم دل من.

^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* بر آیم بهر دو سرای (*می* *T*).

^۷ *M* and *W* همبگفت این و در اندوه آن.

^۸ So *B*, *M*, and *W* (in the latter two درد again in the second hemistich instead of رنج); the other copies have likewise خواهد again in the second hemistich instead of باید. This verse offers two splendid examples for the frequent use of خود before a demonstrative pronoun in the sense of 'just.'

^۹ *T* همان. *A*, *E*, and *N* فراقش همان. *M* and *W* باید instead of خواهد.

^{۱۰} So *B* (with the substitution of نهیب for نهاد) and *T*. The latter has in the first hemistich a wrong فراق و نهیب, and at the end of the second طلاق instead of طراق, which is however confirmed by v. ۱۱۳۹, to which this verse is the proper counterpart. *M* and *W* که چون آورد از دل و جان طراق. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^{۱۱} So best in *T*. *M* and *W* have the same reading in the first hemistich, but at the end of the second یعقوب فرخ بناه; the other copies:

بر آمد برین داستان گاه چند همی بود یعقوب فرخ نژد
(less good, since instead of چند گاه we should expect چند گاهی).

دش داشت از بچه کشتن خبر ^۱	اگرچه زبانش بُد کارگر
زتن در دل آمد همانا طراق ^۲	بدانست کز بخت آمد فراق
وگرنه نکردی بدینسان ^۳ بسیج	بُد آگه از کار یعقوب هیچ ^{۱۱۴۰}
در آمد ^۴ بیغمبر رهنمای	هم اندر زمان ^۵ جبرئیل از خدای
همانا کسی را ^۶ بیازرد ^۷	بدو گفت اگر ذلتی کرد ^۸
بسیجیدن عذر بسیار کن	یکی قصد درگاه دادار کن
نه اندک که بسیار خواهد رسید	که سوئ تو ^۹ تیمار خواهد رسید
جهانبدیده یعقوب را دل کفیده ^{۱۰}	بگفت این و از دیده شد ناپدید ^{۱۱۴۵}
که ناگه بر آن بر زند باد سخت	بلرزید چون برگهای درخت
بُد هوش وی مانده تا چند روز ^{۱۰}	از آن سخت پیغام نادلفروز

^۱ *M* and *W* read in the first hemistich گراور بُد خود زبان کارگر and in the second بچه کشتن (which is found in *E* too). *B* substitutes for بچه کشته (since the cow had seen the calf killed, but now realised what that killing really meant).

^۲ So in *M* and *W*; طراق is the Arabicised form of the Persian طراک, also spelt تراک and even طراک, a crack or crash, see *Ganjnâma*, f. 53^b, where it is explained by (a) شکاف, (b) بگوش رسد, and the following bait of the *Shâhnâma* is quoted:

هم آنگه بفرمان یزدان باک
از آن بار^{۱۱} دز در آمد طراک

In *B* the hemistich runs thus: بتن در دش کرد از اندوه طاق. In the other copies this verse is wanting.

^۳ *B*, *E*, and *N* less appropriately بدانسان. On بسیج or بسیج comp. vv. 293 and 695 above.

^۴ میان.

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* بیامد.

^۶ *M* and *W* وگر مرکسی را. *B* has the same, but a silly هر instead of مر.

^۷ *M* and *W* یکی روز. *B* has in the second hemistich چه (=چو) instead of که.

^۸ So *B*, *M*, *W*, and *T*; the other copies گزید (با اول مفتوح).

^۹ So in *M*, *W*, and *B* (in the latter برو instead of وزد). *T* has زند instead of وزد. In the other copies this verse is wanting.

^{۱۰} So in *B*, *M*, and *T*. *A*, *E*, and *N* read دل هوش instead of وی هوش (or هوش, as *T* has); and *W* has چند یک instead of چند.

مبادا بیداری این هیچگاه ^۱	بدل گفت خوابیست ابن بس تباہ
نهان داشت ^۲ یعقوب از خلق راز	برین خواب بگذشت یکچند باز
از آن خواب و آن سختی و درد و غم ^۳	نبُد یوسف آگاه از بیش و کم
بدیبا و دینار و دُر و گهر	۱۱۷۵ کرامی همیداشت اورا پدر
چو خورشید بُد دور از دست میغ ^۴	نبُد جان شیرنش از وی دریغ ^۵
همی رشک بردی به بیگاه و گاه ^۶	دل ده برادر برو سال و ماه
بدیشان درون کین و خشم آمدی ^۷	چو دیدار وی شان بچشم آمدی
مر اورا از آنجمله کم خواستند ^۸	ابر وی بسی رنج و غم خواستند

^۱ چند گاه A and N .

^۲ Instead of نهان داشت B , M , and W read همی داشت; the برین, adopted here at the beginning of the first hemistich, is only found in B ; all the other copies have the less befitting بدین. In A , E , and N the order of words in the first hemistich is باز یکچند بگذشت.

^۳ So T , A , E , and N . B :

از آن ساز و آن رنج و سختی و غم
 M and W :
نبُد یوسف آگه زخود بیش و کم

خود آگه نبُد یوسف از بیش و کم
از آن سان زرد و زرنج و زغم
^۴ T زرزو.

^۵ as equivalent of the more common دروغ خوردن is confirmed by all copies.

^۶ So A , N , and practically T , which has the slight modification of دور از زیر میغ. E has the queer wording که خورشید بُد دوری از دست میغ. M and W بخورشید بُد دوری از دست میغ. B ازو بود در زیر میغ. N ازو بود در زیر میغ.

^۷ So B , M , W (with the slight modification of بدو instead of برو in the first hemistich), and T (which has, however, همه instead of همی in the beginning of the second hemistich). A and E read بری سنگی, with the various reading of تنگ, suggested on the margin. The same تنگ is distinctly found in N .

^۸ This verse in B , M , W , and T only. M and W read in the first hemistich: چو یوسف بدیدار و چشم آمدی.

^۹ So according to M and W , with which B to some extent agrees, only that it has a wrong بر ایشان instead of ابر وی, and خواستی instead of خواستند in both hemistichs. Quite different and rather peculiar is the wording of this verse—which is wanting in A , E , and N —in T , viz.:

از ایشان نشاط و طرب کاستی
که اورا از آن جمله بد خواستی

همی کرد یزدان برستی و داد بدرویش و مسکین بسی چیز داد^۱
 همی خواست عذر از جهان آفرین همی کرد بر وی زجان^۲ آفرین
 همی بود همواره در انتظار که برگ درختش غم آرد بار^۳ ۱۱۶۰

گفتار اندر خواب دیدن یعقوب

علیه السلام^۴

قصارا شبی دید روشن بخواب که ده گرگ با خشم و کین و شتاب^۵
 بگرد آمدندی بیوسف برش ببردندی او را بقهر از برش^۶
 ز جمله یکی اندر آویختی و را در ربودی و بگریختی
 ببردیش دور از بر آدمی نهان کردی او را بزیر زمی^۷
 بدید آن^۸ تبه خواب و بیدار گشت دلش ناله و دردا بار گشت ۱۱۶۵
 فراوان غریب و نالید زار از آن خواب و ازونه نابکار

^۱ This verse in *B*, *M*, and *W* only. In *B* the second hemistich runs thus: بدرویش درمانده هم چیز داد.

^۲ So *T*; all the other copies مدام.

^۳ So in *A*, *E*, *N*, and *T* (but in *T* آورد at the end of the second hemistich). که تاکی درخت *W* که تاکی درخت غم آرد بهار *M* که هر بی درختش غم آورد بار *B* غم آید بکار. This story of Jacob's guilt, not found in Jāmi's or Nāzīm's mathnawīs, appears, however, in Ibn al-Athīr (see Grünbaum in Zeitschrift der D. M. G., vol. xliii. p. 19).

^۴ So in *M*, *W*, *N* (without the گفتار اندر), and *A*, where it is added in pencil to the margin. خواب دیدن یعقوب علیه السلام که ده گرگ خونخوار یوسف علیه *T* السلام را ربودند. In *B* and *E* the text runs on without interruption.

^۵ So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* با کین و خشم و شتاب *M* با کین و خشم و تاب *W* با خشم و تاب *B* با بیچ و تاب.

^۶ *M* and *W* بقهر اندرش. *T* and *B* ببردند instead of ببردندی. *T*, *A*, *E*, and *N* درش instead of برش at the end of the first hemistich.

^۷ *B* بر.

^۸ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only (in the latter two it is wrongly placed before v. ۱۱۶۳); the wording is that of *T*. *B* reads in the first hemistich ببردی و را ببردندیش از بری و آدمی *M* ببردندیش از بر آدمی *W* دور از آدمی.

^۹ *M* and *W* این.

۱۱۸۵ وفا داده بُد مربراهیم را	مرآن اصل تمجیل و تعظیم را
بموسیٰ فَرخ رَه ^۱ قرب داد	در قربتِ خویش بر وی گشاد
صفا داد فرزانه یعقوب را	مرآن شخص شایسته خوب را ^۲
بیوسف نکوئی و تعبیر خواب	بدین علم در بود قولش ^۳ صواب
هر آنکه ^۴ که خوابی بدیدی کسی	که بودی در آن در عجائب بسی
۱۱۹۰ بتعبیر آن هرچه گفتی نخست	بیودی ^۵ بدانسان که گفتی درست

گفتار اندر خواب دیدن حضرت یوسف

علیه السلام بار اول

شبی خفته بُد یوسف پر هنر	در آغوش آن کاردیده پدر
بخواب اندرون دید دشتی فراخ	گیاهان ^۶ در آن دشت گسترده شاخ
وی و ده برادر بدان ^۷ دشت در	همه جفت بازی و لهو و نظر
عصاها همه در زمینها زده	چو قومی که آمیخته ^۸ باشد رده
۱۱۹۵ یکابک چو راکع شدندی دوتا	پیش عصای وی آن ده عصا

v. ۱۱۸۳ is found in *B* on f. 44^a, l. 3 ab infra, v. ۱۱۸۴ on f. 37^b, l. ۱۲, in consequence of the misplacement indicated above in note to v. ۱۱۱۷, that is to say, between ll. 3 and 2 ab infra on f. 44^a, ff. 37^b, l. ۱۲-42^a, l. 6, must be inserted.

^۱ *B* نشان. *M* and *W* چنان. *A* has in the beginning بموسیٰ بفَرخ.

^۲ *M* and *W* have را یعقوب فرزانه in the first hemistich and را بایسته مردانه in the second. *B* also reads بایسته for شایسته.

^۳ *W* حولش. In *B* this verse is wanting.

^۴ *B* در آن شب, and in the second hemistich در بدان instead of در آن.

^۵ *E* نمودی (in passive sense).

^۶ *E* گیاهها. Verses ۱۱۹۲-۱۲۴۰ (altogether 49 baits) are entirely wanting in *T*, *A*, and *N*, owing to the mistake of a scribe who jumped from the first dream at once into the third. Consequently these three copies (although differing occasionally very much) must in the main have sprung from the same source.

^۷ *B* در آن, and at the end of the second hemistich پدر ولهو پدر.

^۸ *B* برکردن and انباشتن = آغندن, آغشتن, آغستن; چه (چو) قومی که آغسته *B*, see Ganj-nāma, f. ۱۴^a; رشته وصف = رده, ib. f. 82^a, last line, where this bait of the Shāhnāma is quoted:

سواران ابران همه همگروه
ده برکشیدند در بیش کوه

۱۱۷۵ گمانشان چنان بُد که گر نبود اوی	بدر سوی ابشان کند رای و روی ^۱
برایشان نهد ^۲ مهر دل سربسر	بدیشان دهد خواسته سیم وزر ^۳
ازین روی بدخواه بوسف بُدند	وزن در همه دشمن وی شدند ^۴
همه رای گشتن همی ساختند	همه چاره مرگش انداختند
نمدشان خود آگاهی از کردگار	که چون کرد خواهد بفرجام کار ^۵
۱۱۸۰ خبرشان بُد کو شود بادشاه	بکیوان رساندش بزنان کلاه ^۶
بیابد زجان آفرین یآوری ^۷	کند بادشاهی و پیغمبری
شوند ^۸ آل یعقوب خدمتگرش	ببوسند بسار خاک درش
از آن پیشتر کین رسد سوی او	نمودش بخواب اندرون ^۹ دادجو
بهر خاصه پیغمبری اختیار	یکی چیز دادست پروردگار ^{۱۱}

^۱ *M* has in the first hemistich *ای* instead of *از بعد ای* and in the second hemistich *آزوی* instead of *رای و روی*; the same *آزوی* is found in *W* and *E*.

^۲ *B* دهد, as in the second hemistich.

^۳ *M* and *W* وزر. *B* repeats here by mistake سربسر.

^۴ *W* has in both hemistichs *وز آن* and *از آن*, and at the end of the first شدند, with a corresponding بُدند at the end of the second. Both *M* and *W* read in the same hemistich همی instead of همه.

^۵ So *T*, with the abbreviation of گشت from گشتن. *A*, *E*, and *N* گشتن instead of گشتش. *B*, *M*, and *W*:

همه گشتنش را همی خواستند همه (همی *M* and *W*) چاره مرش آراستند
The مرگ of *B* seems a mere clerical error.

^۶ *M* and *W*: سرانجام کار *T*.

نُبد آگهی شان که خود کردگار که چون کرد خواهد بفرجام کار
یکی برکشد *M* and *W* بکیوان رساند مر او را کلاه^۷ *B*.
سوی کیوان کلاه^۸

^۷ *T*, *A*, *E*, and *N* داوری. *T* has besides in the beginning بیاید instead of بیابد.

^۸ *B* and *T* شود.

^۹ *A*, *E*, and *N* بخواب اندرش. In *T* this hemistich runs thus: جهانی شود روشن: (see on جهانی 'a whole world, a great number of people,' Rückert's remarks in *Zeitschrift der D. M. G.* vol. x. p. ۱۸۶).

^{۱۱} *B*, *M*, and *W* invert the order of words in the two hemistichs thus: بهر خاصه (خاص *M* and *W*) پیغمبری کردگار - یکی چیز دادست (چیز را داشت *M* and *W*)

گر این يك برادر نبودی^۱ زن
 ۱۲۱۵ چه بودی که^۳ این خود نزادی زمام
 بدین داستان سالی^۵ اندر گذشت
 شد آن خواب یوسف زدلها یله
 زبانش نگفتی بدینسان^۲ سخن
 مگر مهتری را نجستی و نام^۴
 حدیث گذشته فراموش گشت^۶
 تو گفتی که خود بُد دروغ و یله^۷

گفتار اندر خواب دیدن حضرت یوسف

علیه السلام بار دوم^۸

چو یکسال بگذشت یوسف دگر
 که با ده برادر بهیزم بُدی
 ۱۲۲۰ ابا هر برادر بُدی رشته^۹
 جو بسته شدی پشتها^{۱۰} سر بر
 شدی پشته^{۱۲} یوسف اندر زمان
 شبی دید در خواب وقت سحر
 زمانی شکستی زمانی چدی
 بیستی سبک هر یکی پشته^۹
 بر افراشته^{۱۱} هر یکی چون سپر
 شگفته چو در فرودین^{۱۳} بوستان

^۱ *M* and *W* نزادی (as in the immediately following verse). ^۲ *E* بدانسان.

^۳ *B* گر. ^۴ تمام *B*. ^۵ *M* and *W* ماهی. ^۶ *M* فرائش بگشت.

^۷ So according to *E*, *B* (with the modification of آن بود instead of خود بُد in the second hemistich), and the quotation given by Vullers, *Lexicon*, vol. ii. p. ۱۵۲۸^b. یله is taken here in the double sense of 'let loose, dismissed' (=رها) and 'vain, futile' (=بیهوده), comp. note 9 on p. ۴۱ and notes 5 and 8 on p. ۵۲ above. *M* and *W* read:

چو شد خواب یوسف زدلشان یله تو گفتی که خود بُد دروغ و تله
 (a delusion and a snare).

^۸ Or دیگر as in *B*.

^۹ So *E* and *B* (the latter substituting دستۀ for پشته in the same meaning of 'bundle'). *M* and *W* بیستی سبک هر یکی پشته (where پشته is used in the double meaning of 'hillock, ridge' and 'bundle').

^{۱۰} *B* دستها as before. *E* has بُدی instead of شدی.

^{۱۱} So *B*; the other copies have بر افراشته (which, if correct, would imply an intransitive meaning of this verb, not met with hitherto). The following description clearly refers to Joseph's bundle only, not to all the eleven, as Schlecht-Wssehrd's German translation seems to indicate.

^{۱۲} *B* پشته.

^{۱۳} See on the abridged form فرودین v. 35 (note 5 on p. ۹) above, and Ganjnâma, f. ۱۱۹^a. *M* and *W* read (with a distinct tashdîd on ر) در فرودین جهان.

وز آن پس چو سجده برد آدمی
 چو یوسف بدید آن در آمد خواب
 پدر گشت بیدار و گفت ای پسر
 بدو گفت یوسف که دیدم چنین
 1200 بدو گفت تعبیر این روشنست
 بدانند هر آنکس که این بشنود
 بر اخوان⁴ ترا بود خواعد سری
 ولیکن تو این نزد ایشان مگوی
 گرایشان مر این خوابرا بشنوند
 1205 چو خیل شب تیره بگریختند
 بر آمد زمشرق سر⁵ چتر روز
 بشد یوسف و جمله⁶ خواب نهفت
 شنیدند خوابش یکایک بهوش⁹
 چو یوسف بگفت آن¹¹ بسندیده خواب
 1210 گشادند هر ده برادر زبان
 که این¹⁴ کودک این خوابرا دیده نیست
 کد یعنی کد من از شما بهترم
 هم اکنون سر¹⁵ مهتری دارد او

سراسر نهادند سر بر زمی
 از آن خوابش افتاد در دیش تاب¹
 چه بودت یکی خواب دیدی مگر²
 چه تعبیر گوئی تو ای باکدین
 بکام تو است و بکام منست
 اگر چند نادانترین کس بود
 کنند این همه مر ترا کھتری
 بلا و نھیپ⁵ تن خود مجوی
 ترا تا بجان تو⁶ دشمن بوند
 بدریای مغرب فرو ریختند
 جهان شد چو روی بستان دلفروز
 بنزدیک آن ده برادر بگفت
 هم آنگه ز غیرت گرفتند جوش¹⁰
 برفتند اندر¹² زمان سوی باب
 از آن خواب آن¹³ یوسف مهران
 ولیکن مرادش بدین در بکیست
 شما کھترانید و من مهترم
 ره و رای بغمبری دارد او

¹ So B. E از آن خوابش افتاد دل بر شتاب M and W.

² E has مگر instead of دگر.

³ So M and W. E and B داری این تعبیر (تدبیر B).

⁴ So B. W برایشان M. بدیشان E. بلا و اندھان⁵ B.

⁶ So B. E جمله M. تابجان جمله. In W this verse is wanting.

⁷ So M. W بر. E سوی. In B this verse is wanting.

⁸ B and W از حسن.

⁹ So E and B (in the latter the weaker بگوش instead of بهوش). M and W شنیدند خوابش پس آنگه بهوش.

¹⁰ E همانا زغیبت گرفتند گوش.

¹¹ B and E این. ¹² E در. شتابند هم در B. باب B.

¹³ E واز. ¹⁴ B آن. ¹⁵ B and E دل.

1235 زنو تازه شد دشمنی‌شان بدوی
ولیکن بُدشان دل و زهره² یار
برین نیز یکسال دیگر گذشت
نن یوسف از حسن آگنده³ گشت
چنان شد که رشک مه و خور⁴ بود
همیدون یکی چشم نور بود
نمودش بدل⁵ دانش و عقل روی
بمیدان دانش در افکند گوی

گفتار اندر خواب دیدن حضرت یوسف

علیه السلام بار سیوم⁶

1240 شبی خفته بُد نیز نزدیک باب
شنیدم که آن شب شب قَدَر بود
بخوابش⁷ نمود آنکه خواب آفرید
جمال جهان یوسف ژرف یاب⁷
درخشنده⁸ مه لیلۃ البدر بود
گل و آتش و باد و آب آفرید
کزین اختران¹⁰ یازده بر سپهر
نهادند سر بیش وی بر زمین
1245 چو آن دیده بُد¹¹ یوسف دین پرست
بلرزید و از خواب نوشین بَجَسْت
ابا ماه تابان و رخشنده مهر
ز تقدیر و حکم جهان آفرین

¹ *M* and *W* have برو and بجو as rhyme-words. *E* چو instead of در in the beginning of the second hemistich.

² *B* همی زهره.

³ آگنده = آغنده (i.e. بُر کرده), see note to v. 1194; *E* تابنده. In *M* and *W* the verse is worded in this way:

برین نیز بگذشت ماهِ دیگر
همی گشت یوسف نکوروی تر
(again a 'month' substituted for a 'year' as in the first dream, v. 1216).

⁴ *B* and *E* دل خور. *E* has besides چنین instead of چنان.

⁵ So *M* and *W*. *B* نمود از دلش *E* نمود از دلش و عقل آوی.

⁶ This heading stands correctly between vv. 1239 and 1240 in *B* and *M*; in *W* and *E* it follows less appropriately after v. 1240.

⁷ So *B* and *E*. *M* and *W*:

شبی خفته بود او بنزدیک باب
چنین دید آن یوسف تیز یاب

⁸ *B* درفشنده; *M* and *W* لیلۃ البدر; with this verse the interrupted text recommences in *A*, *N*, and *T*.

⁹ *N* خوابی *E* has a wrong و خاک instead of باد و in the second hemistich.

¹⁰ *M*, *W*, and *E* که این اختران; *A* که این اختران.

¹¹ *T* ازین دید خود (with دید as noun in the sense of 'sight').

همه لاله رنگ و همه مشکبار	شکوفه دمیدی ازو صد هزار ^۱
همه پشتهای بردی اورا سجود	دمیدی ازو ^۲ بوی کافور و عود
زبانش سبک جفت گفتار گشت	۱۲۲۵ جو این دیده بُد باز بیدار گشت
دلش را در آن ^۳ داستان راه کرد	بدر را دگر باره ^۴ آگاه کرد
بخندید در تن ^۵ روان پدر	بدو گفتش آن خواب را سر بسر
که بر کس ^۶ مگو این گرانمایه خواب	دگر باره ^۷ گفتش که ای جان باب
که دشمن شوندت سراسر بجان	بخاصه بنزدیک این بیرهان
که خیزد از آن چاره بختیار ^۸	۱۲۳۰ بسازند روزی مگر چاره ^۹
رخ روز تابنده آمد بدید	هنوز این ^{۱۰} شب تیره برده درید
بنزدیک هر ده برادر دوان ^{۱۱}	دگر باره شد یوسف مهربان
بر آن جوانان پرخاش جوی ^{۱۲}	بگفت این پسندیده خواب نکوی
از آن خواب شاهانه دلپسند	دگر باره شد جان هرده نژند ^{۱۳}

^۱ از آن ده هزار.

^۲ *E* again از آن and also آنرا for اورا in the second hemistich. تیمار ^۳ *E*.

^۴ = بار (as *B* reads here), explained in the *Ganjnâma*, f. 32^a, by کُرت و مرتبه. This verse and the following one are only found in *B* and *E*.

^۵ *E* همه. ^۶ *E* بر. ^۷ Here *E* reads بار and the other copies باره.

^۸ *E* بر کس; the *که*, adopted in the text, is the emphatic *که* in implorations, etc., 'I conjure you, do not.' After this verse *E* repeats verbatim v. 1201 (in the first dream), which clearly interferes here with the syntactical connection between vv. 1228 and 1229.

^۹ *M* and *W* زی مگر خود.

^{۱۰} So *M* and *W*. *B* has a queer هوا زین. *E* در نه دمید.

^{۱۱} *E* روان.

^{۱۲} So *B*. *E* reads (without a proper rhyme) نپوشید از آن هیچ زشت و نکوی. *W* نپوشید از آن ده ده زشت خوی (on the principle of *یک* ten for ten, all ten); *M* has the same, but between ده and زشت an unintelligible بدر which seems merely misspelt for ده.

^{۱۳} *E* دگر باره هر ده برادر نژند here = خشمگین, see *Ganjnâma*, f. 154^b. In *M* and *W* this verse is wanting.

کزین اختران یازده بر سپهر ^۱	ابا ماه تابان و رخشنده مهر
مرا سجده بُردند ^۲ سر تا بسر	ز تقدیر جان برور دادگر
چو آن خواب دیده یکایک بگفت	پدر گشت با کام و آرام جفت
۱260 زشادی رخس چون گل ^۳ تازه شد	سپاه ^۴ نشاطش بی اندازه شد
دل یوسف از بهر تعبیر خواب	همبداشت پرسیدنش را شتاب ^۵
بپرسید و گفت ای ^۶ همایون بدر	ز تعبیر این باز گویم خبر
پدر ^۷ گفت تعبیر این خواب تو	هم اکنون بگوید ترا ^۸ باب تو
ولیکن بشرطی که با هیچکس	نباشد بگفتن ^۹ ترا دسترس
۱265 نخواهم که از گوهر آدمی	کسی بشنود این بروی ^{۱۰} زمی
دگر باره گفت ای کرامی بسر	حذر کن ازین خواب گفتن حذر
بدین ^{۱۱} ده برادر که داری زمن	نگوئی ^{۱۲} تو این خواب ای پاکتن

^۱ So *B*, *M*, and *W*, agreeing with the reading of *B*, *T*, and *N* in v. 1243 above; the other copies (including *T* in this case) read as *A* did there: که این اختر یازده.

^۲ *A*, *E*, *N*, and *T* کردند. ^۳ گلی. ^۴ *M* has distinctly سپاه.

^۵ So *B*, *M*, *W*, and *T*; *A*, *E*, and *N* جواب (?).

^۶ *M* and *W* بگفتا همی که *B* چو پرسید و گفت ای. Instead of این in the second hemistich, *A*, *E*, and *N* read آن.

^۷ So best in *E* and *N*. *M* and *W* بوی. *B*, *A*, and *T* بدو (but *T* substitutes, in order to have a proper subject, تعبیر for پیغمبر).

^۸ So *M*, *W*, and *B* (in *B* however همی for ترا); *T* بگوید ترا هم کنون; *A*, *E*, and *N* بگوید کنون هم ترا.

^۹ *A*, *E*, and *N* نباشد بگفتن.

^{۱۰} *M*, *W*, and *B* read زروی instead of بروی. *B* (in which this verse is wrongly placed after the next) has besides in the first hemistich از هر گهر آدمی. In *N* the full forms زمین and آدمین appear. After this verse *M* and *W* insert the fifth verse of Sûrah XII: قال یا بنی النح.

^{۱۱} *M* and *W* برین.

^{۱۲} So correct ('you shall not relate') in *T*, *A*, and *E*. *N* has مگوئی (mistaken for the proper form of the imperative مگو). *B* مکن عرضه این خواب ای نیکن. *M* and *W* apparently combine the first hemistich with the preceding verse and read in the second نفس بیش ابشان ازینها مزین.

پدر نیز بیدار شد در زمان
 بیوسف چنین گفت کای دلکشای
 چه بودت کزین سان بلرزیده^۲
 چنین گفت فرخ پسر با پدر^۳
 ۱۲۵۰ کنون بی گمانم که خوابم درست^۴
 یکی خواب دیدستم ای باب من
 ولیکن نگویم^۵ من این دیده خواب
 نباید بشب گفت خوابی چنین
 همیداشت آن خوابرا در نهفت
 ۱۲۵۵ پس آنکه بیعقوب فرزانه گفت
 زتوفیق آن کافریدست هوش^۶
 برو خواند نام خدای جهان
 چه آمد دلت را زحکم خدای^۱
 همانا که خوابی دگر دیده^۲
 که آن خوابها راست بُد سرسِر
 که صادق بُد آن خوابهای نخست
 که هرگز ندیدست کس زانجمن^۳
 جز آنکه که سر بر کشد آفتاب
 که خورشید باشد بزیر زمین
 چنین تا گل آسمان بر شکفت^۴
 که ای با هنریار و با هوش^۵ جفت
 روانم بخواب اندرون دید دوش

^۱ *M* and *W*:

بیوسف چنین گفت کای جان باب چه بودت دگر باره بر روی تاب

^۲ *M* and *W* 'بودت که دیگر بلرزیده' *T* reads 'بودت' instead of 'بودت'. corrected from خواب in the MSS.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies پدر بفرخ پسر.

^۴ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *B* with a slight modification کنون بی گمانم یقین شد (in all five copies گمان in the sense of 'doubt'). *M* and *W* read (with گمانی که: 'suspicion' or 'supposition') ظن 'as it seems, in the sense of 'gمان'، as it seems, in the sense of 'ظن' (که بودم *W*) کنون شد درست.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies:

یکی خواب دیدم من ای شهریار که هرگز ندیده کسی در دیار

^۶ So correct with the negation in *M*, *T*, *E*, and *N*. *B*, *W*, and *A* have a wrong بگویم in the affirmative.

^۷ So all copies except *B*, which has the more prosaic wording:

همیداشت اندر دل آن دیده خواب چنان تازه تا بر دمید آفتاب

إذ قال يوسف: After this verse *M* and *W* insert the fourth verse of Sûrah XII. لایبیه الخ.

^۸ So *B*. *M* and *W* با عقل جفت؛ the other copies که ای با هنریار و فرهنگ جفت.

^۹ So *B*, *M*, and *W*. *E* and *N* زتوفیق حق کار زهر است و نوش. زتوفیق حق کار بهرست و هوش.

تو باشی یکی شاه فیروزگر
 جهاندار یزدان کند^۲ یآوری
 ۱۲۸۰ ترا مجتبا^۴ دارد از روزگار
 بیاموزدت علم تعبیر^۵ خواب
 شود نعمتش^۷ بر تو یکسر تمام
 بدانسان^۹ که بودند آبای تو
 بر اهِم و اسحاق روشن روان
 ۱۲۸۵ بیابی تو ابن دستگاه عظیم
 برون شدن یوسف از پیش پدر و خواب
 گفتن برادرانرا^{۱۳}
 همین بود^{۱۴} تعبیر این خواب نغز ازین شاد شد یوسف باک مغز

^۱ So *B*, *M*, and *W* (the two latter substitute رساننده for رسانیده); the other copies read رسانی ابا قرص خورشید سر. After this verse *M* and *W* insert the sixth verse of Sûrah XII: وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَّبُّكَ الْخ.

^۲ *M* and *W* دهد.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies جهان سروری (سرانت *T*) دهد بر سران.

^۴ *T* حجتی. This verse is found in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^۵ تعبیر علم و بیاموزمت علم و تعبیر *T*. *W* has the same between علم and تعبیر.

^۶ *M* and *W* کامیاب; instead of زرف یاب *A*, *E*, *N*, and *T* read کامیاب.

^۷ *B* نعمتی.

^۸ So *M* and *T*. *W* بر اهل; the other copies read و بر, which is impossible; comp. on the incorrect و at the beginning of a hemistich the ingenious remarks of Rückert in Zeitschrift der D. M. G. vol. viii. pp. 257 and 317, and vol. x. pp. 169, 172, 202, and 211.

^۹ *B* بدینسان *T*; instead of بودند *B* reads بودش بر.

^{۱۰} So best in *T*. *B*, *M*, and *W* کردند اجرای تو *A*, *E*, and *N* اجرای تو (*A* has even a distinct اجدای).

^{۱۱} *B* وز ایشان.

^{۱۲} *B*, *A*, *E*, and *N* علیم و حکیم.

^{۱۳} This heading is found in *B* only. *M* and *W* insert after v. 1287 (v. 1286 is wanting in them) the seventh verse of Sûrah XII: لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ الْخ. In *N* a heading, similar to this of *B*, follows after v. 1289, viz. بیان خواب کردن.

^{۱۴} For this note see p. 128.

که بر تو یکی کید سازند ^۱ سخت	ز گفتار اهریمن شور بخت
چنان دان که شان در دل ^۲ اهریمنست	همه خلق را اهرمن دشمنست
۱۲۷۰ اگر همسران تو ^۳ این بشنوند	ترا هر ده ^۴ از رشک دشمن شوند
بکینه مبانها ببندند پاک	نچویند جز جارهای هلاک ^۵
بذرفت یوسف زفرزانه باب	که در دل نگهدارد آن دیده خواب
نگوید بدان همسران ^۶ بیش و کم	نه شادی نماید برایشان نه غم
پدر پس چنین گفت تعبیر خواب	که آگاه باش ای دل و جان باب
۱۲۷۵ که آن ^۷ یازده اختران مبین	که بیشت نهادند سر بر زمین ^۸
برادرت باشند هر یازده ^۹	من و خواهرت باز چون مهر و مه
که هر سیزده ^{۱۰} پیش تخت تو پاک	بآئین خدمت بموسیم خاک

^۱ بگفتار *A*; کیدی آرند *A*, *E*, *N*, and *T* read.

^۲ So *M* and *W*. *B* چنان دان زهر برگی; the second hemistich is (save the characteristic modification of Satan into Ahriman, comp. Schlechta-Wssehrd's remarks on old Persian reminiscences in this poem, 'Vorwort,' p. vi) a mere translation of the end of the fifth verse in Sûrah XII. In *A*, *E*, *N*, and *T* this verse is wanting. Between this and the following verse *B* puts in a new heading, viz. تعبیر کردن یعقوب خواب یوسف را علیه السلام.

^۳ *W* and *E* همسران; *W* and *M* از تو. ^۴ هر يك *B*.

^۵ *M* and *W*: نچویند چاره ابر تو هلاک بکیدت میانها ببندند پاک

^۶ So *B* and *M*, as in v. ۱۲۷۰; *T* and *W* همسران. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۷ *T* که این *M* has distinctly گزین (the select); instead of مبین at the end, *E* and *N* read متین.

^۸ So *B*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* (without any relative connexion, on account of the omission of the following verse in these copies) نهادند پیش تو رخ بر زمین; *T* has the same wording, but connects it with the preceding hemistich by substituting مبین for کاینچنین.

^۹ So in *M* and *W*; *B* یازده برادرت هر یازده *T*. بوند این برادرت هر یازده *T* and in the second hemistich نیز instead of باز. In the other copies this verse is wanting.

^{۱۰} So correct in all (even in *A* and *N*, where the preceding verse is omitted) except *E*, which reads, quite consistently with that omission, یازده. In the second hemistich *M* and *W* have the weaker بموسند instead of بموسیم.

۱۲۹۰ یکی سوی توفیق^۱ یزدان نگر
 برون شد زبیش پدر همچو باد
 دمی^۴ در دل وی نگنجید راز
 خلاف بدر کرد و خواب^۵ نهفت
 نبایست کردن خلاف پدر
 سخن داشت باید بدل در نهان^۷
 بشیمانی آید زگفتار و بس^۸

که آن خواب چون شد هم آنکه سمر^۲
 از آن خواب دیده دلش سخت شاد^۳
 سبک شد بنزدیک شمعون فراز
 بنزدیک شمعون یکایک بگفت
 که آخر پشیمانی آرد ببر^۶
 نباید سبک راندنش بر زبان
 پشیمان نگردد زناگفته کس

^۱ *A*, *E*, and *N* تحقیق.

^۲ In *M*, *W*, and *B* (in *B* this verse is placed between vv. ۱۲۸۶ and ۱۲۸۷) a strange سخن instead of سمر. *A*, *E*, *N*, and *T* read besides این instead of آن, and the first three شد بر instead of شد چون.

^۳ *A*, *E*, and *N* شاد بدل سخت شاد; *T* بدل بود شاد; *M* alone has دیدن instead of دیده; in *W* this verse is wanting.

^۴ So in *A*, *E*, and *N*, more emphatical than the weak همی in *B*, *M*, *W*, and *T*.

^۵ *M* and *W* راز as in v. ۱۳۰۳ below. In the same manner as here Jāmi's Yūsuf tells his dream to one brother only, who informs the others:

بیک تن گفت یوسف این فسانه نهاد آنرا باخوان در میانه

In Nāzīm's poem (India Off. ۱۸۴, f. ۲۵^a, ll. ۷ and ۸) Yūsuf's conversation with his father about the dream is overheard by some anonymous person who betrays the secret to the brothers:

قضارا بود بر دیوار آن راز کسی را گوش غمّازی بر آواز
 بر اسباط رفت آن قصّه پرداخت گیارا برق سوز راستان (?) ساخت

According to Ṭabarī and Ibn Alathīr this anonymous person was Jacob's wife; see Grünbaum, loc. cit., p. ۴۴۸.

^۶ So best in *T*. *M* and *W* آرد بسر; the other copies آورد (with the past tense to express proverbial maxims which are looked upon as ancient facts).

^۷ This verse is found in *B*, *M*, and *W* only; the wording is that of *B*; the other two copies read هم اندر نهان.

^۸ So *B*, *A*, and *N*. *M*, *W*, and *E* read آرد instead of آید and, as it seems, زگفتار پس; in *T* this verse is again wanting.

نداند جز آنکس خرد ^۱ منصفست	شگفتا که این قصه بوسفست
که بودند جوینده جان او	در احوال او و در اخوان او ^۲
درازست گفتار گوینده را	نشانه‌است بسیار پُرسنده را ^۳

in the other copies the text runs on without interruption. On these three dreams, of which two only are found in the biblical legend (Genesis, chap. 37), and one only, the third, in the *Kurân*, comp. Grünbaum's interesting remarks in *Zeitschrift der D. M. G.* vol. xlv. p. 447 sq. In *Jâmi's* epopee, as in the *Kurân*, only the third dream (in the short form of two baits) is related, see Rosenzweig's ed. p. 62; the same is the case in *Nâzim's Yûsuf* (*India Off.* 184. f. 24^b; *Bodl. Libr. Elliott* 363, f. 34^a), where, however, Joseph's dream is embellished with some novel features, viz.:

که در شهر معظم تر ز دنیا	شبى در خواب دید آن صبح سیمای
بدستش خاتم عالم پناهی	نشسته بر مرصع تخت شاهی
درش را کرده صحرای قیامت	هجوم لشکر و شور رعیت
نمودند آنچه نتوان دید آنرا	در آن دم در گشودند آسمانرا
چنان کز یک گریبان یازده سر	بر آمد بازده کوکب از آن در
رخ امید زان بر خاک دادند	چو عقد گوهرش در پا فتادند
مه و خورشید گشتند آشکارا	هنوزش اختران در سجده کانا
زدلشان نور بخشایش علم زد	ازیشان نیز صبح سجده دم زد
بدلشان مهر یوسف آفریدند ^۴	بقدر اختران لبها گشودند
که جستن بر دل یعقوب زد دست	چو این آثار دید از حاجبان ^۵ جست
گل تعبیر خواب سخت بیدار الخ	بدو گفت ای ظهور صبح آثار

¹⁴ *N* گفت; instead of *B* and *E* read همی; *E* has besides in the second hemistich شادمان instead of شاد شد. In *M* and *W* this verse is wanting.

¹ So *B*, *M*, and *W*; the other copies که او آنکس جز.

² So *B*, *M*, and *W*; *A*, *E*, and *N* او و ز اخوان او *T*; از احوال او و از اقوال اقران و *T* از اخوان او.

³ So *B*, *M*, and *W*; *A* and *E* را جوینده *T*; نشانه‌ای بسیار مر بنده را *T*; the same را مر بنده is found in *N* too.

⁴ So all copies except *B* and *E*, which read بسیار و درازست.

^a Brit. Mus. Add. 25,819: بدبندان مهر یوسف را افزودند.

^b Ib. از جا چنان.

دل ^۲ هریکی گشت با کبند جفت	۱۳۰۵ بهر نه برادر سبک باز ^۱ گفت
که می کرد باند مر اینرا هلاک ^۳	بیگجای باهم بگفتند باک
یکی برکشد سوی کماں کلاه	نماید ^۴ که ناگه شود پادشاه
زما نان ستاند بما نان ^۵ دهد	شود خبره ^۶ بر ما و فرمان دهد
شکمه‌های مان خود ببايد درید ^۷	گراين بار ازومان ببايد کشيد
که مهرش بدو برگرايد همی ^۸	۱۳۱۰ شگفت از بدر داشت بابد همی
ابر ^۹ یوسف و ابن یامین نهاد	هرآن مهرکش آفريننده داد
زما ده تن ایشان کرامت‌رند	همه سال ابن هر دو نامینرد

^۱ *T* سبکبار (which is most likely only misspelt for the two words in the text).

^۲ همده *W*.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies هلاک ورا سازیم که (ببايد *T*) که بايد (ببايد *T*) که سازیم ورا هلاک

^۴ *B* ببادا: instead of شود *M* reads بود.

^۵ So *M* and *W*, and probably *B* too, where خبره seems to be a mere mistake ظفر یافتن و غالب is explained in *Ganjnāma*, f. 64^a, first line, by چیره ; چیره for گشتن بردشمن و جزآن and the following bait of the *Shāhnāma* is quoted:

که گر بر خرد چیره گردد هوا نباید ز جنگ هوا کس رها

T reads شاد instead of چیره ; the other copies شود خسرو و باز فرمان دهد.

^۶ همانا *E*.

^۷ So *B*. *T*:

که این ننگ از وی نباید کشید شکمهای خود را ببايد درید

A, *E*, and *N* substitute a sarcastic ننگ for ننگ, and since they have (with the exception of *N*) گر in the beginning, they keep quite consistently ببايد. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read سخت آید instead of برگرايد. This verse is found in *B* on f. 42^a, l. 6, the immediately following one appears on f. 44^a, lin. penult., comp. on this misplacement of verses the notes to vv. 1117 and 1184.

^۹ So according to *M*; the other copies بر. *B* has by mistake again داد in the second hemistich (instead of نهاد), against metre and rhyme. In *T* the second hemistich runs thus: سراسر بدو بست و نا اوست شاد (less suitable, as in the immediately following verse the *two* brothers are distinctly mentioned). *M* and *W* insert after this verse the eighth verse of *Sûrah XII*: إِذْ قَالُوا لْيُؤَسِّفْ وَ أَخُوهُ الْيَحْيَى.

چو گفתי شد از خاک ره خوارتر	سخن تا نگوئی ^۱ بود چون گهر
چو گفתי شود شاهیت در زمان ^۲	سخن تا نگوئی توئی شاه آن
چو گفתי ورا بر سر نُست جای	سخن تا نگوئی بود زیر بای
که هر مرغ را هم خموشی نکوست	۱۳۰۰ چنین گفت موبد بدان مرد ^۳ دوست
مر آنرا دل شاه جویا شود ^۴	نبینی که مرغی چو گویا شود
وز آنپس بزندان درون داردش ^۵	کند چارها ^۶ تا بدست آردش

چاره کردن اخوان بر هلاک یوسف علیه السلام^۷

مر آن خوابرا بیش ^۸ شمعون بگفت	چو یوسف بگسترد راز نهفت
بر آن شمع آفاق و نور بصر ^{۱۰}	حسد بُرد شمعون و شد ^۹ کیندور

^۱ So *B*, *M*, and *W* with the present, on the analogy of the following two verses; the other copies (including *T*, which has نگوئی in vv. ۱۲۹۸ and ۱۲۹۹) read نگفתי; تیرد تر خوارتر at the end of the second hemistich *T* substitutes

^۲ *T* شود شاه تو از زمان (with سخن as subject); vv. ۱۲۹۸ and ۱۲۹۹ in *B* and *T* only.

^۳ *B* نیک; *M* and *W* دوست آن موبد نیک دوست; and in the second hemistich که هر مرغی را خموشی را.

^۴ *B*, *M*, and *W* بود in both hemistichs; *B* has besides مر آنرا for مر او.

^۵ چاره^۵ *T*.

^۶ So *B*. *M* and *W* دایما داردش; the other copies بزندان درون داردش. نگهداردش.

^۷ So in *B*, where it, however, appears by far too late, after v. ۱۳۲۷; that its proper place is here is confirmed by *T*, which reads here زیاد شدن عداوت برادران. *N* has a similar heading, but also further down, after v. ۱۳۲۱, viz.: یوسف بجهت گفتن خواب و تمهید گشتن او اندرز کردن برادران در قصد یوسف علیه السلام. In the other copies the text runs on uninterruptedly.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* نزد. *T* has besides as rhyme-words نهان in the first and عیان in the second hemistich.

^۹ *M* and *W* read (with a clumsy second چون) بشنید شمعون و شد.

^{۱۰} So all copies except *B*, which substitutes a less befitting بدان شمع آفاق (وسمع (؟) شمع) بشر.

۱۳۲۵ پس از یوسفش ما کرامیتر ایم	پسندیده و نغز و نامیتر ایم ^۱
پس از وی شود کارما بر صلاح ^۲	وز آئین ما مر جهانرا فلاح
همی گفت ازین گونه ^۳ هر يك سخن	نشدشان همی کین یوسف کهن
یکی گفت از ایشان بلفظی درشت ^۴	که اورا نباید بنزدیک کشت
بچاهی در افکند باید ورا	که خود زندگانی سر آید ورا ^۵
۱۳۲۵ وگر نه زیستارگان جهان	کسی باز بابد مر اورا نهان ^۶
هر آنکش بیابد برد زین زمین	بتوران فتد زین گمان ^۷ تا بچین
اگر کرد خواهید ازین چارده هیچ	شمارا جز این نیست روی بسیج
سرانجام چون گفته بُد هر کسی	ازین در سخنها یوسف بسی

p. ۸۸), both here in the sense of سر در گم, see Ganj-nâma, f. ۱68b, where this bait of the Shâhnâma is quoted:

زبان پر زیاده روان پر گناه دوزخ زرد و لرزان تن از بیم شاه

^۱ This verse in *B*, *M*, and *W* only; the wording is that of *B* (in analogy with v. ۱۳۱۲). *M* and *W* کرامی بومیم at the end of the first hemistich, and نامی بومیم at that of the second.

^۲ So best in *T*; the other copies (except *M* and *W*, where this verse is wanting) read مر; in the second hemistich *T* has a distinct هر for صلاح.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies نوع. *A*, *E*, and *N* read هرکس for هر يك. *W* has at the end of the second hemistich زین instead of کهن (rhyming in that case with سُخَن). After this verse *M* and *W* insert the tenth verse of Sûrah XII: قَالَ قَاتِلْ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يَوْسُفَ بْنَ الْحَمِيمِ.

^۴ So *B*. *T* بلفظ درشت (a mistake for درشت, which the rhyme decidedly requires). *M* and *W* بلطفی سرشت and in the second hemistich بنیرنگ. که اورا نباید بنیرنگ. In *A*, *E*, and *N* this and the four following verses are wanting.

^۵ This verse is found here in *B*, *T*, and *E* only; in *M* and *W* the same appears after v. ۱۳۳۵, at the very end of the chapter, where also *B* unnecessarily repeats it.

^۶ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۷ Verses ۱۳۲۶ and ۱۳۲۷ in *B* only. گمان perhaps in the sense of 'presumption' here, unless another reading is conjectured, viz. گمانه or گمانه بچین in the sense of 'well, ditch'; on بسیج in the following verse see the notes to vv. ۲۹۳ and ۶۹۵ above.

ولیکن بدرمان که دین برورست	چو خورشید روشن بمیغ اندرست ^۱
دلش نیست مارا ازین دوستدار	بجز در ضلال اندر است آشکار ^۲
۱۳۱۵ اگر نبود این ^۳ یوسف خوبروی	نبابد از آن دبگر آن گفتگوی
زیوسف بگشتن بریزیم خون	کنمش نهانی بخاک اندرون ^۴
وگر نه همی زبردستش کنیم	زکنعان بدبگر زمین افکنیم ^۵
که چون از میان رفت یوسف مگر	سوی ما کند روی قرخ بدر ^۶
نگه سوی ما زن نکونر کند	چنین یاوه از دیگران نشنود ^۷

^۱ This and the following verse in *B*, *M*, and *W* only; the wording here is according to *B*; *M* and *W* read at the end of the first hemistich که پیغمبر است and in the second بجمع اندرست.

^۲ So again according to *B* ('except when in error, he is open, clear,' with reference to Jacob as 'sun' and in contrast to *بمیغ اندر* 'in clouds'). *M* and *W* read:

دلش نیست با ما زین دوستدار زبهر وصال ایدرست آشکار

^۳ *B* نبود *E* نبود آن; *W* instead of اگر. *M* and *W* read in the second hemistich ازین instead of از آن ('that other one,' i.e. Benjamin); *A*, *E*, and *N* نیاید دگر ازین این گفتگوی *T*; نیاید ازو دیگر این (آن *E*) گفتگوی. After this verse *M* and *W* insert the ninth verse of Sûrah XII: أقتلو يوسف او اطرحوه: اَرْتَا الْيَحْيٰ.

^۴ So *B* and *T*. *M* and *W* substitute here and in the following verse the 2nd person plural imperative, viz. بریزید in the first hemistich and (کنیدش *W*) کشیدش *A* and *N* read زشاهی instead of نهانی.

^۵ So best and simplest in *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* read the first hemistich thus: اگر یافه و دوردستش کنیم *B* (=if not); *B* alone has in the second hemistich زمین for زمیئش.

^۶ So *A*, *E*, *N*, and *T* (but *E* and *N* seem to read نگر instead of مگر at the end of the first hemistich). In *B*, *M*, and *W* the rhyme-words are transposed: پدر in the first and مگر in the second hemistich. *M* and *W* substitute besides حتی and *B* قرخ for طئی.

^۷ *B* چنین یافه از دشمنان بفگند (see above, note ۱, on modified form of یاوه)

بیعقوب فَرخ پر از کردگار ^۱	نیایش گرفتند ز آغاز کار
که شد خیره پیغمبر پاکدین	بخواندند چندان برو ^۲ آفرین
که ای مهربان باب فَرخ سیر ^۳	۱۳۴۰ پس آنگاه گفتندش آن ده پسر ^۴
دل ما همیشه بروی تو شاد	زبشت تو بیوسته مارا نژاد ^۵
ددرج تو در سایه ^۶ اینزدیم ^۶	بکردار نیک تو نامیتریم
تراکی توانیم شد حق شناس	بچندان که داری بما بر سپاس ^۷
سپهر وفا آفتاب هنر	بدان ای همایون ^۸ فَرخ پدر
چو یوسف نباشد دگر آدمی	۱۳۴۵ که زیر فلک بر بساط زمی
که مهر دل هر که دیدش خرید ^۹	خدا بش چنان خوبرو آفرید
که دلهای ما جمله خویش و بست ^{۱۰}	دل ما شب و روز پیش و بست

^۱ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read نیایش for ستایش and in the second hemistich بندۀ کردگار (فَرخ). In *T* there is besides the *z* omitted before آغاز.

^۲ *M* and *W* بدو.

^۳ *M* and *W* have distinctly پسر (nine sons); instead of گفتندش, *B*, *T*, and *A* read simply گفتند ای دوستر (= دوستر). گفتندش ای دوستر.

^۴ So in *A*, *E*, *N*, and *T*. *B*, *M*, and *W* read with the same rhyme-word as in v. ۱۳۳۷. که ای مهربان فَرخ بدر ۱۳۳۷.

^۵ *M* and *W* گشاد; in the second hemistich *A*, *E*, *N*, and *T* read دل ما بروی و برای تو شاد.

^۶ Verses ۱۳۴۲ and ۱۳۴۳ in *B*, *M*, and *W* only; the wording of both is according to *B*. *M* and *W* substitute here نامی بُدیم in the first hemistich and همسایه^۶ for در سایه^۶ in the second.

^۷ *M* and *W* بچندان که داریمت از جان سپاس; comp. on the double meaning of سپاس (represented here by the two various readings) the note to v. ۵۲۲ (p. ۴۹) and Rückert in Zeitschrift der D. M. G. vol. viii. pp. ۲۵۶ and ۲۸۴; vol. x. p. ۱۵۴.

^۸ *M* and *W* همایون تو.

^۹ So *M* and *W*. *B* has the same, but که دیدش instead of که مهرش دل جمله عالم گزید (خرید *T*). the other copies read

^{۱۰} Verses ۱۳۴۷-۱۳۵۰ in *B*, *M*, and *W* only; the wording is according to *B*. *M* has here an equally good reading که دلهای ما مهرکیش و بست, but that of *W* مهر جوی و بست lacks a proper rhyme.

بمستند بیمان که^۱ فردا بگاه
 ۱۳۳۰ شفاعت کنیمش بدستان و بند^۲
 که مارا بیوسف بکی شاد کن
 بدان تا بکی سوی دستش بریم
 بیگجای باهم تماشا کنیم
 اگرمان کند سوی او^۳ دسترس
 ۱۳۳۵ که از جان پاکش بر آریم گرد^۴
 نزدیک یعقوب گیریم راه
 سخنهاى جربش بگوئیم چند
 زمانی زتعلیمش آزاد کن
 بهر گوشه ساعتی بگذریم
 بازی و لهو و خوشی دم زنیم
 ازین بس نبیند ورا هیچکس
 ببعقوب گوئیم گرگش بخورد^۵

در خواست نمودن برادران از بدر بُردن

یوسف را بسیر صحرا^۶

دگر روز بر وعده رفتند^۷ پاک
 نشستند نزدیک مشفق بدر
 نه سر جای هوش و نه دل جای پاک
 سخن را سبک برگرفتند سر^۸

^۱ So *M*, *W*, *T*, and *B* (in *B* بستند); the other copies همانا بگفتند. In the second hemistich *E* reads گیرید instead of گیریم.

^۲ بند here = مکر و حیلہ, as in the following two baits of the *Shâhnâmâ* (with the same combination of *دستان* and *بند*):

پس اکنون بدستان و بند و فریب
 نهادم ترا نام دستان زند
 کجا یابم آرام و صبر و شکیب
 که با تو بدر کرد دستان و بند

see *Ganjnâma*, f. 39^a, last line, and f. 39^b, first line; instead of چربش (glib) *B* has the weaker خویش.

^۳ *T* ازین and in the second hemistich از آن instead of چو مارا کند^۹.

^۴ گرد بر آوردن از = نابود ساختن, see *Bostân*, ed. Graf, pp. ۱۲, v. 77, and ۱۲4, v. 860.

^۵ So in *N*. آمدن فرزندان یعقوب نزد او بجهت بردن یوسف علیه السلام بصحرا. In *M* and *W* a similar heading follows further below after v. ۱۳4۱, viz. گفتار اندر شفاعت کردن از پیش پدر اسباط (اسباط پیش بدر *W*) از بهر یوسف علیه السلام. In *A* and *E* a mere interval; in *B* no interruption of the text.

^۶ *A*, *E*, and *N* بر رفتند دگر روز وعده گرفتند^{۱۰}; *B* has in the second hemistich بسر and بدل clearly against the sense and perhaps a mere clerical error.

^۷ So *A*, *N*, and *T*. *B* has in the first hemistich بدر بپیش and in the second ثنا instead of سخن. *M* and *W* read in the second hemistich نشستند اسباط پیش بدر. In *E* this verse is wanting.

زمینها چو دبای بیروزه رنگ^۱ بدبیا نهفته همه خاک و سنگ
 بگلزار ماند گیارها^۲ توان چید گلها بخوارها
 بیاید زمانی تفرّج^۳ کند ببازی و لهُو و طرب دم زند
 همه تن بتن گوشدارش بوبم^۴ ببازیگری جمله یارش بوبم^۴

باسخ دادن یعقوب مر اسباط را^۵

بدر چون زاسباط چونان^۶ شنید دلش روی انجاف ایشان ندید
 تو^۷ گفتی همی زد دلش را گمان که آید بلاها^۸ زمان تا زمان
 دگر آنکه در خواب خود^۹ دیده بود دلش سخت از آن خواب ترسیده بود
 چنین^{۱۰} دادشان بس جواب سخن که از دیده نگذارم اورا زین^{۱۱}
 یکی کودکست این ضعیف^{۱۲} واسیر هنوز از دمانش دمدم^{۱۳} بوی شیر

^۱ چه خاک and in the second hemistich زمینها چه دبیا و سبز وجه رنگ *B*. *چه سنگ* (چه standing for the short چه). In *M* and *W* this verse is placed after the next.

^۲ So *M* and *W*. *T* گلزارها, and in the second hemistich instead of گلها; *A*, *E*, and *N* ماند گهر زارها; in *B* this verse is wanting.

^۳ So in all copies except *A* and *E*, which read تفرّج.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* شویم in both hemistichs. Instead of جمله in the second, *B* reads پاك; *T* has besides (probably as a mere clerical error) گوشوارش instead of گوشدارش.

^۵ So *B*. *T* جواب گفتن یعقوب پسرانرا و رفتن ایشان نزد یوسف علیه السلام. *مُحاکا کردن یعقوب با اسباط* *N*. بدانکه اذن بگیرند the other copies.

^۶ So *B*. *M* and *W* چونین; *A* and *N* زینسان; *T* and *E* اینها.

^۷ *B*, *M*, and *W* بُد; instead of زد *A*, *E*, and *N* read بُد.

^۸ So *A*, *E*, *N*, and *T*; *M*, *W*, and *B* بلای. *T* has besides در زمان instead of زمان.

^۹ *M* از آن; in the second hemistich *W* reads در instead of در.

^{۱۰} *T* بس جواب *B* has a peculiar بی جوابی instead of بی جواب.

^{۱۱} So *B*, *M*, and *W*. *A* زین; *E* and *N* بتن; *T* زتن.

^{۱۲} *A*, *E*, *N*, and *T* ضعیف; *M* ضعیف.

^{۱۳} So *M* and *W*. *B* has the same, except دمان for دمدم; the other copies read هنوزش دمدم (دهد *T* and *E*) از دمان.

نه از خانه بیرون گذاری همی ^۱	تو اورا زما باز داری همی
بدو مان نداری همی استوار	چه بودت کزینسان نهان آشکار ^۲
گل مهر اورا ببود همی	مر اورا دل ما بجوید ^۳ همی ۱۳۵۰
بفرمان و رایش سرافکنده ام ^۴	همه تن بتن مرورا بنده ایم
جهانرا ز نوروشنائی دهد ^۵	چو فردا فلک تاج بر سر نهد
کد صحرا کنون جنت الاکبرست ^۶	مر اورا تو با ما بصحرا فرست
بهر گوشه يك لحظه بازی کنیم	زمانی چریم و چمیم و زنیم ^۷
زیازیدن و لهو خندان شویم	زمانی بر گوسفندان شویم ۱۳۵۵
بگلها بیاراسته دشت روی ^{۱۰}	بهارست و گیتی بر از رنگ و بوی ^۸

^۱ *M* and *W* برون نا گذاری همی. Between this and the following verse these two copies insert the eleventh verse of Sûrah XII: قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ الْيَحْيَى.

^۲ = half secretly, half openly; instead of بدو *M* and *W* read برو. On استوار see v. 828 above (note ۱ on p. ۸۰).

^۳ نجوید in *B* is evidently a clerical error.

^۴ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M*, *W*, and *B* read at the end of the first hemistich بمهر (زهر) *B* instead of بنده ایم, and in the second hemistich (بهر) *B* instead of دلش سر بر ناصحیم.

^۵ Between this and the following verse *M* and *W* insert the twelfth verse of Sûrah XII: أَرْسَلْنَا مُعْنَاهُ غَدَا الْيَحْيَى.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies جنت اکبرست.

^۷ So in *T* and similarly in *B* (where چریم و چمیم are transposed). *M* and *W* has besides an inappropriate هر لحظه *B* for يك لحظه. After this verse *B*, *M*, and *W* add another which is irreproachable in wording, but interrupts in a rather awkward way the close connection between the two verses, beginning with زمانی, viz.:

چه باشد که فردا تو مارا دهیش شویم از دل پاک هر يك رهیش

^۸ زیازی هواخواه *W*; زیازی چو آهوی *M*.

^۹ برنگ و ببوی *B*.

^{۱۰} So *B*, *T*, and *N*. *A* and *E* بگلهای پیاراسته دشت کوی *M* and *W* بگلها بیاراسته سنگ و کوی.

تن و جانتان را ^۱ نگهدار باد	۱۳۷۵ شمارا خدای جهان بار باد
بدو باز گفتند هر ده بسر	چو بشنیدشان گوش گفت بدر ^۲
نباید ^۳ چنین داستان کرد باد	که ای مهربان باب فرخ نهاد
نگوید چنین مرد با رای و راه	یکی حجتست این ربك و تبا ^۴
روانها ^۵ زتن باك بسترده ایم	جد بودست مارا مگر مرده ایم
بجان و دل و دیده باریم باك	۱۳۸۰ که ما خود ورا ^۶ گوشداریم باك
که مر یوسف پاکتن را خورد ^۷	اگر گرگ بر ما همی بگذرد
سری بی زبان و تنی بی سریم ^۸	چنان دان که ما خائن و خاسریم
نگشت اندر آن آرزو نارشان	بدر هیچ نشنید گفتارشان
سراسر برفتن نهادند روی ^۹	جو گشتند بومد از آن گفتگوی

^۱ *M* and *W* خود ; جانتان ; in the same two copies there is inserted after this the fourteenth verse of Sûrah XII: قَالَ لَيْسَ أَكَلَهُ الْخَبْ; in *N* a special heading appears: جواب دادن اسباط یعقوب علیه السلام را ; an interval is also marked in *A*.

^۲ So best in *T*. Instead of شان گوش *A* and *N* read اسباط, and *E* اخوانش ; *M*, *W*, and *B* شنیدند چون (چو بشنیدشان *B*) گفتگوی بدر^۳. *B* has besides in the second hemistich آن instead of هر.

^۳ *M* and *W* باید.

^۴ So *M* and *W*; the other copies (except *B*, where this verse is wanting): ربك و تبا instead of زگرگ تبا. In *N* verses ۱۳۷۸ and ۱۳۷۹ are transposed, and after v. ۱۳۷۹ a new heading is added: ناامید شدن اسباط از یعقوب علیه السلام.

^۵ *M* and *W* روانها. *E* reads in the first hemistich ما را مگر مرده ایم.

^۶ *T* که اورا بجان. *B* نه ما ورا (as question), and in the second hemistich بجان و سرودیده داریم باك. In *A*, *E*, and *N* verses ۱۳۸۰-۱۳۸۲ are wanting.

^۷ So *M* and *W*. *B*:

اگر گرگ مارا همی برد
مر این یوسف پاکتن را خورد
In *T*, where the following verse is wanting, the first hemistich runs thus:
کیا گرگ بر ما همه بگذرد.

^۸ This verse in *B*, *M*, and *W* only; the wording is according to *B*; the other two copies read in the second hemistich سرببی زبان و زبان بی سریم.

^۹ So *B*. *A*, *E*, and *N* سراسر برفتند از بخت اوی: *T* the same, except the

همانا که بر وی شود زهر نوش	نداند تن خوبش ^۱ داشت گوش
ندانم که هر يك بدل چون شوند	شما چون سوې دشت برون شوند ^۲
که غائب شوند از برش یکرمان	همه درد و بیمار من هست از آن
شود روز روشن بمن بر ^۳ سیاه	بواجب ندارید ورا نگاه
میان چراگاه و بیش گله ^۴	کنید از دل و دنده او را بله ^{۱۳۷۰}
زهم بگسلاند تنش را خورد ^۵	همی ترسدم دل که گرکش برد
ورا نوش زهر ^۶ هلاهل بود	شمارا ازو هوش ^۷ غافل بود
کجا دارد آنگاه گفتار سود	چه گویم شمارا چو آن کار بود ^۸
ندارد بدین رای وهوشم بسیج	ابا من مگوئید ^۹ ازین برده هیچ

^۱ *T* داد. After this verse there is inserted in *M* and *W* the thirteenth verse of Sûrah XII: قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي إِلَهِ: .

^۲ *B* روید; the second hemistich is according to *B*, *M*, and *W*; the other copies read ندانم بدل (دل) هر یکی چون شوند.

^۳ *T* برور; this verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only, in the latter two copies placed before v. ۱۳۶۸.

^۴ This verse is again wanting in *A*, *E*, and *N*.

^۵ So *B*. *M* and *W* خورد بس تنش; *T* آنرا خورد; *A*, *E*, and *N* have خورد زهم بگسلاند تن و بُن (ونس) برد in the second hemistich, and in the first hemistich.

^۶ *M* and *W* ازو گوش; *A* and *E* روشهای.

^۷ *B* هر دم. *W* repeats by mistake the second hemistich of v. ۱۳۶۷ in this form (which lacks a proper rhyme): بدانم که هر يك بدل چون بود. On هلاهل see Ganj-nâma, f. ۱۶۴^b, l. ۴ ab infra, where it is explained by بهیچ تریاتی با and the following bait of the Shâhnâma quoted:

همانگاه زهر هلاهل بخورد شیرین روانش بر آورد گرد

^۸ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* read in the beginning شمارا چه گویم. Instead of چو *A*, *E*, *N*, and *B* have که. *B* besides substitutes کار این کار for چو.

^۹ *E* and *N* مگوئید. *T* بگوئید (?). Instead of پَرده (melody, strain) *A*, *E*, *N*, and *T* read the more prosaic گونه. *B* reads in the second hemistich بدین راه هوشم.

تو باما ببیگانه مانی همی	در آشنائی نرانی ^۱ همی
مکن ^۲ ای برادر دل ما بجوی	گل مهربانی زمانی ببوی ^۳
ببا تا بهم سوی صحرا رویم	زهر سو بازی چمیم و چریم ^۴
ببینی در ودشت رنگین شده	نکوتر صورتگر چین شده ^۵
۱۴۰۰ ببینی جهانی خرامان گله	زهر سو بهر مرغزاری یله ^۶
ببینی که نخچیرگه چون بود	بنخچیر بر ما ^۷ چه افسون بود
بگیریم نخچیر و بریان کنیم	پس آهنگ بر خوردن آن کنیم ^۸
همه روز ^۹ بازی بود کارمان	تو باشی بدان همسر و یارمان

^۱ So best in *T*. *M* and *W* خوانی; *B* without a rhyme نجوئی.

^۲ So *B*, *E*, and *T*; the other copies یکی.

^۳ *M* and *W* گل مهربانی ما را ببوی.

^۴ So in *B* (comp. the verses ۱۳۵۳ and ۱۳۵۴ above). Instead of صحرا in the first hemistich *A*, *E*, *N*, and *T* read دشتی. *E* has besides شویم instead of رویم. *M* and *W* جهیم. For چمیم in the second hemistich *M* and *W* substitute بریم. دشتت (see note 7 to v. ۱۳۵۴ on p. ۱۳۶). In *A*, *E*, *N*, and *T* the second hemistich runs thus: زمانی بهر سوی (کوی *E*) بازی کنیم.

^۵ So in all copies (except *M* and *W*, which read چین شده) as elliptical expression for 'finer than China's painter could make it' (نکوتر صورت) (وادی. Arab. = دره, mountain-valley); (صورتگر چین) Ganjnâma, f. 73^b, l. 8, explains it rather incorrectly by کوه. In *T* this bait is placed, less appropriately, between verses ۱۴۰۱ and ۱۴۰۲.

^۶ This verse in *B* and *T* only. *B* has instead of خرامان a queer خروخر.

^۷ *A*, *E*, and *N* ما را; *T* ز نخچیر بر ما صد افسون بود. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ So correctly in *A*, *E*, *N*, and *T*. The reading of *B* و خوان پس آهنگ زی has no rhyme. In *M* and *W* this bait runs thus:

ببینی که نخچیر چون پی کنیم پس آهنگ زی خوردن وی کنیم

^۹ *T* روز، and in the second hemistich همسر. In *A*, *E*, *N*, *M*, and *W* کارما and یارما.

۱۳۸۵ زبش بدر جون آمدند ببین تا زنو داستان چون زدند
 چه^۱ نیرنگ و افسونگری ساختند چه رای و چه تدبیر برداختند^۲
 فریفتن برادران یوسف علیه السلام را^۳
 بخواندند مر یوسف خورا کد شمع روان بود یعقوب را
 چو با باب وی^۴ هیچ نشکیفتند مراورا بگفتار بفریفتند
 بگفتند کای^۵ راحت جان ما بتو تازه همواره ایمان ما
 ۱۳۹۰ دل ما همه سوی کام تو است زبانهای ما بر زناهم تو است^۶
 زدل هر یکی میرجوی تو اتم مدام آرزومند روی تو ایم
 تو بیرامن ما نگریدی زین نگوئی کم و بیش باما سخن^۷
 دلت نیست باما زین مهربان نجوئی همی مهر ما یکرمان^۸
 که در بیش ما یار و یاور نه^۹ تو گوئی کد باما برادر نه
 ۱۳۹۵ مگر ما نه پیوستگان تو ایم ند همزاد و هم‌رستگان تو ایم^{۱۰}

سراسر برفتند نامید M and W ; از بیش for در بیش evident clerical error of (ازوی W). The same uncommon contraction of نامید into نا امید appears in the first hemistich of these two copies.

^۱ B and E چو; W بنیرنگ افسونگری.

^۲ So M and W . B چه رای و چه راه A , E , and N ; چه تدبیر و رای بد انداختند; بد انداختند چه رای و چه راهی بر انداختند T ; بد انداختند.

^۳ So M , W , B , and N . T رای فریفتن برادران یوسف را بجهت بردن بصحرا. In A and E a mere interval.

^۴ B خود. This verse in B , M , and W only.

^۵ T and E ای; A and N با. ^۶ This verse again in B , M , and W only.

^۷ This verse in B , M , W , and T only.

^۸ This verse in B and T only (T reads in the first hemistich بر ما زن and in the second نجوید).

^۹ So M and W ; the other copies (except T , where this verse is wanting) read E has besides in the second hemistich مارا instead of باما. T کم و بیش باما تو یار و یاور نه.

^{۱۰} Verses ۱۳۹۵ and ۱۳۹۶ again in B , M , W , and T only. B reads in the first hemistich (with a corresponding همیم in the second hemistich). W زمانی به پیوستگان تو ایم (?).

رفتن فرزندان روز دیگر بمش بدر^۱

دگر روز شبگیر ^۲ بمش بدر	سراسر بخدمت نهادند سر
زیوسف سخن برگرفتند باز	بگفتند هر يك زمانی دراز
۱۴۱۵ که باما بیاید فرستادنش	يك امروز یوسف بما دادنش ^۳
ببیند ^۴ در و دشت و خرم شود	همه روز باما ببازی رود
جوايشان بنواين ^۵ سخن ساختند	زهرگونه گفتن در انداختند
همایون پسر ^۶ یوسف نیکخواه	شنیدم که حاضر ^۷ بُد آنجایگاه
بآن آرزو نیز بر بای خاست	بخواهش ز یعقوب فرخنده ^۸ خواست
۱۴۲۵ چنین گفت کای شمع بیغمبران	چه باشد گر امروز با همسران ^۹
شوم شادمانی و بازی کنم ^{۱۰}	گل شادی از باغ دولت چنم
زیوسف چو بشنید باب ابن سخن	درخت مرادش ^{۱۱} بر آمد زُن

در خواست کردن والنماس نمودن B . So in the shortest form in M and W . در خواست کردن برادران یوسف را علیه السلام و نیز در A . برادران یوسف را تمنا کردن اسباط بار دوم بجهت T . خواستن یوسف عم که بانها بسیر صحرا رود. بردن یوسف و رضا نشدن یعقوب و خواهش نمودن یوسف علیه السلام از پدر. In E there is a mere interval. in A no interruption at all.

^۲ T رفتند; instead of سراسر in the second hemistich B reads سرانجام.

^۳ In A , E , and N the two hemistichs are transposed. M and W read ببازی instead of بیاید in the first hemistich; M has دیگر instead of یوسف in the second.

^۴ M and W بود. Instead of رود at the end of the second hemistich A , E , and N read بود. T همه روزمان بار و همدم شود.

^۵ M and W بنای and in the second hemistich آراستند زهرگونه گفتن.

^۶ B , M , W , and N seem to read سیر. M and W نیکراه instead of نیکخواه.

^۷ T خفته.

^۸ T , A , and E فرزانه.

^۹ T همهران.

^{۱۰} B , M , W , and E چنیم and کنیم. In the second hemistich M and W read از شاخ بازی instead of دولت. T گل دولت. از باغ شادی چنم.

^{۱۱} M and W نشاطش.

بدین داد ^۲ هر ده ترا یاوریم	شبانگه ترا شاد باز ^۱ آوریم
سخنهای ایشان بدل در شکفت ^۳	دل یوسف از کودکی در گرفت 1405
مرا ونزد همزاد و همگهرمان	بدیشان ^۴ چنین گفت کای مهتران
که ما چون تنیم او بتن در سرست ^۵	بدین آرزوتان ^۶ بدر داورست
من این باب را میشناسم کلمه ^۷	نفرمان او من توانم جمید
بگوئید ای داک دل راستان	بیائید با او ^۸ همین داستان
شوم من بدین آرزو یارنان	1410 گراو نشمود ^۹ هیچ گفتارتان
بدست شما زود بسباردم	بخواهم ^{۱۰} بخوام ^{۱۱} که بگذارم
اگرشان غمی بود بغم شدند ^{۱۱}	زگفتار او باک خرم شدند

^۱ باز شاد *M* and *W*.

^۲ راه. In *B* *T* substitutes رسته. راستی وعدل = داد. the hemistich runs thus: یبارت بریم و بناز آوریم.

^۳ So best in *T*. here = در گرفتن 'to take fire.' *M* and *W* have in the second hemistich again در گرفت (there = اثر کردن 'to take effect'). The other copies have as rhyme-words بر فریفت (as it seems, in a hitherto unknown passive sense) and در شکفت (perhaps misspelt for بر فریفت and بر شکفت). After this verse appears in *M*, *W*, and *V* an unnecessary new heading, viz. جواب دادن (so *A*). سخن گفتن یوسف با برادران (so *M* and *W*) or یوسف علیه السلام برادرانرا

^۴ *M* and *W* ولیکن; instead of مهتران *T* has مهربان (which seems a mere clerical error, as a plural is absolutely needed here).

^۵ بتن سرورست. *E* بتن برترست *T*. بدان آرزومان *T*.

^۷ This verse in *M* and *W* only.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies باید که با وی. *M* and *W* read in the second hemistich بگوئید بیش بدر باستان.

^۹ The affirmative بشنود in *T* seems a clerical error again; in the second hemistich *M* and *W* substitute آرزو for داوری.

^{۱۰} So correct in *M* and *A*. instead of the negative form نخواهم in some of the other copies; *B* خواهد (:); *T* بخوامید خواهد. *E* substitutes زود for نیز in the second hemistich.

^{۱۱} This verse is wanting in *M* and *W*.

نورزد مرا دل بجز ^۲ مهر اوی	نبیند مرا چشم ^۱ جز چهر اوی
دگر آنکه همتای او اندکست	یکی از پی آنکه او کودکست
زبی مادری در دلش آدرست	سه دیگر ^۳ که تنها ویی مادرست
چو مادر ندارد شکسته دل است	اگرچه همه کام او حاصل است ^۴
که فرجام این کار نیک آیدم	کنون از شما آن بسی ^۵ بایدم
بزنهار یزدان و سوگند چند ^۶	پذیردش از من بپیمان و پند
نداردش اورا پیاده براه	که دارد مرده مرا اورا نگاه ^۷
نه باریست سنگین نه چیزی درشت ^۸	بنوبت کشیدش یکایک بهشت
نباید که یابد دلش رنج و تاب ^{۱۰}	چو تشنه شود پیشش ^۹ آرد آب
مدارید ازو خوردنی هیچ باز	سوی خوردنی چون گرایدش آرز ^{۱۱}
مبادا که تنها فرو ماند اوی	مگردید ^{۱۲} غائب ازو هیچ روی

^۱ *M* and *W* دیده; *B* چهر. In *A*, *E*, and *N* the first hemistich is thus worded: نرزد مرا چهره جز چهر اوی.

^۲ *M* and *W* سینه جز. In *A* and *N* the second hemistich runs thus: نورزد دلم. نیززد مرا سکه جز مهر اوی; in *E* مهر جز مهر اوی.

^۳ So *M* and *W*. *B* and *T* آن دگر. In *A*, *E*, and *N* this verse and the two following ones (vv. ۱۴۴۸-۱۴۵۰) are entirely wanting. In *B* also verses ۱۴۴۹ and ۱۴۵۰ are wanting.

^۴ *T* اگرچند فرزند با حاصل است *M* and *W* من همی^۵.

^۵ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ *A*, *E*, and *N* نگاه برادر همه; *M* and *W* (?) ومارا نگاه; که دارد مرده برادر نگاه. and in the second hemistich اورا instead of از بن.

^۷ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۸ *T* پیش. Verses ۱۴۵۴ and ۱۴۵۵ only in *M*, *W*, *T*, and *B* (in *B* they are placed after v. ۱۴۵۷).

^۹ *T* دلش instead of تنش. In *B* نباید که او آیدش رنج و تاب^{۱۰}.

^{۱۰} *B* بگردد باز. *M* and *W* گراید باز. and in the second hemistich مدارید سوی instead of بوی. *T* has in the beginning (دارید *W* and *T*) از خوردنی الخ.

^{۱۱} *T* نگردید, and in the second hemistich مبادا instead of نباید. This verse in *M*, *W*, and *T* only.

خداوند هفت آسمان و زمین	که ^۱ تَسْپَرْد بایم بجان آفرین
که چون من بپایدش یکرور ^۲ مُرد	بکمتر ^۳ یکی بندۀ او سَپَرْد
که بر وی قضا کرده بُد کار پیش ^۴	نه کم گفت یوسف حدیث ونه بیش
گرفتش بهشت ^۵ اندرون با شتاب	پذیرفت روبیل اورا زیاب
گذشتند و گفتار بگذاشتند	۱485 بکایک ره دشت بر داشتند
جهان شمع یعقوب را بازگشت	بدان ساعت اندر ^۶ که دادند بهشت
دلش پاک از دیده بیرون چکید	روانش توگفتی زن بر دمید ^۷
همی کرد بر چهر یوسف نگاه	بصحب ^۸ همی رفت یک حُت راه
بر افراز تل بر شد آن هوشمند	یکی تل بُد از گوشۀ ره ^۹ بلند
همی دید تا نیم فرسنگ راه ^{۱۰}	۱490 بیوسف همی کرد زان تل نگاه
که داند که اورا چه آندۀ رسید	چو ^{۱۱} از چشم یعقوب شد نابدید
سراسیمه از بخت شوریده رای	زمانی بدان ^{۱۲} تل همی بُد بیای

^۱ *T* چو. *M* and *W* read بایم instead of جانم. ^۲ *M* and *W* بیکهتر.

^۳ So best in *T*; the other copies read (که ویرا) *M* and *W* بپاید. که چون من (یکی روز).

^۴ *T*, *M*, and *W* خوبش.

^۵ So correctly *M* and *W*, see vv. 1500 and 1502 below; the other copies read رفتن. After this bait there appears in *M* and *W* the following heading: رفتن. اسباط از پیش پدر و بردن یوسف را علیه السلام. In all the other copies the story goes on without interruption.

^۶ *M* and *W* آنگه. Instead of باز in the second hemistich, *T*, *M*, *W*, and *E* read بار (burden, trouble).

^۷ *W* پرید. This verse in *M* and *W* only.

^۸ *M* and *W* عقب شان, and in the second hemistich در instead of بر.

^۹ *M* and *W* ده, and in the second hemistich بود بر گوشۀ ده, and in the second hemistich شد بر افراز آن تل. آن هوشمند.

^{۱۰} This verse is wanting in *M* and *W*.

^{۱۱} *M* and *W* پس, and in the second hemistich که داند چه اندوه اورا رسید.

^{۱۲} *M* and *W* بر آن. *E* همانجا; in *E* there are besides the two hemistichs transposed.

روانرا همیدار زاندیشه باک	مباش از پئی او تو اندوهناک
بنزدیک یعقوب قرخ نهاد ^۱	ازین در چو کردند ^۱ بسیار یاد
که باشند یکتادل و مهربان	۱۴۷۰ بسوگندها بسته شد عهدشان ^۲
بیاورد بس جامه پاکتر	شنیدم که یعقوب قرخ سیر
بشانه زد آن موی دلبد را	بپوشید ^۳ آن جامه فرزند را
همان کوزه‌ها ^۴ پر از آب کرد	بسی خوردنیها بیاورد مرد
بهر یک مر آن مایه داد و دین ^۵	سپردش باولاد و کرد آفرین
که او بود مهتر سرائیل را	۱۴۷۵ پس آنگاه بر خواند روبیل ^۶ را
بدست اندرش دست یوسف نهاد	بامید روبیل بر باد داد ^۷
امید من و یادگار منست	چنین گفت کین زینهار منست ^۸
زهر بد مراورا نگهدار باش	سپردم بدست تو بیدار باش
دل مهربان در تنش گفت آه	چو یوسف چنان ^۹ دید بر جایگاه
چه تیمار باید ^{۱۱} کشیدن مرا	۱۴۸۰ چه پتیاره خواهد رسیدن مرا

^۱ بسیار کردند *T*; گردید *A*.

^۲ نژاد *E*.

^۳ *M* and *W* شان روان. In both copies there is added here another bait, which is quite faultless, but rather an unnecessary repetition of what has been said in v. ۱۴۶۱ already:

شودشان دل وهوش با داد جفت بجای آورند آنچه یعقوب گفت

^۴ بپوشاند *E*.

^۵ *B* کوزه‌های; this verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ So *B*, *T*, *A*, *E*, and *N*, and if we refer *آن مایه داد و دین* as seems most befitting, to Jacob, and not to Joseph, we have *مر* here as emphatic particle before the subject of the sentence, see note ۱ on p. ۸۷. Instead of *مایه E* reads *پایه* (comp. note 8 on p. ۵۰); *M* and *W* *بدان باکرایان با داد و دین*.

^۷ On the form *رویل* see note ۱۰ on p. ۷۵. Instead of *بر خواند B* reads *آنگاه برش خواند*.

^۸ *M* and *W* *بامید نیکی و فریاد داد*.

^۹ *W* *چنین گفت زینهار یار منست*.

^{۱۰} *T* *چنین*, and in the second hemistich *بر* instead of *در*.

^{۱۱} In *T* again *خواهد*. On *پتیاره* in the first hemistich see note ۱ on p. ۸۷.

قصهٔ یوسف که برادران در صحرائی برده
با وی چه کردند^۱

کَنون قصهٔ یوسفِ مهربان	بیا بشنو ای مؤمنِ پاکجان ^۲
ببین تا روانش چه تیمار دید ^۳	چه جور و جفا و چه آزار دید
۱۵۰۰ ببرند ویرا زمانی بناز	بگفتارهای خوش و دلنواز
چنین تا ز یعقوب شد ناپدید	جهان پردهٔ شرم ^۴ ایشان درید
ز پشتش فگندند بر روی خاک	زیانها بوی برکشیدند ^۵ پاک
بیکبارگی خیره کردند روی	ورا دزد خواندند و ناراستگوی
بدو هر یکی گفت کای بدنشان	چه نیک اختری دیدی ^۶ از آسمان
۱۵۰۵ که بر پشت ما باشدت جایگاه	زمانی پیاده نیوئی براه
بکن دبدۀ و همچو ما گام زن	کت آن کام دل رفت و آن یار تن ^۷
چو آن دید یوسف دلش چاک شد	امیدش ز جان و روان ^۸ پاک شد

the same surprise of Joseph at his father's action is expressed on f. 65^b, ll. ۱۰ and ۱۱ :

چو یوسف از پدر این حرف بشنید برو بشگفت و در دل غنچه گردید
که بایستی بخلاقم سپردن ز مخلوقی چه آید وای بر من

In Jāmī's epopee Jacob's assent is obtained by the mere boasting of the brothers that *ten* men would be a sufficient match for *one* wolf. In both poems the story of Joseph and his brethren is interrupted by a long preamble about Zalikhâ.

^۱ So in *N*; a similar heading in *T*: ابتدای داستان یوسف با برادران و قصد گشتن. او کردن و مانع شدن یهودا از قتل آن. In *A* there is a mere interval; in the other copies the text runs on without interruption.

^۲ *M* and *W* بگوش دلت یکزمان.

^۳ *M* and *W* قضا با وی از شوربختی چه کرد خورد, and in the second hemistich برو برگشادند^۵.

^۴ *N* چشم.

^۵ *M* and *W* دیدی ز آسمان^۶; دید *B*.

^۷ So *T*. *M* and *W* have the same except ناز تن (which is found in all the other copies too). *B* and *E* read in the first hemistich بکن دیدی همچو; *A* and *N* که آن نگریدید^۸ همچو.

^۸ *M* and *W* وجهان. *N* has in both hemistichs شد for گشت.

دش بی شکیب و تنش با گداز	بس آمد غریوان ^۱ بُنگاه باز
که آید شبانگاه خورشید و ماه	بامید بنشست دیده ^۲ بر راه
که روز من امروز باشد دراز	۱۴۹۵ همی گفت یعقوب بادل براز
ازین راستر چیز با دل نگفت ^۳	جهاندار یعقوب با داد جفت
درازیش گوئی چهل سال بود	که آن روز او سخت بدفال بود ^۴

^۱ ناشکیب *A* and *N* read بی شکیب. Instead of آمد *M* and *W*.

^۲ *M*, *W*, and *T* دیدہ.

^۳ This verse, which forms a useful syntactical link between vv. ۱۴۹۵ and ۱۴۹۷, is only found in *M* and *W*.

^۴ So in *N*, confirmed in some way by the reading of *M* and *W*: آن سخت. *B* and *A* بیمار, which gives no rhyme; *E* an unintelligible اہمال. In the second hemistich *M* and *W* read کہ آنرا درازی چهل سال بود. Firdausi's psychological masterstroke (in the preceding chapters) in making the brothers enlist Joseph's own sympathy and childish delight on their side, and thus secure the success of their trick by the intercession of the very victim of that trick, is imitated (but in a much feebler way and with rather inflated language) by Nâzım, India Off. ۱۸۴, f. 63^b, ll. ۹-۱۳ (the brothers' action):

بافسون خانی (خوانی read) و جادو زبانی	طلب کردند یوسف را نهانی
کہ بیخود شد ز تأثیرش چو مستان	برو خواندند چندان مکر و دستان
حریص آہنگ ہمراہیش دیدند	چو استقبال آگاہیش دیدند
سوې بزم پدر احرام بستند	جَرس بر محمل ابرام بستند
تضرع بار کردند ابر گفتار	عرض مدعای خود دگر بار

and f. 64^a, ll. 2-4 and 7-9 (Joseph's intercession):

جنین رخ بر زمین بیش پدر سود	چو مزگان تر زبان شد گریہ آلود
چو دُر بر چہرہ ام قفل ملاست	کہ دل در خانہ ام بزمردہ حالست
شوم روزی بصحرا بال افشان الخ	اجازت ده کہ ہمپرداز اخوان
کہ از دامان مادر طفل محزون	ہمان بینم زسیر دشت و ہامون
جہان سوز آتشی بود آب گردید	پدر چون موج الحاح بسر دید
کہ بچہ سر ز استرغای محبوب	بفرمان محبت دید ناخوب

In Nâzım 'it is also Reuben to whose particular care Joseph is entrusted, and

ز سختی بجانم رسیدست کار
 ۱۵۲۰ چه دیدید ازین بیکس ناتوان^۲
 شمارا نه شرم است و نه^۱ زینهار
 که افتادتان^۳ این عداوت میان
 دل پاکتانرا بیازرده ام^۴
 همه شرم و آرم خود هشته اید^۵
 مرا بی گناهی نخواهید گشت
 شده آرزومند یکقطره آب^۶
 پس آنگه بخنجر جوانم دهید^۷
 ۱۵۲۵ بیزدان که یکقطره آبم دهید
 نمادست از تشنگی طاقتم
 بیکره گسست از روان راحت^۸
 توگفتی مگر^{۱۰} داشت کین کهن
 ز دش یک طباچه برخسار و چشم^{۱۱}
 سبک دست بر داشت از کین و خشم

^۱ *B* ونی. After this bait *M* and *W* insert another one, which is rather suspicious by the mixture of singular and plural in the same hemistich:

چه بودت که چونین سیه دل شدید بخون خوردن من برون آمدید
 چه (چو) دیدی (*T*), *B*, *T*, and *E*; بیکس و بیزبان *A* and *N*.
^۲ So *M* and *W*. *A* and *N* (ای مهربان) (*B* better مهربان).

^۳ *T* این. *B* has آن instead of افتادمان.

^۴ So *B* and *N*. *T* نیازرده ام; *A* and *E* کی آزرده ام *M*; دل پاکتان من کی *M*.
^۵ So *T*, with the combination of the two synonyms as in the following verse of the Shāhnāma:

برادر که اورا زمن شرم نیست مرا سوی او راه آرم نیست
 همه شرم تان پاک بنوشته (پیوسته) شرم وحیا = آرم
 همه جامه شرم برکنده اید *M* and *W*. *E* has the same wording, except بنوشته instead of بگسسته.

^۶ دلتان *W*.

^۷ *M* and *W* رسیدست جان بر لب از رنج و تاب *T*. and in the beginning of the second hemistich شدست.

^۸ *M* and *W* پس آنگه بخنجر مرا سر برید. On the emphatic که in the first hemistich see note ۱ on p. ۸۸.

^۹ This verse is found in *M*, *W*, and *T* only. ^{۱۰} *M* and *W* ازو.

^{۱۱} So *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* substitute بگشاد for داشت *T*:

سبک دست بگشاد در خشم و کین ز دش یک طباچه بروی حسین

فتاد اندرو آتشی روحسوز	سیه شد برو ^۱ روی نابنده روز
بمجبود چون مار سر کوفته ^۲	جهان شد برو تیره آشوفته
نیاید سخن کرد دور و دراز	۱۵۱۰ بدل گفت کامد زمانم فراز ^۳
رخ سرخ او در زمان زرد شد	دل گرم او در زمان سرد شد
نه جای سخن ^۴ بُد نه جای گریز	دم اندر کشید و همی ^۵ رفت تیز
باندک زمان بای وی شد تباه	بعمداً همی تاختندش براه
نه جای گریز و نه جای درنگ ^۶	نه درمان عذر و نه سامان جنگ
که بایش همه ^۷ گشته بُد آبله	۱۵۱۵ بُد ^۸ رفته تا نیم راه گله
جهانرا همه پیش وی خوار کرد	در آندم برو ^۹ تشنگی کار کرد

تصرّح نمودن یوسف با برادران^{۱۰}

بدو گفت جانم سوې لب رسید	بنزدیک روبیل مسکین ^{۱۱} دوید
فتاده دل و آبله ^{۱۲} گشته پای	نه پابم درستست و نه دل بجای

^۱ *T* بر آن. *M* and *W* برو.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *T* زمان فراز. *M* and *W* (where this bait is placed after v. ۱۵۱۱) read in the second hemistich بهن کردن دراز.

^۴ *B* and *E* کشیده همی.

^۵ *M* and *W* حذر. *B* substitutes for the second جای (as below in v. ۱۵۱۴ for the first) پای and *E* راهی (راه or رای?).

^۶ So *T* in agreement with v. ۱۵۱۲. *B* نه جای درنگ. *A* and *N* نه پای گریز و نه جای درنگ. In *M*, *W*, and *E* this verse is wanting.

^۷ *T* بشد.

^۸ So *T*, *M*, and *W*; the other copies همی. Instead of بُد آبله (which is in agreement with the wording of v. ۱۵۱۸) *T*, *B*, and *N* read بُر آبله.

^۹ *T*, *A*, and *N* بدو; *M* and *W* here یکایک instead of در آندم.

^{۱۰} So in *B*; *N*, where the heading is correctly placed after v. ۱۵۱۶, reads: زاری. رفتن یوسف پیش روبیل و شفاعت کردن. *M* and *W* کردن یوسف علیه السلام نزد روبیل. In *B*, *M*, and *W* the heading is inappropriately put after v. ۱۵۱۷, thus disturbing Joseph's words. In the other copies the text runs on without interruption.

^{۱۱} *M* and *W* مهتر.

^{۱۲} *M* and *W* کفیدست دل آبله.

نه سوگند دادی ^۱ بیزدان پاک	بآب و باتش بباد و بخاک
که داری بدین کودک خُرد گوش	بجان و دل و دیده و رای و هوش
پیاده نرانی براه اندرش	نگردی تو خود یکزمان از برش
نداری ورا تشنه و گرسنه ^{۱۵۴۵}	زغم پاک داریش چون آئنه
کزین شرطها نگذری سر بسر	فزون زین بجا آوری در بدر
کنون این چه دیوست کت درفتاد	دل پاکت از رای و دین برفتاد
بهم بر زدی پند و پیمان ^۲ باب	برون بُردۀ سرزراهِ صواب
پیاده همی تازیم همچو سگ	بتن در فسرده همه خون و رگ ^۳
لب از تشنگی خُشک چون سَنک و خاک ^{۱۵۵۰}	شکم گرسنه دل پُر از ترس و باک ^۴
مکن ^۵ ای برادر زیزدان بترس	زیاداش دادار گیهان ^۶ بترس
بخون من بیگنه دل مبند	که این نیست نزد خدا ارجمند ^۷
مرا گر کنی بی گناهی هلاک ^۸	چه بوزش بری نزد یزدان پاک
چه گوئی چرا رنجتم خون او	بخونم بهانه چه داری بگو ^۹
پدر را چه گوئی ببیش خدای ^{۱۰}	چو دعوی کند با تو آن نیکرای

^۱ So corrected from دادت in the MSS., in agreement with خوردی in the verse of the other copies. ^۲ B, M, and W وسوگند.

^۳ This verse is wanting in M and W; T reads تازیم for داریم in the first hemistich, and مرا for همه in the second.

^۴ M and W: لب از تشنگی گشته چون سنگخار شکم گرسنه دل بقرار: بیکری.

^۵ A and N زیاداش و از جور دوران M; زیاداشتش همچو گیهان B.

^۶ So best in T. B (دلپسند) پسند; the other copies نزد خدای (پیش M and W) خرد دلپسند.

^۷ M and W have as rhyme-words تباہ in the first, and اله in the second hemistich, besides again پیش instead of نزد.

^۸ So in M, W, and T (but in the latter نجوئی in the beginning of the second hemistich instead of بخونم). B has the same, but رنجتم instead of رنجتم (in which case we should expect خون instead of او); in the other copies this verse is wanting.

^۹ T بجای آری and نیکرای instead of نیکرای. M, W, E, and N read بر تو نیکرای (as an ironical address to Reuben); M and W have besides نیکرای instead of با تو.

که از زخم آن مرد بیدادگر
 ۱۵۳۰ چنین گفت کای بدرک^۲ تیره روز
 ز بهر چه از ما^۳ همیخواهی آب
 کت از آل یعقوب بگزیده اند
 ترا ما هم اکنون ببریم سر
 ببینیم تا این^۴ مه و آفتاب
 ۱۵۳۵ چگونه رهانند از دست ما
 ز روبیل چون یوسف^۵ آن زخم خورد
 چنین گفت روبیل بیراه^۶ را
 بدر با تو پیمان بدینسان^۷ نهاد
 فراموش کردی تو پند پدر
 ۱۵۴۰ شکستی همه عهد و پیمان اوی
 نه او با تو زاغاز پیمان گرفت

دو چشمش برون خواست جستن^۱ ز سر
 بگفتار و کردار نادلغروز
 برو آب خواه از مه و آفتاب
 بپشت زمین^۴ هر دو بوسیده اند
 بسوزیم بر تو روان پدر
 که کردند سجده ترا گاه خواب
 چه سان میشوی^۵ بر جهان پادشا
 شنید آن سخنهای بیروی و سرد
 که ای غره مر دیو بدخواه را
 زبانش بدینسان ترا پند داد
 بچندانکه غائب شد از چشم سر^{۱۰}
 ببردی سر از عهد و فرمان اوی
 نه او کردت اندر رهای شکفت

^۱ A, E, and N افتد.

^۲ N کودک.

^۳ از من A, E, and N.

^۴ M and W زمین بیش تو.

^۵ آن T.

^۶ M and W شوی چگونه.

^۷ Or according to M and W یوسف چون. In the second hemistich T reads: سخنها که بروی شمرد.

^۸ T has بدخواه instead of گمراه, and بیراه instead of بدخواه. Ganjnama, f. 116b, ll. 4 and 5. غره با اول مفتوح.

^۹ M and W read نخستین instead of بدینسان in both hemistichs; E has in the first hemistich, and N in the second, بدانسان.

^{۱۰} Verses 1539-1547 only in M and W; the other copies substitute one single bait for these nine, viz.:

نه سگند خوردی و پیمان گرفت گوا بر تن خویش یزدان گرفت

We have admitted the above into the text, as they are found in Schlechta-Wssehrd's copy too (see his translation, p. 49), and very well represent, by the repeated and somewhat exaggerated accusations against Reuben, Joseph's frame of mind at that moment.

کش از سنگ و فولاد اورا دلست ^۱	توگفتی سرشتش نه زاب و گیلست
کز آن بانگ گرگشت گوش زمین ^۲	یکی بانگ زد بر برادر بکین
برو بر جفا ^۳ کرد زاندازه بیش	براندش بخواری نزدیک خویش
دل آزرده نزدیک شمعون دويد	ازو یوسف امید یکسر برید
سرشکش چو خون چهره چون سَنَدْرُوس ^۴	۱570 در افتاد در دست و بایش ببوس
بفریاد من رس دمی زینهار	بدو گفت کای شاخ فرهنگبار ^۵
فرمانده بی یار و بی یاورم ^۶	نه بیگانه ام با تو همگورم
نهنگ بلا تا مرا یافتست	زمن بخت من چهره بر تافتست
بدان آتش اندر دلم را بسوخت	زمانه یکی آتشی بر فروخت ^۷

^۱ So simplest in *T*; the other copies read:

توگفتی سرشتی نه آبست و گل
کش از سنگ و فولاد (پولاد *M* and *W*) دادست (کردند *M* and *W*) دل

In *B* the bait is quite corrupted.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ چنان *E*.

^۴ سَنَدْرُوس (بدال مضموم) = (بدال مفتوح) سَنَدْرُوس, which is thus explained in Ganjnama, f. 102^b: آن صمغی است زرد رنگ که از آن روغن کمان بپزند و آن شبیه (a yellow-coloured resin, somewhat like amber). The bait of the Shâhnâma, usually quoted for the meaning of this word (see Vullers, Lexicon, ii. p. 330^a), appears here in two versions, viz.:

مشو ایمن اندر سرای فسوس که گه سندر است و گهی آبنوس
(as example of سَنَدْرُوس), and

مجو ایمنی زین سرای فسوس که گه سندروسست و گه آبنوس
(as example of سَنَدْرُوس). *E* reads in the first hemistich در افتاد بر پشت پایش ببوس.

^۵ *B* alone substitutes یار فرخنده for فرهنگبار. In the second hemistich *M* and *W* read دمی یکی for دمی.

^۶ This verse in *M*, *W*, and *B* only; *B* reads at the end of the second hemistich بی داد و بی داورم.

^۷ So *B* and probably *T* (where تا مران seems a mere misprint for مرا); *M* and *W* مرمرا; the other copies بلاها مرا.

^۸ *M* and *W* آتش غم فروخت. *N* substitutes in the second hemistich ایدر اندر.

مکن ای برادر ازین بازگرد	مر این فرش بیداد را در نورد ^۱
بحشای بر من که در مانده ام	ز درگاه نیک اختری رانده ام
غریبم اسیرم بنزد ^۲ و ذلیل	ندارم سویی نیکبختی دلیل
وگر دل بمرگم یقین کرده ^۳	هلاکم بدین نیت آورده ^۴
۱۵۶۰ بیک شربت آبم بفریاد رس	که از تشنگی رفت خواهد نفس ^۵
اگر شربت آب سردم دهی	بس آنکه کنی جانم از تن تهی ^۶
بدان ^۷ آب چندان بیای ثواب	که از گشتن من نبینی عذاب
همی گفت این و همی رخت خون ^۸	چو سیل بهاری ز دیده برون
نگشت از بُن پند او کارگر	بروبیل را آن سخن سرسُر ^۹
۱۵۶۵ نداد آب و چندان دشنام داد	که نتوان گرفتن شمارش بیاد ^{۱۰}

^۱ This verse in *M*, *W*, and *T* only.

^۲ So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* اسیر و نرزد. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *M* and *W* اید آورده and in the second hemistich اید آورده اید.

^۴ So all copies (only *T* در تشنگی instead of تشنگی) except *M* and *W*, which read تشنگی گشت خشکم نفس.

^۵ This verse is wanting in *M* and *W*. بر آن *N*.

^۶ *M*, *W*, and *B* نیابی. ^۸ *M* and *W* همی راند خون.

^۹ This verse, which is quite indispensable to connect v. 1563 with v. 1565, as without it the change of subject from Yûsuf to Reuben is not indicated at all, only appears in *M* and *W* (بُن پند has been corrected from پند بُنه, which might be retained, if we adopt the reading of *W* in the second hemistich: بروبیل را آن (read بارور) being in that case = بُن, see below, note 7 on p. ۱۲۳). The use of the preposition ب with a following را, as here, has as yet been found only in Jewish Persian texts, for instance, را بتسبیح گفتن in the headings of Psalms ۱۴ and ۲۱ in Benjamin of Bukhârâ's translation of the Psalms, Vienna, 1883 (by the way, the Jews now living in Bukhârâ had their original abode in Tûs, the modern Mashhad, the native town of Firdausî himself, from whence they migrated to Transoxania), and درم بزنبیلی را نهادند, see Zotenberg in Merx' Archiv i. p. 386 ult. (the latter example kindly communicated to me by Prof. Nöldeke), but as, even in the Shâhnâma, combinations like را از بی - را از بهر - را, etc., now and then appear (comp. also the common ازیرا 'therefore'), the possibility of such an expression as this in a Firdausian poem can scarcely be doubted.

^{۱۰} This verse is in *M* and *W* less appropriately placed after v. 1568.

بدین هر دو ^۱ باشیم فریادرس	زما خنجر و کارد یابی و بس
دلش را بتیغ جفا کرد ریش	براندش بخواری و زاری زبیش
کزو هم سیه دید روز سفید	ازو نیز ببرد یوسف امید ^۲
شده کام ازو پاک و دام ^۳ آمده	فرماند بیچاره و سرزده
چو یاقوت بر لوح دینارگون	چکان بر رخ زردش ^۴ از دیده خون
بنزدیک لاوی شد ولابه ^۵ کرد	وز اندیشه جان و از رنج و درد
بخواندش برو صد هزار آفرین	نهادش ^۶ دو رخ پیش وی بر زمین
ببخشای بر من غریب و غمی	بدو گفت کای مایه ^۷ مردمی
سیه گشته روز و تبه گشته فال	گسسته زمن کام ^۸ و آرام و هال

two copies insert after this verse a new bait, which is quite unnecessary as it simply repeats the same idea:

تواز ما نه آب و نه نان هم میخواه برو تا دهندت همی مهر و ماه

^۱ بدین هر دو باشند *M* and *W*; بدین چیز *T*.

^۲ ازو نیز یوسف امیدش برد *T*. *B* reads in the second hemistich بود instead of دید. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ ازو دام پاک *T*. ^۴ برگل زردش *M*; برگل سرخش *W*; بر رخ خویش *T*.

^۵ ولابه = لابه, see *Ganjnâma*, f. ۱۴۲^b, where among others the following two baits of the *Shâhnâma* are quoted:

بکوشم کنون از پی کار تو ازین لابه و ناله زار تو

همی ریخت نا لابه از دیده خون همیخواست آمرزش از رهنمون

and ^۶ *A*, *E*, and *N* نهاد. In the second hemistich *M* and *W* read بوی گشادش بوی. ^۷ مردمی *T*.

^۸ So in all copies except *W*, which has نامه^۷ مردمی (comp. further below in v. ۱۶۱۰, where this designation is properly bestowed upon Judah), and *T*, where this hemistich runs thus: بدو گفت کز مهر و از مردمی. In the second hemistich *T* substitutes این for من, probably because من is not connected by an *Idâfah* with غریب, as in the case of بیگنه^۷ من above in v. ۱۵۵۲; but as both these treatments of من are permissible (comp. Blochmann's Contributions, p. 51, l. 26), and as moreover in v. ۱۵۹۹ below, all copies read بمن خسته, there can be no objection to the reading adopted.

^۹ *T* هوش; حال again corrected from هال.

1605	ازو نیز یوسف دژم باز گشت	دلش با غم و درد انبار گشت ¹
	سوی نه برادر بشد همچنین	بلا به همی خورد خاک زمین
	ازیشان همی خواست یکشربت ² آب	که جانش همی کرد بر لب شتاب
	ندادند و زخمش فراوان زدند	چه تبغ زبانش که بر جان زدند ³
	گهش دزد خواندند گه خاکسار	گهش ناکس و گاه بدبخت ⁴ و خوار
1610	از آن ده برادر یکی مانده بود	که او نامه مردمی خوانده بود
	یهودا که اورنگ و فرهنگ ⁵ داشت	در آن کار او بُد که دل تنگ داشت
	دلش بر برادر همی سوخت سخت	که دیدش چنان خیره و تیره بخت ⁶
	و لیکن همی دم نیارست زد	که بودند آن نه برادرش بد ⁷
	همی دید زیشان ⁸ و میبُد خموش	ولیکن دلش از نهان بُد بجوش
1615	تَبُد رفته یوسف بر او هنوز	که بُد بشت امید او گشته کوز ⁹

¹ So in *B*, *M*, and *W*. *T* has in the first hemistich **بار گشت** and in the second **درد و تیمار گشت**.

² *T* یکقطره.

³ *T* (without a proper rhyme):

ندادند آبش فراوان زدند بزوپمین (= نیزه) غم جانش آذر زدند
This and the following verse are wanting in *B*.

⁴ So *M*. *W* ناکس شوم و بدبخت; *T* ناکس و خُرد و بدبخت.

⁵ In *M* and *W* these two words are transposed, فرهنگ و اورنگ; the second hemistich is according to *M* and *W*. *T* بدان حال او بُد الخ; *B* بدان ده هم او بُد الخ.

⁶ *W* سرگشته و حیران = here خیره; شور بخت.

⁷ *M* and *W*:

ولیکن همی می (زد read) نیارست دم که بودند آن نه برادر دژم

⁸ So correct in *T* (زی as preposition = سوی); the reading of *B* زایشان gives no sense; *M* همی دید از آسان; *W* همی بود زانسان. Instead of *T* و میبُد, but as ولیکن follows immediately in the second hemistich, the adopted reading seems preferable.

⁹ This verse in *M*, *W*, and *B* only,—the latter two read او یوسف بر او پذیرفته (?) یوسف بر او هنوز, see *Ganjnâma*, f. 132^a, where a bait of the *Shâhnâma* is quoted with exactly the same rhyme-words as here:

چو دی رفت و فردا نیامد هنوز نباشم زاندیشه امروز کوز
[III. 6.] X

ز بهر پدر آب و آرم ^۱ دار	تو بر من دل خوشتن نرم دار
نکی سوی یزدان داور نگر	چو روبیل و شمعون مشو کینه ور
بمن خسته دل آب ده اندکی ^۲	جوانمردی و مردمی کن یکی
دلم شد کفیده جگر	۱600 که از تشنگی کارم آمد بسر ^۳
مر اورا بمشت و بچوب ولکد	ازو لابه نشنید لای و زد
شد از باغ عمرت بریده درخت	بدو گفت کای ناکس شور ^۴ بخت
تو تیمار جان خور نه تیمار آب	سوی آب چندین چه داری شتاب
چه ناشی بتیمار آب اندرون ^۵	بخوایم کشتن ترا هم کنون

^۱ So in *B*, *E*, and *N*; in *T* and *A* آرم. آب is here = آبرو = وعزت و آبرو, see *Ganjnâma*, f. 9^a, l. 9, and Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.*, vol. x. p. 214; *آرم* either = حیا و شرم, ib., f. 12^b, l. 4 ab infra, as in v. 1522 above, see note 5 on p. 105 with the quotation from the *Shâhnâma*, given there; or = عدل و انصاف, ib., f. 13^a, l. 5. Other meanings of the word are stated there to be: (a) واندوه, *Gm*, corroborated by this bait of the *Shâhnâma*:

اگر گشت خواهید با ما یکی مجوئید آرم شاه اندکی

(*b*) etc., comp. also *Vullers*, *Lexicon*, i. p. 31^b, where several other meanings are given, one among them which would also fit well here, viz. compassion, leniency (نرمی و شفقت). *M* and *W* read in the second hemistich دار آرم و دور آرم.

^۲ So correct in *T*, *M*, and *W*; the other copies have, instead of یکی and اندکی, as rhyme-words, دمی and یکدمی, which in fact represent *no* rhyme.

^۳ *M* and *W* خلیده کفیده جگر. and in the second hemistich بمر آمد بمر.

^۴ *B*, *M*, and *W* شوم (شور = شوم و نحس, see *Ganjnâma*, f. 109^b).

^۵ اندیشه کردن, and نگامداشتن, محافظت کردن = تیمار خوردن, see *Ganjnâma*, f. 58^a, last line sq.

^۶ This verse in *M*, *W*, and *T* only. Verses 1604-1621 are entirely wanting in *A*, *N*, and *E*. In *E* there are substituted for these eighteen baits two new ones, to supply the missing link in the narrative, but the beginning of the first is unfortunately left blank. They run as follows:

دلا به زانرا برو برکشید	یهودا دويد
یکی سوی من بین زلطاف مهر	بدو گفت یوسف خراشیده چهر

در ایشان زُن نیست رحمت پدید
 ۱۶۳۰ فراموش کردند روی پدر
 ندانم بدیشان چه بد کرده ام
 که چونین بکینم کمر بسته اند
 شدم پیش این^۴ نه برادر فراز
 بدین نه برادر بگفتم درست
 ۱۶۳۵ ندادند یکشربت آبم کسی^۵
 نخواهند رحمت نمود از بُند
 زیزدان داور چگونه رهند^۶
 بدان کردگاری که چرخ آفرید
 که بخشایش آری بدین^۷ بیکسی
 ۱۶۴۰ بجو^{۱۰} ای برادر تو درمان من
 خردشان زیزدان بخواهد برید
 هم آن عهد و آن^۱ گفتگوی پدر
 ندانم که کی^۲ شان بیازرده ام
 بخون ریختن مهر پیوسته اند^۳
 بسی لابه کردم نمودم نیاز
 یکی شربت آبم دهید از نخست^۵
 بدینسان که دیدی زندم بسی
 کشندم همی تشنه و گرسنه^۷
 که زینسان بلا گستر و بیرهند
 ستاره نمود و زمین گسترید
 که آخر بفریاد جانم رسی
 که هر دم بر آید زتن جان من

^۱ *A*, *E*, and *V* وهم. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۲ *A* has کجا instead of کی. ^۳ This verse in *M* and *W* only. ^۴ *T* آن.

^۵ This verse as well as the following one in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *M* and *W* read in the first hemistich of this bait که گرتان بمرگم روان چاره جست *T* reads in the second hemistich که یکچرخه آبم دهم از نخست.

^۶ *M* and *W* ندادم یکی آب از ایشان (زان نه *W*) کسی.

^۷ This verse in *M*, *W*, and *T* only; the wording of the first hemistich is according to *M* and *W*; بن here = بنیاد) بن (بسیج و بنیاد) see above, note to v. ۱۵۶۴, and *Ganjnâma*, f. ۳۹^b, last two lines, where the following bait of the *Shâhnâma* is quoted:

مگر بومشان از بُته بر کنیم ببار و بمرگ آتش اندر زیم
T has here an unintelligible (?) از شبه. The wording of the second hemistich is according to *T*, which seems preferable to that of *M* and *W* که گشتم همی تشنه و گرسنه.

^۸ *M* and *W* have in the first hemistich رهید (as address to the brothers), and in the second hemistich که چونن بلاها نکستردند اند.

^۹ *M* and *W* که رحمی نمائی برن (the reading of *B* آرد is a mere mistake), and in the second hemistich بایی instead of آخر. *T* که آخر تو باید.

^{۱۰} *B*, *M*, and *W* بخواد. *M* and *W* read in the second hemistich که در دم بر آید (بباد *W*) همی جان من.

که از وی کند آبرو جُست و جو ^۱	نیارست رفتن دمی سوی او
کشد دست بر وی بگزران ^۲	گمان داشت کو نیز چون دیگران
شکسته کند یا فگارش کند	دهد خیره دشنام و خوارش ^۳ کند
برو آفرینها بگسترد نیز	سرانجام آهنگ وی کرد نیز
بمالید بر خاک صد بار ^۴ روی	۱620 ببوسید خاک زمین بیش اوی
زعقوب فَرخ برادر مرا	چنین گفت کای ویژه همسر مرا ^۵
ترا همگهر من زهر دو سرم	همان مادرت خواهر مادرم
سیه کرده بر من بلا و ستم	همی بینیم ^۶ تیره روز و دزم
سرشکم زغم ^۷ سرخ و رخساره زرد	گرفتار در دام تیمار و درد
بمن بر چنین کینه ور گشته پاک ^۸	۱625 از من نه برادر ببینم هلاک
بخوانند کُشتن مرا بی گناه	خردشان تباہ است و دلشان سیاه ^۹
بهانه بخورشید و مه کرده اند ^{۱۰}	چنین روز بر من سیه کرده اند
بدیشان درون نیست بیم خدای	سوی ^{۱۱} خون من شان درستست رای

^۱ So *B*. *M* and *W*:

که از وی کند آبرو آرزوی
 T: که از وی کند آب خواهش دمی
 کند دست داشت in the first, and دست گران in the second hemistich.

^۲ So *B* and *T*. *M* and *W* read بُرد instead of داشت in the first, and دست گران in the second hemistich.

^۳ خوارش in *T* seems a mere defective spelling for خوارش.

^۴ In *M* the phrases بر خاک and صد بار are transposed.

^۵ *M* and *W* read مرا همسر مرا.

^۶ So *M*, *W*, *A*, *E*, and *N*. *B* and *T* read ببینم همی. In the second hemistich *B*, *A*, *E*, and *N* read ما instead of من.

^۷ *T* برخ. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ This verse is wanting in *B*. In *A*, *E*, and *N* it appears after v. 1639. *E* substitutes here the following bait:

ازینان که هر يك برادر منند
 بلا بینم و هم بلا گستر اند

^۹ In *E* تباہ and سیاه are transposed.

^{۱۰} In *T* the second hemistich runs thus: بمن زندگانی تبه کرده اند.

^{۱۱} So in *M* and *W*. *T* پی; in the other copies this verse is wanting. The immediately following bait also in *M*, *W*, and *T* only, but in *T* further down, after v. 1637, and beginning ازیشان زمن الخ.

یهوذا چو آن ^۱ دید از جای جَست	گرفتش سبک دست و خنجر بدست
بپنچید و بستد ^۲ ازو خنجرش	بقوت گرفت آنچنان در برش
بیفشرد اندام او را چنان ^۳	که خُردش همخواست کرد استخوان
پس آنکه چنین گفت کای کم خرد ^۴	زدانا چنین کار کی در خورد
۱655 چه کردست این خُرد کودک بما	که خواهیم کردن سراز تن جدا ^۵
هر آنکس که او را بدبسان گُشد	بهر دو جهان خشم یزدان گُشد
مرا نیست با خشم یزدان شکیب	کجا پای دارم چو ^۶ آید نهیب
گراو نیستی جز یکی تیره مار	کس او را نکشتی چنین خوار خوار ^۷
بدین ^۸ بیهده کار وازون زشت	بر آئیم ما از خدا وز بهشت ^۹

^۱ *A*, *E*, and *N* چو این; *B*, *A*, and *N* read in the second hemistich سبکدست خنجر بدست.

^۲ shortened form of بستاد; the substitution of بستید in *W* and *N* is useless, as no verb ستیدن exists. *T* بگرفت (less appropriate, as both in the immediately preceding and the immediately following hemistich the same verb is used); in the second hemistich *M* and *W* read آنزمان instead of آنچنان, and *T* همچنان از برش.

^۳ *M* and *W* یکرمان او را چنان; in the second hemistich *E* has a silly استخوان for آسمان.

^۴ *M* and *W* بدو گفت ای بدخرد *T* پس آنکه بدو گفت ای بدخرد; in the second hemistich *B* reads زما اینچنین کار کی در خورد *M* and *W* have در خورد instead of بر خورد.

^۵ *M* and *W* کردش سراز تن *T*; کردن سراز وی جدا *W*.

^۶ چو دارم نهیب *M* and *W*; کجا یاد دارم الخ *B*; که *T*.

^۷ This good verse is found in *T* only. *M* and *W* have two clearly interpolated verses instead, the first of which (the second is quite unintelligible) runs thus:

نباشم بدینکار خرسند هیچ نخواهم بدینکار کردن بسیج

^۸ بدین کار وازون^{۱۶۵۵} *M* and *W*; بدین بیهده کار و این روز زشت *A* and *N*; برین *T*. on تیره زشت and its various spellings see above, p. ۵۳, note 8.

^۹ So *M* and *W* (but وبهشت for which the above reading has been substituted). بر آیم بحشر از خدا از بهشت *N*; بر آیم بحشر از خدا در بهشت *B*, *E*, and *T*. برانم خدا (بر آیم جدا read) از خدا از بهشت *A*.

شوی بیش یزدان تو هم شرمسار ^۲	گر از تشنگی من شوم جانسپار
روانش خلیل از غم و دل کفید	یهودا چو آن زاری و لابه دید ^۳
که دودش بر آمد سوې مغز سر	زبانہ زدش آتشی بر جگر ^۴
که گفتی بتن آتشش بر فروخت	دلش بر برادر بدانسان ^۵ بسوخت
که از درد یوسف روانش بختست	۱645 سبک سوی او بُرد با آب دست ^۶
چو شیر درم گشت و چون پیل مست	چو شمعون چنان ^۷ دید بر پای جَست
که داند که چون کرد بر وی عتاب ^۸	رَبود از یهودا سبک جام آب
بسی شور و پرخاش و بتیاره کرد ^۹	مرآن آبدانرا بصد پاره کرد
یکی خنجر آنگون بر کشید	بدان خشم و کین سوی یوسف دويد ^{۱۰}
روانرا زبندش رهائی دهد ^{۱۱}	۱650 که از تن سرش را جدائی دهد

^۱ که *T*. *A*, *E*, and *N* جو.

^۲ This hemistich has a different wording in almost every copy; the reading here adopted is that of *B*; somewhat similar is that of *E* زبندان داور همی شرم دار; *T* زبهر خدا یکدم آیم بیار; چگوئی جوابم بروز شمار; *M* and *W* مگر تان نگیرد بر آن کردگار (as ironical question).

^۳ *A*, *E*, and *N* بدید; *W* یهودا چو زاری و لابه دید; *W* reads روانش خلیل واز (وز) غم دل کفید.

^۴ *B* and *A* جگر در جگر. *N* آتش اندر جگر.

^۵ *E* بدینسان; in the second hemistich *T* and *A* read تو که, and *M* and *W* آتشش for آتشی.

^۶ So best in *B* and *T* (the latter has بر آب instead of یا آب). *M*, *W*, and *E* read سبک برد پس او سوی (پس سوی او *W* has a silly) آب دست; *A* and *N* سبکدست او برد با آب دست. In *M* and *W* there is added after this verse another bait, which is evidently spurious, and merely put in, as it seems, to introduce the آب جام mentioned afterwards in v. 1647:

سبک خواست یوسف ازو جام آب که داند که چون داشت یوسف شتاب

^۷ *T* چنین; instead of بر پای *B* reads از پای; *M* and *W* از جای; the second hemistich runs thus in *M* and *W*: چو شیر زبان یا که چون پیل مست.

^۸ *M* and *W* زدن بر یکی سنگ با خشم و تاب.

^۹ *M* and *W* بتیاره کرد; on پتیاره see note ۱ on p. ۸۷.

^{۱۰} *N* بدید. ^{۱۱} This verse is wanting in *M* and *W*.

کنون بر نیاید بدین گونه ^۱ کار	ن شاید رها کردن آزاده مار
سرش کوفت باید کنون ^۲ زیر سنگ	نباید درین کار کردن درنگ
که این بدنشان بدترین ^۳ دشمنست	هم از کودکی معجب و رَمَنست
۱675 هم اکنون سرشوم او سال و ماه	فراند ^۴ همی جز حدیث کلاه
گر اکنون زما راست گردد رها	شود تا بیس هفت سر ازدها ^۵
بما باز گردد کندهمان هلاک	یکایک فرو خوانندمان ^۶ بخاک
بجز گشتن اکنون ورا روی ^۷ نیست	که این خبره سر جز بلاجوی نیست
تو ای ساده دل مرد حاموش باش	مکن یاوه کاری و با هوش باش ^۸
۱680 بهودا چنین گفت کاین داوری ^۹	همی ره بردن سوې کاری
دلیم کی روا دارد از خویشتن	که ریزان شود خون همزاد من
یکی بیکنه کودکی ^{۱۰} خرد سال	که دندار دارد همادون بغال

^۱ *M* and *W* روی بدین.

^۲ *B* هممن; in the second hemistich *M* and *W* read جُشتن instead of کردن.

^۳ So *A*, *E*, and *N*: *T* بهترین; *B* مهترین; *W* دشمنی بُرغش است; *M* (without a rhyme) هم از کودکی معجب و سر دشمن مهرست and in the second hemistich مَحَبِل و مَکَار و دغا باز=رَمَن: رَمَن instead of انمن (by mistake); *T* has کشتن; see *Ganjnāma*, f. 85^b, last line, where the following bait of the *Shihnāma* is quoted:

کد آن ترک ندکمنش رَمَنست کد هم ندراد است و اهرمنست

^۴ So *M*, *W*, *A*, and *E*; the other copies have نداند.

^۵ This verse in *T* only.

^۶ خواندن, causative form of خوانیدن or خُفتن. The wording of the hemistich is according to *M*. *W* has a strange یکانیک فرو خوانده باشد بخاک; *T* نکانیک باحوال کد مان هلاک; in the other copies this verse is wanting.

^۷ *E* بوی (in the sense of رُمار=پویه, course). *M* and *W* read او را بجز گشتن اورا.

دکر روی بیست.

^۸ *M* and *W* همی با هوش داش.

^۹ *M* کاین داوری (؟ گئی داوری *W*) instead of داوری, with reference to the *داوری*, used by the same copies in the preceding verse, and in the second hemistich کای: on داوری see note to v. 1671 above. *E* has کای داوری, and in the second hemistich سوې کمران (!) سوې کمران *T* substitutes سوې کمران.

^{۱۰} So best in *M*; the other copies (کودک) *A* and *T* مکه.

بدینسان عدو برادر نیم	۱۶۶۰ نریم من این خون که ^۱ کافر نیم
روانتان نترسد همی از خدای ^۲	اگر مر شمارا بخونست رای
پس آنگه بیوسف توان راه جُست ^۳	همی خون من رخت باید نخست
رخ نه برادر شد از خشم زرد	یهودا چو آن ^۴ داستان یاد کرد
جدا هر یکی گفت کای یاوه گوی	بتندی برو بر ^۵ نهادند روی
چه باید بخود راه غم برگشاد	۱۶۶۵ چه باید ترا این سخن ^۶ کرد یاد
نخواهی شد امروز همداستان	نو با نه برادر بدین داستان
بخنجر شود بند جان تو سست ^۷	مگر دل همی خواهدت کز نخست
بنزدیک ما آبرویت مبر	مگو ^۸ این سخن را که گفתי دگر
بدادیم دلها بعصیان همه	بکاری که بستیم بیمان همه
ازین کار خواهی همی روی تافت	۱۶۷۰ تو اکنون همی باز خواهی شکافت ^۹
نبایستی آمد بپیمان نخست	دلت گر چنین داوری ^{۱۰} خواست جُست

^۱ *A* and *N*. In the second hemistich عدو (which is correctly spelt in *E*) appears in *B*, *T*, *M*, *W*, and *A* with the usual wrong ی for a simple Idāfah as عدوی. *N* reads with the real abstract noun (enmity) thus: بدینسان عدوی. برآور نیم.

^۲ In *M* and *W* the first two words are transposed, روانتان; *A* and *N* روانم بترسد همی از خدای.

^۳ *A*, *E*, and *N* جُست. ^۴ *M*, *W*, *A*, and *N* این.

^۵ *M*, *W*, and *E* درو در *N*; برو در *N* (an impossibility, see Rückert in Zeitschrift der D. M. G. viii. p. 257); in the second hemistich *M* and *W* read گفتش ای for گفت کای; on گفت کای in this sense, see above, p. ۱۳۲, note 7.

^۶ *E* سخن; *M* and *W* read چه باید بخود بر در غم; *M* and *W* read چه باید بخود بر در غم; *E* سخن; in the second hemistich *M* and *W* read چه باید بخود بر در غم; *E* سخن; on گشاد in the following verse, see above, p. ۱۰۷, note 5.

^۷ This verse is wanting in *W*.

^۸ *W* and *E* have distinctly نگو (ironically), and, as it seems, also مبر for مبر in a similar sense at the end of the second hemistich; *B* reads چو instead of که.

^۹ So *M*, *W*, and *T*; the other copies have شافت; in the second hemistich *M* and *W* read ازینکار تافت.

^{۱۰} *E* داوری here = جنک و خصومت, as explained in Ganj-nāma, f. 72^b; see the same use of this word in v. ۱۶۸۰ below. *A* and *E* داوری. *M* and *W* read in the second hemistich نبایست بستن تو بیمان نخست.

بنالید و بگریست بر خویشتن
چشمش دل خسته آمد برون^۱

چو چَه دید آن^۱ کودک پاکتن
۱695 گشاد از ره دیدگان^۲ سیل خون

^۱ *B* has a strange آن چو دیدنش.

^۲ *E* گشاد از دل و دیده. *W* has in the second hemistich زرخمش instead of زچشمش. In Jāmi's poem the altercation between Joseph and his brothers is sketched in a rather general way, without any reference to special individuals, as Reuben, Simeon, Judah, etc. In Nāẓim's version, on the other hand, Firdausi's treatment of this episode is somewhat more closely followed. After a general description of the hostile attitude of the brothers (India Off. 184, f. 66^a, l. 9 sq.):

بظاهر رشک باطن را نمودند	در بیداد بر یوسف گشودند
یکی ناخن که بر دل تیز گردد	بکی شد تبغ تا خونریز گردد
یکی آتش که موی را گدازد	یکی شد دود تا بر دیده تازد
یکی برقی بهشتی سوز گردید الخ	یکی طوفان کشتی سوز گردید

and Joseph's fruitless supplication (f. 66^a, last line sq., and f. 66^b, l. 7 sq.):

تضرع را لب نالش بیان داد	بآه گرم زاری را زبان داد
نمیدانم چه بُد کردم چه تقصیر	که از من زود گردیدند دلگیر
شما گل باغ دین را من گیاهم	ولی چون خرد سال و بیگناهم
نمی رنجم اگر رنجیده باشید	اگر از من خطائی دیده باشید
مرا خوش خوشتر مسرور دارید	سزد گر زحمت از من دور دارید
مرا عاجز شمارا بنجور کرد	گرم نیرنگ تان دور از بدر کرد
که باشد قدرتش بیش از بمبر	بترسید از خدای عجز پرور
اگر باشد بدی (? بدبن) سرحد نباشد الخ	برادر با برادر بُد نباشد

Judah's compassion for Joseph and his interference with Simeon's murderous attack upon the latter are sketched (f. 67^a, l. 3 ab infra sq.) exactly as in Firdausi and the older Arabic legends, which the author of the *Shāhnāma* took as his authorities (those in Ṭabarī, for instance, see Grünbaum, p. 24):

نکرد الا یهودا زان جماعت	کسی بر حال آن لب تشنه رحمت
بگیر این جام آب تشنگی سوز	بخواندش بیش و گفت ای حسرت افروز
که شمعون تند برقی شد زجا جَست	هنوز آن جام یوسف داشت در دست

که با ده برادر بازی درم	تو بنداری ای باب بک اخترم
ببین در بُن چه رسن بازیم	من ^۱ ای باب فرخ نه در بازیم
وگر جوئیم در بُن چاه جوی	دل و دست تا حشر ^۲ از من بشوی
بجلبت مرا بستدند ای پدر	۱۷۰۵ زدست تو اخوان من ^۳ سر بسر
که دارندم امروز همتای جان	بخوردند ^۴ سوگندهای گران
همی خورده سوگندها بشکنند ^۵	زتن جانم اکنون جدائی دهند
ازین بس بسوگند شان استوار ^۶	مدار ای پدر تا تو باشی مدار
بود باک ^۷ سوگندهاشان دروغ	که شان نیست در دل زرحمت فروغ
که با ^۸ دشمنان سوی دشت آمدم	۱۷۱۰ دریغا بسوگند غره شدم

rhyme. After this verse *M* and *W* insert two new baits, not found anywhere else, and merely expressing the same idea, as the two immediately following ones:

نه آگاهی ای مهربان باب من ازین محنت وزاری و تاب من
بامید بازی مرا جُست شور رسانید ازین بخت روزم بگور

^۱ *M* and *W* که (perhaps in the elliptical sense of 'but I say, I tell you'). In the second hemistich *M* reads ببین تو درین چه آخ; *N* ببین اندرین چه آخ; *M* and *W* که اندر بُن چاه سربازیم.

^۲ *M* and *W* محشر.

^۳ این گمراهان *M* and *W*.

^۴ *T* خوردند; *M* and *W* have the second hemistich in the following strange way: که دارند با من بهمتای جان.

^۵ This verse in *T*, *M*, and *W* only; *M* and *W* read in the first hemistich زجانم شکستن; *T* uses in the second hemistich شکستن as intransitive verb: زسوگند خورده همی بشکنند.

^۶ بسوگندها استوار *W*; اعتبار *T*.

^۷ شود باز *M* and *W*.

^۸ *T*, *M*, and *W* ابا; the following two verses are found in *M* and *W* only, but are essential as they form the connecting link between vv. ۱۷۱۰ and ۱۷۱۳ and appear also in Schlechta-Wssehrd's translation; if they were to be left out, v. ۱۷۱۳ would have to be dropped too, as has quite consistently been done in *T*, where all three verses are missing and Joseph's lament ends with v. ۱۷۱۰. Between vv. ۱۷۱۰ and ۱۷۱۱ there is another bait in *M* and *W*, clumsily worded and evidently spurious, viz.:

دریغا که هرگز نکرده گناه همی گشته (گشت) خواهم بزاری تماش

زاری کردن یوسف علیه السلام در عراق بدر
 چنین گفت پدرود² دانش ای بدر
 که کار من آمد ز گیتی بسر
 گسسته شد امیدم از روی تو
 بُردند با من از کوی نو³
 ز دبدار تو چشم من دوختند
 مرا آبت دوری آموختند
 مرا و ترا ای بدر هر دو سوخت⁴
 جهان آتش مرگ من بر فروخت
 بمرگ من اکنون ترا صبر باد
 جوانی و جانم شد از من⁵ بیاد
 جهان با تن من چه زنده خورد⁶
 ندانی که با من زمانه چه کرد

گرفت از مستی غفلت زدستش لبالب کرد چون گل بس شکستش
 بسود آن خشک لب را بر زمین در که تر سازد گلویش را بخنجر
 یهودا بار دیگر جوش بر داشت چنان کز مغز شمعون هوش بر داشت
 گرفتش دست و خنجر کرد بیرون بقهرش گفت کای شاگرد گردون الخ

The chief difference between Nāzīm and Firdausi is this, that in the poem of the former Judah does *not* suggest to his brothers to throw Joseph into a pit; they meet (as in Jāmi) the pit accidentally on the road (بچاهی راه شان افتاد ناگه), and simply avail themselves of this lucky chance to get rid of the boy without bloodshed.

¹ So in *B* and *N*. *T* زاری کردن او (the first part of this heading is an anticipation of the next chapter, see further below after v. 1713). In the other copies the text runs on without interruption.

² Or پدرود, as *A* and *N* distinctly have. see on the double spelling of this word p. 40, note 8. In the second hemistich the words are thus transposed in *M*, *W*, *A*, and *N*: بسر (آبد) آمد از گیتی.

³ In *M* and *W* the two hemistichs are transposed; the امیدم, adopted in the text, is taken from these two copies; the others read simply امید.

⁴ In *M* the second hemistichs of verses 1698 and 1699 are by mistake transposed. Instead of جهان in the beginning of v. 1699. *E* reads چنان.

⁵ *T* شد آخر. In *M* and *W* this hemistich runs thus: چه دانی که جانم شد از من: (as abbreviation of باد) at the end of the second hemistich.

⁶ *E* and *N* چه کرد جهان با تن من بهانه چه کرد; *T* چو instead of چه; *A* has the same wording as the adopted one, but instead of خورد again کرد, which gives no

عذاب الیمست و رنج دراز	کفن کردن از مردم مرده باز
مرا بی کفن در میفکن بگور	مکن ^۱ ای برادر خرد را مشور
بپیراهنی دار ارزانیم	۱۷۲۵ مگردان تو آئین و گردانیم ^۲
نزدید که عورت برهنه شود	تنِ کودکِ خُرد عورت بود
پدر را بدین ^۳ کار آرم دار	زبزدان و از روی من شرم دار
در افکند خواهی بتاریک چاه	که ^۴ فرزند او را چنین بی گناه
بجای کفن گیر پیراهنش	مگردان بخواری برهنه تنش ^۵
تو گفתי مگر داشت کین کهن	۱۷۳۰ ازو هیچ نشنید شمعون سخن ^۶
بدین هر دو دست و زبان برگشاد	طبا نچه زدش چند و دشنام داد
تَبُد مهربان جز یهودا کسی ^۷	جز او دیگران هم زدندش بسی
که ترسیده بُد سخت بر خویشتن	ولیکن همی دم نیارد ^۸ زدن
شد اندام یوسف سراسر بدید	سرانجام پیراهنش بر کشید
پدید آمد آن پیکر روشنش	۱۷۳۵ شنیدم که چون کند ^۹ پیراهنش
بپیوست تا ساق عرشِ خدای	یکی نور از اندام ^{۱۰} آن دلگشای
در آن ^{۱۱} خیره شد هم زمین و زمان	فروزان شد از نور هفت آسمان

^۱ *A* یکی ; instead of *B* خرد را reads تو خود را.

^۲ = but (if) thou *will* turn (change, pervert) the custom with regard to me.

In *T* the first hemistich runs thus : چو از عالمِ زندگی رانیم.

^۳ *B* ازین.

^۴ *T* چو^۴ ; instead of بتاریک چاه in the second hemistich *N* reads برهنه بچاه.

^۵ *E* تنم , and in the second hemistich پیراهنم.

^۶ *E* ازو هیچ شمعون نکردی سخن^۷ . ^۷ *M* and *W* کسی.

^۸ So corrected from the unmetrical نیارست in *M* and *W*, the only two copies that have this verse, which, however, is almost indispensable, as furnishing an explanation for Judah's non-interference in Simeon's doings in v. 1734. It is therefore admitted by Schlehta-Wssehrd into his translation too.

^۹ *A* and *N* شنیدم که چون گشت عریان تنش^۹ ; *B* چو بر کند^۹ ; in the second hemistich *E* reads بدیدند آن الخ.

^{۱۰} *B* یکی نور اندام.

^{۱۱} *M* and *W* هم زمان^{۱۱} ; instead of در آن^{۱۱} ; *T* درو.

تواند بتدبیر کردن صواب	کسی کنش در افتاد در خانه آب
خرد رای آن چاره چون گسترده	چو آبی ازین خانه موج آورد
ازیرا ^۱ چنین کار من بینواست	دریغا مرا دشمن از خانه خاست
بجاء انداختن حضرت یوسف علیه السلام ^۲	
همیکرد خون از دو دیده نثار	همیگفت ازینسان سخنهاى زار
بدان زاری و سوگواری همی	۱715 کشیدندش ایشان ^۳ بخواری همی
برو بر شود فتنه انگبخته ^۴	چو دزدی که خونی بود ریخته
کشیدندش او را بدان چاهسار	چنان مستمند و چنان خاکسار ^۵
نه جز ایزدش هیچ فریادرس	نه روی رهائی نه امید کس ^۶
برون آرد از نازدیده تنش	سبك جست ^۷ شمعون که پیراهنش
بغلطید بر خاک ره زار و خوار ^۸	۱720 غریبید یوسف دگر باره زار
بمن بخش و عریان مگردان تنم	چنین گفت زنهار بیراهنم
کفن گیر بر من تو این بیرهن	کسی کو بمیرد ^۹ کنندش کفن

^۱ So *M* and *W*, decidedly more suitable than the reading of *B*, *A*, and *N* ازیرا^۱ دریغا که کارم الخ *E* has; که کارم چنین بینواست.

^۲ This heading is found in *T* only, but less befittingly after the next verse.

^۳ *M* and *W* آنگه^۳; instead of همی at the end of both hemistichs, *A*, *E*, and *N* read همه.

^۴ *M* and *W* آویخته^۴.

^۵ *M* and *W* سوگوار (an unnecessary substitute, as چاهسار and خاکسار can very well form a proper rhyme, سار in the former word being 'like' and in the latter 'place'); in the second hemistich (which is taken from *M* and *W*) the other copies read (without a proper object) کشیدند نزدیک آن چاهسار.

^۶ *M* and *W* نه روی نه امید بودش بکس^۶. *M* and *W* have in the beginning of the second hemistich بجز instead of جز نه.

^۷ *M* and *W* رفت^۷, and in the second hemistich نازک تنش; instead of بر آرد کند رنج نازک تنش *B* reads کرد آرد.

^۸ *M* and *W* بغلطید در خاک چون کشته مار^۸; in the same two copies the following eleven verses (1721-1731) are entirely wanting.

^۹ So in *T* and *B*; the other copies بمُرده; instead of کنندش *B*, *E*, and *N* read فگندش *A* فگنده.

که بعقوب از آن کورو غمگین شود
 ۱۷۵۰ الهی مرا درد او هست بیش
 همۀ چیزها را چه مهنر چه خرد
 که جز تو خداوند پروردگار
 مرا گر برویل بسپرد باب
 که رویل بیخیم همی^۶ بر کند
 ۱۷۵۵ الهی اگر کرد یعقوب سهو
 من اکنون سپردم بتو خویشتن
 چه در آسمان و چه در قعر چاه
 همیگفت زبنسان و میرنخت^{۱۰} خون
 دگر باره بر لایه^{۱۱} بیکران
 بمشکن درون زار و مسکین شود^۱
 ازین زار و از حسرت مرگ خویش^۲
 خدا با همه بر تو باند سپرد^۳
 نه پروردگارست و نه گوشدار
 کنون گو همی بین^۴ بلا و عذاب
 کنون سرنگونم بجاء افگند
 سپردم^۷ برویل از بهر لہو
 الهی تو باشی^۵ نگهدار من
 توانی زید داشت مارا نگاه^۸
 زدو دیده بر چهر دینارگون
 زاندیش^۹ جان گشادش زبان

^۱ *E* has in both hemistichs بود ; in *T* the second hemistich begins برون و درون ; in *E* there is by mistake substituted for it the first hemistich of v. ۱۷۵۱.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *M* and *W* الهی بتو دوست بابد سپرد . In *B* this verse is placed after the following one.

^۴ *T* هان ; in *W* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* کنون بینم از وی بلا و عذاب ; *E* reads همی خور.

^۶ *M* and *W* همۀ خاکسارم بجاء افگند , and in the second hemistich زبن . After this verse *A* inserts a new heading : دعا و خواستگاری نمودن یوسف علیه السلام بجناب باری عزراسمه .

^۷ *M* and *W* have a distinct but unintelligible سپردش ; *M* reads besides از راه instead of از بهر .

^۸ *M* and *W* تو باشی الهی .

^۹ *M* and *W* تو دانی زیر داشت بنده بگاه ; in *E* this verse is wanting.

^{۱۰} *E* چهره زردگون ; in the second hemistich *B* and *T* read زردگون instead of چهر دینارگون .

^{۱۱} See on لایه , note 4. p. ۱۵۹. *A* reads بالایه instead of بر لایه . The wording of the second hemistich is according to *M* and *W* ; all the other copies have جان گدازش (گذاش or as distinctly in *B*, *A*, and *E* without a finite verb.

سرش را یکی سوی دادار کرد	بنالید یوسف از آن داغ و درد ^۱
نگارنده بر آسمان اختران ^۲	چنین گفت کای داور داوران
سخنهای گوینده را بشنوی ^۳	نگهدار هرچ آفریده توئی ۱۷۴۰
یکانه خدای توانا ^۴ توئی	چه گویم که دانا و بینا توئی
مگیرش بگفتار وزو در گذار	بر آن بندهٔ بیر بخشایش آر ^۵
خدایا بآتش مکن شوربخت	زیانش یکی سهو گفتست ^۶ سخت
که بازی کنم با رفیقان بسی	مرا چون همخواست کردن کسی ^۷
بدو پند و اندرزا بر شمرد	۱۷۴۵ بروبیل نامهری نام سپرد ^۸
مسوزان بمرگ من اوزا روان	خدایا خطا بر مگیرش بر آن ^۹
که کرد از سپردن زیانش ^{۱۰} خطا	خدایا تو در دل فگندی مرا
که خواهد مرا محنتی اوفتاد	دل من همانکه گواهی بداد

^۱ *E* and *A*^۷ در داغ و درد in the beginning of the second hemistich (found in all copies except *M* and *W*, where خود روی is substituted) is an example of the use of the personal instead of the reflexive pronoun, a use met with in the *Shāhnāma* too.

^۲ *M* and *W* نگارندهٔ اختر آسمان.

^۳ This verse in *M* and *W* only (in *W* the second hemistichs of this and the following bait are by mistake transposed).

^۴ *M* and *W* خدا و توانا^۴. ^۵ *M* and *W* بدان بیر بخشایش و رحمت آر.

^۶ *E* زکردست^۶. *E* has in the second hemistich بالمش instead of زیانش.

^۷ کسی = گسیل (وداع), comp. Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* x. p. ۱۶۸. *M* and *W* read گسیل with سبیل as rhyme-word in the second hemistich, but زیانش سبیل does not fit into the metre. In *B* and *E* the first hemistich is hopelessly corrupted.

^۸ This reading of *M* and *W* seems preferable to that of the other copies: بروبیل بی مهر نادان سپرد, since it furnishes a proper object to سپرد (in the other version *مرا* in the preceding verse would have to do duty for both sentences). In the second hemistich *E* has برو instead of بدو.

^۹ *T* خدا را مگیرش خطا بر زبان^۹; *M* and *W* بدان^۹. *A* and *N* substitute at the end of the second hemistich زمان for روان.

^{۱۰} *E* بروبیل (correctly to fit the metre روبیل) instead of زیانش. *M* and *W* که هست از سپردن زیانش خطا.

که یعقوب از آن کورو غمگین شود بمشکن درون زار و مسکین شود^۱
 الهی مرا درد او هست بیتش ازین زار و از حسرت مرگ خویش^۲
 همه چیزها را چه مهتر چه خُرد خدا را همه بر نو یابد سپرد^۳
 که جز تو خداوند پروردگار نه پروردگارست و نه گوشتدار
 مرا گر برویل بسپرد باب کنون گو همی بین^۴ بلا و عذاب
 که رویل بیخیم همی^۵ بر کند کنون سرنگونم بچاه افگند
 الهی اگر کرد یعقوب سهو سپردم^۶ برویل از بهر لهُو
 من اکنون سپردم بتو خویشمن الهی تو باشی^۷ نگهدار من
 چه در آسمان و چه در قعر چاه توانی زید داشت مارا نگاه^۸
 همیگفت زینسان و میرخت^۹ خون زدو دیده بر چهر دینارگون
 دگر باره بر لایه^{۱۰} بیکران زاندیش^{۱۱} جان گشادش زبان

^۱ *E* has in both hemistichs بود ; in *T* the second hemistich begins برون و درون ; in *E* there is by mistake substituted for it the first hemistich of v. ۱۷۵۱. زار الیخ

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *M* and *W* الهی بتو دوست باید سپرد. In *B* this verse is placed after the following one.

^۴ *T* هان ; in *W* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* کنون بینم از وی بلا و عذاب ; *E* reads همی خور.

^۶ *M* and *W* همه خاکسارم بچاه افگند. After this verse *A* inserts a new heading : دعا و خواستگاری نمودن یوسف علیه السلام بجناب باری عزّ اسمه.

^۷ *M* and *W* از راه سیردش ; *M* reads besides سیردش instead of بهر.

^۸ *M* and *W* تو باشی الهی.

^۹ *M* and *W* تو دانی زیر داشت بنده بگاه ; in *E* this verse is wanting.

^{۱۰} *E* چهره زردگون ; in the second hemistich *B* and *T* read زردگون instead of چهر دینارگون.

^{۱۱} See on لایه, note 4, p. ۱۵۹. *A* reads بالایه instead of لایه. The wording of the second hemistich is according to *M* and *W*; all the other copies have جان گدازش (گدازش) without a finite verb.

سرش را بکی سوی دادار کرد	بنالید یوسف از آن داغ و درد ^۱
نگارنده بر آسمان اختران ^۲	چنین گفت کای داور داوران
سخنهای گوینده را بشنوی ^۳	نگهدار هرچ آفریده توئی ۱۷۴۰
بگانه خدای توانا ^۴ توئی	چه گویم که دانا و بینا توئی
مگیرش بگفتار وزو در گذار	بر آن بنده ^۵ بیر بخشایش آر ^۶
خدایا بآنس مکن شوربخت	زبانش یکی سهو گفتست ^۷ سخت
که بازی کنم با رفیقان بسی	مرا چون همخواست کردن کسی ^۸
بدو بند و اندر زها بر شمرد	۱۷۴۵ برویل نامهربانم سپرد ^۹
مسوزان بمرگ من اورا روان	خدایا خطا بر مگیرش بر آن ^{۱۰}
که کرد از سپردن زبانش ^{۱۱} خطا	خدایا تو در دل فکندی مرا
که خواهد مرا محنتی اوفتاد	دل من همانکده گواهی بداد

^۱ *E* and *N* درد in the beginning of the second hemistich (found in all copies except *M* and *W*, where خود روی is substituted) is an example of the use of the personal instead of the reflexive pronoun, a use met with in the *Shāhnāma* too.

^۲ *M* and *W* نگارنده اختر آسمان.

^۳ This verse in *M* and *W* only (in *W* the second hemistichs of this and the following bait are by mistake transposed).

^۴ *M* and *W* خدا و توانا. ^۵ *M* and *W* بدن پیر بخشایش و رحمت آر.

^۶ *E* کردست; *N* has in the second hemistich بآنس instead of بآنش.

^۷ (وداع) گسیل = کسی, comp. Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* x. p. 168. *M* and *W* read گسیل with سبیل as rhyme-word in the second hemistich, but رقیقان سبیل does not fit into the metre. In *B* and *E* the first hemistich is hopelessly corrupted.

^۸ This reading of *M* and *W* seems preferable to that of the other copies: برویل سپرد, since it furnishes a proper object to سپرد (in the other version مرا in the preceding verse would have to do duty for both sentences). In the second hemistich *E* has برو instead of بدو.

^۹ *T* بدن; *M* and *W* خطا بر زبان. *A* and *N* substitute at the end of the second hemistich زمان for روان.

^{۱۰} *E* برویل (correctly to fit the metre برویل) instead of زبانش. *M* and *W* که هست از سپردن زبانش خطا.

یهودای فرزانه را دل بسوخت
وز آن خشم^۱ چون آتشی بر فروخت
چو شیر دزم جَست و چون بیل مست گرفتش سبک دست یوسف بدست^۲
بدان^۳ بیرهان گفت کاین نیست روی نباید زمین چنبن بُرد گوی
فگندن بچاه اندرش سرنگون از آن سختتر کش بریزید^۴ خون
۱۷۷۵ که چون سُرمد گردد سرو گردنش شود استخوان ریزه اندر تنش^۵
نبايد بدین ناخوشی گشتش درین چاه باید فرو هشتنش^۶
پس آنکه بیزدانش بگذاشتن که بزبان خودش جان ستاند زتن
شمارا بزه کم بود اندرین که گشته نباشید و نرا بکین
یکایک رسن خواستند آنزمان باشناب بستندش^۷ اندر میان
۱۷۸۰ بچاهش فرو هشت شمعون بخشم برون کرد آب محابا^۸ ز چشم
رسن را بکردند بروی^۹ دراز همی رفت در چاه ماه از فراز
دلش با یگانه^{۱۰} خدای جهان که داند همی آشکار و نهان
سپرد^{۱۱} تن و جان بفرمان او امیدش بلطف فراوان او
چو در نیمه چاه تازی رسید شنیدم که لاری رسن را برید

^۱ *M* and *W* درد. ^۲ *M* and *W* گرفته دل را بدست.

^۳ *E* بر آن. ^۴ So *T*, *M*, and *W*; the other copies بریزند.

^۵ *E* ریزها اندرش.

^۶ In *M* and *W* this bait runs thus (with reference to v. ۱۷۷۹ below):

رسن را یکی بست باید برش فرو هشت باید بچاه اندرش

^۷ *B* and *E* بستند; *M* and *W* have in the beginning اشتاب; in the first hemistich *A* and *W* read خواستن (an apocopated form of the 3rd plural preterite as usual in the dialects of Yazd, Gûrân, etc.).

^۸ *T* آب حیار; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ *T* در چه; in *A* this verse is wanting. Between vv. ۱۷۸۰ and ۱۷۸۱ *E* and *N* have a new heading, *E* در چاه حضرت یوسف را برادران کردن برادران حضرت یوسف را در چاه انداختن برادران یوسف را و بجمرتیل حکم حضرت عزت رسیدن *N*; in *M* and *W* there is inserted after v. ۱۷۸۱ the fifteenth verse of the *Kurân*: فَلَمَّا ذَهَبُوا لَيْحَ.

^{۱۰} *N* نگاه.

^{۱۱} *M* and *W* (which place v. ۱۷۸۳ before v. ۱۷۸۲) read سپردش, and in the second hemistich the same again instead of امیدش.

۱۷۶۵ چنین گفت کای مهتران زینهار	مگردید بر معصیت کامدار ^۱
جوانمردی و مهر عادت کنبد	بدین کودک خُرد رحمت کنید
زیزدان دارنده یاد آورید	خردمندی و مردمی گسترید
مکارید این تخم ناخوب را	ازین ^۲ غم مسوزید یعقوب را
شمارا چه افزونی آید از آن	که از من بسختی بر آید روان ^۳
۱۷۶۵ بجز رنجش خالق دادگر ^۴	بجز محنت و درد و داغ پدر
همیسوخت بروی دل سنگ ^۵ سخت	که بس ممتحن بود ویس تیره بخت
که داند که یوسف زغم چون ^۶ گریست	ستاره ز درد دلش خون ^۷ گریست
از آن نه برادر برو هیچکس	برحمت تَبُدشان همی ^۸ دسترس
مراورا چنان مانده از چاره باز ^۹	کشیدند نزد سر چه فراز
۱۷۷۰ فگندن همی خواستندش نگون	بدان ژرف چاه سیاه اندرون

هم بمعنی: On the Ganjnâma, f. ۱۲۳^b, makes the following remark: مراد دهنده باشد و هم بمعنی خداوند کام چه کام مرادست و گار کلمه ایست که هم معنی فاعلیت بخشد و هم معنی خداوندی چون آموزگار و سازگار و خدمتگار و ستمگار. و لکه يك امروز در جنگ یاری کنید - برین دشمنان کامگاری کنید.

که از من بزاری بر آید جان^۳ *T* بدین *M* and *W*.

^۴ *M*, *W*, and *E* دادگر آورد آنکه خشم آورد *A*, *E*, and *N* read in the second hemistich و داغ و درد پدر.

^۵ So in all copies except *M* and *W*, which read تنگ; سنگ here in the literal sense of وزن و گرانی, see Ganjnâma, f. ۱۰۲^b (on the figurative meaning of the same comp. note ۲, p. ۱۰۹). Instead of تیره بخت in the second hemistich, *M*, *W*, and *E* read شور بخت.

^۶ *M* همی چون; the reading of *W* همی خون, as well as that of *E* همی جان, lacks a proper rhyme.

^۷ *M*, *W*, and *E* ز دردش همی خون.

^۸ So best in *T*; the other copies substitute a second همی for برو.

^۹ So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* چاره ساز instead of باز. *M* and *W* سوې چاره باز; in the second hemistich *M* and *W* substitute سوې for مراورا چنان خوار و وا مانده باز.

۱۷۸۵ بدان ^۱ تا بنزخم اندر افتد بچاه	شود بیکرش خُرد وگردد تباہ
خدای جهان حی و جبار ^۲ و فرد	سوی جبرئیل امین وحی کرد
که آن بنده را اندر آن تیره چاه ^۳	ببرهیز و از آب دارش نگاه
بُن چاه همچون کن از روشنی	که آن ممتحن را بود ایمنی ^۴
باب اندرش جایگه ساز خشک ^۵	همه چاه را کن پر از بوی مشک
۱۷۹۰ بگستریکی فرش حور ^۶ از بهشت	ملون چو بستان دراردی بهشت ^۷
برو ^۸ حله و میوه و مزده بر	بگویش که رنج تو آمد بسر
سه روزت فزون نیست اینجا درنگ	دگر دل نداری ز اندیشه تنگ
کزین ژرف ^{۱۰} چاهت رهائی دهیم	وز آن بس ترا بادشائی دهیم

^۱ *E* بر آن; *T* reads آید instead of افتد; the second hemistich runs thus in *M* and *W*: شود گردش خرد و بیکر تباہ.

^۲ *T* دادار; *M* and *W* جهاندار جبار.

^۳ So in *M* and *W*; the other copies read قعر for تیره, and این بنده (which, however, does not agree with آن ممتحن in the following verse) for آن بنده. *T* also substitutes اندرین for اندر آن. *A* reads in the second hemistich ببرهیز و از آب و دارش نگاه.

^۴ *M* and *W*:

بُن چه چنان کن که از ایمنی مر آن ممتحن را بود روشنی

E substitutes بر for بُن; *T* زبنسان for همچون (here=اینچنین), and *A* and *N* که آن کز آن.

^۵ *M* and *W* خشک جای او ساز خشک; in the second hemistich *T*, *M*, and *W* read پر کن instead of پر کن.

^۶ So *B*, *A*, *E*, and *N*; *T* has خوب; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۷ *T* بستان اردی بهشت.

^۸ *T*, *M*, and *W* بدو; *M* and *W* میوه و مزده; in the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* substitute the weaker آید for آمد.

^۹ *M* and *W* مگر; *E* اگر.

^{۱۰} *M* and *W* تنگ; instead of وز آن بس *T* has وزین بس. The plural form دهیم (which agrees with کنیمت and رسانیمت in vv. ۱۷۹۸ and ۱۷۹۹) is only found in *N*; all the other copies have دهم in both hemistichs.

چه خلقی که دارد دلم بر تو مهر	بپرسید و گفت ای همایون بچهر
بیبغام نزدان زبان برگشاد	1815 ورا جبرئیل آشنائی بداد
که بیغمبرانرا شوم دلگشای ^۱	منم گفت روح الامین از خدای
ازو یوسف رنج دیده شنود	بداد آن رسالت که آورده بود
دل و جان او شد تصرّع نمای	بسجده در افتاد پیش خدای
شده مرسپاس ^۲ ورا حق شناس	زبان برگشادش بشکروسپاس
همخواند برگردگار آفرین	1820 بچندان که دم داشت ^۳ آن ببش بین
عطای ترا نیست وصف و کران ^۴	همی گفت ای داور داوران
بر آورد سر یوسف با وفا ^۵	چو بُد ^۶ کرده بسیار شکر و ثنا
که مرتار و بود ورا کس نرشت	بتن در یکی حله دید از بهشت
برش مبه و آب شایسته دید	بزورش یکی ^۷ فرش بایسته دید
بفرمان دارای چرخ وزمین ^۸	1825 نشستند برش جبرئیل امین
بهنگام سختی و آسیب جان	هر آنکو بود با خدای جهان
یکی دل برین داستان برگمار	بدینگونه باشدش ^{۱۰} فرجام کار

همه چهره او شگفتش نمود: In *M* and *W* the second hemistich runs thus: (apparently referring to Joseph's face, whereas the adopted reading seems to refer to Gabriel in accordance with the following verse).

^۱ با. *T*.

^۲ *M* and *W* رهنمای; in *B* vv. 1809-1816 have been arranged in a very peculiar way, viz. 1809, 1816, 1815, 1810-1814.

^۳ See, on سپاس, notes to vv. 522 and 1343.

^۴ *M* and *W* دانست instead of داشت دم, and in the second hemistich همی کرد instead of همی خواند (*B* خواند).

^۵ This verse in *T*, *M*, and *W* only.

^۶ *M* and *W* شد; *B* and *E* چو بُر کرده.

^۷ *N* شکر و سپاس; *M* and *W* حق شناس; با نوا^۸ in the first hemistich, a repetition of the rhyme in v. 1819.

^۸ So *T*. *M* and *W* بزبر اندرش; the other copies همه.

^۹ *A* and *N* برین چرخ.

^{۱۰} So best with the pronoun, referring back to هر آنکو, in *T*. *M*, *W*, *A*, and *N*.

رسیدن جبرئیل و محافظت نمودن یوسف را^۱

۱۸۰۵ بچندان که لاوی رسن را برید	سروش از مَهِیَمِین سوئ ^۲ چَه رسید
در آغوش بگرفت وبرا چنان	که ایمن شد از بیم جاهش روان ^۳
فرو ^۴ چاه بردش تن و جان دُرست	امیدش قوی گشته و درد سُست ^۵
بزد بَر بفرمان جان آفرین	گشاده شد آن چاه روشن زمین ^۶
بچاه اندرون سنگی آمد بدید	کز آن پاکتر سنگ مردم ندید
۱۸۱۰ بر آن ^۷ سنگ پاکیزه بنشاختش	بهرسید بسیار و بنواختش
جو بر سنگ بنشاندش ^۸ نرم نرم	نگه کرد یوسف بفرهنگ و شرم
بکی سوی روح الامین بنگرید	ندانست کو از کجا شد پدید
ندانست وبرا که نادیده بود	همی چهر وبرا شگفتش نمود ^۹

^۱ So in *B*. *N* آمدن جبرئیل در چاه *T*; نگهداشتن یوسف را در چاه *A*; ننگه داشتن جبرئیل یوسف را در چاه *E*; نزد یوسف و مژده دادن او را بر پیغمبری در بیان رسن بردن لاوی در میان چاه *E*; و رسیدن جبرئیل و گرفتن در آغوش یوسف را. In *A* is a mere interval after v. ۱۸۰۳ (v. ۱۸۰۴ begins there, just as in *N*, the new chapter; in *M* and *W* the text runs on without interruption).

^۲ So *M* and *W*; *T* and *B* have the same, but سوئ چَه instead of سوئ چَه (another modern use of the noun سوئ as preposition in the sense of سوی and بر, see p. ۱۷۹, note ۱۱). *A* and *N* read in the second hemistich رسید بر سر چَه رسید (از زمین!) در سر چَه رسید.

^۳ *B* بیم جانش در آن.

^۴ So *M* and *W*; *T* has again سوئ; the other copies بر.

^۵ *M* and *W* (without a proper rhyme) گشت تن تندرست.

^۶ So *B*, *M*, *W*, and *E*. *A* and *N* گشاده شد از چاه روشن زمین; *T* seems to read زین or زمین instead of زمین (which is here=ground or floor, as frequently in the *Shāhnāma*).

^۷ *M*, *W*, and *T* بدان; *T* has پاکیزد تن ساختش for پاکیزد بنشاختش, and in the second hemistich (as *M* too) بنواختش.

^۸ *A* and *N* as in the preceding verse بنشاختش (see on these different forms the notes to vv. ۵۹۱ and ۵۲۷ above); *B* بدان بس; *M* and *W* بدان سنگ; بنشاندش.

^۹ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *T* (which transposes the two hemistichs) reads شگفتی.

سپردش تن و جان بحکم اله	بچاه اندرون بوسف نیکخواه ^۱
بگسترد فرش و پسندید جای ^۲	برو چاه روشن شد و دلگشای
دری برگشاده برو از بهشت	درو مبه و آب عنبر ^۳ سرشت
که دیده ازو بانواتر عدیل ^۴	عدیلش بچاه اندرون جبرئیل
زبان و دل و چشم بینا ^۵ و گوش	۱۸۴۰ اگر با خدایت بود رای و هوش
نگاهت بدارد باحسان خویش	بدانحایگه کت رسد کام ^۶ پیش
چو ایمن شد از کید دبو نگون ^۷	شتیدم که یوسف بچاه اندرون
رها کردش ^۸ از کید بدخواه جان	خدایش رهانید از آن بیرهان
رخس باز چون مهر رخشنده تافت ^۹	زجان آفرین حله و مزده یافت
جهان آفرین حسن و زبش ^{۱۱} فزود	۱۸۴۵ دو صد بار از آن خوبتر شد که بود ^{۱۰}
ستاره زحسن رخس ماه گشت	رخس فر و اورنگ ^{۱۲} را شاه گشت
بجوش آمدی جان و دل در تنش	اگر حور دیدی رخ روشنش

^۱ *M* and *W* بیگناه; in *A* and *N* this verse is wanting.

^۲ *B*, *M*, and *W* جای instead of رای.

^۳ So all copies except *T*, which reads و آب و عنبر; instead of برو in the second hemistich (referring to Joseph) *B* reads درو (in the pit).

^۴ *T* دلیل. An equally good reading of the second hemistich is that of *M* and *W*: کرا بود ازو بانواتر عدیل.

^۵ Verses ۱۸۴۰ and ۱۸۴۱ in *M*, *W*, and *T* only; the wording in both is according to *M* and *W*; *T* substitutes و دانش و چشم for بینا.

^۶ *T* کار, and in the second hemistich بر آرد بگامت.

^۷ (وارون) or وازون and شوم here = نگون.

^۸ So *T*. *B* رها کرد *M* and *W* رها گشته *A* and *E* رها گشتش (رها as noun).

^۹ So *M* and *W*; the other copies مه بتافت.

^{۱۰} So in *M* and *W*, preferable to the reading of the other copies: دو صد بار از آن, as there is nothing added to which آن could refer.

^{۱۱} *M* and *W* ورا حسن; *T* حسن رویش.

^{۱۲} See, on اورنگ, note ۱۰, p. ۵۰; only *B* reads فر اورنگ then in the usual sense of 'throne'.

براهیم کو بُد خلیلِ خدای	شنیدی در آن قصهٔ دلگشای ^۱
که نمرود کان آتشی ساختش	در آنکه که بر ^۲ آتش انداختش
۱۸۳۰ براهیم را اندر آن ^۳ جایگاه	باخلاص دل بسته شد با اله
برو لاجرم باک یزدان ^۴ فرد	مر آن آتش گرم را سرد کرد
زدونخ بکی بوستان آفرید	وز آن نرگس ولاله آمد پدید ^۵
سماعیل را چون براهیم باز ^۶	بدان جای قربان کشیدش فراز
دلش با خدای جهان راست ^۷ بود	ببین تا خدایش چه نعمت نمود
۱۸۳۵ مراورافدا کرد گمش عظیم ^۸	چنین است کار خدای رحیم

read باشد سر انجام *B* ; باشد چو فرجام *B*. In *E* vv. ۱۸۲۶ and ۱۸۲۷ are wanting; *M* and *W* have in the second hemistich بدین for برین.

^۱ This verse, which seems to be indispensable in order to explain more distinctly the meaning of the pronouns in ساختش and انداختش in the following verse, is found in *M* and *W* only.

^۲ *M* and *W* زی *B*; در آنکه بر آن *T*; ورا آنکه (! آنکه) در *T*. *M* and *W* have besides in the first hemistich دشمنی instead of آتشی and as rhyme-words ساختند and انداختند. *A* has an entirely different reading in the second hemistich (anticipating the description of the garden, given in v. ۱۸۳۲), viz. خداوند باغی. بسرداشتش.

^۳ *M* and *W* اندرین.

^۴ *M* and *W* خالی خلق *E*; خالی خلق *E* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* دمید ولاله زاران.

^۶ *M* and *W*:

دگر آن سماعیل گردن فراز بدان جای قربان کشیدند باز

Instead of جای بدان *A* reads بدامان.

^۷ *T* یار. *E* has at the end of the second hemistich فزود instead of نمود.

^۸ So in *B*, *E*, *N*, and (with the exception of خدا داد instead of خدا کرد) in *M* too; *T*, *W*, and *A* substitute (no doubt by mistake) گیش instead of گیش, the first also with خدا داد, the last with خدا کرد before it. Instead of رحیم at the end of the second hemistich *A* and *N* read کرم.

چنان بُد که یوسف^۱ که همتا نداشت همی سرسوی آسمان بر فراشت
هر آنکش عنایت بود^۲ از خدای همه کام بایستش آید بجای،

^۱ So *T*; the other copies (چنین *A* and *N*) بود یوسف.

^۲ *A* and *N* رسد; the second hemistich is according to *M* and *W* (the latter of which reads آمد for آید); *N* بجای آید; *T* and *B* have a peculiar reading, the former همه کام خواهش (!) آمد بجای، the latter همه اگر کام طلبد رساند خدای: *E* (without a rhyme). کام خواهشش (!) آید بجای. The contents of this chapter are much condensed in Jāmī's epopee, which lacks altogether that deep human interest which is aroused by the passionate entreaties of Joseph and the cruel treatment he suffers from his brothers in Firdausī's mathnawī. There Joseph, when stripped of his shirt and hurled down into the pit, is not caught, as here, in Gabriel's arms, but alights by chance on a stone or rock that projects from the water (the same precious stone which, in our poem, appears after Gabriel's arrival) and illumines the dark abyss by the moonlike brightness of his face (see here v. 1844 sq.). He is further protected by the possession of an amulet (تعویذ), which contains the shirt sent to Abraham to guard him against Nīmrūd's fire and to change it into a rose-garden (comp. the reminiscence of Abraham's adventure in vv. 1828-1832 in our poem); with this shirt Gabriel, at his arrival, covers Joseph's nakedness and then comforts him with glad tidings. Nāẓim in his mathnawī tries, as usual, to imitate his great model more closely. When Joseph is stripped of his garment, the beauty of his face makes of earth and sky one meadow of light (India Off. 184, f. 68^b, l. 5):

تن یوسف چو شد از پیرهن عور زمین تا آسمان شد یک چمن نور
(comp. vv. 1736 and 1737 in our poem). After he is half-way down the pit, the rope is cut (as in Firdausī); Joseph then addresses a fervent prayer to the Lord, who thereupon sends Gabriel to his rescue (ib. f. 68^b, l. 3 ab infra sq.; collated with Brit. Mus. Or. 25,819, f. 89^b, l. 4 sq.; and Elliott 363, f. 79^a sq.):

جوازِ چِه نیمهٔ (نیمهٔ ره Br.Mus.) طی کرد یوسف	بریدند آن رسن از بی تأسّف
دلش بگسست از خلق و مراعات	بخلاقی جهان کرد این مناجات
که ای سیراب ساز دل سرایان	برحمت پرور لازم غذایان
بکشت یاس تخم آرزو کار	بخاک مرده آب زندگی بار
بتیر بیخطا یعنی قضایت	براه راستی یعنی رضایت
بآن شدّت که آگاه از فرح نیست	ببیماری که درمانش جرح نیست

تَبْدُ چهر روی چهر آدمی نباشد چنین آدمی بر زمی^۱
 شنیدم که یوسف در آن زرف چاه^۲ همیکرد در آب روشن نگاه
 ۱850 بآب اندرون^۳ خویش دید زخورشید دیدار خود بیش دید
 شگفت آمدش حسن دیدار^۴ خویش که حسن رخس بُد زاندازه بیش
 بدل گفت با این کمال و جمال^۵ که کردست ارزانیم ذو الجلال
 همانا اگر بنده بودی تنم بدین زیب و خوشی که اکنون منم
 یقین آشکارا همی دیدمی که همسنگ خود زربد ارزیدمی
 ۱855 برو این سخن از زبان^۶ سهو بود ولیکن قضا راه همچون نمود
 بیازرد زو کردگار جهان بدل قیمت خویش کردش نهان^۸
 که بود اندر آن قیمتش کبر و ناز ببین تا چه کرد ایزد بی نیاز
 بگویم چو هنگام گفتن بود دل هوشمندت زمن بشنود
 بدانسان^۹ که یوسف بد از نیکوئی بدان خوش لقائی و ان خوشخوئی
 ۱860 بدان حسن و آن هوش و فرهنگ و رای^{۱۰} ندانست کس قیمتش جز خدای

^۱ This verse is found in *T*, *M*, and *W* only. *M* and *W* read in the first hemistich بچهر آدمی.

^۲ So *B*; the other copies که اندر بُن زرف چاه; instead of در in the second hemistich *T* has بر.

^۳ بآب اندر آن *W*.

^۴ So *E*; all the other copies have the less befitting reading دیدار حسن.

^۵ Or کمال و جمال as *T*, *M*, *W*, and *E* read.

^۶ *M*, *W*, *A*, and *N* گر نا که.

^۷ So best in *T*; the other copies, except *E*, read در زمان *E*. همچنان. Instead of زمینسان (see the same double reading in v. 1788 above). In *M* and *W* the second hemistich runs thus: ولیکن قضا را چنانش نمود.

^۸ So in *B*, *A*, *N*, *E* (where کرده appears instead of کردش), and *T* (where بدان is substituted for بدل). *M* and *W* have the equally good reading بدان قیمت خویش کردن چنان.

^۹ *E* بدینسان; *M* and *W* بدانگه.

^{۱۰} So *T*; the other copies read بدان حسن و آن فرهنگ و رای.

همه خاک بر سر همه جامه چاک
 همه بُرد^۱ فرزندا انتظار
 همه دست بر چشم و سر میزدند
 دلش را هم اندر زمان گفت دبو
 همانا که شد جان پاکش بباد
 قضای سپهری چه محنت نمود
 چرا او نه اندر میان شماست
 چه آورد حکم خدایش پیش
 همه پرده صبر بر من^۵ درید
 بگفتند کای باب فرهنگباب
 کز و گشت برداخته این سرای
 بما بر نهان شد کم و بیش اوی
 که از ما کدامین بود^۷ پیشرو
 هُش و دانش از دل برداختیم^۸
 زآفت کجا آگهی داشتیم

چو آمد شبانگه برفتند باک
 بدر بر سر راه بُد سوگوار
 شبانگه چو ایشان^۲ فراز آمدند
 ۱۸۷۰ چو یعقوب دید آن خروش و غریو
 که یوسف بدام بلا افتاد
 سبک باز برسید و گفت^۳ چه بود
 امید دل و کام^۴ جانم کجاست
 بنیمن همی راحت جان خویش
 ۱۸۷۵ بگوئید کز بیم جانم خلیل
 سراسر غریوان و دیده پر آب^۶
 بیوسف ترا مژده باد از خدای
 برفتیم یکساعت از پیش اوی
 بیستیم باهم سراسر گرو
 ۱۸۸۰ بدینسان همی یکزمان ناختم
 ورا نزد بنگاه بگذاشتیم

^۱ کرد *M* and *W*.

^۲ *B* and *T* بدانسان. In *M* and *W* the last words of the second hemistich run thus: و بر سر زدند.

^۳ *M* and *W* گفتش (the pronoun اش to be connected with بود چه and referring to Joseph). Instead of سپهری *A* and *N* have سپهرش, with the same reference to Joseph. *A* reads خجلت instead of محنت.

^۴ *E* امید دل و *M* and *W* امید دل و جان پاکم کجاست *T*; امید دلم کام *E* جان من کو کجاست.

^۵ So in *M*, *W*, and *A*; the other copies substitute بر تن. *M* and *W* read همه for همی.

^۶ *M* and *W* بگفتند کای کار فرمای باب و با دیده آب, and in the second hemistich.

^۷ *M* and *W* شود.

^۸ This verse (which is also found in Schlechta-Wssehrd's translation) appears here in *M* and *W* only. *W* reads باختم for ناختم and همه دانش for هُش و دانش.

رفتن برادران نزد یعقوب وزاری کردن جهت یوسف^۱
 کنون گوش بر^۲ حال یعقوب دار
 زمانی بدو هوش و دل برگمار
 چو^۳ اولاد یعقوب دانش پناه
 فگندند آن بیگنرا بچاه
 کشیدند بزغاله را فراز
 ۱۸۶۵ بنزد رمه زود گشتند باز
 بخون در سرشتند و کردند تر^۴
 بگشتند و آن پیرهن سرسَر

بابری کفتاب حسن بارد
 بدمقانی که تخم عشق کارد
 بمرغ دل که آتش خانه اوست
 سمندر در سمندر دانه اوست
 بنوری کفتابش در غمام است
 بشمشیری که دستش در نیام است
 بمظلومی که چون دم بر فروزد
 بآهی چرخ هیجارا (تا ماهی Elliott) بسوزد
 بدرد بی پدر طفلی که در بر
 نمیکرد کسش جز داغ مادر -
 کزین سیلاب آفت موج خونخوار
 کف خاک مرا سالم نگهدار
 دعایش را اجابت افسر آمد
 در آن چاه آفتابش بر سر آمد
 بجبریل این ندا آمد در آن دم
 زمستوری که باشد کاسف (کاشف others) غم
 که در یاب این کرامی بنده ام را
 سزای رحمت پابنده ام را
 بگیری دست کز پا افتد اندوه
 بده رویش که بر دیده است مکروه
 بگو کز ما چو دولت خواه گشتی
 بده فرمان که صاحب جاه گشتی الخ

Gabriel takes Joseph up in his arms and bears him company for three days; the same precious stone, as in Firdausî and Jâmî, serves Joseph as a seat. Of the vanity of the latter, in admiring his own beauty, which, in Firdausî, accounts for the subsequent troubles, there is no mention made in Jâmî or Nâzim.

^۱ So in *B*. *M* and *W* 'باز گشتن فرزندان یعقوب پیش یعقوب علیه السلام'; زاری کردن اسباط پیش بدر^۲; خون آلوده کردن اسباط پیرهن را و بردن نزد یعقوب *T*. In *A* and *E* the text runs on without interruption. جهت یوسف علیه السلام

^۲ *M*, *W*, and *E* 'زی'; *B* 'زاری'; کنون گوش کن حال یعقوب زار^۳; زمانی دل و هوش بر وی گمار *E*; زمانی دل و هوش دل برگمار *T* reads in the second hemistich. *N* has also برو instead of بدو.

^۳ که *M* and *W*.

^۴ After this bait there is inserted in *M* and *W* the sixteenth verse of the Kūrân: وَجَاءُوا النِّحْ; the next two verses, ۱۸۶۷ and ۱۸۶۸, are wanting in *E*.

۱۸۹۰ بروی اندر افتاد آن مرد^۱ بپیر
بدان بیهشی بود یکپاس روز
سر انجام چون شد دلش هوشبار
در آمد بفریاد و بانگ و غریو
فتادش بدل در بدانسان غرنگ
۱۸۹۵ چنین گفت کای بیوفا بیرهن
چو از بیش چشم نه تنها شدی
گسسته دم و چهره همچون زریر
بمیغ اندرش اختر دلفروز
بنالید بیغمپر کردگار
بدانسان که بر وی بخشود^۲ دبو
که از درد او خون چکانید سنگ^۳
نه تنها^۴ برون رفتی از پش من
ای^۵ او بتنها چرا آمدی

reads *ازو*, *M* and *W* *زین*, instead of *درو*. On *توان* as noun, see note 6 on p. ۶۶;
M and *W* add after this another, rather feeble, verse:

بچندانکه مردی دو فرسنگ راه
ببوید همی بود زار و تباہ

^۱ *M* and *W* *زیر*; يعقوب *in* the second hemistich is thus explained in *Ganjnâma*, f. 88^a: گیاهی باشد که جامها را بدان رنگ زرد کنند و آنرا اسپرگ نیز خوانند: and the following hemistich from the *Shâhnâma* is quoted: دلش بود بیجان و رخ چون زریر. *E* reads حریر (silk) instead of زریر.

^۲ So *T*. *N* بخشید; *B* and *E* بخشود; نه *in M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So *M* and *W*. *B*:

فتادش بدانسان غریو و غرنگ
که از درد او خون چکاند بسنگ

In the other copies this verse is wanting.

^۴ Only *M* and *W* have an unsuitable بتنها.

^۵ بی=ابی (*Pârsî*: *awé*); the *Ganjnâma*, f. ۱۶^b, lin. penult. sq., calls the initial *l* an (الف) وصلی آنست که بر اول لغاتی که بی الف موضوع است: الف وصلی در آورند و در معنی آن اختلافی راه نیابد مثل با و بی و بیداد که چون الف بر آن افزایند آبا و آبی و آبیداد شود و همان معنی افاده نماید. As illustration for the following two baits of the *Shâhnâma* are quoted:

چنین داد پاسخ که شاه سترگ
ابی زینهای نباشد بزرگ
and
بهشتم نشست از بزرگ شاه
ابی یاره و گرز و زرین کلاه

This ای *ابی* is evidently hidden under the corrupted reading of *B* and *E* *ای* *الی* and *الی*; *T* has a wrong آبا. *A* and *N* substitute *شدی* و. In *M* and *W* this and the following verse are wanting.

یکی گرگ ناگاه اورا ببرد تنش خورد و جانش بیزدان سپرد^۱
 نداری تو مان صادق ای دادجوی^۲ اگرچند هستیم ما راستگوی
 چنین بُد که کردیم گفتار یاد خدایت چنین مزد بیمار دهاد^۳
 یکی سوی پیراهنش کن نگاه بدان تا بدانی^۴ نشان تباه
 بس آورد لاوی برش^۵ بیرهن نهادش بنزدیک آن پاکتن
 بیالوده^۶ یکسر بخون دروغ دروغی که میداد چون مه فروغ
 زاری کردن حضرت یعقوب علیه السلام و مخاطب نمودن پیراهن خونین را
 جو یعقوب زانسان^۷ تباهی شنید بخون اندر آغشته آن جامه دید
 توگفتی زتن برر میدش^۸ روان نماندش درو هیچ زور و توان

^۱ This verse differs in wording in most of the copies. The reading adopted here as the simplest is that of *A*. *T* has the same, except *ویرا* *ربود* at the end of the first and *نمود* at the end of the second hemistich. *B*, *M*, *W*, and *E* combine the two alternative verbs *ربودن* and *بردن* in the same hemistich: یکی گرگ بر بود. یکی گرگ نَر بود ویرا بُرد. *N* reads *ویرا بُرد* (ویرا و برد *M*).

^۲ This verse in *T*, *M*, and *W* only; the wording of the first hemistich is according to *T*; the other two copies have *صادق دادجوی* (both adjectives referring to the brothers).

^۳ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only. *B* reads:

چنین بُد که کردیم پیش تو یاد خدایت بدین کار صبرت دهاد

^۴ *M* and *W* *ببینی*. *T* *نندانی* تباه.

^۵ *A* and *N* *برو*, and in the second hemistich *نهاد*.

^۶ A good example of *ب* before a past participle. In the second hemistich *M* and *W* have again *یکسر* instead of *مه*. In *B* the order of vv. ۱۸۸۳-۱۸۸۷ is: ۱۸۸۳, ۱۸۸۵, ۱۸۸۷, ۱۸۸۴, ۱۸۸۶.

^۷ So best in *T*. *B* *آوردن پیراهن خون آلوده نزد یعقوب*; *N* *آوردن پیراهن خون آلوده پیش پدر*. In *M* and *W* no interval, nor in *A*; in *E* an interval after v. ۱۸۹۲.

^۸ *B* and *N* *زینسان*; *A* and *E* *پیامی*. *M* and *W* *تباهی*.

^۹ So *T*, *A*, and *N*; *E* *بر میدش*; *M* and *W* *بر پردش*; *B* (where this verse is placed after v. ۱۸۹۱) *توگفتی زتن رفت یکبار جان*. In the second hemistich *B*

چه ارزد کنون زندگانی مرا
 چنین روز گر مرگ پیش آمدی^۲
 بیوسف مرا جان و دل بُد بکار
 کنون چونکه شد یوسف من زمن
 ۱۹۱۵ گراز خشم یزدان نترسیدمی
 چو دوزخ یکی آتش افروختمی
 دریغا دریغا دل و جان من^۳
 دریغا نکوروی فرزند من
 دریغا چنان^۴ زاده سرو جوان
 ۱۹۲۰ دریغا شگفته گل اندر بهار^۵
 دریغ^۶ آن فروزنده خورشید و ماه
 دریغ آن گرانمایه دُر یتیم
 دریغ آن کرامی و فَرخ پسر
 که شد گشته جان و جوانی^۱ مرا
 مرا راحت روح بیش آمدی
 بدان شادمان و بدان کامگار
 نه جان باد هرگز مرا و نه تن^۳
 وگر نه ره عافیت دیدمی^۴
 درو جَسْتَمی تا فرو سوختمی^۵
 که بی او سیه گشت سامان من
 که بگسست بی او همه بند من
 دریغا که بر کندش از بوستان
 بباد خزان اوفتاده زبار
 که پوشیده شد زیر میغ سیاه
 که همتا نبودش جدید^{۱۰} و قدیم
 که بر مرگ وی سوخته شد پدر^{۱۱}

^۱ جهان جوانی. ^۲ N اگر روز پیش آمدی.

^۳ This verse in M and W only.

^۴ So M and W. T وگر نه نه فرجام را دیدمی. In A, E, and N this verse is wanting.

^۵ So B. T سوختم and افروختم; in the other copies this verse is wanting.

^۶ M and W دریغا نکوروی جانان من. In T vv. ۱۹۱۷ and ۱۹۱۸ are transposed.

^۷ M, W, and T چنان. B has the weaker reading نو جوان. In the second hemistich M, W, and E substitute روان for جوان, and T زاده for راد; in the second hemistich M and W read که باد آمد و کندش از بوستان.

^۸ گل نوبهار B.

^۹ Here and in all the following verses B and E continue the form دریغا instead of the new آن دریغ; in the second hemistich M and W read که شد ناپدید او. زمیغ سیاه.

^{۱۰} M and W حدیث.

^{۱۱} So M and W; the other copies سوخت جان پدر. B reads بر جان وی. Between this and the following verse M and W insert another, بر مرگ وی.

روان من و جان دل‌بند ^۱ من	میان تو در بود فرزند من
بس آشفته و بد نشان تو است ^۲	کنون خون او در میان تو است
مرا زین نشان بی پسر ^۳ کرده	نشان بد از دوست آورده
نکو رفتی و سخت زار ^۴ آمدی	۱۹۰۰ یوسف مرا یادگار آمدی
شگفته بهار و گل و بید تافت ^۵	چو رفتی ز تو نور خورشید تافت
دل و جان یعقوب سوزی همی	چو باز آمدی خون فروزی همی
که بر جای ^۶ خورشید خون آوری	کجا باشد این داد و این داوری
که خُرسند باشم یوسف بخون	دل و جان من کی بسندد کنون
من این روز بد کی توانم ستود ^۷	۱۹۰۵ من این داستان کی توانم شنود
ز جان و دل و دیده بَبَرِدمی	من این گر ^۸ بخواب اندرون دیدمی
دگر باره از هوش و دل شد برون ^۹	بگفت این و از درد شد سرنگون
روان در تنش زار و پژمرده شد	دگر باره نامرده ^{۱۰} چون مرده شد
فراقش بجان آتش اندر فروز	چنان بود یکپاس دیگر بروز ^{۱۱}
بر آورد سرگفت ای وای من	۱۹۱۰ دگر چونکه هُش باز گشتش بتن ^{۱۲}

^۱ *A* and *N* دل‌بند. ^۲ *B* reads هست in both hemistichs.

^۳ *M*, *W*, and *N* بی پسر.

^۴ *M* و زار باز, which gives no rhyme and ought to be corrected either into *W* (as *W* has) or into زاربار.

^۵ *E* یافت; *T* یافت. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۶ So *T*, *A*, and *N*. *M* and *W* که بر جان (in *W* this bait follows after v. ۱۹۱۲); *E* که از ماه و خورشید خون آوری; *B* که با جان.

^۷ So in *M* and *W*. *T* has شنید at the end of the first hemistich and چون توانم بدید in the second. In *B*, *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۸ *M* and *W* (without the necessary object) اگر من.

^۹ *E* دگر باره شد هوش از وی برون; *M* and *W* از هوش از دل برون.

^{۱۰} So *T*, *E*, and *B* (in *B* بار instead of باره, as already in the preceding verse). *A* and *N* دگر باره آن مرد. In *M* and *E* this verse is wanting.

^{۱۱} *M* and *W* چنان بیخبر بود او یک دو روز. In the second hemistich *W* reads بجان. *T* substitutes فراقش بجان اندر آتش فروز.

^{۱۲} *M* and *W* بنوئی چو هُش باز گشتش زین. In *T* this verse is wanting.

که تا من^۱ بُوم زنده اندر جهان
 ۱۹۳۵ جو بجان شود جسم^۲ تارک من
 برم^۴ همچنین بیش یزدان بخون
 بگویم که فرزندک خوشتن^۵
 ببازی فرستادمش سوی دشت
 زخلق تو گرگ آمد اورا بخورد
 ۱۹۴۰ خدایا تو زان گرگ دادم بخواه
 بهودا و شمعون و روبل و دان
 چو این بشنوبند^۶ بیدل شدند
 برآورد هر یک بکیوان خروش
 از آنرو^{۱۱} که این گرگ ایشان بُدند
 ۱۹۴۵ بدر چون بدان ده پسر بنگرید
 شده هر ده از درد چون بیهشان^{۱۳}
 چنین گفت محنت رسیده بدر
 همی دارم ابن پیرهن را چو جان
 بتن در جز اینم^۳ نباشد کفن
 نمایم بدادآور رهنمون^۵
 بیاراستم اندرین پیرهن
 زچشم سرم^۷ شادمان درگذشت
 مرا بی گرانمایه فرزند کرد
 زجان و دلم ابن مصیبت بکاه
 زبالون و ستاخ و دبگران^۸
 همه خوشتن بر زمین میزدند
 بجان و روانشان^{۱۰} در افتاد جوش
 که جوینده^{۱۲} جان یوسف شدند
 بدانگونه^{۱۲} شان زار و دلخسته دد
 همه خوشتن را زنان و کشان
 زبرد دل و جان بدان ده بسر

instead بجان *T* reads at the end of the second hemistich همی تا *M* and *W* ^۱ of چو جان.

چشم. *A*, *E*, and *N* ^۲

نباشد بتن در جز اینم کفن *M* and *W* : بود پیرهن در تن من کفن *B* ; آنم *T* ^۳

همچنان *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* read *همچنین* Instead of *T* ^۴ شوم.

خوب من *M* and *W* ^۵ نمایم بداور که ای رهنمون *A* and *N* ^۶

زچشم و دلش *T* (?) ^۷

See on these names and their corruptions the notes to vv. ۷۸۷-۷۹۰ above. ^۸

همه in the *M* and *W* read *همی* *E* : چو اینرا شنیدند *M* and *W* ^۹ Instead of جوابش شنیدند.

ودرو نشان *T* ^{۱۰}

ان گرگ *M*, *W*, and *B* read ابن گرگ *T* : ازینرو *M* and *W* ^{۱۱} Instead of ان گرگ.

In the same two copies this verse *M* and *W* بدبد : بدینگونه *B* ^{۱۲} is put after the following one.

M and *W* read in the second hemistich as in *A* and *N* : از درد فریاد خوان ^{۱۳} همه instead of *همی* v. ۱۹۴۲.

دریغ آن دل مهربان بر منش	دریغ آن فروزان رخ روشنش
باآواز دلگیر ^۱ و شیرین زبان	1925 دریغ آن بدر خواندش هر زمان
زشادی و نیکی ^۲ بر افشاندن ام	دریغ که او رفت و من مانده ام
بدی مانده آن سرور کامگار	ایا کاش رفتی چو ^۳ من صد هزار
مرا دل برین باب خُرسند نیست ^۴	کنون بر دلم از خرد بند نیست
شود کشته و بیرماند بجای	جوانی چو گل تازه ^۵ و دلگشای
بسازد باآئین و گور و کفن	1930 گمانم چنان ^۶ بُد که او مرگ من
همی مالم اندر سر و چشم و رو	کنون مُرد او پیرهن ^۷ ماند ازو
نشویم زوی هرگز این تیره خون ^۸	من این پیرهن گوشدارم کنون
که این پوشش آن عزیز منست	کرامیتر از مال ^۹ و چیز منست

rather weak, bait, which also appears in a slightly modified form, in *B*, but much further down after v. 1992 (see note to that verse):

دریغ آن جوانی و فرهنگ اوی دریغ آن همه (آبادان = آبدان *W*) فروزنگ اوی

^۱ *A* and *N* باآواز تکبیر; *E* باآواز باریک.

^۲ *T* زدوروی وی زار و درمانده ام; *M* and *W* زشادی زنیکی. This and the following verses are a striking counterpart to Firdausi's elegy on the death of his son in the *Shāhnāma*.

^۳ *M* and *W* بدی; in the second hemistich the same two copies read بدی مانده آن سرو خورشید وار.

^۴ This verse in *M*, *W*, and *T* only. *T* reads in the second hemistich مرا دل بدین تاب و خُرسند نیست.

^۵ *M* and *W* چنان تازه; in the second hemistich *A* and *N* read مانده instead of مآند. After this verse *B* has an unnecessary new heading از یعقوب کردن. فراق یوسف.

^۶ *B* چنین.

^۷ *T* کنون پیرهن را (?), *M* and *W* بمانده ازوی; کنون چاک یک پیرهن; with a corresponding *W* (و موی *W*) in the second hemistich (و موی *W*) here is another example of the use of ب before the past part., see above v. 1887; *E* کنون مرده ازو.

^۸ *M* and *W* نشویم من این پیرهن را زخون. In *B* and *E* this verse is wanting.

^۹ *M* and *W* کرامیترین مال; on چیز in the sense of 'precious thing,' see note to verse 90.

بدن داوری و بدین داستان	بگیرادتان از د غبیدان
۱۹۶۰ بدادی ^۱ شما یوسفم را بباد	بدادی زید مهری خویش داد
مرا بیدل و بی بسر کرده اید	جدا هر یکی خون من ^۲ خورده اند
بگفت این و پس بیرهن کرد باز ^۳	نگه کرد بر وی ^۴ نشب و فراز
همچست بر وی زهر سو نشان	زدست و زدندان ^۵ گرگ زبان
سرایی آن بیرهن بُد دُرست	ندید آن نشانها زهر سو که جُست ^۶
۱۹۶۵ شکفت آمدش بود جای شگفت	دل بهشش ^۷ و سوسه در گرفت
سبک باز برسید از آن ده بسر	که این ^۸ شاخ غم چون بر آورد سر
خود آغاز ابن محنت من چه بود	قضای بدب ^۹ تعزت چون نمود

^۱ This—so far unprecedented—combination of the *second* pers. singular of the verb with a pronoun in the plural (a combination frequently occurring in connection with the *third* person, see Salemann and Shukovski, *Persische Grammatik*, p. 58) is found in *T* and *E*, and indirectly confirmed by the modifications of the other copies, viz. *B* بدادید شما and بدادید زید, where the restitution of the *د* upsets the metre, and *M* and *N*, viz. بدادید نان and بدادید بی مهری, where to make the metre correct, in the first hemistich شما is replaced by نان (which can only be used as pronominal suffix), and in the second by the omission of the indispensable ز. In the preceding verse *M* and *W* read کردگار جهان instead of از د غبیدان.

^۲ *T* خون نمن. *M* and *W* substitute for vv. ۱۹۶۰ and ۱۹۶۱ the following two baits, the second of which is a mere paraphrase of v. ۱۹۵۹:

شما بیرهن دل سیه کرده اید جدا هر یکی خون من خورده اید
جهان آفرن از د غبیدان بدر دل من بکیرادنان

The second bait is also found in *T*, where it follows after v. ۱۹۶۱.

here = کشودد, as in the verse of the *Shāhnāma*:

بهشتم در کنجها کرد باز بهخشید بر هر که بودش نماز

^۴ *M* and *W* در وی.

^۵ So all copies except *M* and *W*, which read دندان و دبدان as a kind of gloss to دسب in the sense of 'claw.'

^۶ So all copies except *B*, which reads بجست.

^۷ *T* آن. ^۸ *E* آن. ^۹ *M* and *W* read گرفت. *E* دسب نمن.

^{۱۰} So *W*, *E*, *T*, and *N*; *M* and *A* قضای بد این: *B* (where vv. ۱۹۵۷ and ۱۹۵۸ are transposed) points distinctly to این.

دلیران و گردان و زبرک سران ^۱	که ای شیر مردان نام آوران
چنبین سوگواری نمودن چراست	شمارا چنبین زار ^۲ بودن چراست
نمودی چنبین بختتان ^۳ تیره رای	اگر تان دل و هوش بودی بجای ^{۱۹۵۰}
بکردم صد ^۴ اندرز با هر یکی	سپردم بدست شما کودکی
کنون لاجرم گل فرو شد بگل	بانداز من ^۵ تان تَبَد هوش و دل
کنون تان نراندی همه دیده جوی	گر آنجا شمارا بُدی دل بدوی ^۶
چه گوئید بیش جهان آفرین	خدا گر ببرد شمارا ازین
کدامست آن بوزش ^۷ دلپذیر	اگر تان ببرد خدای قدیر ^{۱۹۵۵}
همه با دلیری و با زور و دست	که ده مرد مانند ^۸ بیل ^۹ مست
بکهر برادر ندارد ^۹ گوش	همه با خردمندی و رای و هوش
بدرد ورا خیره گرگ سترگ	که هر ده ^{۱۰} دهدش بدندان گرگ

^۱ *A* and *N* سران و ویژه سران. ^۲ خوار. In *E* this verse is wanting.

^۳ *M* and *W* چنبین تیره از بخت رای *E*; بخت من. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۴ *A* and *N* بکردم من; *M* and *W* صد گفتیم.

^۵ *T* مان. This verse is found in *M*, *W*, and *T* only.

^۶ So all copies except *B*, which reads جُستجوی. The wording of the second hemistich is according to *A* and *N*; *B*, *E*, *M*, and *W* read کُنون تان نراندی ز دو جوی. کُنون تان نراندی هم از دیده جوی *T*; دیده جوی.

^۷ *T* نورس. This verse is found in *M*, *W*, and *T* only.

^۸ *B* and *W* ماننده جون. The wording of the second hemistich is according to *M*, *W*, *E*, and *T*. *B* reads قوی بازوان سخت و با زور و دست دلمزان; *A* and *N* دلمزان قوت و قدر (see Ganj-nāma, f. 75^b, l. 8, and Vullers, Lexicon, i. p. 851^b, where the same combination of زور and دست appears in a quotation from the Shāhnāma).

^۹ So *A* and *N*; *T* ندادند; *M* نکردند; *W* نکردند; *B* and *E* ندارند: *B* substitutes besides بکهر for بکهرتن.

^{۱۰} *M* and *W* بهر ده: *W* seems again to read دهند for دهد in the second hemistich is either = سَرگ و جَوچ (pugnacious), Ganj-nāma, f. 71^b, ll. 7 and 8, where the same bait of the Shāhnāma is quoted as in Vullers, Lexicon, i. p. 770^b, ll. 6-9, or = رند و دلیر و بی شرم (impudent), Ganj-nāma, ib.

ندیدست او روی ^۱ گرگِ سترگ	یوسف نبودست آهنگِ گرگ
که چون یافت یوسف بلا و ستم	ولیکن نبود آگه از بیش و کم
که ورا بگشتند جای نهان	گهش دل بدیشان ^۲ همیزد گمان
از آنست کز حلق او ریخته است	۱۹۸۵ درس ^۳ بیرهن خون که آمیخته است
بدینگونه نمره نبابد شدن	گاهی ^۴ گفت چونین نشابد بدن
اگر خون او ریختی در زمین ^۵	گرایشان همی در ره خشم و کین
بلا زاسمان یا شتاب آمدی	بر ایشان همانگه ^۶ عذاب آمدی
شدندی بهفتم زمین در نهان	از ایشان نمادی ^۷ یکی را روان

^۱ نخوردست (ندیدست N). و آزرده گرگِ سترگ A and N از روی T , W , and B .

^۲ So in A and N , referring back to v. ۱۹۸۱; B , T , and E بدانسان; M and W همانسان.

^۳ So best in M and W , as speaking of a thing close by; all the other copies have در آن; instead of T reads که آمیخته.

^۴ T , E , A , and N دیگر; instead of چونین (in M and W) A , E , and N read نشابد; W in both; M , W , and N have in both hemistichs ریختن; T زمین; $همگون$ نشابد. See on the true distinction between ریختن and ریختن Rückert's ingenious remarks in Zeitschrift der D. M. G. x. p. ۲۱۲. A and N have in both hemistichs شدن.

^۵ The wording of this verse differs very much in the various copies. The text adopted is that of T , in which, with the emphatic repetition of گرگ in the second hemistich, ریختن in its active sense acts as predicate to ایشان (an example of the singular verb combined with a subject in the plural, see above, note to v. ۱۹۶۰). The reading of M and W is nothing but an attempt to harmonize the number in subject and verb, viz.

کز ایشان یکی در ره خشم و کین اگر خون او ریختی در زمین

B has the same, but ریختند (an example of the ending *nd* treated as a mere *n*, see Rückert in Zeitschrift, x. p. ۲۲۰, comp. also note ۷ on p. ۱۷۷); E گرایشان همی که استادی در ره خشم و کین A and N کردی (کرد read) در خشم و کین. In the last two copies the first hemistich is syntactically complete, and ریختن in the second is taken in its intransitive sense.

^۶ در شتاب M and W یا شتاب T . Instead of بدانسان که دید T .

^۷ M and W بر: نمادی بر; as to the seventh earth comp. the verse of the Kū'ān, Sūrah ۵۷, v. ۱۲: *اللَّهُ آتَىٰ حَقَّ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ*.

چه بنیاره ^۱ بیتس آمد از روزگار	بگوئید از نو که چون بود کار
که ای باکدل کار دیده بدر	ببعقوب گفتند هر ^۲ ده بسر
ز کید زمان جمله غافل بُدیم	۱۹۷۰ زمانی همه ^۳ سوی بازی شدم
نهاده برش جامه ^۴ ما همه	نشاندم یوسف بنزد رمة
ربود از جرگامش و بُرد و خورد	یکی گرگ ناگه بدو باز خورده ^۵
شد آن گرگ و ما پیرهن بافتیم	بجستش بسیار بشتافتیم ^۶
که هوشم همی خیره ماند در آن ^۷	جنبین گفت یعقوب روشن روان
تنش را بدنندان همی ^۸ بر درید	۱۹۷۵ که چون گرگ مر یوسفم را کشید
بدانسان که بر دوختم از نخست	حرا ماند ^۹ پیرهن او درست
بر آخته ^{۱۰} بُد از تنش ببرهن	و گر بود یوسف برهنه بتن
اگر گرگ ویرا برهنه کشید ^{۱۱}	بس ابن خون پیراهنش چون رسبد
ندانم که یوسف نهان چون سُدست	ندانم که این داستان چون بُدست
کم و بیش ازو باز ^{۱۲} برسیدمی	۱۹۸۰ انا کاش آن ^{۱۲} گرگ را دیدمی
که گفتار ایشان دروغست و سُست	دل باک ببعقوب را شد درست

^۱ *B* بنیاره; on بنیاره see above, vv. 890, 1231, 1480, and 1648.

^۲ *M*, *W*, and *T* آن. Instead of باکدل in the second hemistich *M* and *W* read مهربان.

^۳ So *T*, *A*, and *N*; the other copies همی. Instead of بازی *T* reads باطل, and in the second hemistich شدم غافل شدیم.

^۴ *B* جامه‌های همه.

^۵ ملاقت کردن = باز خوردن. *B* substitutes the phrase گذر باز کرد; the wording of the second hemistich is according to *M* and *W* (with the object expressed in the suffix): the other copies read و خورد و برد و بخورد.

^۶ *M* and *W* بن هر ده بسیار بشتافتیم; *E* هم اندر زمان نیز بشتافتیم.

^۷ *T* and *E* بدان; *A* and *N* بچان.

^۸ *B* زهم. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ همانست من دوختم آن; *M* and *W* هست, and in the second hemistich مانده *T*.

^{۱۰} So *B*; the other copies برون کرده.

^{۱۱} *M* and *W* دید.

^{۱۲} *A* and *N* ایا کاش اگر.

^{۱۳} *B* از آن گرگ.

همی بود با جان شیرین بکین	همی ^۱ زد تن خویشتن بر زمین
نماندی بگیتی درون یکرمان	همی ^۲ خواستی کس گسستی روان
همی کند جان و همی گشت تن	۲۰۰۰ بدینسان همی بود بیخویشتن ^۳
شنیدند ابن گفتا سرسِر	ز یعقوب فرخ چو آن ^۴ ده بسر
سبک بر بهانه بسیچان شدند	ز شرم گنه پاک پیچان شدند ^۵
نیاز زده دندان و چنگ دده	که پیراهن ^۶ غرقه در خون شده
گوا بود بر زشت کردارشان ^۷	گوا بود بر خام گفتارشان
ترا کام دل رفته دام آمده ^۸	۲۰۰۵ ببعقوب گفتند کای غمزده
که این محنت از گرگ شد آشکار ^۹	اگرمان نداری همی استوار

^۱ *M* and *W* have instead of همی in the beginning of both hemistichs گهی.

^۲ *M* and *W* have again گهی. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۳ *A* and *N* have *با خویشتن* *B*; *همی گشت تن* in the second hemistich, *M* and *W* read *همی گشت*.

^۴ *B*, *A*, *E*, and *N* have *آن*. Instead of *ابن* in the second hemistich, which *B* and *T* have, the other copies read *آن*.

^۵ So *B* and *T*; *E* have *پاک بی جان شدند*; *A* and *N* have the same, but *بسیچان* instead of *بسیچان* in the second hemistich. *M* and *W*:

ز شرم پدر پاک بی جان شدند سبک زان سخن نیز بسیچان شدند

^۶ *M* and *W* have *پیراهنش*; *B* has *پیرهن*. Instead of *دده* and *چنگ* in the second hemistich *T* reads *زده چنگی*.

^۷ So *M*, *W*, and *B*. *T* and *E* have *کردارشان*; in *A* and *N* this bait runs thus:

که آلوده بُد خام گفتارشان بدانگونه زشتی و کردارشان

خام in the sense of 'unsound, unreliable,' with regard to assertions, as here, appears in the following hemistich of the *Shâhnâma*: همه خام بودست گفتار تو (*Ganjnâma*, f. 64^b, l. 10).

^۸ So all copies except *M* have *باز آمده* and *B* has *زده ماتم* (*رفت*?). In *M* v. 2005 is placed by mistake after v. 2006.

^۹ This verse, indispensable for the proper explanation of *ویرا* in the following bait, is only found in *B*.

همی کرد زاری بدان بیرهن	۱۹۹۵ ازین در ^۱ همیگفت با خویشتن
چه کردی بدان کودک ^۲ باکداد ^۲	همی گفت ایا گرگ ناباکزاد
چگونه تن نازک ^۳ آزدش	کجا بُردی اورا و چون خوردش
که بیراهنش هست یکسر دُرست	ورا چون دریدی ^۴ بدنجان چُست
ببیراهنش بر بُدی مهربان	دریدی تنش را و خستی روان
نبودی و بودی بر آن پاکتن	۱۹۹۵ ایا کاشکی مهر ^۵ بر بیرهن
گلی بود تازه بر آورده سر ^۶	که او از جوانی تَبُد خورده بر
همی کرد بر خویشتن رستخیز	همی گفت ازینسان و خون رنزر ^۷

^۱ *M* and *W* در *E*; از آن در *M*, *W*, and *E* read بدن for بر آن.

^۲ The wording of this bait is not satisfactory in any of the copies. *M*, *W*, *A*, and *N* have in both hemistichs ناباکزاد, which gives no rhyme; *B* and *T* read in the first hemistich ناباکزار, and in the second شرمسار (but the former is not a correct adjective formation, unless it be misspelt for ناباکوار); *E* has in the second hemistich a senseless باد شرم. Instead of ایا *M*, *W*, and *E* read ای; *T* با *A*; *A* کای *T*.

^۳ *M*, *W*, and *E* باک. After this verse *B* repeats by mistake v. ۱۹۲۳, viz.:
دریغ کرامی و فَرخ بسر که بر مرگ او سوخته شد پدر
and adds after it the rejected verse of *M* and *W* (see note to v. ۱۹۲۳):

دریغ جوانی و فرهنگ اوی دریغ آن همه ارج و اورنگ اوی

^۴ *B* دریدش (in the sense of چابک, quick, active) is the reading of *T* only, whereas the other copies have the feeble نُخست; but an indirect confirmation of the adopted reading is found in *E*, where the second hemistich runs thus: که بیراهنش بر بدن بود چُست (here = تنگ, tight, see on the double meaning of the word, *Ganjnāma*, f. 62^a).

^۵ *M* and *W* (مهر بر بیرهن); *T* has مر مرا بیرهن (instead of مهر), and in the second hemistich مر آن instead of بر آن. *B* substitutes مُمتحن for پاکتن. In *A*, *E*, and *N*, vv. ۱۹۹۴ and ۱۹۹۵ are wanting. *B* adds this strange verse:

ایا کاشکی مر مرا خوردمی مر آن کودکم را نیازردمی

^۶ This verse is wanting in *A* and *N*.

^۷ *M* and *W* زینگونه او اشک رنر; *T* زینگونه او اشک رنر; *E* زینگونه او اشک رنر.

¹ *B* خردمند. ² *B* سزد هم سزد (آنکش read) سزد. بنزدیک آنکش (آنکش)
³ *A* از اخلاص دل چند بارش بخواند *M* and *W* مر خدا را instead of مر دعا را.
⁴ *A* and *N* بعز و جلال و بنعمای خویش *M* and *W* باجلال و اعزاز اسمای خویش.
⁵ *M* and *W* گرگرا که on که in implorations, see note 8 on p. ۱۲۲.
⁶ So *B*. *M* and *W* گنم (کنیم) *A* گنم این سخنها (سخنها *W*) یکی جستجوی این سخنها ازو جستجو.
⁷ *T* ویا نه Instead of ندانم که گفتار این راستست *E*; این گفتار راستست *T* and *B* has the second hemistich *B* وگر نه.
⁸ So *B*. *T* دهان بسته را *M*, *W*, *A*, and *N* از آن گرگ بسته زبان برگشاد *T* وگر نه *E* this bait is hopelessly corrupted.
⁹ So *M*, *W*, and *N* (in *A* از گرگ instead of گرگ). *B* (where the next heading is omitted) پرسیدن حضرت از *T*; سؤال یعقوب از گرگ و گویا شدن گرگ با یعقوب (omitted) پرسیدن حضرت یعقوب گرگرا که یوسف من چه *E*; گرگ که جبر یوسف مرا خورد.
¹⁰ *E* این. Verses 2024–2046 are by mistake left out altogether in *M* and *W*.
¹¹ In *B* spelt غمگذار; the second hemistich is according to *B* (with the usual correction of حال into هال, see above, note 11 on p. ۸۱, and also vv. 859 and 896); the other copies read مر آن هوش جان (وجان *E* and *A*) فکر مرا.

شتابیم از ایدر^۱ هم اکنون همه
 بگیریم بیش تو آرم زود^۲
 چنین گفت یعقوب نیک آیدا^۳
 ۲۰۱۰ بگفتند ای باب فرمان بریم
 هم اندر زمان هر ده^۴ از بیش اوی
 رفتن اسباط بطلب گرگ و آوردن گرگرا^۵
 بگشتند بکلیخت^۶ بر هر کران
 بخونش سرشتند چنگ و زفر^۷
 بگفتند بیداد^۸ ابن گرگ کرد
 ۲۰۱۵ ستمدیده یعقوب کردش نگاه
 بخون مزور فرو کرده رنگ^۹
 بجوئیم وبرا بگرد رمه
 بدانی که این محنت از گرگ بود
 مگر از غم جان بفرساید
 بگیریم و در بیش تو آوریم
 نهادند چون باد بر دشت روی
 گرفتند گرگی چو شیر زبان
 کشیدند وبرا بنزد بدر
 تن یوسف ابن سهمگین گرگ خورد
 در آن گرگ بیچاره بگناه
 همان خونش آلوده بر هر دو چنگ

^۱ ازین در M and W ; ایدر A , E , N , and T .

^۲ B بگیریم و آرم بیش تو زود. Instead of محنت in the second hemistich M and W read کار.

^۳ See on the forms آیدا and فرساید note 3 on p. ۵۷; از in the second hemistich is partitive, 'something of, a portion of'; this verse as well as the immediately following one is only found in B . The repetition in v. 2010 of the same phrase as in v. 2008 does not necessarily prove that vv. 2009 and 2010 are spurious; on the contrary, it may serve to emphasize more strongly the pretended eagerness of the brothers to satisfy their father's desire.

^۴ B هر يك. Instead of باد in the second hemistich, A and N read بُوز (panther or hound), and instead of بر M and W زی B .

^۵ So in M and W . T بگفتند حضرت یعقوب: آوردن اسباط گرگرا بخدمت حضرت یوسف و حاضر آوردن گرگرا. In N the heading follows, less appropriately, after v. 2013 thus: آوردن اخوان گرگرا بیش یعقوب علیه السلام. In A an interval after the same verse, in B neither heading nor interval.

^۶ A and N حظه. Instead of بر T reads در.

^۷ So B , M , and W ; the other copies کردند.

^۸ B بیدادی (unnecessary, since بیداد itself is commonly used as abstract noun in the sense of 'injustice').

^۹ So in T , A , and N . E substitutes دروغ (read دروغی) for مزور. M and W read بخونش مر اورا زفر کرده رنگ B : بخون بر تن او همی کرده رنگ.

چنین گفت کای رهبر ^۱ دین و داد	بفرمان یزدان زبان برگشاد
که از امر یزدان نیایم بدر ^۲	بمن خسته دل بدگمانی مبر
نن بآک پیغمبران و السلام	۲۰۴۰ خداوند کردست بر ما حرام
نگاه اندر ایشان نیاریم کرد	نخوردیم هرگز نخواهیم ^۳ خورد
بسندیده پیغمبر برهنر ^۴	معاذ الله ای سانب دادگر
ندیدم خود آن پاک دلبد تو	نگشتم بنزدیک فرزند تو
بنزدیک او خاک بوسیدمی	بیزدان که گر چهروی ^۵ دیدمی
نیارم پیرامش هیچ گشت	۲۰۴۵ من ارگوسفند تو بینم بدشت
دل و دیده و جانم را چون خورم ^۶	چو درگوسفندت همی ننگرم ^۷

باز برسیدن حضرت یعنوب از گرگ احوال

حضرت یوسف^۷

بدو گفت یعنوب پس باز گوی^۸ که چون بود احوال و سامان اوی
مر اورا که بُرد و که خورد و که گُشت^۹ بوی بر چه آمد ز نرم و دُرشت

^۱ So *B*. *T* مایه^۱; *A*, *E*, and *N* پیغمبر پاکزاد (the پیغمبران in *A* is a mere clerical error).

^۲ So *B*. *A* and *N* بدر^۲; *T* and *E* گرایم بدر^۲.

^۳ So all copies except *B*, which has here the same نیاریم as in the second hemistich; instead of اندر ایشان in the second hemistich *T* reads اندر آن هم.

^۴ In *T* the rhyme-words are کردگار and نامدار.

^۵ So *B*; the other copies روی او.

^۶ So in *T*, and with the slight modification of ننگرم in *B* too; *A*, *E*, and *N* have distinctly بنگرم ('since I only look at thy sheep').

^۷ So in *E*. *N* برسیدن یعقوب از گرگ^۷; سؤال کردن یعقوب علیه السلام از گرگ^۷; in *A* and *B* there is no interruption of the text.

^۸ *N* با من بگوی *M* and *W* پس باد گوی *N*. In the second hemistich *E* transposes سامان and احوال.

^۹ *A* and *N* have the following order of words, which, from a mere logical standpoint, would appear preferable: خورد و که گُشت و که بُرد و که گُشت; but

چه بد دیدی از من^۱ که فرزند من
چنین بی پسر زار بنشانیدیم
ز یوسف بدل در چه کین داشتی
۲۰۳۰ تن نازکش را گسستی زهم
بجائی که بُد بیکرانه رَمه^۲
ترا گوسفندی ازو^۳ به بُدی
بدنسان چرا کردی ای بیمهر
کجا خوردی اورا بمن بازگویی
۲۰۳۵ که تا زنده ام یادگارم بود
بگفت ابن و بگریست از درد دل
جواب دادن گرگ بیعقوب علیه السلام^۴
جو بشنید گرگ این^۵ سخنهای زار
ز یعقوب آرزو^۶ دلفگار

^۱ چه دیدی تو از من *T*.

^۲ زگیتی هستی *N*. *E* has instead of بنشانیدیم and افشانیدیم the present tenses افشانیم and بنشانیم.

^۳ So best in *B*; the other copies have a simple که without the pronominal object.

^۴ *A* and *N* رَمه بیکران آن رَمه^۷; *T* رَمه خود بیکران بُد رَمه^۸; and at the end زین همه.

^۵ *T* از آن; *A* and *N*:

مرا (! sic) گوسفندان از آن به بُدی که بازو گرانبار و فربه بُدی
instead of گران سنگ is found in *T* also.

^۶ So best in *B*; *E* مرا بی روان و دگر بی پسر^۹; *A* and *N* (with the repetition of the verb) مرا بیر آن. *T* has a very corrupted reading (بی روان کردی و بی بسر) (perhaps misspelt for روان) و دل بی پسر.

^۷ So in *B*; پاره = شاخ (Ganjnâma, f. ۱۰۴^b, last line); the other copies read (موی ازوی *E*) موی اوی.

^۸ So in *N*. *T* (where this heading is, less appropriately, put after v. ۲۰۳۵) جواب دادن گرگ حضرت یعقوب را: بزبان آمدن گرگ و براءت جستن ازین تهمت
In *A* a mere interval; in *B* no interruption of the text
(see the remark in note 9, p. ۲۰۱).

^۹ آن *B*.

ظاهر نمودن گرگ احوال خود را بحضرت یعقوب ^۱	2060 ز نو ^۲ اینچنین داد گرگش جواب
که ای باک بیغمبر کامیاب	یکی بینوا گرگم آندۀ زده
بدین دشت کنعان زشام ^۳ آمده	که از من یکی بچۀ گم ^۴ شدست
همانا بکنعان زشام آمدست	من از بهر آن بچۀ آسمه سار ^۵
همی کردم اندر جهان سوگوار	زهر دشت و هر در ^۶ همی جویمش
بهر کس نشابها همی گویمش	2061 باُمید آن کز یکی ^۷ دشت و در
ورا ناگهان باز بایم مگر	کنون اندرین دشت فرزند جوی
همی گشتم ^۸ از هر سوئی بوده بوی	نمن باز خوردند ^۹ این ده جوان
بجاره گرفتندم اندر مبان	ندانستم از هیچ در چارشان
سرانجام گشتم گرفتارشان	چو گشتم گرفتار کردند تر ^{۱۰}
بخون جنگ من با زبان و زفر	

¹ So in *E*; a similar heading in *N*, viz. جواب کردن گرگ از احوال خود, is wrongly placed after v. 2070, where also *A* shows an interval; *T* سؤال نمودن یعقوب از گرگ. که از کدام ولایتی و بچۀ کار اینجا آمدی without interruption.

² So all copies except *E*, which has زبس, and *B* بنوئی چنین. In the second hemistich *B* reads که ای ونزه بیغمبر زرف یاب.

³ So all copies except *B*, which substitutes زمصر for زشام. In *M* and *W* the two verses 2060 and 2061 are represented by *one* only, viz.:

چنین گفت آن گرگ آندۀ زده ابر دشت کنعان زشام آمده

⁴ *M* and *W* بچۀ ضائع; in the second hemistich *B* has again زشام. *M* and *W* فرار instead of زمصر.

⁵ *T*, *E*, *A*, and *N* شهریار. *M* and *W* have as rhyme-words سر آسمه and جهان سربسر.

⁶ *T* هر در; on (وادی) دره = در; see note 5 on p. 141. ⁷ *A* and *N* کز بی.

⁸ *M* and *W* همی جستم; *M* has besides کو بکوی.

⁹ See on باز خوردن, v. 1972 above.

¹⁰ *B* instead of در زمان با ظفر گرفتار, and in the second hemistich (ظفر in this case seems merely a wrong spelling for زفر). *T*: جو گشتم گرفتار بستند ننگ

بخون جنگ من در زمان کرده رنگ

In *A* and *N* this verse is wanting.

چنین گفت بس گرگ آندۀ گسار	که برده نذر همی کرد کار ^۱
۲۰۴۰ کیم من که بر خلق برده درم	نه من صد آئین داد آورم
من اورا نخوردم ندانم جز این	نداند کس این جز جهان آفرین ^۲
بیمبر چو بشنید گفتار گرگ	بدانست از آثار و هنجار گرگ
که اولاد ^۳ او خائند و خجل	که خورشید اندوده دارد بگل
بدل گفت کین قصه آمد بدید	نباید کنون بردهاشان درید
۲۰۴۱ کر آوردن گرگ نزدیک من ^۴	دریدند خود برده خوشتن
بپرسید ییغمبر از گرگ باز	که آگه شدم من زبوشده راز
هر آنکو درین کار دارد گناه	سرو کار او نیست جز با اله ^۵
نو اکنون مرا قصه خودش گوی ^۶	بدان از دل من تفر بشوی
شکارت چه بودست امروز و چون	که آغشته جنگی و دندان بخون ^۷

the wording of the second hemistich. viz. بوی بر چه آمد ز نرم و زرد, falls decidedly short of the adopted reading, since نرم and درد form a less befitting contrast than نرم and دُرشت.

¹ This verse is wanting in *M* and *W*. In *B* there is before it a new heading : جواب گرگ یعقوب را علیه السلام.

² This verse is put in *E*, by a strange mistake, between vv. 2047 and 2048.

³ *M* and *W* چو یعقوب.

⁴ *B* اسباط. The second hemistich is according to *B* (only the دارند of the MS., which might stand, according to the note to v. 1987 above, having been corrected into دارد on the analogy of *T*, *A*, *E*, and *N*, the singular verb in connexion with a plural subject, see note to v. 1960 above); *T*, *A*, *E*, and *N* read همی بخورشید اندوده دارد بگل. *M* and *W* have the strange reading شمس اندوده دارد بگل دارند گل.

⁵ *A* راز. Instead of نباید in the second hemistich *W* and *E* read نباید کنون بردهاشان درید the order of words is

⁶ *A* اگرچه که یوسف شده ریشتن. After this verse there is in *N* only the following new heading: سؤال کردن یعقوب علیه السلام از گرگ بار دیگر.

⁷ This verse is found in *B* and *T* only; *T* has in the beginning هر آن کاندلر.

⁸ *N* (without an idāfah between دل خوش and دل خوش گوی).

همی گفت ازینسان سخنها بدرد ¹	همی ریخت از دیده خنواب زرد
غریوان شده گرگ با وی بهم	بزاری همی ریخت از دیده نم
که اورا همان ² درد و تیمار بود	همان محنت و رنج و آزار بود
2085 چو یعقوب دُخست ³ غمزده	غریبید بسیار با آن دده
بفرمود دادند ویرا طعام	شکم سیر کرد آن و دریافت کام ⁴
دعا کرد بیغمبر کردگار	بر آن گرگ دُخست ⁵ سوگوار
چنین گفت الهی بدین ⁶ بمزبان	ببخشای وزی بچه بازس رسان
برو این غم آسان کن ای دادگر	که دردی ندانم ازین صعبتر
2090 پس آنکه باولاد ⁷ خود کرد روی	چنین گفت یعقوب فرهنگجوی
نکو کرد نفس گنه کارنان	بچشم شما زشت کردارتان ⁸
خدا از نهان شما آگه است	ولیکن شمارا سوې او ره است
بپاداش اینتان ⁹ نکوئی دهد	مرا اندرین درد و غم صبر باد
کنم صابری مر ¹⁰ دلم را دلیل	که در کارها صبر باشد جمیل
2095 جهان آفرین بس بود مستعان	بدین ¹⁰ وصف پیدا و فعل نهان

¹ E سخنهاى درد.² T همین.³ So B, M, and E. W, A, and N read شکم سیر کردند; آن دده یافت کام. واو یافت کام.⁴ بر آن دد که ای داوری (داور) با وقار A; دُخسته و سوگوار B.⁵ M and W برین. In the second hemistich A and E read بخشای و در بچه. بخشا بر بچه N.⁶ B باسیاط instead of فرهنگجوی in the second hemistich M, W, and N read فرهنگ خوی (by a mixture of both wordings) and T فرخنده خوی.⁷ So in T, E, A, and N (the latter two read in the beginning of the first hemistich مگر for نکو); B; بچشم شما این گنه کارنان M and W; شما این گنه خوارنان.⁸ M and W بس (read تان) بپاداشت شان. Instead of باد at the end of the second hemistich M and T have داد.⁹ A and N کنون صابری شد B; کنون صبر من مر.¹⁰ M and W در.

کنون سرپرست فرمان ترا	۲۰۷۰ بدینسان کشیدند بیشت مرا ^۱
نماندش بجان ^۲ اندرون هوش و هال	چو از گرگ بشنید ^۲ یعقوب حال
دلش را چه تیمار مالد همی	حو آگاه شد ^۴ کز چه نالد همی
شدش دیده گریان ^۳ چو ابر بهار	ننالبد چون رعد و بگریست زار
ترا صحبت اکنون ابا ^۵ من نکوست	چنین گفت کئی گرگ گم کرده دوست
نو بر بچّه خویش و من بر برسر	۲۰۷۵ بیا تا بگرییم با یکدگر ^۷
مرا و ترا هر دو بجه شدست ^۶	ترا و مرا هر دو محنت زدست
فراق بسر مرا زار کرد	فراق بجه با تو زنهار خورد ^۸
فراق بسر مرا جان بسوخت ^{۱۰}	فراق بجه مر ترا دل فروخت
برآگنده گردست هر سو دوان	فراق بجه مر ترا در جهان
بمفکند بی با و بی دست کرد ^{۱۱}	۲۰۸۰ فراق بسر مرا پست کرد
فراق بسر جان من ^{۱۲} کرد جان	فراق بجه هوش تو بُرد باک

^۱ In *B* the order of words is کشیدند بدینسان مرا.

^۲ *M* and *W* have پرسید instead of بشنید; in *A* and *N* the order of words is چو یعقوب بشنید از گرگ حال.

^۳ *B* بجان و بدل *T*: بجان و بدل *T* is, as several times before, corrected from the wrong حال.

^۴ *M* and *W* (هر) کز instead of مالد in the second hemistich *T* reads بالاد *M* and *W* بادد *M*; بالاد *T*.

^۵ So *M*, *W*, and *T*. *A*, *N*, and *E* have باران instead of گریان. *B* ببارید باران.

^۶ So *B*. *T*, *E*, *A*, and *N* با امروز *M* and *W* اکنون بر.

^۷ *T* بگرییم بک با دگر *B*; بگوئیم و با یکدگر *T*.

^۸ In *M* and *W* the two hemistichs are transposed.

^۹ *A* and *N* کرد *T*; instead of زار in the second hemistich *B* reads خوار *A* has besides in the beginning of the second hemistich again بجه. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۰} So *B*. *T* has in both hemistichs بسوخت, which gives no rhyme, unless we read with *M* and *W* in the second again بسوخت دل, and take ترا and مرا as rhyme-words.

^{۱۱} This verse is wanting in *T*.

^{۱۲} *E* مر مرا. In *W* the two hemistichs are transposed. After this verse *B* and *T* repeat (with a slight modification) v. ۲۰۷۵, viz.:

بیا تا بگرییم نک با دگر (و با یکدگر *T*)
 دو بجه همی جوئی و (تا *B*) من بسر

که این آن^۱ عتابست کز ببتش گفت
 بخواهمت^۲ اندر بلا آزمود
 بناکام یعقوب فرخ نهاد
 یکی خانه برداخت بر دوردست^۴
 ورا ببت الاحزان^۵ نهادند نام
 در آن خانه یعقوب دائم حزین
 گسست از همه کار و بیوند^۶ خویش
 نکردی نگد بش و کم سوی کس
 شب و روز با درد و غم زبستی
 دد و دام و وحش از جهان سوی اوی
 زس ناله و نوحه^{۱۱} زار زار
 که ما کرد خواهیم غم با تو جفت
 صبوری کن آنون که بود آنچه بود
 در آن^۳ درد و تیمار کردن نهاد
 در آن خانه در شد بتنها نشست
 که بد خائده^۷ حزن و آنده تمام
 فشانده^۸ از دده خون بر زمین
 ز تیمار هجران فرزند خویش
 نبودی^۹ بجز نوحه آئین و بس
 زمانی نمدی که نگربستی^۹
 بنیمار^{۱۰} بردن نهادند روی^{۱۰}
 گریستند با او چو ابر بهار

^۱ از *T*: *E*.

^۲ *T* بخواهمت with the singular form, which does not agree with the preceding plural خواهم. The اندر of *B* is a mere clerical error for در.

^۳ *B* بدان.

^۴ So with دوردست as noun in *T*, *A*, *E*, and *N*. *B*, *M*, and *W* read پرداختش پرداخت with دوردست as adverb; the spelling of دشت in *A* and *E* is a mere mistake, as the rhyme-word نشست proves. Instead of در آن in the second hemistich *B*, *M*, and *W* read بدان.

^۵ *M* and *W* بیت احزان. Instead of تمام at the end of the second hemistich *B* and *N* read مدام.

^۶ So *A* and *N*; the other copies have فشانیده (better فشانید).

^۷ So *T*. *B* بیوند کام و بیوند^۷ *A*, *E*, and *N* از همه خلق بیوند. Instead of ز تیمار و هجران in the second hemistich *T*, *B*, and *N* read ز تیمار و هجران. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ *B*, *M*, and *W* (less appropriately, since it breaks the continuity of the Imperfects) نبودش, in which case آئین is not forming a compound adjective with نوحه, but represents a separate noun. *W* has besides آئین بجز این.

^۹ Only in *A* a wrong نگربستی is found.

^{۱۰} So *T*, *M*, *W*, and *E*. *A* and *N* read in the first hemistich (وحش و وحش) and in the second بتیمار بودن. In *B* the verse runs thus:

دده دام وحشی همه سوی اوی بتیمار بیرون (!) نهادند روی

^{۱۱} In *T* ناله and نوحه are transposed.

و آمدن جبرئیل و بام دادن^۱

بدانسان^۳ کزو ابرماندی شگفت
جهانرا بسختی و محنت^۴ گذار
ترا داغ و درد^۵ آمد و کام شد
که هرگز نخواهد شدن روز باز
نخواهی از آن هرگز آمد برون
که نتوان نشانکدش تا^۶ رستخیز
که آمد برو^۷ جبرئیل از خدای
نرا اندرین صبر کردن نکوست

¹ So in *E*. *B* السلام والقلوب يعقوب نستثنى (where this heading is placed, less appropriately, before v. 2095) زاری کردن حضرت بعقوب و خطابات باخود و آمدن جبرئیل که در مفارقت فرزند صبر نما و رفتن از نزد او و صفات يعقوب در فراق يوسف عليه السلام. *M* and *N* insert here the 18th verse of Sûrah 12, from the sixth word onwards: قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ (see above, v. 2091, where the first hemistich is almost a literal paraphrase of the Arabic from سَوَّلَتْ to أَمْرًا, vv. 2093 and 2094, where صبر and جميل, and v. 2095, where مُسْتَعَان is quoted). In *A* no interval.

² *M* بگفت و از آنبس *A*: بگفت ابن وزینپس. Instead of *E* گریستن reads شکفتی *T*: شکفتن.

بدانسان که زو ماند بابد شگفت T ; باز E and N read: B_1 . Instead of B_1 , A_1 .

⁴ *B, M, and W* بنیمار و سختی.

⁵ درد و غم T .

⁶ *B* and *W* دراز مسباه.

⁷ *M* and *W* ^{درون} (ایدر *W*). In the second hemistich *B* has ^{ازو} for ^{از آن}, and *W* reads with quite a different wording ^{بسوزی جو اکر} ^{از آن} ^{درون و برون}.

که نفوان شدن رسته تا W ; نشاندش ابا T ⁹

¹⁶ *M* and *W* بدو.

²¹ So B , M , and W . T , A , and N گفت این: پرسید و E : پرسیدش و گفت این.

کبفیت چاه و بیرون آمدن یوسف و باقی حالات او^۱
 ۲۱۲۰ شندم ز گونده دلفروز که یوسف بچاه اندرون بُد سه روز

ازین ناخوش نوا یعقوب غمناک کشید آهی و رفت از خوبشتن باک
 چو باز آمد بخود رفت آنجان باز چنین شد چند نوبت هوش پرداز
 گرفت آنگاه خونین برهن را تهی فانوس شمع خوبشتن را

Jacob makes here the same shrewd observation as in Firdausi's poem, viz. that the absence of any rent in Joseph's shirt is scarcely compatible with the account given; he says, for instance (f. 71^a, last two lines):

گهر را گر بود نک شهر دشمن صدف تا نشکند نتوان شکستن
 درون بیضه مرغی را که خون ریخت که اول بیضه با آفت نیامیخت

The brothers thereupon catch a wolf, besmear the beast with blood, and bring it to Jacob (f. 71^b, l. 11 sq.):

بچالاکي ره صحرا گرفتند مصیبت دبدۀ گرگی را گرفتند
 دهانش را بخون کردند گلگون بر آن بی چاره مالیدند این خون
 رسن بردست و بایش کرده زنجیر بر یعقوبش آوردند چون شیر

The power of speech is granted by God to the wolf, and he solemnly protests against the accusation brought against him, in a speech which reads like a mere paraphrase of Firdausi's words (f. 72^a, l. 9 sq.):

ز اولاد بیمبر طعمه خوردن معاذ الله خوشایبی قوت بُردن
 ازین تقصیر بی تفریط و افراط چنان دورم که صدق از حرف اسباط
 یکی سرگشته ام کم کرده فرزند درین صحرا دلیل شوقم افکند
 بدین نیت که یابم زادۀ خویش شدم زن سان شکار دام تشویش
 بمندم دست وبا فرسوده کردند دهانم را بخون آلوده کردند
 چنان بر من بسندیدند بیداد که صحرا کرد شیون کوه فریاد

The brothers are put to shame; Jacob builds his بیت الحزن and dwells henceforth therein, shutting the door against his sons, and drowning his grief in the wine-cup (this the only original idea of Nāzīm in the whole episode!), see fol. 72^b, ll. 7-9:

در آن بیت الحزن محزون و ناشاد نشست و بست در بر روی اولاد
 گر از ذکر خدا میگشت خاموش خیال یوسفش می برد از هوش
 بمخموری رضا گردید تا کی دهد بماند دار قسمتش می

Of Jacob's blindness, no mention is made here.

¹ So in *T'* (where, however, this heading is already put after v. 2017). با سر B

۱۱۵ همی راند خون بر فراقِ بسر بدبگونه نا کور گشتش بصر^۱
 گرش دنده زان درد بینور بود روا^۲ بود حقّا و معذور بود
 کسی کش چو یوسف بسرگم بود زخون راندنش دنده ناری شود^۳
 ز یعقوب کردم یکچند باد که بنیاد تبار او چون نهاد
 ز یوسف کنون راند باید سخن فرو خواند آن داستان کهن^۴

^۱ So *B* and *N* (except *از فراق* in the latter instead of *بر فراق*). The same *از فراق* is found in *T* and *A*. Instead of *گشتش* in the second hemistich *T* and *A* have *گشتی*. In *M*, *W*, and *E* this verse is wanting.

^۲ *A* has an incorrect *روان*. *E* *روا بود* وحقّا که *B*; *روا بود* وحقّا که *B*.

^۳ So *B*, *M*, and *W* (the latter two substitute *چشم* for *دنده*). The other copies read:

کسی کش (کسی کو^۵ *A* and *N*; کسی را *E*) چو یوسف بسرگم شود
 زخون راندنش دیده^۶ کم شود

^۴ Or *یکچند کردم* as *N* has. The second hemistich is according to *B*. *M*, *W*, *A*, *E*, and *N* read *فتاد* instead of *نهاد*. *T* *افتاد* چون.

^۵ So best in *T* and *E*. *M*, *A*, and *N* *کهن* *داستان* *فزون* اندر آن *B*; *فرو خواندن* *داستان* *کهن* *A*, *E*, and *N* *داستان* *کهن*. In *W* this verse is wanting. Jāmī in his *maḥnawī* omits the whole story of the return of the brothers to Jacob, of the grief of the latter, his interview with the wolf, his retreat into the 'house of mourning,' and his final blindness, and adds, immediately after the episode of Gabriel's appearance in the pit, the account of the caravan (see the next chapter). Nāẓim, on the other hand, follows Firdausī step for step and tries, as usual, to eclipse him by his high-flown language. The brothers return home with all the ostentation of heart-felt grief, and tell their father the mournful story of Joseph's death (India Off. 184, f. 70^b, l. 6 sq.), producing at the same time his blood-stained tunic (سِرْبَال) or shirt (سِرْبَال):

بر آوردند شیون ماتمی وار بفریاد و فغان کردند اظهار
 که یوسف بر کنار مرغزاری دمی آسود چون خرم بهاری
 هوای سیر مارا تاخت در سر جدا گشتیم زان قرخ برادر
 ولی با خوبستن در جنگ بودم که از تنه^۷ دلتنگ بودم
 صلا گرزد بهار خلد بر ما چو مرگان چشم بستیم از نماشا
 زرام فتنه برگشتیم چون باد ندیدیمش بجای خوش فریاد
 همانا گرگی اورا بُرده باشد بسان گوسپندش خورده باشد
 که ما هر چند هر جانب دودیم بجز سِرْبَال خونینش ندیدیم

2130 مهن^۱ بنده بُشری کجا دَلُو داشت
 بیوسف ندا کرد جبریل و گفت^۲
 هلا^۳ خیز و در دَلُو شو با شب
 شنیدم که از امر رُت عزیز^۴
 ندا کرد و گفتش بدان پاکدین^۵
 2135 بدَلُو اندرون رفت^۶ آن داکتن
 جو آمد بنزد لب چاهسار
 تو پنداشتی کر که^۷ باختر
 مر آن دَلُو را در بُن چه گذاشت
 که در شاخ امبد تو گل شکفت
 بمالک تو اولمتری خود ز آب
 بدان دَلُو بُشری زبان داد نیز
 که بر خیز ازین چاه و در من نشین
 در آمیخت بُشری بقوت رسن
 فروزنده شد عالم از هر کنار
 همی در زند قرص خورشید سر

نکی، *T* reads کجا. Instead of *E* همی؛ *A* and *N* بهمن؛ *M* and *W* مهن^۱. *M* has تگن, and *W* تد (with گماشت instead of گذاشت).

^۲ *M* (less appropriately): جو یوسف ندا کرد جبریل گفت.

^۳ Instead of the good Firdausian هلا (see, for instance, the bait of the Shāhnāma

هلا زود بشتاب کامد سپاه از ایران و بر ما گرفتند راه Ganj-nāma, f. 164^b, ll. 10 and 11) *T* and *E* read بیا. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *B* reads بمالک تو اولمتری از آب؛ *M* بمالک توئی بهتر از چاه آب؛ *W* اولمتری از چاه آب.

^۴ So *B*. *T*, *E*, *A*, and *N* شنیدم ز امر خدای عزیز: شنیدم ز امر خدای عزیز. *W* substitutes عظیم for عزیز and reads in the second hemistich (without any verb) بدان دَلُو بُشری زبان سلیم.

^۵ *B* که ای پاکدین. Instead of چاه ازین (as in *B* and *T*) the other copies read انداختن. *M* and *W* substitute در من for بر من. After this verse, *E* and *N* add a new heading, which is practically a repetition of the previous one, viz. *E* دَلُو بشیر (!) در چاه و نشستن یوسف در دَلُو باشارت جبرئیل و کسبیدن بشیر (!). In *M* and *W* بیرون آمدن یوسف علیه السلام از قعر چاه *N*؛ یوسف مع دَلُو (where no heading appeared before v. 2120), the chapter-division is made after v. 2135 thus: فرج یافتن یوسف علیه السلام از چاه؛ and the nineteenth verse of Sūrah XII, وَجَاءَتْ سَمَارَةُ الْخَنِزَلِ, is added after v. 2137. After the same verse *B* inserts this heading: بر آمدن یوسف از چاه و خیره شدن علامان. In *T* and *A* there is no chapter-division.

^۶ *M* and *W* در شد.

^۷ آن *B*.

^۸ *A* and *N* سوی. *E* افق (with the omission of the idāfah, as in بدر زن); in the second hemistich *M* and *W* read بر زند for بر زدن.

عَدِیْلش بچاد اندرون جبرئیل	زجَّت بسی جِمدِه برگش خلیل ^۱
چهارم چنان بُد زحکم اله	که آمد گشن ^۲ کاروانی ز راه
خداوند آن کاروانِ عظیم	یکی مرد پرهیزگار و کرم ^۳
یکی بر هنر مرد ^۴ بُد با شکوه	وزا مالکِ دُعر خواندی گروه
2125 شمر داشت بسیار و بار ^۵ تمام	شب و روز کردی ره مصر و شام
چو آمد زره نزد آن جاهسار	بنزدیک آن چاه بنهاد بار
دو مملوک بُد مر ورا ^۶ بینظیر	یکی زان دو نُشری و دیگر بشمر
بفرمودشان نا ^۷ شتاب آورند	وز آن چاه یک لحت آب آورند
سبک آستین بر زده ^۸ هر دو تن	دویدند با مَسک و دَلو و رَسَن

بودن یوسف در چاه سه روز و رسیدن *E*; حدیث یوسف آمدن علیه الصلوة والسلام رسیدن کاروان بر سر چاه و آگاهی *N*; مالک سوداگر و بر آوردن غلامان او یوسف را از چاه (با فتن اوشان). In *A*, as usual, an interval; in *M* and *W* the text runs on without interruption.

¹ So *B*, *T*, *E*, and *W*. *M* and *N* have also خلیل, but substitute (like *M*, which has بسی جِمدِه for بسنجیده (خلیل).

² گشن (geshen or geshn) = بسیار و انبوه; see Ganjnama, f. 138^a, l. 5 ab infra sq. *N* reads برش. Instead of ز راه (see v. 2126 below) *T*, *M*, and *W* have بر راه.

³ *W* and *N* (with the same initial words as in the following verse) *A* and *N* (with the same initial words as in the following verse) یکی بر هنر مردکاری کرم.

⁴ *M* and *W* again برهنز. Instead of مالکِ دُعر (or مالکِ زعر, as the MSS. seem to have), i.e. Málík bin Dhu'r (in agreement with the spelling of that name in Zamakhsharī and Baiḍāwī, see Grünbaum in Zeitschrift, vol. 44, p. 460), *A* and *N* read (or دُعره (دُغرِه) مالکِ دُعره (comp. the name given to the master of the caravan in the Leyendas de José, Grünbaum, loc. cit., viz. Malik ibnu Dogzi), and مالک العُزّار.

⁵ *T*, *M*, and *W* مال. ⁶ *T*, *E*, *A*, and *N* بُد هر دو آن.

⁷ *T*, *E*, *A*, and *N* (نان *A* and *N*) بفرمود تا. For آورند in both hemistichs *M*, *W*, *A*, and *N* substitute آورید. In the latter two the second hemistich runs thus: وز آن جایگه لحتی آب آورید.

⁸ *B* بر زد آن with the singular of the verb, see notes to vv. 1987 and 2053 above; *M* and *W* بر زدند (on the pronunciation of *nd*, see the name-notes). The second hemistich is according to *B*, *M*, *W*, and *E*. *T* has دَلو و مَسک و رَسَن; *A* and *N* (probably دَلو و مَسکین رَسَن) دَلو و مَسکین رَسَن.

غلامیست ابن درج را باید نیست
 همه کاروان شد^۲ نظاره بروی
 مرا زن گرانمادتر مایه نیست^۱
 همه خیره زن صورت و رنگ و بوی
 وز آن نور تابان او در^۳ جهان
 رسانها گشادند برگفتگوی
 ۲۱۵۵ يك آزاد خواندش^۴ یکی بنده خواند
 دلی هرکسی مانده در^۵ جستجوی
 زگفتار و کردار^۶ آن گمراهان
 رسیدن برادران حضرت یوسف قریب چاد و فروختن
 یوسف را بدست مالک^۷

شنیدم که از نزد^۸ آن ژرف چاه
 نه بس راه بُد تا بدان جایگاه
 که اخوان یوسف رمه داشتند
 چراگاه و رخت و بُنه^۹ داشتند
 بدیدند اخوان یوسف زدور
 که از جانب^{۱۰} چاه میتافت نور

^۱ So in *A*, *N*, and *E* (in *E*, however, a wrong مایه is substituted in the first hemistich for (بایه); *T*:

همانا که این درج را پایه نیست
 مرا به ازین سود سرمایه نیست
M and *W*:

غلامیست این درج را مایه است
 کلانتر مر این مایه^۱ مایه (مایه را پایه correctly *W*) است
B:

غلامیست بر ارج و با مایه (بایه correctly) است
 همه خیره شد In the second hemistich *M* and *W* read برای با وی and را^۲ *T*
 مردم از رنگ و بوی.

^۳ *B* از بر *E* has ماه instead of نور. In the second hemistich *M* and *W* read بر تا instead of بر.

^۴ *A* and *N* بر. ^۵ *M* and *W* خواند و.

^۶ *B* and *E* ز کردار و گفتار. Instead of گمراهان *M* and *W* read بیرهان.

^۷ So *E*. *B* خبر یافتن^۷ *N*; آگاه شدن اخوان یوسف و فروختن یوسف را بمالک ذعر *E*. In *A* an interval; in *M* and *W* the twentieth verse of *Sûrah XII* is inserted: *وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ الْخَفِيفِ*. *T* (where this heading is placed before *وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ الْخَفِيفِ*); اخوان از بیرون آوردن یوسف علیه السلام اورا (2155 v.).

از سوی آن *A* and *N*^{۱۰}. از همه *B*^۹. نزدیک *T*^۸.

نگه کرد بُشْری و قَرخ^۱ بشمر
زیس نور رخسار آن خوب کمش^۲
۱۱۴۰ زجه برکشندند ویرا تمام
یکی نور بیوست ازو بر سبهر
بر آمد دل هر دو بنده بجوش
نهادند رخ بیس او بر زمیں
چنین گفت یوسف^۳ بدان بندگان
۱۱۴۵ زمین بیش دادار بوسید و بس
مر اورا رسد^۴ سجده و آفرین
بشارت ز بُشْری به مالک رسید
بیا تا ببینی که بر^۵ جای آب
سبک مالک آمد بر^۶ چاهسار
۱۲۵۰ ببُشْری چنین گفت مُزده بذیر
سوی دَلو دندند بدر منبر
دندند در چهر وی حهر خویش
نمود آدمی شمس بُد و السلام^۷
کزو خیرد شد روی^۸ تاننده مهر
زنش آن جدا خواست شد رای و هوش^۹
گشادند بر وی در آفرین^{۱۰}
که ای نیکبختان و فرخندگان
که بخشنده اویست و فریادرس^{۱۱}
که او آفرید آسمان و زمین
که نوری زچاه اندر آمد بدید^{۱۲}
چگونه بر آمد زجه افتاب
فروزنده خورشید دید آشکار
بدین^{۱۳} ماه تابان و شمس منبر

^۱ *M* and *W* بفَرخ.

^۲ در چهر او روی خویش *T*, *B*, and *M* read نور کیش *W*.
در روی او چهر خویش *W*.

^۳ This verse is wanting in *B*.

^۴ So *M*, *W*, and *B* (in *B* کز آن *E*). *T*, *A*, and *N* کزو تازد شد نور *E*.
تازد شد نور.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies غفل و هوش. In *T* alone زسر is substituted for the general زتن.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies هزار آفرین.

^۷ *M* and *W* خواجه. Instead of فرخندگان at the end of the second hemistich *T*, *E*, and *A* read فرزندگان.

^۸ So in all copies except *B*, which has بود بُشت و فریادرس.

^۹ *T* سزد, a mere gloss for رسد (here = سزاوار بود).

^{۱۰} So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* بدید (اندر آمد *W*) بدید *M* and *W* بدید *B*.
که اورا زجه ماه آمد بدید *B*.

^{۱۱} *N* از *B*. Instead of که *M* and *W* read تو.

^{۱۲} *T*, *A*, and *N* سوی.

^{۱۳} *B* has و بدر for و شمس. *B* بُد این *A* (distinctly) بدرش *M* and *W* بدرش *E*.

گرفتند هر ده ورا بی درنگ ^۱	بدو آختندش ^۱ زهر گوشه چنگ
بماورده ^۲ بر وی گران رستخیز	بدشنام دادن زبان کرده تیز
که ای کامگاران روشن روان	ببرسید مالک از آن ده جوان
که از چهره ^۳ وی زند بخت فال ^۴	چه خواهید ازین کودک خرد سال
بدیدار او تیز بشتافتیم	مر اورا ازین ^۴ زرف جده یافتیم
که دست و زیانتان بدو آخست ^۵	۲۱۷۵ چه باشد شمارا چه بد ساختست
که هست امن یکی بنده ^۶ بی هنر	هم آنکه ^۶ چنین داد شمعون خبر
شگفتی بدین کودک زاد ماست	درختیست ملعون و شاخش بلاست ^۷
کز آن هر سه دارد دل خلق بم	مراوراه ^۸ عیب است و هر سه عظیم
که باشد که از وی نیاید بخشم ^۸	گریزنده و دزد و گریزنده چشم
بر اسب جفا کرده زین و لگام	۲۱۸۰ سه روزست تا این درهنه غلام ^۹
جو قارون فرو شد بزیر زمی	نهان شد ز چشم ^{۱۰} سر آدمی

^۱ So *B* (see on آختن, note to v. ۱۸۴ above); the other copies از همه. In *M* and *W* verses ۲۱۶۹ and ۲۱۷۰ are wanting.

^۲ *B* and *N* برآورده. Instead of گران *M* and *W* read همان.

^۳ *M* and *W* که از چهره وی زنده شد بخت فال.

^۴ *B* نیز, and like *N* یافتیم and بشتافتیم in the singular. *T* has نیز instead of نیز.

^۵ So *B* and *M* (in the latter برو instead of بدو); the other copies برافراختست. *A* has زیانتان instead of زیانتان. *T* transposes besides the first words of the verse, viz. شمارا چه باشد.

^۶ *T* همانا. Instead of این in the second hemistich (*B*) the other copies have او.

^۷ So *B*; the other copies (*A* وشاخ و شاخش) درختیست محبوب (مشعون *A*) بلاست. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N* (in the latter two شگفتی تر *B*; شگفتی در آنکو گریزنده پاست *M* and *W*; زاد ماست *N* instead of نا رواست *A*). آنکو که زاد ماست.

^۸ *T* عجب باشد از وی نیایم بخشم; in *E* this hemistich runs thus: عجب باشد از وی نیایم بخشم.

^۹ So *B* and *E*. *M* and *W* سه روزست که این بد غلام. سه روزست *T*; سه روزست اکنون که این بد غلام *A*; تا آنکه بهر غلام *N*; سه روزست تا این *A*; سه روزست تا این که تیره غلام *A*; تا آنکه بهر غلام *N*. Instead of بر in the second hemistich *T* has مر.

^{۱۰} *T* ز چشم و بصر *E*; ز چشم بری *T* (with the necessary omission of the idāfah).

۲۱۶۰ بگفتند باهم ^۱ هم اندر زمان	کد نوری همی تابند اندر جهان
نسیمی همی گسترده باد نرم	که افکنده ^۲ بر مشک و کافور شرم
چه شاند بُد این ^۳ بوی و این نور پاک	مگر سر بر آورد یوسف زخاک
مگر دادش انزد رهائی زجاء	کد تابند همی نور از آن ^۴ جانکاه
دوبدند بشناب نا ^۵ جاهسار	گل کامشان گشته بُد جمله حار
۲۱۶۵ بنزدیک چاه آنکهی تاختند	بدیدار انبوه ^۶ بشناختند
بدیدند انبوه در ^۷ انبهی	نشسته ستوده رسول چهی
ز کشور ^۸ بکشور جهاپ ^۹ فراخ	زده نور رخسار وی ببنج و شاخ
بشن در یکی حله ^{۱۰} کز بوی و رنگ	همی بر گل و مشک بنهاد زنگ
بماندند هر ده برادر شکفت	خرد زین شکفتی تواند گرفت

^۱ با خود. ^۲ کد افتد ابر. This verse is wanting in *M* and *W*.

^۳ چه شاید بدن (بُد این *W*) نور و این (و آن *W*) *M* and *W*; چه باشد بدن *B* بوی پاک.

^۴ نور از سوی جاه (*B* (without a proper rhyme); نور در *W*; نور آن *T*.

^۵ at the end of the second hemistich *M* and *W* read خوار. Instead of خوار تا سر جاهسار *M* and *W*; از (!) *B*; در *T*.

^۶ This verse is corrupted in most copies (in *M* and *W* it is wanting). The wording adopted is that of *A*, with the correction of the silly بشتاختند (a mixture of بشتافتن and شناختن) into بشناختند. The confusion between these two verbs is visible in *T* too, where تاختند in the first hemistich, and بشتافتند in the second, give no rhyme. *N* and *E* بشتافتند and تافتند (no rhyme either); *B* (with a correct rhyme, but partly anticipating the contents of the next verse):

بنزدیک چاه آنبهی یافتند بدان انبهی نیک بشتافتند

^۷ *M*, *W*, and *B* بر. چهی in the second hemistich (which in *A*, *E*, and *N* is distinctly spelt چهی, as if it meant 'the prophet of the well') is = جاهی, adjective to جاه, dignity, high rank. *B*, *M*, and *W* read بهی رسول *T*; زسوی چهی *T*.

^۸ که کشور *B*.

^۹ *B* از (a Tigris of fragrance and colour!). Instead of رنگ in the second hemistich *B* and *W* read سنگ (which seems merely a wrong spelling for رنگ); *T* and *E* رنگ. In the conjoint use of ب and همی before a past participle is noticeable.

خرد پروان و هنرگستران	بعیری ^۱ چنین گفت کای مهتران
زدل کینه و دشمنی برکنید ^۲	2195 چه باشد که اکنون نکوئی کنید
کیم من که با من کنید این همه	شما چون شبانید ^۳ و من چون رمة
که نه روز باشد سرانجام آن	نباشد شب تیره اندر جهان
ولیکن بود بعد از آن آشتی	رود ^۴ در جهان جنگ بنداشتی
دل من از آزارتان تنگ نیست	مرا با شما خود زُن ^۵ جنگ نیست
زدمهری و خشم و کین بگذرید ^۶	2200 چه باشد اگر تخم مهر افکنید
مرا در بذیرد همچون رهی	از آزار من تان ^۷ شود دل تهی
بدشت اندرون تان شبانی کنم	زدل بر شما مهربانی کنم
بدشخوار و آسان بوم بایدار	بیندم کمر ^۸ بیش تان بنده وار
بنزد شما به که جایی دگر	اگر بست باید ^۹ چو بنده کمر
بنالید و بارید خوناب زرد	2205 یهودا زگفتار یوسف بدرد
بسی شان بگفتارها دل خرد	بعیری بسی لایها ^{۱۰} گسترید
تَبُدشان زدل ^{۱۱} مهربانی و شرم	دل سخت ایشان نشد هیچ نرم

¹ *T* (avoiding here as in v. 2183 above the expression بعیری). Instead of *روان* in the second hemistich *B* reads *روان*.

² So with the more characteristic *T*, *M*, *W*, and *N*; the other copies *برکشید*.

³ On *شبان* see above, verses 548, 560, and 561.

⁴ So *B*; the other copies *بود*. *T* substitutes in the second hemistich *شود* for *بود*. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁵ *M*, *W*, *A*, and *N*. بعد از این. The second hemistich runs in *T* thus: *دل من بند* (آزار از آن تنگ نیست!).

⁶ *B* *دم زنید*.

⁷ *M* and *W* *از آزار تان خود*. On *چاکر (= رهی)*, see note to v. 235.

⁸ *M* and *W* *دشخوار*. Instead of *دشخوار* *M* and *W* read *دشوار*, see on both forms, p. 100, note 7. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

⁹ So *B*, *A*, and *N*; the other copies *اگر بسته باشم*.

¹⁰ *A* and *N* *لایها*; *M* and *W* *لایه*, and in the second hemistich *بسی نیز گفت و* *از ایشان شنید*; in *B* this verse is put before v. 2205, as if referring to Joseph.

¹¹ So *M* and *W*; *A*, *E*, and *N* *زسر*; *T* *بسر*. *B* *همه شرم*.

کنون یافتمش درین جاهسار	بُجَسْتَنَسْ کردیم هر گونه چار ^۱
زبانرا بعبری بیاراسند	چو گفتند چوناکه ^۲ میخواستند
که گرتو جزاین چمزگوئی دگر	بگفتند با یوسف برهنر
برآریم از جان بآلت دمار ^۳	هم اکنون بشمشیر زهرآبدار ^۴
که گفتارشان بُد چو کردارشان	بترسید یوسف زگفتارشان ^۵
که ای با تو خوبی و فرهنگ جفت	بترسید ازو ^۶ مَالِكِ دَعِر و گفت
کدامی تو آزاد یا بنده	بس آمده و سخت فرخنده ^۷
زمالك نسب کرد یوسف نهان	ز تهدید و از بیم آن ببرهان ^۸
بگشندیش ^۹ گر بگفتی کیم	نیارست گفتن که بنده نیم ^{۱۰}
مراین مهترانرا برستنده ام ^{۱۱}	بناکام گفتش یکی بنده ام
که هموار بودست و باشد بجای	ولیکن بدل گفت با آن خدای ^{۱۰}
بنزدنك اخوان زمین بوسد ^{۱۱} داد	از آنپس بلا به زبان برگشاد

^۱ So *B*, *A*, *N*, and *T* (in *T* چار instead of چار). *E* بُجَسْتَنَسْ بکردیم الّٰح. *M* and *W* بدین. بُجَسْتَنَسْ گرفتیم الّٰح. Instead of درین in the second hemistich *B* reads بدین.

^۲ So *B*, *M*, and *W*. *T*, *E*, and *A* آنها که; آنها چو^۲. Instead of بعبری in the second hemistich *T* reads بنوعی.

^۳ *T* and *W* خبر. In *A* and *N* this hemistich runs thus: که گر جز برین چیز: زبم گردنت گر بگوئی دگر. in *E* گوتی دگر.

^۴ So *B*. *M* and *W* دمار. *T*, *A*, *E*, and *N* برآریمت از جان و از دل دمار. as in *Bostân*, ed. Graf, p. ۱۳۶, l. ۱; compare on this word, Rückert in *Zeitschrift* viii. p. 271.

^۵ بگفتار^۵.

^۶ *M* and *W* بس. In *E* verses 2187-2206 are entirely wanting.

^۷ *A*, *N*, and *T* گمراهان (این *T*).

^۸ *B* بگشندیش, with the conditional ی added to the suffix.

^۹ So *B*. *M* and *W* (which have in the first hemistich (!) read (بناچار گفتی (!) instead of (بناچار گفتی (!) *T*, *A*, and *N* have ام برستنده instead of مهترانرا همسرانرا.

^{۱۰} Instead of خدای (to which بنده or برستنده of the preceding verse must be understood) *B* and *W* read بنده خدای, with an unjustifiable omission of the idlîfah, see *Zeitschrift* x. pp. 177 and 273.

^{۱۱} چنسن کرد یاد^{۱۱}.

شمارا بُدی گر بُدی این دو بست	بگفتا که اینست ازین ^۱ بیش نیست
ستد یوسف و آن درمها بداد	بدینسان ^۲ خرید و فروخت اوفتاد
فُرُختند آن بوستان بهشت ^۳	۲۲۲۰ بهزده درم قلب معدود زشت
خرد بود خرسند و دل شادخوار	فروشدگانرا در آن زشت کار
فروختن غرض بود و بهمود شان ^۴	تَبُد میل ایشان سوی سودشان
ببامد بر یوسف پاکرای	هم اندر زمان جبرئیل از خدای ^۵
سلامش رسانید از گردگار	نهان از همه کس ^۶ برو آشکار
که در آئنه جهره ^۷ خود بین ^۸	۲۲۲۵ جنبین گفت از قول جان آفرین
وز آن هست حُسنت فراوان فزون	همانی ^۹ که بودی بچاه اندرون

In the beginning of the second hemistich *B* reads شمارا for شمار. *B*, *M*, and *W* are wanting.

W reads اوفتاد. Instead of فروش *T* has فروخت. Instead of بدانسان^۲ *A* has ایستاد. In the second hemistich *M* and *W* substitute درم شان for درمها.

^۳ *T*: گرفتند هجده درم قلب و زشت بدادند آن بوستان بهشت
N and *E*:

بهزده درم قلب و زشت و درشت فروختند آن بوستان بهشت
Instead of *A* has بوستان بهشت. Instead of فروخته شد آن *B* reads فرختند آن. بوستان در بهشت.

^۴ So *T*, *A*, and *N*. *B* and *E*:
تَبُد میل شان سوی سود و زبان فروختن غرض بود شان در میان (بود و بهمود شان *E*)
In *M* and *W* vv. 2221 and 2222 are wanting. After this verse *M* and *W* insert a new heading, viz.: .فرواد آمدن جبرئیل بر یوسف علیه السلام. *T* also has a heading after the next verse, viz.: .آمدن جبرئیل خدمت (بخدمت) حضرت یوسف که چون صورت خود در آب دیدی برای خود قیمت معین کردی و آخر بر هجده درهم فروخته شدی.

E جبرئیل خدای^۵. In the second hemistich *M* and *W* read درآمد for پیامد, and *T*, *E*, *A*, and *N* for بکرای.

که چهره در آئینه خود بین^۷ *A* and *N*; جهره^۸ خویش بین^۹ *B*. شد *B*.
A and *N*: وز آن هست حُسنت فزون و فزون *E*: نیز هستی *M* and *W*: نیز حُسنت. *B* and *T* همانا^۹.
از آن (وز آن *N*) هست حُسنت فراوان کنون.

بکینه گزیدند انگست و دست	بسی بر یهودای دانش برست
بدان کینه جوان ^۱ بی زینهار	چنین گفت مالک سرانجام کار
نیاشد خریدار کس در زمین	۲۲۱۵ که این بنده را با سه عیب چنین
بدان تا شوید از غم او رها	بلی من خرم این زبهر شما
ندارد چنین جامها هر کسی	بها جامه بدهم که دارم بسی ^۴
که هست ^۵ این نجات بر ما صواب	بمالک چنین داد شمعون جواب
درم آرزوی تو آرد بجای	ولیکن بجامه نذاریم رای
همه دنیای رومی و زر بکار	۲۲۱۶ اگر مان ^۶ دهی صد شتر باردار
رضای تو جسته شود لاجرم	نخواهیم و گر مان دهی ده درم
زهزده درم کم نبود و نه نیست	گشاد از میان کیسه و ریخت بپش

^۱ *B. M.*, and *W* رایان. *E* has بر آن instead of بدان.

^۲ So *B*; all the other copies مر. Instead of کس in the second hemistich, *M* and *W* have an inappropriate او.

^۳ So best in *B*; the other copies کنون از شما. Instead of او in the second hemistich *T* has آن; *E* reads again for بر آن بدان.

^۴ So best in *B*; the other copies (except *E*) بدهم بسی; بها جامه دارم که بدهیم بس *E* ندارد چنان جامها هر کسی.

^۵ So *B, A, E*, and *N*. حکایت: *M* and *W* بغایت.

^۶ So *B, M*, and *W* here as well as in the following verse; the other copies have in both میدهی. Another example of the necessary omission of the *idāfah* is شتر باردار, see also further down in v. ۲۲۲۰ درم قلب; باردار in its correct form appears in *T* only; the other copies (except *E*) have a strange وبار; *E* reads وبار (خواربار = خواربار).

^۷ So correctly in *M, W, A, N*, and *E*. نخواهم *B*; نخواهم *T* (which leaves the preceding conditional sentence without an apodosis). Instead of تو رضای *T* reads رضا از تو.

^۸ *T* سر. *B* adds after this a new verse which merely repeats the contents of the preceding one, and is moreover strangely worded in the first hemistich:

بهزده درمها ولیکن درست همان بود هر چند از آن بپش جُست

بدان مالک دعر گنج کرم ¹	فروختیم ویرا بهزده درم
که آن عیبها هست با وی مقیم	ولیکن بشرط سه عیب عظیم
گرستن چو مادر بمرگ بدر	گریزنده بائی ² و دزدی دگر
بدان بر هنر مهتر سرفراز	2240 چو دادند آن خط بگفتند باز ³
بگوئیم هر چار داری روا ⁴	که بر چار شرط اوفتد بیع ما
نداری تو این بنده را یکرمان	یکی آنکه بی بند و غل ⁵ گران
که او نیست این ⁶ جامه را حق شناس	دگر آنکه بوشانی اورا پلاس
بود جای او بر هیون حرون	سه دیگر چو ⁷ باشد براه اندرون
نه بالای او رخت الوان بود	2245 نَشَسْتَنَش بر ⁸ خشک بالان بود
که هرگز نداند بدین گوشه راه	چهارم بری تا ⁹ بدان جایگاه
بدین شرطها ببعشان شد درست	نهادند این شرطهارا نخست
بدان تا در آن ¹⁰ شرط ناید شکست	گرفتند پیمان و دادند دست

گریزنده بایست *M* and *W* have a wrong ² و گنج درم ¹ *T* and *E* (!)

³ The reading of *T* چو دادند *A*, as well as that of *A* چو دادند خط و بگفتند باز³, lacks the completing part of the sentence. *A* has besides in the beginning of the second hemistich for بدان.

⁴ So *B*. *M* and *W* have the same, except the strange بیگمان and روان, as rhyme-words, in the two hemistichs. *W* substitutes besides رو for شرط. The other copies have quite a different wording, viz.:

مرابن بیع را شرط باشد چهار بگوئیم یک یک ببیش (بتو *E*) آشکار

⁵ *B* and *N* بی غل و بند⁵.

⁶ So *B* (with reference to the precious garment given him by Gabriel); *M*, *W*, *A*, *N*, and *E* مر; *T* هر.

⁷ *T*, *E*, and *A* که.

⁸ So best with the suffix in *B*; the other copies بنشستن. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *M* and *W* read دیبای الوان نه بر روی دیبای الوان بود *B* بود; نه بر بنگه و رخت (و) الوان بود *B* بود.

⁹ *E* تو, and in the second hemistich ندارد *T* has in the same hemistich برین for بدین.

¹⁰ *M* and *W* بدان. *E* reads شکست for ماند درست.

نکوتر نمودت ^۱ همی زافتاب	بجاه اندرون چهره دیدی در آب
بهایی تن خویش نشناختی ^۲	تن خویش را قیمتی ساختی
همی ناد داران سخن بیش و کم	فروشدت آفتون بهزده درم
بها بسندند آن درم چند را	۲۲۵۰ جو بفروختند آن هنرمندرا ^۳
خط دستشان خواست اندر زمان	از آن ده جوان مالک کاروان ^۴
وز آبس بهانه نیفتد بکار	بدان تا شود بیمشان استوار
دنان برهنر مرد فرخ نهاد ^۵	خطی زود بنوشت شمعون و داد
یهودا و شمعون و روبیل و دان	چنین بُد نوشتند کد ما ده جوان
و اوشر و یستخر گنج داد ^۶	۲۲۵۵ زبالون و نعلال و لاوی و جاد
بدو مادرش نام یوسف نهاد	یکی بنده بود مان ^۷ خاند زاد

^۱ So *B* ('it appeared to thee'); the other copies 'thou didst appear'). Instead of *همی زافتاب* *A* reads *هم از آفتاب*.

^۲ Only *A* and *N* have the affirmative *بشناختی*, in an ironical sense.

^۳ *B* فروختند. In the second hemistich *A*, *E*, and *N* read *همیدار یاد این آلت*. In *M* and *W* this verse is wanting; after it *B* adds a new heading: *فروختن اخوان*. یوسف را علبد السلام بمالك ذعر بجهار شرط.

^۴ خردمندرا *T*.

^۵ So best in *B* and *T*: 'the experienced Mālik'; *A*, *E*, and *N* کاروان 'the master of the caravan'; *M* and *W* کامران, and at the end of the second hemistich *B* reads *خط دستشان بستد اندر زمان*. هم در زمان.

^۶ *B* نداد.

^۷ *M* and *W* نوشتند جونین.

^۸ *A* and *N* گنج زاد (!). On the various corruptions of the names of the ten brothers, see above, p. ۷۶; some new distortions of the same may be culled from the different copies here, viz. زهارون (*T*) for زبالون (*E*), اقبال (*T*), نعمان (*E*), تقیا (*M*) for نعلال (*E*), اوشر (*E*) for بوشیر (*M* and *W*) and جاد (*E*) for گنج رام, in which case the corresponding rhyme-word is respectively *گنج وا* and *گنج وا*.

^۹ *E* یکی بنده ما بُد و. In the second hemistich *B* has *برو*; *M*, *W*, *A*, and *N* *بدر و مادرش*, with the legitimate omission of the *idāfah* (the *بدر و مادرش* in *M* is quite impossible).

نه آگاه از آن جز خدای جهان	بدینسان همی گفت ^۱ با دل نهان
بسخت و بسست و ببند و گشای	تن و جان سپردم ^۲ بحکم خدای
که ابر بهاری شدی زو بر شک	بدینسان ^۳ همی راند بر چهره اشک
کشیدش سوی بارگه کاروان	سر انجام آنکس که بُد ساریان ^۴
بر اشتر همی بست هر گونه بار ^۵	۲۲۶۵ بسامان رفتن همی ساخت کار
وز آنپس نمی خواست بودن درنگ ^۶	جو یوسف بدیدش که شد کار تنگ
چنین گفت کای خواجه ^۷ سر فراز	بشد با سیه نزد مالک فراز
ببک حاجت این بنده را دست گیر	همی رفت باید کنون ^۸ ناگزیر
بکی بسبرم تا سر چاه راه	مرا ده تو ^۹ دستور تا با سیاه

^۱ *B*, *M*, and *W* راند همی. *W* and *T* have in the beginning بدانسان; and *T* has besides دل نهان.

^۲ So with the *first* person as words of Joseph in *B* (سپردم تن و جان), *T*, *A*, and *N*; the other copies سپرده. *B* has in the second hemistich a much inferior reading بسخت و بسست و ببند و گشای. In *B*, *M*, *W*, *T*, and *E* this verse is, less appropriately, put after the immediately following one.

^۳ So *B*; the other copies بدانسان, and in the second hemistich برو (ازو) بر چهره. *T* has besides in the first hemistich از چهره instead of بُد رشک. After this *B* adds another useless verse:

بدانسان همی گفت با دل نهفت ز رازی که بود آن بدل در شگفت

^۴ Or, as *B* has, ساروان. In *B* another legitimate example of the omission of the idâfah.

^۵ *T* reads, without a proper rhyme, بآنش همی بست هر گونه کار.

^۶ So *A*, *E*, and *N*, with بودن درنگ as subject to بودن. *T* reads بُردن, with Joseph as subject. *M* and *W*:

جو یوسف نگه کرد و شد کار تنگ وز آنپس نمی خواست کردن درنگ

The same in *B*, but instead of نمی خواست there appears the affirmative همی خواست, which gives a possible sense too ('and since he wished to delay after that').

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have again مالک. ^۸ *A* and *N* شدن.

^۹ *B*, *M*, and *W* باش (either an abbreviation from باشد, or a contraction of با = شدن, see p. ۱۷۰, note ۵, and اش 'be there to me permission for this that'). This verse is wanting in *E*.

بس این^۱ ده جوان بر لب چاهسار
 ۲۲۵۰ بدان تا ببینند^۲ با بند و غُل
 بشد مالک دعر اندر زمان^۳
 بگردن برش^۴ نیز بنهاد غُل
 مراورا بپوشید تن
 یکی بنده بودش سیمه‌تر زدود
 ۲۲۵۵ همیکرد یوسف در آنها^۵ نگاه
 وز آن کبر و آن قیمت خودشتن
 نهانی چنین گفت^۶ کئی ذو الجلال
 بجاء اندرون من خطا^۷ کرده ام
 ندانستم اکنون جزا یافتم
 ۲۲۶۰ زندانییم عفو کن مرا
 بعدا گرفتند جای قرار
 سهی سرو نازان و شمشاد و گل
 یکی بند بنهاد بر روی گران
 که دیدست با غل مد و سرو و گل
 حه ناحوش بپوشید لباس سمن^۸
 سپردش بدان بنده زشت زود
 همی آمدش یاد از آن آب چاه
 پسندیدن طلعت خوشتن^۹
 برا زبید و خود تو داری کمال
 تن خوشتن را بها کرده ام
 خدا با از آن چهره بر تافتم^{۱۰}
 که عفو ست و لطفست بپشده ترا^{۱۱}

^۱ آنجا. *A* and *N* read *این* in the second hemistich. Instead of *جای* in the second hemistich *M* and *W* read *آنجا*.

^۲ *W* has *طوق* instead of *بند*. The second hemistich runs thus in *A* and *N*: سهی سرو آن تازه شمشاد و گل.

^۳ *B*, *M*, and *W* هم در زمان. Instead of *بروی گران* in the second hemistich *E* reads *بود آن گران*.

^۴ *M* and *W* ابرگردنش. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ So *A*, *N*, *E*, and *T* (in *T* چو instead of *چه* and at the end *خشن*); the other copies (*B* نسترن) *M* and *W* ناخوش بود بپاکتن (نسترن).

^۶ *B*, *M*, and *W* آنجا. *N* has in the second hemistich یاد آن.

^۷ So best in *B*, *M*, and *W*; the other copies put *طلعت* in the first hemistich, and *قیمت* in the second. *T* has besides *پسندیدن*. In *A* and *N* the second hemistich runs thus: پسندیده شد قیمت خوشتن.

^۸ *B*, *M*, and *W* همی گفت. ^۹ غلط *W*.

^{۱۰} So *B*; *T*, *M*, *W*, and *E* have the same, except *خیر* instead of *جزا*, and *روی* for *آن روی*. In *A* and *N* the hemistichs are transposed and run thus:

خدایا از آن روی بر تافتم بدانستم اکنون جزا یافتم

^{۱۱} *B*, *M*, and *W*:

زندانم من عفو کن مرا بلی عفو و لطفست (که فضلست و عفو ست *B*) پیشه ترا
E has خدا ترا نزد خدا.

مرآن همسرانرا همه خفته دید	2280 جو یوسف بنزدیک آن چه ^۱ رسید
که او مهربان و وفادار بود	بهودا از آن جمله بیدار بود
دل خستش از دیده بیرون چکند	جو همزاد خودرا چنان ^۲ بسته دبد
خروشیدن بیدلان در گرفت	پذیره شدش زود ^۳ و در برگرفت
بنفرید ^۴ بسیار بر شور بخت	ز درد دل و جان بنالید سخت
که یوسف سرایای در آهنت	2285 چنین گفت کین شور بخت ^۵ منست
ندیدی چنین روز و آژون ^۶ و شور	ایا کاش ^۷ چشمم شدی هر دو کور
که یوسف جو دزدان بند اندرست	چه زن ^۸ بینواتر چه زن بدترست
همی گفت زنسان بباگ ^۹ بلند	یهودای بیچاره ^{۱۰} مستمند
بجستند از خواب شوریده سر	از آواز او خفتگان سر بر سر
سرایای گشته گرفتار بند	2290 بدیدند همزاد خودرا نرزد

^۱ *B* همی بر سر چه^۱ *B*. In the second hemistich *A*, *E*, and *N* read همرانرا instead of همسرانرا.

^۲ *T* چو همزادرا آنچنان. Instead of دل خستش, as *B* reads in the second hemistich, *T*, *A*, *E*, and *N* have دل خسته; *A* and *N* substitute besides کشید for چکند. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *M* and *W* زدود; شد و پذیره; استقبال = پذیره; see Ganj-nâma, f. 45 b, ll. 1 and 2, where the following bait of the Shâhnâma is quoted:

چو آمد بنزدیک آن جابگاه سیاوش پذیره شدش با سپاه

It is also pointed sometimes پذیره in the sense of قبول, as in this verse of the Shâhnâma:

مگر کاین سخنرا پذیره شویم همه با درفش و تبیره شویم

see ib. loc. cit. ll. 3-5. At the end of the second hemistich *M* and *W* have برگرفت for در گرفت.

^۴ So *B* and *T*; *M* and *W* بنفرین; *E* بیفزود; *A* and *N* بنفرید بسیار و شورید سخت.

^۵ *M* and *W* شور; بخت; this verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۶ *B* کاشک, but comp. Rückert in Z. D. M. G. viii. p. 260.

^۷ Or و آژون, as *M* reads distinctly, see notes to vv. 556, 1048, and 1659; *E* has ندیدم چنین ظلم زاری و شور.

^۸ کزن *T*; جو زن *A*.

2270 مر آن ده جوانمرد را بنگرم
اگر نیز^۱ بسیارم آزرده اند
شوم روی شان باز بینم یکی^۲
دهم تا قیامت برایشان^۳ درود
ازو مالک زعر در ماند و گفت
که رو^۴ یت همیدون خرد باد جفت^۵
بیاساید آنگاه دل در برم
مرا داشتند و پیورده اند
ببوسم سر و چشمشان اندکی
که کار من و کار ایشان نبود

رفتن یوسف علیه السلام بوداع
کردن برادران خود^۵

2275 بشد با سب یوسف مهربان
ندانست^۶ رفتن ببند اندرون
بسختی شد آخر بنزدیک چاه
بآهن درون پای وتن در بلاس^۹
برفت اینچنین بیدل و خسته جان
خرامان بدان^۶ بند و غل گران
ببفتاد هرساعتی سر نگون
چنان بسته و خوار وزار^۸ و تباہ
بدان بند بر وی جو دندان داس^{۱۰}
همی تا ببیند رخ همسران^{۱۱}

^۱ *T*, *A*, and *E* اگرچند *A*. ^۲ *T*, *A*, *E*, and *N* روی ایشان ببینم یکی.

^۳ *T* and *E* بدیشان. Instead of *کار ایشان* in the second hemistich *A*, *E*, and *N* که این کار جز (*M* and *W* (as a kind of explanatory wording) *آن ایشان* read آسمانی نبود.

^۴ *M* and *W* برو.

^۵ So *B*. *M* and *W* رفتن حضرت یوسف علیه السلام بوداع; آمدن یوسف نزد *T*; رفتن یوسف علیه السلام نزد برادران و ازوشان *N*; یهودا و برادران بجهت وداع رفتن یوسف علیه السلام نزد برادران و ازوشان (= *ازیشان*, see above); in *E* the text runs on without interruption; in *A* the usual interval, with the heading of *M* and *W* supplied in pencil.

^۶ *B* خرامان و با بند و غل گران *W*; بدان غل و بند *M*; در آن *B*.

^۷ *B*, *M*, and *W* نتابست. Instead of ببفتاد in the second hemistich *A* and *N* read بیفتادی, which, although grammatically good, is impossible as regards the metre.

^۸ *B* چنان بستۀ خوار وزار *E*; چنان بسته وزار و خوار *B*.

^۹ So *B*, *A*, and *N*; *M* and *W* و برتن بلاس *T*; و درتن بلاس *T*. In *E* this verse is wanting.

^{۱۰} *B* جو بر بند داس *T*; جو بر کور داس *B*.

^{۱۱} This verse in *T* only.

که بیوند ما را که یزدان ^۱ بست	ز یکدیگر اکنون بخواهد گسست
فراق آتشی کرد ^۲ افروخته	که بیوند ما زان شود سوخته
گرفتم بکی راه نادیده بیش	که بازم نمیند ^۳ از امروز بیش
۲۳۰۵ گرفتم بیش اندرون یک سفر	که هرگز نمیند دو چشم بدر ^۴
فکندم یکی تخم اندر زمین ^۵	که بارش فراقست تا یوم دین
چنان بند بیگانگی مان ^۶ بست	که شد رشته آشنائی زدست
قلم رفت و حکم قضا کار کرد	سر وصل ما را نگویند سر کرد ^۷
کنون کاسمانی ^۸ چنین بد قضا	یکی حاجتم هست سوی شما
۲۳۱۰ که از من باندازه بحر و بر	درودم رسانید سوی پدر
ببرسیدش ^{۱۰} از من نهان و اشکار	مگر گردش روز دشوار خوار
برو مهربانی و شفقت کنید	یکی بر نمیدش رحمت کنید ^{۱۱}

^۱ *B* and *T* یزدان.

^۲ *A* and *N* کرد آتش گرم *E*. فراقی که کرد آتش *E*. Instead of *شان* in the second hemistich *T* reads *شد از آن*.

^۳ So best in *T*, *M*, and *W*; the other copies have *نمیند* with *راه* as subject. In *E* verses 2304-2306 are wanting.

^۴ *B* حضر. In *A* and *N* this hemistich is rather corrupted; in *E* it appears after v. 2310. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ So best in *T*, *A*, and *N*; *B* and *M* تخم را بر زمین *W* تخم را در زمین. In the second hemistich *B* substitutes (here unnecessarily) the Persian *روز* for the Arabic *یوم*.

^۶ *W* تان. This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۷ So in all copies (only *B* has a wrong *اصل* for *وصل*) except *M* and *W*, which read *همه بند و بیوند مان (تان) خوار کرد*.

^۸ So best in *B*; all the other copies read without the *که* simply آسمانی.

^۹ *T* نزد.

^{۱۰} So *T*, *M*, and *W*; the other copies have simply *ببرسید* except *B*, which reads *ببرسیدش*. Instead of *از من* *M* and *W* have *اکنون*. On *دشوار* in the second hemistich (in *B* only, the other copies read *دشوار*) comp. p. ۱۰۰, note 7.

^{۱۱} This verse in *B* only; *نا امید* = *نومیدی* or *نمیدی* (despair).

تن نازکش در^۱ بلاس درشت
جو یوسف بر ایشان برافکند^۲ چهر
جدا هر یکی را به بر در گرفت
چنان زار بگریست بر خوبستن
چنین گفت کای و بزه همگوهان^۳
بدینسان شما کارم^۴ آراستید
مرا هست نشبیه دیوانه راست^۵
چنین بود کام شما تن بتن
بنادانی و جهلم آزرده اید
بسی از شما دارم دل گله^۶
ولیکن نه هنگام پنداشتیت^۷
چو سوهان همی سود اندام و بشت
شتابید نزدیک ایشان بهمر
بس آنکه غریبیدن اندر گرفت
که بگریست با او زمین و زمن^۸
همه مهتران و همه بهتران
ببینید چونانکه میخواستید
که بشمنه و بند دیوانه راست
بدیدند هم کام^۹ خوبستن
مرا بی خود^{۱۰} و بی بدر کرده اید
تن آند^{۱۱} روان رنج و جان آبله^{۱۲}
که هنگام مهر و گم آشتیت^{۱۳}

^۱ تن. باکش اندر *B*. Instead of سود همی in the second hemistich *M* and *W* read سودش همی. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۲ بیفکند *W*.

^۳ So *B*, *M*, *W*, and *E* (only in *M* بر وی instead of وی یا); *A* and *N* read زمان و زمن (as shortened form of زمین, which seems rather doubtful); *T* has زمان و زمین, which gives no rhyme.

^۴ So *M*, *W*, and *B* (in *B* بیغمبران is substituted for همگوهان); the other copies read, with an unnecessary repetition of the subject: چنین گفت یوسف که ای (همگوهان *T* سروران).

^۵ So in *B*, *W*, and *E*; کار *T*; the other copies read کام, which, however, appears more appropriately in v. 2298. Instead of چونانکه in the second hemistich *T*, *A*, and *N* have زانسانکه; *E* زنسانکه; *T* and *A* substitute besides ببینید for ببینند.

^۶ So all copies except *T*, which reads مرا هست بشمنه و بند راست.

^۷ On کامه see note to v. 579; *T* reads هنگام^{۱۰}; *B* reads همه کام^{۱۱}.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read مرا خسته.

^۹ So *M* and *W*; *B* (read دل آبله (جان و دل آبله). In the other copies this verse is wanting.

^{۱۰} *B* هنگام هنگام^{۱۲} (meeting) آشتیت^{۱۳}.

۲۳۲۵ چنان زشت شد نام ما در جهان
 هر آنکس که این داستان بشنود
 مزایاد چون ما ز مادر دگر
 همیگفت ازینسان و گریان چو ابر
 بدو گفت یوسف که ای پاکدل^۵
 ۲۳۳۰ نمودی بسی دوستهای گرم
 ترا مهربانست بر ما روان
 فرامش مکن بکرمان مهر من
 بآزم من بیکس سرزده^۹
 هر آنجا^{۱۰} که بینی یتیم و اسیر
 نوازش کن اورا و اندر پذیر
 که تا جاودانه نماند^۱ نهان
 نکوهنده^۲ و دشمن ما شود
 که زینسان نمائیم رای و هنر^۳
 دریده دلش برد^۴ هوش و صبر^۴
 تو باری نه شرمسار و خجل
 ولیکن قضا را نبود از تو شرم^۶
 همیدون همیدار دل مهربان^۷
 بدل در نگاریده کن چهر من^۸
 یتیم و اسیر و تبه دل شده
 نوازش کن اورا و اندر پذیر

^۱ *M* and *W* نگرد. *B* reads (without a proper rhyme):

چنان زشت شد در جهان نام ما که جاوید پنهان نگرود زما

^۲ So corrected from the نکوهیده of the MSS. This verse appears in *B*, *M*, *W*, and *E* only.

^۳ So *N*, *B* (except رای for راه), *M*, and *W* (except چونین for چوین). *T* reads in the first hemistich مادر مگر (as ironical question: 'I wonder, did our mother remind us, that we should, etc.?'). *E* has a strange تان و چون من واو و چون تان; in *A* the wording of this verse is somewhat strange too:

کزینسان نمائیم رای و هنر بود جا بجا تا سزا (? ناسزا) سربسر

که ای کام دل *A* and *N*^۵ ازو رفته آرایش و هوش و صبر^۴ *M* and *W*

نبودست شرم^۶ *B* در دل نهان^۷

^۸ *M* and *W*:

فرامش مکن مهر ما بکرمان بدل در نگاریده کن چهر مان

^۹ Or according to *N* and *E* بیکس و سرزده. Instead of بآزم من (see on آرم notes to vv. ۱۵۲۲ and ۱۵۹۷ above) *A* and *N* read بیاد من; *B* بیازار من.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*, in agreement with vv. ۲۳۳۸, ۲۳۴۳, and ۲۳۴۶ below; *T*, *A*, *N*, and *E* بهر جا. Instead of و اندر پذیر at the end of the second hemistich *T* reads چو بفرش پذیر *E*; و آند^{۱۰} پذیر.

هر آنجا که دُزدی ببینی دگر
 مرا یاد کن زآنکه من نیز هم
 چو بینی یکی روز^۲ چاهی عظیم
 که بی جرم و بی زشتی و بیگناه
 2350 هر آنکه^۴ که بینی کنار بدر
 بدان ساعت اندر زمن^۵ یاد کن
 بجان تو کز من هزاران درود
 بگفت این و پس هر یکی را جدا
 ببوسیدشان چشم و بدرد^۷ کرد
 2355 غریوان همی شد گسسته کفّس
 یهودا و هر کس^۹ که بودند پاک
 ازیشان بر آمد غریب بلند
 زمانی بدانسان خروشان شدند^{۱۰}
 که باشد گرفتار غل و بتر^۱
 بدُزدی شدم در جهان متهم
 بگو یاد باد آن اسیر و یتیم
 گرفتار بوده درین^۳ زرف چاه
 که در وی نباشد نشسته پسر
 بدان مایه جان بدر شاد کن
 رسانی بدان پیر بدبخت^۶ زود
 ببر درگرفتس بمهر و وفا
 جدا گشت ازیشان بصد داغ و درد
 همی رفت^۸ گریان نگه باز پس
 ازین غم بسر برفشاندند خاک
 بهجران آن کودک مستمند
 چنان زار و گریان و جوشان شدند

¹ Verses 2346-2352 are again wanting in *M* and *W*.

² *E* *تو يك روز*. Before this verse *B* inserts another spurious one, which is partly made up from the present one and gives no reasonable sense.

³ *B* *بُد در بُن*.

⁴ *T* *هر آنجا*.

⁵ *B* *بدان*, and in the second hemistich, like *E*, *بدین* for *بدان*.

⁶ *B* *بخت*; *T* reads (less emphatically than all the other copies) *بندیدک* رسانی بنزدیک. *B* *بام تو زود*.

⁷ Or *بدرد* as *B* and *N* again have distinctly, see note to v. 1696 above. Instead of *بدرد* *B*, *M*, and *W* read *بصد داغ و درد*.

⁸ *B* *کرد*.

⁹ *E*, *W*, *A*, and *N* *وهر يك*. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* read *از آن درد بر سر آن*.

¹⁰ *M* and *W* have in both hemistichs *بُددند*, and *سوزان* instead of *جوشان*; *E* has in the first hemistich *شدند* and in the second *بُددند*. *A*, *N*, and *E* read besides *چنان زار و جوشان و گریان* *الح*. In *A* the two hemistichs are transposed.

۲۳۳۵ فرو مال شان دست بر سر بمهر ^۱	که دادار داند زهفتم سپهر
یتیمان همه خوار و عاجز بوند	که کس شان نباشد که نزدش روند ^۲
من امروز آن خوار و آن عاجزم	که شادی نخواهد بُدن هرگز
هر آنجا که بینی ^۳ یکی بنده نیز	همی دار در دل مرا ورا عزیز
نباشد زُبن بنده را آب و جاه	بحواری کند هرکس ورا نگاه ^۴
۲۳۴۰ نه مادر شناسد ورا ^۵ نه پدر	بآهو ^۶ شمارند ازو هر هنر
بخاصه یکی بندۀ بی نوا ^۷	که هزده درم باشد ورا بها
من امروز آن بی بها بنده ام	چنین بی نوا ^۸ و سرافکنده ام
هر آنجا که دیوانه بینی بکی	بخشای بروی بمهر اندکی ^۹
که دیوانگان از در رحمتند	گرفتار بند غم ^{۱۰} و محنتند
۲۳۴۵ من امروز آن بسته دیوانه ام	که از خویش و بیوند بیگانه ام

^۱ *B* and *T* زمهر. Instead of زهفتم in the second hemistich *M* has بهفتم; in *A* and *N* the second hemistich runs thus: که داد آید ایدر زهفتم سپهر.

^۲ *M* and *W* شوند; in *T* که نزدش is replaced by the less suitable نزدش.

^۳ *A* and *N* باشد. The second hemistich runs in *B* همیدار از آن دل مرا ورا عزیز.

^۴ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ So *T* and *E*. *A* and *N* شناسی ورا; *B*, *M*, and *W* شناسندش و نه.

^۶ آهو = عیب, as frequently in the *Shāhnāma*, for instance:

هر آنکس که آهو تو با تو گفت همه راستیها گشاد از نهفت

see *Ganjnāma*, f. ۱۶ a, l. ۳ ab infra. Instead of بر آهو *E* has بآهو; instead of شناسند *T* has شمارند. A rather clever (but perhaps practically not quite correct) modification appears in *A* and *N*: نه آهو شمارند ازو نه هنر.

^۷ *M* and *W* بی بها, which gives no proper rhyme. In *E* this verse is wanting.

^۸ *M* and *W* again بی بها; *T* سرافکنده ام; *B* (substituting by mistake the second hemistich of v. ۲۳۴۵) که از خویش و بیوند بیگانه ام.

^۹ Verses ۲۳۴۳-۲۳۴۵ are wanting in *B*, *M*, and *W*; v. ۲۳۴۴ is placed in *E* after v. ۲۳۴۷.

^{۱۰} So best in *T*; *A* and *N* have دند و غم.

2370 کشید اشتراز بیش آن ساربان¹ برفتن در آمد گشن کاروان
 زمین مال شد دست و پای شتر بآواز² آمد درای شتر
 شب تیره چون روی³ دیو نژند فروزان ستاره زچرخ بلند
 شتابان شتر در ببابان چو دیو⁴ دل یوسف اندر غرنگ و غریو⁵
 رسیدن یوسف علیه السلام بگور مادر
 وزاری کردن او⁶
 سحرگه بهنگام بانگ نماز رسید او بر گور مادر فرار
 2375 چو یوسف⁷ نگه کرد و آن گور دید دل مستمندش زتن بر رمید
 از اشتربك خویشتن در⁸ فکند تن خویش بر گور مادر فکند

¹ Or ساروان, as *B* has; instead of آن in *T* the other copies read در.

² Or according to *M*, *W*, and *B* در آوا. آوا is a curtailed form of آواز (بمعنی). بآوا در *M*, *W*, and *B*. (آواز باشد و آنرا بی مد بفتح اول و ثانی نیز گویند *Shāhnāma* :

چو ترک دلاور مر اورا بدید بر آنگونه آوای اورا شنید
 خروشیدن اسپ و آوای مرد بگوش آمدش در شب لاجورد
 and see *Ganjnāma*, f. 15 a, ll. 10-12; درای = چرس, as, for instance, in the *Shāhnāma*:

بر آمد زهر دو سبه کوس ونای خروشیدن زنگ و هندی درای
 see ib., f. 73 a, last two lines.

³ So *A* and *N*; چشم (as in Schlechta-Wssehrd's translation too); the other copies رای. Instead of زچرخ in the same hemistich *T* reads زیرچ.

⁴ بیابان دیو. *B*

⁵ So in *M* and *W*, where, just as in *N*, this heading follows after the next verse; *N* has the same, except برقبر for بگور; *T* رسیدن حضرت یوسف بسر قبر مادر; in the other copies there is no interruption of the text.

⁶ *A* سوې قبر, compare on this modern use, p. 179, note 11; *T* سوې قبر.

⁷ *B* سوارى, and in the second hemistich, as in *N* too, دمید instead of رمید. In *E* this verse is wanting.

⁸ *T* در گرفت *B*; خویشتن بر *M*; خویش را در *T* (comp. note 1 on the following page). Instead of بر گور in the second hemistich *T*, *A*, and *E* read در گور.

ز دلشان همی آتشی بر فروخت	که مر ^۱ سنگرا دل برایشان بسوخت
حسودی چنان کار فرمودشان	2360 اگرچند بر وی ^۲ حسد بودشان
ز تیمار وی شان روان بر دمید ^۳	هم آخر چو وقت حقیقت رسید
بُدند از بکی کان سرانجام کار	که ^۴ هر یازده گوهر آبدار
بتن در بجوشیدشان خون مهر ^۵	چو ببریدشان از مه و مهر چهر
برادر هم آخر برادر بود	اگرچه حسودی زهر در بود
ولیکن گریستن نمیداشت سود ^۶	2365 گریستند یکچند وزاری نمود
سر رشته از دست گم گشته بود ^۷	که آن کار از اندازه بگذشته بود
قضای خدا رد نگردد برای	چنان بود حکم قضای ^۸ خدای
بماندند آن یاور کاران خجل ^۹	سر انجام یوسف بشد خسته دل
فراز یکی اشتربی مهار	نشانند آن خسته را خوار وزار ^{۱۰}

^۱ خود. In the second hemistich *T* reads آتش اندر فروخت; *M*, *W*, and *B* ببرهن (۱) بر فروخت.

^۲ *B* and *E* روزی.

^۳ This verse, which is the necessary complement to v. 2360, is only found in *B*.

^۴ So *B*, the other copies جو. In *M* and *W* this and the following verse are again wanting. Instead of کان *B* reads سر.

^۵ *B* has this rather strange wording:

ببریدشان خواست از چهره چهر بتن در خروشید خویشان (?خونشان) بمهر

^۶ This verse is again wanting in *M* and *W*.

^۷ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۸ *A*, *M*, and *W* حکم و قضای. The second hemistich runs in *M*, *W*, and *B*: قضای خدای نگردد جدای (برای *B*).

^۹ So in *T*, *A*, *N*, and *E*; *M*, *W*, and *B* read:

سر انجام شد یوسف خسته دل بماندند ایشان هم آنجا (آن یافه رایان *B*) خجل

^{۱۰} So according to the wording of *T* and *N*; *A* بسته خوار وزار; *E* بسته خوار زار; *B* بسته را زاروار. After this verse *B* inserts another, evidently spurious one, viz.:

یکی خشک دالان برو بسته بس بدان کاروان سرسبز باز بس

ایا مادر آنکه که زادی مرا
دل از مهر من زود برداشتی
چو زادی مرا تبغ فرقت زدی
2390 مرا بیتو شوریده شد روزگار
سر بخت نیکم نگونسار شد²
مرا ده برادر که همسر³ بُدند
بی آنک از من آزارشان بود هیچ⁴
همه مهر و موند بر هم زدند
2395 بدشتم کشیدند جائی که کس
بسم⁷ دزد خواندند و کردند خوار
بگرمای گرم و تَفب آفتاب
حو من کردمی آب ازیشان طلب
کجا دارد آن کودکی خُرد¹⁰ تاب

ازین درد صحت ندادی¹ مرا
مرا خوار و بیچاره بگذاشتی
زیبوند من زود سیر آمدی²
درختم بجای گل آورد خار
فرزنده روزم شب تار شد
یکایک بد اندیش و دشمن شدند
گرفتند مرگشتنم را بسیج
نیرنگها از پدر بستدند
نَبُد جز خدا هیچ فریادرس⁶
فراوان طبانچه زدند استوار
من از تشنگی در عنا و عذاب⁸
طبانچه زدندیم بر چشم و لب⁹
که دشنام و زخمش بود نان و آب

¹ So *A* and *N*; *M* and *W* داد صحت بدادی; ازین درد صحت ندادی (*E*). In *B* this verse is wanting.

² This verse in *B*, *M*, and *W* only.

³ So *B*, *M*, and *W* (the latter two substitute in both hemistichs (شد for گشت); سر بخت من چون نگونسار شد *A*, *N*, and *E*; مرا بخت من چون نگونسار شد *T*.

⁴ *E* همه.

⁵ So in *B*, to which the utterly corrupted reading of *E* آنک من آگد seems to point too; *T* زمین هیچ آزارشان بود هیچ *A* and *N*; نه آن کز من آزارشان بود هیچ.

⁶ So *T*, *A*, *N*, and *E*; *M* and *W* (with a similar idea) نَبُد مهربان جز که فریادرس (*decidedly against the whole tendency of Joseph's belief*).

⁷ *M* and *W* مرا.

⁸ *E* گرم. و عتاب گرم in the first hemistich in the sense of acute, or = sorrow.

⁹ *M* and *W* طبانچه زدندی بر چشم و لب *B*; طبانچه زدندی بچشم و لب.

¹⁰ *A*, *E*, and *N* آن کودکی طفل; in *E* ابن is substituted for آن (unnecessary, as he speaks of himself as a kind of other person in the past); *T* has آرد for دارد.

چنان گور مادر بپر در گرفت	که ماندی ازو هوش مردم شگفت ^۱
بدان ^۲ روی بنهاد بس رعدوار	خروشی بر آورد و بگریست زار
ازو های های گریستن بخاست	تو گفתי مگر ابر رعد است راست ^۳
2380 زبده یکی سیل خون برگشاد ^۴	که سر سوی دریای قلزم نهاد
غریوان همی گفت کای مادرم	زرد ^۵ فراق تو در آذر م
فراق نو بر ^۶ من نه محمود بود	زجان و روانم بر آورد دود
بر آور سراز خاک و در من نگر	ببین آن ^۷ کرامی و فسخ بسر
که چون زار و خوار است و چون مستمند	چو دیوانه و دزد بسته بیند
2385 ابا مادر آگه نه از بسر	که اورا پس از ^۸ تو چه آمد بسر
بسا ^{۱۰} شوربختی و سختی که دید	بسا بار آند ^۹ که جانم کشید

^۱ *M* and *W* که ماندند هر يك بدان در شگفت. In *B*, where vv. 2376 and 2377 are by mistake contracted into one, the second hemistich runs thus: که ماند در آن هوش مُرده (!) شگفت.

^۲ *B* برو.

^۳ This verse is wanting in *M* and *W*. Instead of ابر رعد, as *B* and *E* have, *T* (where this bait follows, less appropriately, after the next) reads ابر و رعد; *A* and *N* رعد و ابر. *B* substitutes تو گوئی for تو گفתי.

^۴ *A* گشاد. Instead of سر سوی in the second hemistich *W* reads سیل بر خون گشاد. Between this and the following bait *B* inserts the heading نوحه کردن یوسف علیه السلام بر سوگ مادر سوی. *A* and *N* هر سوی (!). *A* and *N* هر سوی.

^۵ *M*, *W*, and *B* زداغ. ^۶ *A* در. This verse is wanting in *N*.

^۷ So correct, as referring to what he formerly was, in all copies except *E*, which has این.

^۸ *B*, *M*, *W*, and *N* زاروار. Instead of و بس *T* reads و چون, and instead of چو in the beginning of the second hemistich که.

^۹ *B* چه آمد and پس از تو in *M* and *W*; in *B* پس تو.

^{۱۰} So in both hemistichs in *B*, *M*, and *W*; the other copies have بسی. Instead of the more vivid جانم only *B* reads جانش.

سیه گشته روز دلّاری من ^۱	۲۴۱۰ غل و بند برگردن و پای من
چو تاراجیان زار و بدبخت و خوار	برندم چنین ^۲ در جهان سوگوار
دل از مهر ^۳ من برگرفتی همی	ایا مادر آنکه که رفتی همی
که کردی مرا در کنار پدر	بدان خوش منیش بودی ^۴ ای بر هنر
بوم در کنار بدر شادمان	گمانت چنان ^۵ بُد که من جاودان
بدریای تیمار در مانده ام	۲۴۱۵ کنونم ببین کر ^۶ جهان رانده ام
نه راحیل باشد مرا خواستار ^۷	نه یعقوب دارد مرا در کنار
چنین مانده ام یاوه و خیره سر ^۸	دریغا که بی مادر وی پدر
بکی هوش دل ^۹ را بمن برگمار	ایا مادر مهربان زینهار
بنزد خود اندر مرا جای کن ^{۱۰}	بیاد همان مهرهای کهن

^۱ So *B*; *M* and *W* read in the beginning: نگر غل تو برگردن الخ; and, with *A* and *N*, گشت instead of گشته. Instead of برگردن *T* and *W* have گردن. In the same two copies روز is replaced by روی, and in *A* by رای.

^۲ *B* همی. Instead of تاراجیان (pillagers, robbers) *T* has چنان زار الخ. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ از بهر *B*.

^۴ So *B* (except بدین for بدان) and *T*; *A* and *N* (خوشدمی *N*). بدان خوشدلی (خوشدمی *N*). In the second hemistich only *T* has مرا خوشتر آن بودی *M* and *W*; بودم. که باشم در آغوش فرز پدر. *T* has a different wording, viz.

^۵ *T* چنین. Instead of من *B*, *M*, and *W* read تا.

^۶ *A* and *N* در; in *T* this verse runs thus:

کنونم ببین در غل و بند خوار بدریای غم مانده ام استوار

^۷ So *T*, *A*, and *N*; *B* مرا خواستار (without a verb); *M* and *W* نه راحیل بُد خود مرا خواستار.

^۸ *M* and *W* و نیخبر. This verse is wanting in *B*.

^۹ گوش دل *B*; هوش و دل *T*.

^{۱۰} So in *T*; *B*, *M*, and *W*:

بباد آور آن مهرهای کهن مرا بیش خویش (خود *M*) اندرون جای کن

In *A* and *N* this verse is wanting.

برهنه در انداختندم بچاه	۲۴۰۰ جواز تشنگی حال ^۱ من شد نباه
فرج داد از آن بس مرا ذو المن	سه روز و سه شب چاه بُد ^۲ جای من
برون آمد از میغ تابنده ماه	چو گفتم شدم رسته ^۳ از رنج چاه
مرا بر سر چاه دریافتند	همان بیرهان بار ^۴ بشتافتند
بتیز آتشم در نشاندند باز	گریزنده و دُزد خواندند باز
همه شادیم غم شد و نیک بد ^۵	۲۴۰۵ زدندم فراوان بمشت و لکد
بی آتش مرا جان و دل سوختند	بسم ^۶ بنده کردند و بفروختند
نیامد فروتنتر زهرده درم	بهای من ای مهربان مادرم
بآزادگی شیر دادی مرا	تو ای مادر آزاد زادی مرا ^۷
بزاری و خواری سرافکنده ام	کنون کم بهاتر ^۸ یکی بنده ام

^۱ So all copies except *M* and *W*, which read جان من.

^۲ *T* شد. Instead of فرج *W*, *E*, *A*, and *N* read قَرَج (the old confusion reigning in many MSS.).

^۳ *B* فارغ. Instead of رنج *M* reads بند. The second hemistich runs in *M* and *W* thus: برون آمدم همچو تابنده ماه. In *E* verses ۲۴۰۲-۲۴۲۱ are entirely wanting.

^۴ *M* and *W* نیز (perhaps 'quickly'?). Instead of بیرهان *T* and *A* have در. *N* همسران. Instead of بر in the second hemistich *T*, *M*, and *W* read در.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; *T* (read نیک و بد (نیک بد). This verse is also wanting in *A* and *N*.

^۶ *T*, *A*, and *N* مرا. The بی آتش of *B* in the second hemistich finds its corroboration in the reading of *A* لاجرم سوختند, and the utterly corrupted wording of *N* آبی ز آتشم seems to point to the same. It is, moreover, the reading of Schlechta-Wssehrd's copy, as both his translation and note prove. بی آتش, to burn without fire = to inflict the most bitter mortification. *M* and *W* have the commonplace آتشم لاجرم سوختند (*T* likewise); آتشم بی آتش.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies (with the same wording as above in v. ۲۳۸۷) تو ای مادر آنگه که زادی مرا.

^۸ *T*, *A*, and *N* بی بهاتر. *N* has in the second hemistich بخواری; *T* بزاری و خواری.

بآواز یوسف بیوسف رسید	چو یکلخت راه آمد آوا ^۱ شنید
طبایچه زدش سخت بر روی و چشم	زیوسف دلش بود بر کین و خشم
دلش جای غم گشت و جان جای تاب ^۲	۲۴۳۵ چنان کردو چشمش برون جَست آب
بپیچید چون مار بر خویشتن ^۳	از آن درد و غم یوسف پاکتن
شدش ^۵ دیده تازی و کرگشت گوش	دل و مغزوی گشت بی حال ^۴ و هوش
بلرزید هفت ^۶ آسمان و زمین	ز پیچیدن یوسف پاکدن
که او نامه ^۷ درد یوسف نخواند	بهفت آسمان یک ^۷ فرشته نماند
بنالید بر داور دادگر	۲۴۴۰ شنیدم که یوسف بر آورد سر
نهانی ندا کرد و بگریست زار	زیر دل خویش با کردگار

to that story is omitted, although, with the exception of *N* (see below after v. 2449) no further heading appears. *M* and *W* خبر یافتن زنگی از غائب شدن; *E* (after v. 2431) بوسف علیه السلام; *N* (also after v. 2431) خبردار شدن; *A* an interval after v. 2431; in *B* no interruption of the text at all.

¹⁰ *N* خبر یافت از آن; *N* خبر یافت ازو.

¹¹ *T* اورا, and in the second hemistich *B*, *M*, and *W* read:

بر اشتر نگه کرد یوسف نبود هم آنگاه سر باز پس کرد زود

¹ On آوا = آواز see note 2 on p. ۲۳۵; *E* reads شنید آمدست و شنید رسید, and in the second hemistich again دوید instead of رسید.

² *T* and *N* have again جای آب, which gives no rhyme.

³ *T* has an entirely different wording of this hemistich: چکانید خون بر رخ (less appropriate, as a similar idea is already expressed in the first hemistich of v. 2435).

⁴ So best in *B*; see on حال note 11 on p. ۸۱ etc. The other copies, except *M* and *W*, have the less befitting بی بی جان.

⁵ *T* and *E* گشته and شده. *M* and *W* have تارک. Instead of تازی.

⁶ So all copies except *T*, which has مر (see on the use of مر before a nominative, p. ۸۷, note 1, and p. ۱۳۸, note 6).

⁷ So *M* and *W*; the other copies در. In the second hemistich *B* only reads که او نامه^۷ درد و ناله نخواند.

همان کودکی شیرخوار تو ام 2420 همان یوسف غمگسار^۱ تو ام
 مدامم در آغوش برداشتی همانم که^۲ از چشم نگذاشتی
 نبودت زمن هیچکس بیش بیش کرامیترت بودم از جان خویش
 چرا صحبت من نخواهی همی کنون چونکه رنجم نگاهی همی
 چرا مان جدائیست از یکدگر نه تو مهریان مادری من پسر
 تو از من شکبیا شدستی^۳ مدام 2425 شکبیا نباشد زفرزند مام
 دلم آشکار و نهان با تو است مرا هوش و جان^۴ و روان با تو است
 جنین زنده مانم^۵ زمانی دگر نخواهم که من بیتو و بی بدر
 شدی هم کنون جانم از نن جدا ایا کاش دادار کردی قضا^۶
 نه آگاه ازو جز جهاندار فرد بدبندان همی گفت^۷ گریان بدرد
 نه مالک بُد آگاه ونده^۸ ساریان 2430 همی شد برادر اندرون کاروان
 خیر شدن سباهرا از نمودن یوسف و پیدا کردن
 و زدن و بر خاستن رعد و برق^۹
 که میداشت آن خسته دلرا نگاه قضا را خیر بافتش آن^{۱۰} سیاه
 سراسیمه در راه وا بس دوید بر اشتر نگه کرد یوسف^{۱۱} ندید

¹ Or غمگذار, as *B* has.

² *T*, *A*, and *N* مرا یکدم. Verses 2421-2423 are wanting in *M* and *W*, the last two of them also in *A* and *N*.

³ *T* از تو از من شدستی گریزان. In both hemistichs 'away from,' 'without;' this verse only in *T*, *A*, and *N*.

⁴ *T*, *A*, and *N* مرا جان و هوش. This verse, as well as the following one, is wanting in *B*.

⁵ *M* and *W* باشم. This verse is also wanting in *A* and *N*.

⁶ So *M*, *W*, *T*, and *A*; *B* and *N* ایا کاشکی (کاش اگر *N*). داد کردی قضا. Instead of هم کنون in the second hemistich *T*, *A*, *N*, and *E* read این زمان; *T* has besides رها for جدا. *B* reads جانم اکنون زتن در رها.

⁷ *M* and *W* همی گفت از بنسان و. ⁸ Or وونی, as *A*, *N*, and *E* have.

⁹ So best in *T*, where the heading includes at once the story of the Simoom, but is placed, less befittingly, after v. 2432. In all the other copies the reference

[For notes ¹⁰ and ¹¹ see next page.]

که می بگسلانید از بُن درخت	بر آمد بدانسان بکی باد سخت
که گفתי بر آمد همی ^۱ رستخیز	2455 چنان بود غرییدن باد تیز
بر آن قافله بند محنت گشاد	بر آمد یکی لخت طوفان عاد ^۲
حصا و مدر بود و خاک گران	هر آنچ اندرون وادی بیکران
بدان کاروان اندر آشیاست باد	ز روی زمین پاک برداشت باد
بفرمان دادآور دادجوی	همه گفتشان بر سر و چشم و روی
کز آن خاک و آن رنگ خسته نبود	2460 رخ و چشم کس ^۳ هیچ رسته نبود
همی تاخت ^۴ بر چهره چون سیل آب	ز چشم همه قافله خون ناب
فنا ^۵ گشت بانگ و نوای درای	فگند اشترانرا سراسر زبای
بر آمد غربو از دل ساریان ^۶	خروش اندر افتاد در کاروان
زبانسان دعا خواند اندر دهن	بلرزیدن افتاد حانشان ^۷ زتن

^۱ *M* and *W* یکی. Verses 2455-2459 are wanting in *N*.

^۲ So best in *T*, 'something of the whirlwind (Arabic مَوْرَسْرُ) of the 'Ādites,' referring to the well-known legend of the *Kurān*, see *Sūrah* 41, 12 sq.; 46, 20 sq., etc. The other copies substitute باد (which, however, appears as *radif* immediately afterwards in v. 2458). Instead of لخت *M*, *W*, *A*, and *E* read معب, *B* سخت. *B* has besides in the beginning of the second hemistich بدان for بر آن. *T* and *A* substitute for this second hemistich the corresponding hemistich of v. 2458, the first half of which as well as the intervening verse 2457, and the immediately following verse 2459, are entirely wanting there. *E* omits the whole of vv. 2457-2459.

^۳ *M* and *W* چشمشان. Instead of خاک in the second hemistich *T* reads باد.

^۴ *T* substitutes رخت for تاخت, and چهره شان for چهره چون. This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^۵ *A* and *N* نهان (a mere gloss to فنا); *B* فنا.

^۶ Or ساروان, as *B* and *E* have. *T* بر آمد غربو از دل ساریان.

^۷ *B* زبانسان دعا. The second hemistich is according to *T*. *B* has دعا جان دهن; *M* and *W* read (without a proper rhyme):

زبانسان دعاگوی شد با دو لب بلرزید و افتادشان جان بلب

In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

هم اندر زمان جبرئیل امین
 رسانیدش از پاک^۲ یزدان سلام
 که گوید همی کردگار جهان
 2445 برایشان^۴ چه رنج و عذاب آورم
 دگر و شکافم^۵ زمین را زهم
 ندا کرد یوسف سوی کردگار
 عذابی میاور بدین^۶ قافله
 بلی هم کنون قدرتی شان نمای
 2450 هنوز این کُبد گفته یوسف تمام
 که و دشت^۷ و دریا بلرزید باک
 ستاره سیه گشت و چهره نهفت
 چنان تیره شد^{۱۰} روی هفت آسمان

فرود آمد از نزد^۱ جان آفرین
 بس آنگه چنین داد و برآ پیام
 که آتش ببارم بر این^۳ کاروان
 دو طوفان ز آتش ز آب آورم
 برمشان بخاک اندرون بیش و کم
 که ای داور دادگر زندهار
 که گردد زتن جان ایشان بله
 که آگه شودشان دل از تو خدای^۷
 که جبرئیل برزد علیه السلام
 در افتاد بر چرخ گردان تراك
 جهان سربس بر بلا گشت جفت^۸
 که گشتند سیاره یکسر نهان

^۱ Quite like the Hebrew יִצְחָק. ^۲ *M* and *W* again از نزد.

^۳ So *M* and *W*; *B* بدین; the other copies در این.

^۴ *N* بایشان. The wording of the second hemistich is according to *B*, *M*, and *E* (in the last copy آب آورم); *A* and *N* (از آتش و آب); *T* دو طوفانی از نار و آب آورم. In *W* this verse is wanting.

^۵ So *B*; *T*, *A*, *N*, and probably *E* (which is somewhat corrupted in the beginning) ویا بر شکافم; *M* and *W* ویا باز دارم.

^۶ *A* and *N* درین; *E* درین. Instead of زتن in the second hemistich (which is the correct reading of *B*) *M* and *W* have زتن; *T* and *E* ازین; *A* and *N* از آن. یله to get loose, dismissed from; see, on the various applications of یله, notes to vv. 498, 547, 935, and 1217.

^۷ After this verse *N* inserts a new heading (see ll. 1 and 2 in the notes on p. ۲۴۱): وزیدن باد سیاه طوفان بر آن کاروان و حیران شدن مردمان کاروان و نجات از دعاء یوسف علیه السلام.

^۸ *M* and *W* که آن دشت. Instead of در افتاد بر in the second hemistich the same two copies read در افتاد, and *B* بیفتاد در. On تراك or طراق see p. ۱۱۴, note 2, and p. ۱۴۴, note 1.

^۹ This verse is wanting in *E*.

^{۱۰} *M* and *W* کُبد. Instead of سیاره یکسر (*B*) in the second hemistich *M* and *W* read یکسر ستاره, the other copies استاره یکسر.

بدان ^۱ مالکِ دُعر الهام داد	سر انجام یزدان خداوند داد
که ای مردمان این نشانیست بد	که بر جُست و بر ^۲ کاروان بانگ زد
که آمد یزدان عذاب الیم	کسی کرده ^۳ دارد گناهی عظیم
نماندست جان و تن ما بجای	بدین در ^۴ گرفتست مارا خدای
بیائید با ما بخوانید ^۵ اله	زما بیرهان هر که دارد گناه
مگرمان رهاند ز طوفان و خاک	بخواید پوزش ^۶ یزدان پاک
بسختی ستاند جهاندار جان	وگرنه هم اکنون زما بیگمان ^۷
هم اندر زمان نزد مالکِ دود	سیاه ^۸ گنه کرده ^۹ چون آن شنید
مرا افتاد این نمونه گناه	بدو گفت کای مهتر ^{۱۰} نیکخواه
فرو جُست از اشتر بدین راه در	بدان کین نکو روی عبری ^{۱۱} پسر
مرا گشت از آن جان و دل تُندریغ ^{۱۲}	مگر داشت آهنگ راه گریغ ^{۱۱}

مر with, مر آن کاروان شد زائین و برگ only *B* reads برگ; بشد کار و برگ for و برگ before the nominative, see note to v. 2438. On برگ comp. p. ۳۷, note ۱۱.

^۱ *A* and *N* بدین.

^۲ *B* در جُست و در.

^۳ *T* (l) کوچه. Instead of the nomen unitatis گناهی all copies, except *B*, read گناه. In the second hemistich *B* has برآمد.

^۴ *E* در بدان; *B*, *M*, and *W* بدینسان. Instead of جان و تن in the second hemistich *M* and *W* read دل جان.

^۵ invoke God. *A* and *N* substitute خواندن نام اله (یزدان) = خواندن اله for the characteristic 2nd pers. plural the weaker 3rd singular بخواند عفو از اله; the same in *E*, but with this strange wording: اله (perhaps زیاب) بیاید بجوید زیاب.

^۶ *A*, *N*, and *E* again with the 3rd pers. singular بخواید نوازش, and in the second hemistich مگرتان.

^۷ *M* and *W* بیرهان.

^۸ گنگوکار *B*.

^۹ *A* مالک. *M* and *W* have نیکرای for نیکخواه, and in the second hemistich مرا اوفتاده نمونه گناه *E*; مرا اوفتاده نموده (!) بهای.

^{۱۰} *A* and *N* عنبر (amber-coloured, dark), see note to v. 2595 further below.

^{۱۱} گریغ (*T*, *A*, *N*, and *E*) = گریز 'flight,' as it appears, with the same preceding راه in these two baits of the *Shāhnāma* (see *Ganjnāma*, f. ۱36^b, lin. penult. sq.):

[For note ^{۱۲} see next page.]

2465 از آن رنج و سختی شبان با رمه¹
 در افتاده² هر يك بروی زمین
 همی گفت کای دادگر زینهار
 زما گر بنادانی آمد گناه
 همی کرد هر کس بدنگونه یاد
 2470 جهانرا همی خواست کردن زُن
 چو شب روز شد روز هم تیره بود
 بُد قرصِ شمس گیتی فروز
 همان باد و طوفان⁷ و خاک سیاه
 شدند آن اسیران سراسر ستوه⁸
 2475 برایشان⁹ همی مرگ نزدیک شد
 بُد¹⁰ شان دعاها همی کارگر
 مر آن کاروانرا بشد کار و برگ¹¹

به یا رب زبان برگشاده همه
 همی کرد برگردگار آفرین
 زما این عذاب و بلا در گذار
 برحمت عفو کن تو³ ای دادخواه
 همی شد فزون هر زمان شور⁴ باد
 نمیداشت سود آن دعا و سخن
 دل دیو از آن تیگر⁵ خیره بود
 زشب تیره تر بُد بسی⁶ رنگ روز
 همی زد بر آن قافله بی پناه
 از آن شورش باد با آن شکوه
 دل و دیده نومید و تارک شد
 نیامد همی خشم یزدان بسر
 نهادند ناچار دلها بمرگ

¹ *T* ستاده همه. Instead of گشاده in the second hemistich *B* reads گشادند (on *nd* treated as a mere *n*, comp. p. ۱۹۷, note 5; p. ۲۰۴, note 4; and p. ۲۱۲, note 8).

² So *B* and *T*; the other copies در افتاد. *T* has besides خواند for کرد in the second hemistich.

³ *B* عفو مان کن; *T* نیکخواه ای. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁴ *T* گرد باد; *W* بُد باد.

⁵ *M* and *W* خیرگی (perhaps a mere mistake of the pen).

⁶ *B* بود بس. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁷ *E* همان بود طوفان. In the second hemistich *B* reads بی پناه for بی گناه; *M* and *W* بدان for بر آن.

⁸ On ستوه see p. ۴۳, note 5. In the second hemistich *M* and *W* read بر آن for شورش, and و باد شکوه for و باد شکوه; *T* substitutes سوزش for شورش.

⁹ *M* and *W* بدیشان.

¹⁰ *B* نشد. Instead of همی *T* and *E* have بسی; *A* and *N* کسی.

¹¹ So *A*, *N*, and *E*, with the affirmative بشد 'had gone'; only *T* has a negative شد آئین 'there was not or came not'; *M* and *W* substitute a synonymous

بیوسف چنین گفت کای دین بناه
 شنیدم که آزرده گشتی ازوی
 2500 تو از درد رخسار³ کردی دعا
 کنون این سیه را بکش پاک نیست
 بر آر از دل آن درد⁴ و آزار و کین
 مگر زین بلامان⁵ رھاند خدای
 جو یوسف زمالک بدانسان⁶ شنید
 2505 بمخشود بر مالک و قافلہ
 بمالک چنین گفت کای مہترم
 کہ مردم گُشم یا طبانچہ زنم
 کہ من جز نکوکاری و مردمی
 اگر جُستش¹¹ آزار من این سیاه
 ازین زنگی زشت کین باز خواہ
 برو در² طبانچہ زدست بروی
 فرستادہ مارا خدا این بلا
 کہ او زندہ و مُردہ ہر دو یکیست
 بس آنگہ دعا گستر و آفرین
 بمانند این بیگناہان بجای
 بجز روی بخشایش از بُن ندید
 کہ جانسان همی خواست گشتن بلد⁷
 من دل خلیدہ نہ زان گوہرم⁸
 بزشتی کسی را مُکافا⁹ کنم
 ندانم¹⁰ نمودن بھیچ آدمی
 من از دل عفو کردم اورا گناہ

¹ ازین زنگیت کین خود را نخواہ *B*; از آن *M* and *W*.

² *E* در *M*, *W*, and *B*; *E* در *M*, *W*, and *B*.

³ *T*, *M*, and *W* رخسار. In the second hemistich *T*, *A*, *N*, and *E* read *دعا* the unbefitting *دعا*; only *B* substitutes for *بلا* فرستاد بر ما.

⁴ So *B*, *M*, and *W*; the other copies *درد*. Instead of *درد* *و آفرین* in the second hemistich *M* and *W* read *پاکدین*.

⁵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have a less good *بلا*.

⁶ *T*, *A*, *N*, and *E* بدینسان. Instead of *زین* in the second hemistich (*B*) *M* and *W* have *آنجا*; the other copies *اورا*.

⁷ This verse in *B*, *M*, and *W* only. In *N* vv. 2505-2520 are entirely wanting.

⁸ *T* *کہ من دل خلیدہ از آن گوہرم* *A* *کہ من دل خلیدہ از آن گوہرم* *E* (probably as question) *کہ من دل خلیدہ از آن گوہرم*. On the construction of *من* with a following adjective, see vv. 1552, 1595, and 1599 above.

⁹ *مکافا* abridged from *مکافات* = *پاداش دادن*, as *مفاجات* from *مفاجا*, see v. 1684 and note.

¹⁰ *T*, *E*, and *A* *نخواهم*.

¹¹ So in *B*, *M*, and *W*, with the pleonastic or rather strengthening and emphasizing *ش*, as in several cases before; see Rückert's remarks on this point in Z. D. M. G. x. pp. 186-187 and 195. *T* (where *آین سیاه* is substituted for *این سیاه*),

دویدم زمانی بهر پهلوی	شدم باز بس جستم ^۱ از هر سوئی
فتاده بر افراز گوری تباہ	2490 سر انجام دیدمش بر شاهراه ^۲
زبانش همی نامۀ نوحه ^۳ خواند	دو چشمش چو باران همی اشک راند
بخشمش زدم یکطباچه بروی	دلم کینه ور گشت ختی بروی ^۴
همش دزد خواندم همش بدنشان	بیاوردم ^۵ اورا بخواری کشان
نهانی سخن گفت با کردگار ^۶	بیمچید بکلخت و نالید زار
که هم در زمان تیره شد روی بخت	2495 همانا که ^۷ بر ما بنفرید سخت
همانگه جهان خواست گشتن هلاک	همانگاه بر خاست این باد و خاک
مر اورا بنزدیک یوسف کشید	چو مالک سخنهای زنگی شنید

نه گرز و سنان یادت آید نه تیغ نبینی تو در جنگ راه گریغ
 زشمشیر و نیزه و گرز و تیغ تو گفستی ندانند راه گریغ
 and
 بر ستیز گریغ, and in the second hemistich as rhyme-word. *M*, *W*, and *B* have گریغ, and *T* has ز راه آهنگ for آهنگ. *B* reads آهنگ ز راه, که کردست آهنگ الیخ.

¹² So correct in *T*; ریغ = کینه; the reading of *A*, *N*, and *E* بر دریغ (full of sorrow) does not fit.

¹ *T* چشم بر. In the second hemistich *T*, *A*, *N*, and *E* read زمانی دویدم. زهر پهلوی.

² So in *B*, with the necessary object in دیدمش; the other copies have partly دیدم بدان شاهراه (*M* and *W*), partly دیدم بر شاهراه (*T*, *E*, *A*, and *N*).

³ So *M*, *W*, and *B* (only in *B* روانش instead of زبانش); the other copies نوحه. On مویه see p. ۱۰۰, note 4, and p. ۱۰۳, note 13. *E* substitutes besides مویه for همی.

⁴ *T*, *M*, and *W* بدوی. Instead of بخشمش in the second hemistich *M* and *W* have زخشمش, and *B* (by a mere mistake in pointing) بخشمش.

⁵ *T*, *A*, *N*, and *E* جو آوردم. Instead of بدنشان in the second hemistich *N* has بی نشان, and *E* a strange باسیان (as if 'watchman' was occasionally a term of mockery, like the German 'Nachtwächter, Schnurre').

⁶ This verse is wanting in *B*.

⁷ *M* and *W* (contrary to the real fact) که همانگه, and in the beginning of the second hemistich بر (همانگاه بر) correctly. *E* هم اندر زمان. *E* ما بیفزود (correctly بنفرید سخت); *N* همانا که بر ما بغرید سخت. In *A* this verse is wanting.

2520 سیه را کنی هم بساعت سفید
 ترا من بدین بایه^۱ نشناختم
 تو اندر خور بند و غل نیستی
 تنت نیست اندر خور این بلاس
 از اولاد یعقوب ماندم شگفت^۴
 2525 که گفتند چندان بهیمان و بند
 ندانم که با تو چه کین داشتند
 من آن^۲ عهدما جمله برهم زنم
 ازین پس ندارم ترا بسته پای
 بگفت این و پس بند ازو^۳ برگرفت
 2530 درو جامه پوشید دیبای^{۱۰} روم
 وگر بایدت گل بر آری زبید
 نه در خوردت آئین همی ساختم
 بچونین^۲ بلا در کجا ایستی
 درشتست مانند دندان داس^۳
 ازین پس شگفتیم باید گرفت
 کزین بنده جائی مکن غل و بند^۵
 که چندان^۶ درخت بلا کاشتند
 همه بند و بهیمانشان بشکنم
 پسندم نباشد چنین یافه^۸ رای
 طریق نکوکاری اندر گرفت
 که چون نقش مانی بُدش نقش بوم

^۱ So *B*, *M*, and *W*; the other copies گونه. Only in *A* the affirmative بشناختم appears ('now I have recognised').

^۲ *T*, *A*, *E*, and *N* بچندین.

^۳ So *M*, *W*, *A*, *E*, and *N*. *B* درشتیش باشد همانند داس; *T* has an entirely different wording in both hemistichs:

تنت نیست اندر خور این و پس بتو این نباشد روا زین سپس
 که آمد بتنگ اندرون روزگار نبیند مرا زین سپس شهریار
 (see *Ganjnâma*, f. 94^a, ll. 5 and 4 ab infra).

^۴ *B* از اسباط یعقوب دارم شگفت. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *B* has ازیشان شگفتم باید الخ; *M* and *W* ازینسان شگفتیم الخ.

^۵ So *B*; *T* بند و بند ازو. Verses 2525-2529 are only found in *B* and *T*.

^۶ *T* چندین.

^۷ *T* پاك, and راین.

^۸ Or یاوه as *T* has; see on both forms, p. ۸۸, note ۱; p. ۸۹, note ۱۰; p. ۱۰۲, note ۱۰; p. ۱۳۲, note ۷; and p. ۱۶۶, note 5.

^۹ بندرا.

^{۱۰} *B* less suitably بدو جامه پوشید و دیبای. On (fundus panni acu phrygia picti) see Vullers, *Lexicon*, i. p. 280^b, where a bait of the *Shâhnâma* is quoted;

2510 دل خویش خوش کرد یوسف بروی^۱ هم اندر زمان روی او شد سفید
 در آوردش از مهر دستی بروی بامر خداوند بیم و امید
 دعا کرد پس بر جهان آفرین بخواهد زبندان گیتی بخواست
 که آئین گیتی کند باز راست فنا گردد آن باد و طوفان و خاک
 2515 شود چهره روز رخشان و پاک^۲ فروزنده گشت آسمان و زمین
 فروزنده خورشید نیکو بتافت بشد باد و خاک^۳ و دل آرام یافت
 هم آنگه زمین را ببوسه گرفت^۴ فرو مانند مالک ز یوسف شکفت
 تو هستی مرا چون کرامی پسر بمیوسف چنین گفت کای پر هنر
 که گر خواهی آتش بر آری ز آب^۵ تو داری دعای چنین مستجاب

من اورا زجان عفو کردم: The second hemistich runs in *T* thus: *جست A and E*.
 من از جان و دل عفو کردم گناه *A and E* گناه.

^۱ *T*, *A*, and *E* بدوی. In the second hemistich *E* reads (without a rhyme)
 در آورد از دل یکی مهرای ('he put a hand on *him*,' instead of the reading in the
 text, 'he put a hand on *his face*'); *M* and *W* بر آوردش از دل یکی مهرای.

^۲ *M* and *W* یکی. *B* has یکی. Instead of بسی in the second hemistich *B* has یکی.
 After this verse the last two copies insert a new heading which, however,
 covers only a few verses: دعا کردن یوسف علیه السلام بصلاح قافله, and substi-
 tute in the following verse گیتی for بافی; in all the other copies the text runs on
 without interruption.

^۳ So best as part of the prayer in *A* and *E*; also with slight modifications
 (رخشان و پاک for رخشنده پاک) in *M* and *W*, where the original بشد is corrected
 on the margin into شود. The reading of *T*:

فنا کرده آن باد و طوفان و خاک بشد چهره روز رخشان و پاک

points already to the fulfilment of the prayer which is inconsistent with the
 immediately following verse. *B* exhibits a strange mixture of both ideas: دعا کرد
 in the first hemistich, and بشد چهره روز رخشان in the second.

^۴ So *B*; *M* and *W* خاک و باد و خاک; *T* and *A* (where the hemistichs are
 transposed) شد آن باد و خاک. Instead of نیکو
 in the second hemistich (*B*, *M*, and *W*) the other copies have تابان (*A* and *E*),
 or رخشان (*T*), both readings merely repeating the idea of the attributive فروزنده.

^۵ *M* and *W* (!) بموسید و گفت. Only *T* reads here در آب.

سبك مالکِ ذعر بی گفت و گوی	بیاورد ^۱ آن خط بدادش بدوی
ستد یوسف آنرا و تعویذوار	قرو بست بر ^۲ بازویش استوار
ندانست کس جز خدای جهان	که آنرا چه تفسیر بُد در نهان
ازین داستان چون پرداختند	دگر باره برگِ شدن ساختند ^۳

^۱ *B* دادش *M* and *W* دادش for داده and بر آورد *B*.

^۲ *W* با. ^۳ تعبیر *E*.

^۴ *T* has by mistake خواستند. Both in Jāmi's and Nāzīm's epopees, the story of Joseph's adventures from the moment of the arrival of the caravan to the present stage of the narrative is much shorter, and compressed into a single chapter. Jāmi simply relates the few leading facts of the Biblical legend without any additional features of artistic or poetical interest. The bucket is let down into the cistern, Joseph steps into it, and the brothers sell him as their alleged slave for a few pence (یغلسی چند) to Mālik, after which follows immediately the arrival in Egypt. Nāzīm is again somewhat more explicit and not only adds, as usual, some rhetorical flourishes, but also varies the story itself in one essential point. When Joseph comes up to light in Bushrā's bucket, the whole desert is illumined (India Office 184, f. 73^a, l. 7):

در آن صحرا زرویش تافت نوری که شد ریگش دُری سنگش بلوری.

(comp. vv. 2141, 2159, 2160, and 2531 above). All rush up to see this wonderful sight, and Joseph's brothers too (ib. f. 74^a, ll. 6-9):

بیموسف چشمشان افتاد ناگاه	که بود آن هالَهٗ توفیق را ماه
تنش پوشیده دیدند از لباسی	برون از کارگاه هر قیاسی
یقین کردند کیش خِیاط قدرت	بریده بر قد آن تشریف رحمت
ولی از دل حسد بیرون نکردند	لباس فعل بد بیرون نکردند

They warn Joseph, in Hebrew, not to contradict any of their assertions (ib. ll. 11-13):

لب تهدبد بر یوسف گشودند	بلحن عبری این دستان سرودند
که از ما هر چه بینی باش خاموش	وگر نه از سر خود کن فرامش
اگر دم برخلاف ما بر آری	شود تابوت رخت زخم کاری

With regard to his splendid garment, they say to Mālik (f. 74^b, l. 5 sq.):

چه پست و بلند وجه نزدیک و دور	ز رخسار یوسف جهان یافت نور ^۱
بنزدیک یوسف دویدند زود	هر آنچه اندر آن قافله مرد بود
نیایش گرفتند بر جان اوی	یکایک بسودند ^۲ بر خاک روی
بدو یافتند از عقوبت نجات	که دیدند ازو فرقه ^۳ معجزات
که ای پاکدل یوسف سرفراز	2535 چنین گفت پس مالک ذعر باز
که حاجات تو یکسر از من رواست	زمن چند حاجت ببایدت ^۴ خواست
اگر ^۵ عمر خواهی بجای آیدت	بخواه ای پسر هر چه رای آیدت
بگفتار تو زهر من گشت نوش	بدو گفت یوسف که ای مرد ^۶ هوش
همه سال و مه بر تو فرخنده باد	ترا جاودان عمر ^۷ باننده باد
دل من بدان برگشاید همی ^۸	2540 مرا از تو یکچیز باید همی
بدان خط غم از دل بکاهم همی	خط دست اسباط خواهم همی
نهال چنین ننگ در کشته اند ^۹	که بر بوع من نیز بنوشته اند

comp. زمین in the same sense, ib. ii. p. 143^a, and the English 'ground.' This verse is again wanting in *A*, *N*, and *E*.

¹ So *B* and (with the exception of جهان for چنان) also *N*; the other copies have تافت نور (*M* and *W* دیگر چنان), a reading that does not fit syntactically well into the second hemistich. In the following verse *T* reads اندرون for اندر آن.

² So *B*, *M*, and *W*; the other copies نهادند. In the second hemistich *T* and *E* read ستایش for نیایش, and *E* has besides جای for چنان.

³ *T* آنچنان; *A*, *E*, and *N* خسروان. In *B* this verse is, less appropriately, placed after v. 2545. After this verse *E* inserts a new heading: رفتن کاروان بمصر: و خلاص شدن از عذاب باد و باران.

⁴ *T* and *E* حاجت ترا باز (?); *M* and *W* حاجات شاید; *A* بیایست. In the second hemistich *M* and *W* read یکسر آرم براست.

⁵ *M* and *W* که گر. In *B* the bait runs thus:

زمن ای پسر هر چه رای آیدت	که گو امر خواهی بجای آیدت
ترا عمر جاوید ^۷ <i>B</i>	گنج ^۸ <i>M</i> and <i>W</i>

⁸ *B* بدان چیزها غم بکاهد همی (a mixture of this hemistich with the second of the following verse, which is wanting in *B*).

⁹ So *T* and *N*; *A* and *E* نیک (نیک *E*) ننگ. In *B*, *M*, and *W* this verse is wanting.

* *M* and *W* همه روز شد; *B* and *E* سه روز بُد, which is unmetrical and probably only a clerical mistake for همه روز بُد. Instead of یزدان in the second hemistich only *B* has حجاب.

رستن کاروان از عذاب و رفتن ایشان بمصر^۱
سبک^۲ مالک دعر باکیزه کیش یکی اشتر بختی آورد بیش

چه سود از حسن خوش ظاهر غلامی که دارد باطنش بغض تمامی
غلام خوبرو دارد سر ناز نظر بر حسن خدمت کی کند باز
ندارد چشم بر صورت هنرجو که از دل کار می آید نه از رو

(the hypocrisy of the brothers is here even still more sharply accentuated than in Firdausi!). Mâlik buys Joseph for eighteen dirhems of inferior quality (مژده درهم), (فلسی چند in the next line denoted as ناقص), and the latter takes leave of his brothers with a few bitter and cutting words in Hebrew (f. 75^a, ll. 4, 5, 7, 8, and 10):

بعبری گفت با آن ده برادر کزین سودا شمارا چیست بر سر
طلسم معمیت باید چنان بست که باشد بر شکستش توبه را دست
بترسید از قوی قدرت الهی که کوهی را بسوزاند زکاهی
گرفتم تیره راهی بد نهادم نه آخر از شما از يك نژادم
مرا از بندگئی کس چه پرو شما بدنام میگردد و رسوا

So far Nâzim agrees with Firdausi, but the remaining portion of his story is different. Mâlik, who has an intuitive feeling that the brothers have wronged Joseph, shows him at once great kindness and affection, and at last requests him to reveal his true position, but Joseph declines (f. 75^b, l. 11 sq.):

پس از دلجوئی و خاطر نوازی بدو گفت ای نهال سرفرازی
ز رویت دیده ام تا دل منور ز رویت برگ تا بارم معطر
باعزاز تو کوشم تا توانم نیم مالک ترا گر بنده دادم
دل و طبع از تو بیدا و نهانی چنان خرم که پیری از جوانی
بگو اینها که بودند او ترا چیست نژاد گوهرت از مخزن کیست
که می بینم زسیمای تو تابان فروغ جبهه اختر نژادان
کشید آه از دل پردرد یوسف که ای بر هستیم صاف (صافی) تصرف
زلب راز دلم بیرون نیاید که از زخم سمندر خون نیاید
مرا معذور دار از راز گفتن بخار خشک نتوان شعله رفتن آتش

Mâlik gives him as token of his esteem a splendid camel-litter (مَحْجِل), and

[For notes ¹ and ² see next page.]

شتابید هم در زمان سوی آب ^۱	۲۵۶۵ چراغ جهان یوسف ژرف یاب
که گردد برهنه در آن رودبار	فرو ماند آنجا دلش شرمسار
ازو خواست باری و ستر نظر ^۲	سبک آفرین کرد بر دادگر
بسیر دل بندگان ناظری ^۳	چنین گفت الهی تو آگه‌تری
روا کرد حاجت خدای جهان	چو یوسف دعا کرد هم در زمان
ببالا و بهنا چو ده ^۴ زنده پیل	۲۵۷۰ یکی ماهی بود در رود نیل
که پرده شو آن بنده را یکزمان	بدان ماهی آمد ندا زاسمان
بدان ^۵ طاعتش بود بیمر شتاب	بر آمد پس آن ماهی از قعر آب
چو کوهی عظیم و بلند و دراز	سبک پرده شد پیش آن سرفراز
بیامد بتقدیر رب عزیز	زبالا ^۶ یکی قبه از نور نیز
چنین بُد چنین بُد نشیب و فراز ^۷	۲۵۷۵ فراز سر یوسف استاد باز

in *M* and *W*, which have بدین آب روشن بکن خویش پاک. After this verse *T* inserts a new heading: در آب رفتن حضرت یوسف و حجاب از برای او آمدن.

^۱ This and the immediately following hemistich are according to *T*, *A*, *E*, and *N*. *B*, *M*, and *W* read شتابید و آمد بنزدیک آب; and in the following verse دلش بود در مانده و شرمسار.

^۲ *A* یاری. ستر نظر in *B* and *N* as well as the نظر in *E* are out of place; *M* and *W* read ظفر یاری و هم زو ظفر.

^۳ So *B*; the other copies, except *M* and *W*, read بنگری. *M* and *W* have in the first hemistich بنده ناظری, and in the second تو حاضرتری.

^۴ So *B*, *M*, *W*, and *N*; *A* and *E* دو; *T* چو درنده پیل.

^۵ *M* and *W* بر آن. Between this and the following verse *A*, *E*, and *N* insert three special baits, which, although the second and third of them are also found in *T*, and in Schlechta-Wssehrd's translation, seem nevertheless a later interpolation, both on account of the rather far-fetched idea expressed in them, and of the decidedly modern addition of a final l to common nouns like ماهی, شاهی, یونس, مؤنس. They run as follows:

زکعب ابن خبر را روایت کنند
که آمد پدیدار آن ماهیا (! ماهیان *T*)
بیزدان ایمان حکایت کنند
که او داشت بر ماهیان شاهیا (! شاهیان *T*)
در آن بطن او بود بی مؤنسا
رسولی که بُد نام او یونس

^۶ ربّ العزیز *E* and زتقدیر *N* has in the second hemistich. *N* has in the second hemistich ببالا *T*.

^۷ This verse is found in *B* only.

چو روز آمدی زود ^۱ باز آمدی	۲۵۵۵ شب تیره آن ابر پنهان شدی
خُئک آنکه دارَدش دادار دوست ^۲	کریم خدا یا که این کار اوست
زدلشان همه هوشها شد یله	عجب ماند زان ^۳ مردم قافله
بدل شادکام و بتن بیگزند	همیراند مالک شبانروز چند ^۴
بر آباد و ویرانش بگذشت باک ^۵	چنین تا ره مصر بنوشت پاک
فرود آمد آنجا و بنهاد رخت	۲۵۶۰ بنزدیک شهر آمد آن نیکبخت
زمینی فراخ و لب رود نیل	یکی ساخته منزلی ^۶ بس جلیل
بفرزانه بوسف چراغ بشر ^۷	چنین گفت بس مالک بر هنر
بدبن رود نیل اندرون تن بشوی	که خیز ای خردمند آزاده ^۸ خوی
باندک زمان گرددت هر سه پاک	سر و موی وتن تا ^۹ ازین گرد و خاک

^۱ So *B*; the other copies repeat *ابر*.

^۲ So *B*; *T* and *A* خوشا آنکه دادار دارَدش دوست; *M* and *W* (without a proper rhyme): خوشا آنکه که دادار دارَدش دوست *E*; دوست کریم خدا یا که (خداوند *W*) این کار تست خئک آنکه امیدوارش (!) بتست
^۳ *A* and *N* ازو; *T* عجب آمد از. The second hemistich is according to *B*, *E*, *M*, and *W* (in *W* همی for همه); *A* and *N* have همه هوششان الخ; *A* and *N* have زدلها همه هوششان الخ *T*.

^۴ So *B* (except, that the شبانروزی of that copy, which, although grammatically more correct, is clearly against the metre, has been changed into (شبانروز); همی راند مالک شب *M* and *W* همیراندند مر شبانروز چند; the other copies شب راند مالک شبانروز چند. The second hemistich is according to *B*, *M*, and *W* (the latter two have بتن شادمان for شادکام); the other copies read, less befittingly, بتن شادمان و بدل بیگزند.

^۵ This verse is in *M*, *W*, and *B* only. *B* reads بآباد instead of آباد.

^۶ So *M* and *W*; *B* has مسجدی. The second hemistich is according to *B*; *M* and *W* have زمین. This verse again is wanting in the other copies.

^۷ *T* and *N* بصر.

^۸ *M* and *W* پاکیزه. Instead of اندرون in the second hemistich (*B*, *M*, and *W*) the other copies read آندر.

^۹ So best in *A* and *N*; the other copies, except *B*, have را; *B* سر و موی خود *B* را. The second hemistich differs from the adopted reading only از عرق گرد و خاک.

بدو حُلّه آورد روح الامین	2585 چو تن شسته بُد ^۱ یوسف پاکدین
بدان حُلّه شد یوسف ^۲ آراسته	زنور خداوند پیراسته
بهشت برین شد رخسار بیکجای	چو بوشید او ^۳ آن بهشتی ثیاب
همی خیره شد خور زدیدار او	ببغزود بر ^۴ نور رخسار او
زرویش فروزان فراز و نشیب	سوی بنگه آمد بدان حسن وزیب ^۵
یکی نغز نایافته جامه دید	2590 بدان ^۶ حُلّه مالک نکو بنگرید
همه نور پیوسته بُد نار نه ^۷	که نه بود بودش ورا تار نه
ترا این نه من داده ام ^۸ زان کیست	زیوسف بپرسید کاین جامه چیست
که فرمائش بر چرخ و هامون رواست ^۹	بدو گفت کاین زان آن پادشاست
پس آنگه نهان با دل اندیشه راند	دل مالک از کار او خیره ماند

^۱ *B* has a wrong شد. Instead of بدو in the second hemistich *M* and *W* read برو.

^۲ *E* نور. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *M*, *W*, and *B* شد. چو بوشیده. Instead of بهشتی ثیاب *M* reads بهشتی ثواب. In the beginning of the second hemistich *B* has again بهشتی. This verse is found in *T*, *B*, *M*, and *W* only.

^۴ *A* بیغزوده بُد. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* read خور شده خور.

^۵ *A* and *N* سوی مالک آمد بدان زین و زیب.

^۶ بدان حُلّه مالک درو بنگرید *B*; در آن *T*.

^۷ *E*: که نه بود بودست او را نه تار همه نور پیوسته و نی زنار. Instead of پیوسته بُد (*B*) *T*, *A*, and *N* have و پیوسته. In *B* the first hemistich is hopelessly corrupted. In *M* and *W* vv. 2589-2591 are wanting. woof, thus explained in Ganjnama, f. 49^a, l. 1: ۱: ریسمانی را گویند که در عرض کار بیافند. خِصَد بود بُود: warp, ib. f. 51^b, l. 10: ۱۰: Both words are, as here, combined in the following bait of the Shāhnāma (ib. f. 49^a, ll. 1 and 2):

زیزدان و ازما بر آنکس درود که تارش خرد باشد و راد (و داد read) بود

^۸ *T* ترا من نه اندن داده ام.

^۹ This verse in *A*, *N*, *T*, and *E* only. The wording of the first hemistich, with the form of از آن for the possessive genitive (as in the immediately preceding hemistich) is according to *A* and *N*. *T* has بدو گفت این جامه زان پادشاست; بدو گفت یوسف بدان پادشاست *E*.

چو یوسف فراز سرش^۱ سایه دید
 یکی نور گسترد^۲ ازو در جهان
 همه شهر مصر و همه راغ^۳ و باغ
 همه مردم مصر و آن بوم و بر^۴
 ۲۵۸۰ بماندند زان مردمان در شگفت
 ندانست کس کان فروغ^۵ از کجاست
 شنیدم که یوسف علیه السلام
 بمالید^۶ اندام و بگذازد موی
 همه رود مشکین شد از بوی^۷ اوی
 سبک جامه از خویشتن بر کشید
 که رخنده شد زو زمین در زمان
 توگفتی که بُد بر زشمع و چراغ
 یکی نور دیدند چون نور خور
 که عالم زجه روشنائی گرفت^۸
 زرویی زمین یا زرویی هواست
 بشست اندر آن آب تنرا تمام
 شد آن رود سر تا بسر مشکبوی
 جهان پاک رنگین شد از روی اوی

^۱ See another example (with the same سرش) of the use of the personal for the reflexive pronoun in v. ۱۷۳۸ above. *B* reads چو یوسف بدین نیکوئی یار دید. In the second hemistich *M* and *W* have جامه خویشتن.

^۲ گستردن here evidently used in a passive or reflexive sense. The second hemistich is according to *T*; *A*, *E*, and *N* have زمین و زمان, which is rather peculiar; *B*, *M*, and *W* رخنده شد بر زمین آسمان.

^۳ See on راغ, p. ۹, note 3. *B* دشت (simply a kind of gloss for the less common راغ); *M* and *W* بوم و راغ. The second hemistich is according to *B*, *M*, and *W*; the other copies read, with a tedious repetition of رخنده, توگفتی, رخنده شد چون چراغ.

^۴ *M* and *W* و آن باغ و بر.

^۵ *B*, *M*, and *W* (with the phrase ماندن = در شگفت ماندن):

بماندند زان نور مردم شگفت کجا زو جهان روشنائی گرفت

^۶ *A* and *N* ندانسته کان قرخی.

^۷ The بنالید of *B* and the بوی at the end of the first hemistich in *M*, *A*, and *N* are mere clerical errors. *W* has بوی in the first hemistich too, but, in order to procure a proper rhyme, has added the second hemistich of the next verse (which is wanting there) with the following modification: شد آن پاک و رنگین شد. از بوی اوی (!).

^۸ *M* and *B* موی. Instead of رنگین in the second hemistich *T* has روشن *A*; و رنگی *E*; and instead of از روی اوی, just as *A* and *N*, از موی اوی.

2600 که در مصر بود اندر آن روزگار یکی داد ده⁷ بر هنر شهریار
 یکی بر هنر بود خطروس⁸ نام فلک داده ویرا همه نام و کام
 مرآن شاهرا بو الحسن بُد لقب فلک داده ویرا کمال واد
 توانا⁹ یکی دادگر شاه بود که ایوان او همسر ماه بود

بنام ایزد بخشاینده و بخشایشگر مهربان عطا دهنده
 بنام خداوند هفت آسمان شناسند آشکار و نهان
 خدای که دانای اسرارهاست توانا و سازند کارهاست
 جهان آفرین سپید و سیاه بر افراشت گردون خورشید و ماه
 بدریا نهنگ و بهامون هنر دم خاک خشک و نم آب ابر
 همه کرده نیروی فرمان اوست بهر دو جهان هر چه هست آن اوست
 محمد رسولش بخلق زمین که بود از رسولان همه بهترین
 محمد که بُد ختم پیغمبران گزیدش ز عالم خدای جهان
 گر ایزد نکردی مراورا پدید نبودی در رحمتش را کلید
 بماندی در رستگاری ببند نبودی همه سود بودی گزند^a
 کنون بر سر قصه شاید^b شدن ز گفت خدا شاد باید شدن
 مجلس چهارم از قصه یوسف علیه السلام

⁶ This verse is wanting in *M* and *W*.

⁷ So *B*; *T*, *A*, *E*, and *Λ* دادگر; *M* and *W* داور.

⁸ So *T*; *B* خطروش; all the other copies give the king as real name (not as a mere Kunyah or Laḳab, as it is called here) Abulḥasan, and contract this and the following verse into *one*, viz.:

مرآن شاهرا بو الحسن بود نام فلک داده ویرا همه نام و کام
 (A, E, and Λ نام و کام) (کام و نام Λ)
 That the double verse of *T* is the original one, is confirmed by *B*, where also *one* bait only appears, but with the real name in the first hemistich, viz.:

مرآن شاهرا بود خطروش نام فلک داده ویرا همه نام و کام
 In Schlechta-Wssehrd's translation the king is called 'Abdulḥasan.

⁹ *M* and *W* توانگر.

^a همه سود بودی نبودی گزند. MS. Corrected from the wrong text of the MS.

^b Corrected from باید in the MS., which gives no rhyme.

۲۵۹۵ که این کودک عبری^۱ ماهروی بدین معجزات و بدین رنگ و بوی
 بدست من از دولت آمد و بخت زخاکم رساند بر افراز تخت^۲
 پس از جایگاه^۳ رخت برداشت باز سوی مصر شد مالک سرفراز
 ز یوسف همه مصر تابنده گشت چه بازار و برزن^۴ چه کوه و چه دشت
 خبر یافتن ریان وزیر بادشاه ابو الحسن که شاه
 خطاب او را عزیز داده بود و طلبیدن مالک را^۵
 همی کعب احبار گوید نخست روانت من از کعب دارم درست^۶

^۱ *A* and *Λ* عنبرین. comp. note to v. 2487 above.

^۲ So according to *B*, *T*, *M*, and *W* (except that *T* substitutes نشانند for رساند and *M* and *W* read بافرار). In the first hemistich *A*, *E*, and *Λ* have که خاکم فشانند و بر دست من از دولت انداخت بخت; in the second *E* reads زخاک سیاهم بر افراخت سخت *Λ*: زخاک سیاهی بر افراخت تخت *A*; افراخت تخت زخاک. پس آنجایگاه^۳ *M* and *W*.

^۴ On کوچه و محله را گویند و نیز the *Ganjnāma* (f. 35 b, l. 6 sq.) remarks برزن for the first and most common meaning of the word this bait of the *Shāhnāma* is quoted:

ز برزن همی سوی برزن شتافت بفرجام بیکار مردی نیافت
 for the second the following one:

بنزدیکی تخت بنشاختش برزن یکی جایگاه ساختش

^۵ So best in *E*; *M* and *W* در بیان بادشاه مصر گوید *Λ*; در زیخا و رغبت کردن او بدیدن یوسف علیه السلام وارد نمودن حضرت یوسف را. In *A* the usual interval. In *B* there is, instead of a new heading, the ending of the third and the beginning of the fourth majlis (the beginning of the third is not marked, see the remark on the division of Bland's copy into eight majlis on p. ۹۰), indicated by a string of fourteen spurious verses, similar to those on pp. ۹۱ and ۹۲, viz.:

چنین بود ابن قصه دلبسند که خواندم سه مجلس ایا هوشمند
 تمامی بگویم ازین خوبتر پیش توای مؤمن بر هنر
 هزاران درود و هزاران ثنا زما تن بتن باد بر مصطفی
 و بر اهل بیتش هزار آفرین که بودند جمله امامان دین^۶

[For note ^۶ see next page.]

زن وشوی هردو بهم ساخته ^۱	سر تاج شان بر سپهر آخته
۲۶۱۵ بشاهی درون ^۲ پیشدستان بُدند	ولی هردو از بُت پرستان بُدند
چه مرد زردست و چه زبردست ^۳	بُدند آنزمان سرسربُت پرست
مَلِک را همین ^۴ بود آئین و کبش	بُتی بُد نهاده شب و روز بیش
مر آن قوم را قبطان خواندند ^۵	چنین نام شان بر زبان راندند
یکایک خبر یافت فرخ عزیز	که مالک ز راه آمد آورد چیز ^۶
۲۶۲۰ غلامیست با وی که گوئی پرست	همه حسن و زیبایی و دلبرست
غلامی که چون چهره پیدا کند	شعاعش همه بر ثرّا کند ^۷
ندبدست همتای او هیچکس	بگوهر ^۸ زحور بهشتست و بس

^۱ *T* has ساختند, and in the second hemistich انداخته; *A* has by mistake آخته, which does not suit the metre. On آختن see p. ۱۹, note ۵, and p. ۲۱۷, note ۱.

^۲ *T* and *E* در آن. For the second hemistich *B* has by mere oversight substituted that of v. ۲۶۱۸.

^۳ *M* and *W* چه مرد و چه زن بود در زیر دست. In the second hemistich *E* has بُدند ای عجب سرسربُت پرست *A* and *N*; آنزمان for آن همه.

^۴ So *T*, *W*, *A*, and *N*; *M* همان; *E* همی; *B* چنان. Instead of بُتی بُد in the second hemistich *B*, *E*, *A*, and *N* read بُدی بُت; *T* بدین بُت.

^۵ *E* and *N* خوانده اند, and in the second hemistich اند *A* and *N* have besides نام شان بر زبان for نام بُت نام شان.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have in the first hemistich بدینسان for بدینسان یکایک, and in the second هم شخصیت نیز. که با مالک ذکر شخصیت نیز, and in the sense of ناگهان 'all at once,' as in this bait of the *Shāhnāma*:

یکایک ز دور اسپ بیژن بدید که آمد از آن جویباران بدید

The other meaning of یکایک, viz. یگان یگان or یکبیک 'one by one,' appears in this verse of the same epopee:

از آن دژ یکایک توانگر شوید همه پاک با گنج وافر شوید

(*Ganjnāma*, f. ۱۶۹ a, ll. ۶-۹).

^۷ So *best* in *T* and *A*; instead of ثرّا *B* and *E* read تیرّا; *N* سر به بالا; in *M* and *W* this bait runs thus:

غلامی که چهرش چو پیدا کند شعاعش چو خورشید غوغا (پیدا) کند

^۸ *M* and *W* نکوتر.

شهی با کمال وشهی با شکوه	شهای با کمال وشهی با شکوه
2605 مراورا بکی نغز دستور بود	مراورا بکی نغز دستور بود
ورا نام ریان ابن الولید	ورا نام ریان ابن الولید
خداوند فرمان وشاهانده گنج ^۱	خداوند فرمان وشاهانده گنج ^۱
همه ملک خسرو بُدی زان او ^۲	همه ملک خسرو بُدی زان او ^۲
جز او کس تَبُد کدخدای مَلِک	جز او کس تَبُد کدخدای مَلِک
2610 لقب داشت ریان فَرّخ عزّز	لقب داشت ریان فَرّخ عزّز
زلیخا زنش بود وموصوف بود	زلیخا زنش بود وموصوف بود
بجز یوسف از جملهُ آدمی ^۳	بجز یوسف از جملهُ آدمی ^۳
عزّز هنرمند بروی تَباه ^۴	عزّز هنرمند بروی تَباه ^۴
سباهش جو درنا و گنجش جو کوه	سباهش جو درنا و گنجش جو کوه
که از ناپسند ^۱ جهان دور بود	که از ناپسند ^۱ جهان دور بود
بدردار و کردار خوب و سعید ^۲	بدردار و کردار خوب و سعید ^۲
ز گنج گرانش زمین زیر رنج	ز گنج گرانش زمین زیر رنج
خزائن همه زیر فرمان او	خزائن همه زیر فرمان او
برو بس ^۳ نکو بود رای مَلِک	برو بس ^۳ نکو بود رای مَلِک
چنو ^۴ کس تَبُد اندر آن مَلِک نیز	چنو ^۴ کس تَبُد اندر آن مَلِک نیز
بحسن اندر آفاق معروف بود	بحسن اندر آفاق معروف بود
کس از وی نکوتر تَبُد بر زمی	کس از وی نکوتر تَبُد بر زمی
که تابند تر بود رویش ز ماه	که تابند تر بود رویش ز ماه

¹ here = ناپسندی (مرادف عیب). see Vullers, Lexicon Pers. ii. p. 1262b; only *M* and *W* read *نَپسندش* *البح* که از ناپسندش *البح*.

² *B* has here a silly *سمید*: in the *Historia Anteislam.* ed. Fleischer, p. 28, ll. 16 and 17, the name Rayyân bin alwalid has been given to the Pharaoh himself, not, as here, to the wazîr or Potiphar of the Bible.

³ *M*, *W*, *A*, and *N* *بشاهی و گنج*. In the second hemistich *T*, *A*, and *N* substitute *جهان* for *زمین*.

⁴ So best in *T*: *ن* *همه ملک خسرو ثناخوان* او *ن*; the reading of *B*, *A*, and *E* is without a proper rhyme:

همه ملک خسرو بعمرمان او خزائن همه زیر فرمان او

M and *W* have tried to rectify this wording by substituting in the second hemistich *فرمان او* for *پیمان او*.

⁵ *T* *برویش*.

⁶ *T*, *A*, *E*, and *N* *چنان*.

⁷ So correctly in *B* and *T* (in the latter *در زمی* for *بر زمی*), and also in *E* and *N*, where *آدمین* and *در زمین* form the rhyme. But without any rhyme is the reading of *M*, *W*, and *A*, which have in the second hemistich *کس از وی نکوتر تَبُد بر زمی*.
ن *نبود (تَبُد A) آدمی*.

⁸ So distinctly in *B*, *M*, *W*, *E*, and *N*; *تَباه* 'lost' here evidently used in the sense of 'quite gone, over head and ears in love'; *T* reads *بناد* *بروی* *بناد* *A* *برودی* *بناد* *N*. In the second hemistich *M*, *W*, and *N* have *رویش* *چو ماه* *E* *رویش* *چو ماه* *A* *رویش* *چو ماه*.

چنین گفت مالک بدسنور شاه که فردا بیارم سوی^۱ عرضگاه
 بشد مرد دستور خسرو نژاد^۲ ندا کرد در مصر و فرمان بداد
 که فردا زمصر و حوالی^۳ همه زن و مرد را گشت باید رمه
 بمبدان دستور شاه آمدن^{۲۶۳۵} بدان نامور پیشگاه آمدن^۴
 که عبری یکی بندۀ با بها منادی همی داردش بر بها^۵
 هر آنکس که افزون کند بر بهاش بخانه برد با جمال و بهاش^۶
 بعرضگاه آوردن حضرت یوسف را و
 هجوم خلق جهت او^۷
 زن و مرد مصر و حوالی همه دگر روز گشتند جمله^۸ رمه

^۱ *M* and *W* بدان.

^۲ So *T*; *B* بداد. Instead of بداد فرمان in the second hemistich *M* and *W* have داد و فریاد داد. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۳ *A* has a silly وجوانی. In *E* this verse is wanting too.

^۴ So in *T*. *B* has in the second hemistich آمدن نامور عرضگاه آمدن; *E* has the same, but بر آن in the beginning, and at the end of both hemistichs آمدند. The same perfect (which correctly appears further down in v. 2639, but is clearly out of place here, as the verse still forms a part of the public announcement) is found in the reading of *M* and *W*:

بمیدان چو دستور و شاه آمدند بدان نامور عرضگاه آمدند

In *A* and *N* this verse is wanting.

^۵ So *B*. بها in the first hemistich as Arabic word = نیکوئی و زیبائی و روشنائی = 'neatness, beauty, brightness,' and in the second as Persian = قیمت و ثمن = 'price, market-value,' see Ganjnâma, f. 40 b, l. 9 sq. The other copies have پر بها. In the second hemistich *T* substitutes for منادی (*B*, *M*, and *W*) a strange نهادی. *A*, *E*, and *N* contract vv. 2636 and 2637 into a single one, by connecting the first hemistich of the former with the second of the latter.

^۶ So *B*, *M*, and *W*, with the same play on the word بها. *T* has in the first hemistich ببر بها, and in the second وفا بحسن و وفا, a wording which is also found in the second hemistich of the combination-verse in *A*, *E*, and *N*.

^۷ This heading is taken from *T*, where it, however, appears less appropriately after v. 2649. جهت for the more common بجهت or از جهت, as in Spiegel, Chrest. Pers. p. 27, l. 4, and p. 29, l. 14. *N* has here a heading which is too

[For note ^۸ see next page.]

دعاهای او مستجابست ^۱ باک	نه چون ماست از گوهر آب و خاک
بدل گفت کورا بماید خرید	عزیز هنرمند چون ابن ^۲ شنید
بهرچش بخرم ^۳ بود را بنگان	2625 غلامی بدین صورت و ابن نشان
بخواند و ببرسبدش از رنج راه	فرستاد کس نزد مالک بگاہ
شنیدم که داری غلامی نکوی	بگفتش که ای ^۴ مرد آزاده خوی
سوی عرفگاه آورش بامداد	گوش می بخواهی فرختن ^۵ بداد
بس آنگاه بر وی ^۷ منادی کنم	بدان تا یکی دیده بر وی زخم ^۶
زیادت کند بنده را بر بها	2630 من و جز من آنکس که دارد هوا
روان تو از سود خرم شود	بخرم بدانسان ^۸ که سودت بود

^۱ *B* و باک, which seems a mere clerical error. *M* and *W* have in the first hemistich و آب و خاک, and in the second جمله بُد مستجاب.

^۲ *M* and *W* آن.

^۳ So with the doubling of *r* in *T*, which seems the original reading, see v. 2631; the other copies, except *B*, read with a pleonastic که: بهرچش که بخرم; *B* بهر. چند بخرم.

^۴ *B* پسش گفت ای *M* and *W*; چنین گفت ای *A* and *N* have the less suitable روی. In the second hemistich *B* seems to read بگوی for نکوی; *A* and *N* غلام نکوی.

^۵ So in *M*, *W*, and *B* (in *B* a strange بخواهی); the other copies اگر میفروشی. آورش for آوری. In the second hemistich only *B* has آورش.

^۶ *T* and *B* have بر آن for بدان. *B* reads besides زخم, and in the second hemistich *من* in the next verse, which, however, does not agree with *من*.

^۷ *B*, *M*, and *W* (در) *W*; پس آنگه بوی بر *A*, *E*, and *N* پس آنگاه بر روی او بنگرم.

^۸ So *T*, and with the same doubling of *r* *B* بخرم چونان. The reading of *A*, *E* and *N* (زینسان) که بخرم زانسان, and that of *M* and *W* ستانم چنان, are simply emendations of the original text, as in the opposite case there would have been no reason for the substitution of a somewhat uncommon بخرم or بخرم, comp. also v. 2692 below, where all copies read بخرم. In the second hemistich *A* reads (without a rhyme) روان تو زان زود خرم بود; *E* (also without a rhyme) روانتان از آن زود خرم بود. *N* has likewise بود in both hemistichs, but substitutes, in order to get a rhyme, سودت for سودم.

خود از بهر آن کار برداخته	بر ^۱ تخت بُد منبری ساخته
بچشم همه خلق پیدا بُدی ^۲	هر آنکو بر افراز منبر شدی
بتابید چون قرص مهر و ماه ^۳	سبک رفت بوسف بدان جایگاه
زحسن و زخوبی واز خواسته ^۴	2650 شنیدم که بُد یوسف آراسته
جو باغ بهشتی در اردی بهشت	بتن در بُدش ^۵ حُلّه از بهشت
بمد رنگ هر ساعتی می بتافت	که آن حُلّه را کس نرشت و نیافت ^۶
ازو گشته مشکین نشیب و فراز	فرو هشته مویش سیاه و دراز
خم و بیچ ^۷ وی عنبرین بیش و کم	همه بند و بیچ و همه تاب و خم
گهر در همه شاخها بافته ^۸	2655 دو صد شاخ پیچیده و تافته
چنان بود پیرامن روی او	گهر بافته تیرهگون موی او ^۹

¹ So in all copies ('by the side of') except *W*, which has ابر ('above'); as Rückert has shown, Z. D. M. G. x. p. 206, only بر in the sense of 'by the side of' and 'towards,' that is the noun بر (breast), turned into a preposition, can have the Idāfah; the original preposition بر 'over, above' never has it, see also Salemann und Shukovski, Persische Grammatik, p. 79. Instead of خود in the second hemistich *M* and *W* read چو. In *E* vv. 2647-2649 are wanting here, but appear much further down between vv. 3671 and 3672.

² *M* repeats by mistake شدی. In *B* vv. 2647 and 2648 are contracted into a single one, the second hemistich of the latter being added in the form of بچشم همه خلق پیراسته to the first of the former.

³ This verse only in *B*, *M*, *W*, and *E* (but see on *E* note 1).

⁴ *B* (which has like *M* and *W* بُد یوسف in the first hemistich) reads رخس گنج خوبی درو خواسته.

⁵ *E* بُدی; *T* بتن. Instead of از بهشت *B* has a less befitting بهشت, and in the second hemistich باری بهشت; *T* reads اردی بهشت.

⁶ *A* reads و نیافت; in *M* and *W* this verse is wanting.

⁷ *B* همه بیچ; *T* has عنبرش for عنبرین.

⁸ *B* has in the first hemistich و بافته, and in the second یافت; it reads besides گهر. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁹ *A* and *N* موی او (سوئ او). Instead of چنان in the second hemistich *T* reads همی.

بمیدان دستور خسرو شدند^۱ بهر گوشه آنجهی صف زدند
 2640 درازی و پهنای آن جابگناه نه کم بود هیچ از دو فرسنگ راه
 بمردم چنان گشت پوشیده پاک^۲ که بیدا تبید بکدرم سنگ و خاک
 میان^۳ جای میدان زده تخت زر عزیز از سر تخت با اوج وفر
 بیامد سبک مرد بازارگان ببیش اندر^۴ یوسف مهریان
 چو فرخنده یوسف بمیدان رسبد فروغ از رخس سوی کیوان رسبد
 2645 جهان^۵ نور بگرفت سر تا سر زخسار تابند^۶ آن برسر
 مر آنرا در آن بیشگاه آورد بر تخت دستور شاه آورد^۶

آوردن مالک یوسف علیه السلام را بعرض وفائز شدن عزیز comprehensive, viz. and further down in the same place, as *T*, an additional one which is not comprehensive enough, viz. *E* puts in after v. 2646 this heading: آوردن مالک حضرت یوسف را نزد عزیز و فروختن; in the other copies the text runs on without interruption.

^۱ *B* همگی (hamgi), a wrong pointing for hamagi, which does not suit the metre. *M* and *W* (*W* without a rhyme همه) در روز رفتند بمیدان رمه; see on رفتند (nd=n), p. ۲۴۴, note ۱. *A* has in the first hemistich the same silly for جوانی as in v. 2634.

^۲ So *B*; the other copies except *T*, where this verse is wanting, have شاه آمدند for خسرو شدند, see above, v. 2635. The second hemistich in *A* and *N* is here the same as in v. 2635 according to *E*, *M*, and *W*, viz. بر آن نامور عرفگاه آمدند.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have زمردم; *A*, *E*, and *N* read besides گشت for پوشیده, and *T* has بود.

^۴ *B* here used as a regular preposition without an *Idāfah* (in all copies except *A* and *N*, where this verse is wanting). Instead of از سر تخت in the second hemistich *B*, *M*, and *E* read بر تخت. *M* and *W* have وفر; *T* (without a rhyme) با تاج زر.

^۵ So *B*; the other copies ببیش اندرون.

^۶ So *B*, *M*, *W*, and *E*; the other copies چنان. In *A* vv. 2644 and 2645 are transposed.

^۷ So *T*, *B*, and *E*, with مرد بازارگان, i.e. *Mâlik*, of v. 2643, as subject. *A* and *N* have as emendation آورند (as historical present). Instead of مر آنرا در آن in the first hemistich *B* reads مر اورا بدان; *A* and *N* مر اورا در آن. In *M* and *W* this verse is wanting.

2665 دو رخسار او چون بهار بهشت
 چو شمع سهری ولیکن نه شمع²
 دو عارض فروزان چو رو³ سروش
 دو لب راست مانند یکدانه نار
 نهان زیر آن گنج دُر بتیم
 2670 زنج همچو کافور کافور سبب
 قدش چون یکی سرو نو خاسته
 زرق سرش تا بانگشت پای
 چو بر شد بمنبر بدین حسن و زیب
 که⁴ تابنده خورشید بُد بر زمی
 2675 نظاره شده صد هزار انجمن
 بجوشید خلق از همه شهر و در
 زمین زیر مردم گرانبار شد
 نگارنده¹ همچون نگار بهشت
 همه حسن عالم درو گشته جمع
 شده خبره در وصف او طبع و هوش
 بیاورده از جنت کردگار
 ز تعدبر حکم خدای کریم
 چو سبمی که تاند ازو قر و زیب⁵
 بنور خدائی بیاراسته
 چو نوری بُد از نورهای خدای⁶
 گسست از همه خلق صبر و شکیب
 ولی صورتش صورت آدمی
 بشوریده بروی دل مرد و زن
 باندازه رنگ و برگ شجر⁷
 چو انبوه نظاره¹⁰ بسیار شد

¹ So correct in *M*, *E*, *A*, and *N*; the other three copies have نگارنده.

² So *T*, *M*, and *W*; *B*, *A*, and *E* جوشمع; *N* جوشمع. ³ *B* and *W* روح.

⁴ So *B*; the other copies وی. Instead of کریم at the end of the second hemistich *A* and *N* read مقیم; *E* فدیم.

⁵ This verse in *M* and *W* only; the apple meant is the species called سیب سیمین or silver apple, besides سیب itself is often used figuratively for 'chin.'

⁶ This verse in *T* only.

⁷ *B* (where this verse is transposed with the following one) reads گسست از دل خلق بیم.

⁸ *M* and *W* یکی صورتش همچو حور و بری. *M* and *W* have as rhyme-words زمین and آدمین.

⁹ So *B* (except for مرد خلق in the first hemistich), *M*, and *W*; *E*, *A*, *N*, and *T* read:

بجوشید خلق از همه شهر و رخت (مهر سخت *T*) باندازه رنگ و برگ درخت

In *M* and *W* vv. 2675 and 2676 are transposed. On در see note 5, p. ۱۴۱.

¹⁰ So *T*, *A*, *N*, *B*, and *E* (in the last two که instead of چو); *M* چو نظاره انبوه; *W* چو انبوه نظاره.

دل و هُش بدو باز برداخته	عزیز اندر او ^۱ دیده‌ها آخته
همی دیدش ^۲ آن آفریده اله	همی کرد در چهر یوسف نگاه
کجا یافت این کودک خرد سال	همی گفت با دل که چندین جمال
همانا نه ^۴ از گوهر آدمیست	چه چیزست و ز تخم و بیوند کیست
ندیدیم و هرگز نشان کس نداد	۲۶۹۵ بدین صورت از آدمی کس ^۵ نژاد
بدین رای در ^۶ هیچ پتیاره نیست	بباید خریدن و را چاره نیست
که زنسان ^۷ بسرمن نیابم دگر	بخرم بدارمش همچون بسر
ز بهر ^۸ زلیخا ببايد خرید	زلیخا چنین هیچ کودک ندید
که چندان زن و مرد نظار بود	شنیدم که آن روز کان ^۹ کار بود
که از حسن چونان ^{۱۰} بُدش چهر و تن	۲۶۹۵ زلیخا نبود اندر آن انجمن
بدان روی و بالا و آن رنگ و بوی	که هر کس کش ^{۱۱} از دور دیدی بکوی

دل و هوش (B) the other copies read دل و هُش بدو باز (E). Instead of (W) خود باز (باک) (T) (و چشم).

² So B (either with a pleonastic pronoun or with a passive construction); the other copies read دید. 'the incarnate God;' the reading آفریده اله in M, W, A, and N seems to suggest that آفریده is to be taken as construct state without the Idāfah (which the metre would not allow here), 'him who was created by God;' but that is no distinctive epithet for Joseph, since it equally applies to all mortals.

³ M and W با خود; T با لب; and کمال instead of جمال. A and N have آن for این in the second hemistich.

⁴ به T.

⁵ B او, and in the second hemistich نشان نشان نداد.

⁶ T در; on پتیاره see vv. 890, 1231, 1480, 1648, and 1968 above.

⁷ B چونین; on بخرم see notes to vv. 2625 and 2631 above, and comp. v. 2718 sq. further down.

⁸ بهر B.

⁹ آن B; کین کار E.

¹⁰ So it seems best in M; B and W have distinctly خوبان; the other copies read, with a somewhat peculiar wording, که دیدی چنان حسن و آن چهر و تن.

¹¹ So all copies except B and E, which have که; E changes besides بکوی into بدوی. Instead of بدان روی in the second hemistich B, A, and N read قد (but قد and بالا are practically synonymous).

بسی خلق در درد و ماتم فتاد ^۱	زچندان زن و مرد برهم فناد
که خلقی بی انداره مُرده شدند ^۲	بدان گونه در هم فشرده شدند
که خلقی دگر ^۳ جان بدادند نیز	۲۶۸۰ بدان گونه برهم فتادند نیز
همه دشت و هامون نه پیدا بُدی ^۴	زبس مرد و مرکب که آنجا بُدی
همانا فزون بود از صد هزار	نر و مادهٔ مُردگانرا ^۵ شمار
کس اندوه و تیمار مُرده نخورد	اگر نیز از آنسان همی خلق مُرد ^۶
نَبُدشان خود از درد مرگ آگهی	که از حِرص ^۷ چهر رسول جهی
نَبُد آکه از مرگ خود هیچکس	۲۶۸۵ بدو بود چشم و دل خلق و بس

^۱ So according to *B*. *T*, *M*, and *W* have in the first hemistich زعامه instead of زچندان, and in the second فتاد و ماتم. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۲ So in *B*, *M*, and *W*. *T*, *E*, and *N* have in the first hemistich برهم, and in the second نیز همه که خلقی (or *T*) که خلقان بسی نیز. *A* has در هم instead of برهم or برهم.

^۳ So corrected from دگر in *M*, *W*, and *E*: 'other people'; the reading of *T*, *A*, and *N* دگر که خلقان seems to imply that 'people again (i. e. a second time) gave up the ghost.' A simplified reading is that of *N* که خلقان. Instead of که خلقی دل و جان بدادند نیز, and also that of *B* بدادند نیز. Instead of فتادند in the first hemistich *T* has فشانند.

^۴ This verse in *T* only.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies مردمانرا. The second hemistich is according to *A* and *E*, which seem to have the simplest wording; next to that comes *B* هزار سه ره بیشتر بُد هزار; the other copies read, with a somewhat peculiar turn, همانا فزون بود دو صد هزار (*T* and *N*), or همانا دوده بیشتر از هزار (*M* and *W*).

^۶ So *B*. *T*, *A*, *E*, and *N* مُرد (*N* از خلق بسیار). *M* and *W* اگرچند بسیار از خلق. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *B*, *M*, and *W* substitute the weaker نَبُرد for نخورد, and *B* has besides مُرده for ماتم.

^۷ *T* فیض; *B* and *E* عرض. On جهی see p. ۲۱۶, note 7, the word is here distinctly spelt جهی. In the second hemistich *B* and *E* have از درد و مرگ. *M* and *W* از مرگ و درد.

^۸ *M* and *W* کس از مرگ.

بدو گفت کز من بخشای چیز	فرستاده بُد کس ^۱ بنزد عزیز
کز آن خاک سنگین برنج اندرست	اگر هر چه ^۲ مارا بگنج اندرست
بخر کو به از زر و گنج و گهر ^۳	بها باید آن بنده را سر بسر
چنان بنده هرگز نبود و نه هست	که آید گهر نیز ^۴ مارا بدست
بچندان که بودش زهر نوع ^۵ چیز	2710 خریدنش را بست صورت عزیز
همه شان بدل در همیزد ^۶ گمان	همه مردم مصر بیرو جوان
شب و روز ویرا همی دیدمی ^۷	که ای کاش این بنده بخردمی
قلم رانده بُد ایزد رهنمای	بر اسرارشان مطلع بُد خدای
که مر بوسف پاکدل را خرد	که هر کس که با دل ^۸ گمانی برد
بهای تن خویش ازو بسته ^۹	2715 بفرجام بنده شود سر زده

^۱ *M* and *W* کس را. Instead of کز من in the second hemistich ('for my sake') *B* and *N* have a strange کز تن and کز بُن respectively.

^۲ *A* زهر چه که. Instead of سنگین (heavy) in the second hemistich *E* has سنگی; *B* وسنگی; *N* مسکین (of which the مشکین (!) in *A* seems a mere corruption). In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So best according to *B*, *M*, and *W* (but the latter two read وز زر به از گنج و زر). The reading of the other copies in the first hemistich به ده مران الخ، and in the second او به ز گنج و گهر، lacks the proper verb for گر in the preceding verse. که او = گو.

^۴ So *B* and *T*; the other copies باز. Instead of چنان (in *B*, corresponding to بنده in the preceding verse) the other copies read چنین. In *M* and *W* this bait runs thus (without a rhyme):

که آید گهر باز مارا بکف چنین بنده هرگز نیاید بکف

^۵ زهر گونه *W*.

^۶ Or according to *B* در بدل همی زد بدل در *M* and *W* substitute همین for همه.

^۷ *A* and *N* شب و روز هر روز می دیدمی. On می or همی in connection with the optative comp. Salemann und Shukovski, *Persische Grammatik*, § 49, Anmerkung, on p. 61.

^۸ *T* او. Verses 2713-2715 are wanting in *M* and *W*.

^۹ *B* has a wrong خویشن سر زده for خویش ازو بسته، which gives no rhyme. Instead of بفرجام in the first hemistich *E* reads جو فرجام.

نشانش نبودى شنبده ^۱	اگرچه نبوديش دیده ورا
بنادیده از دور بشناختى	چو از دور چشم اندرو آختی ^۲
زده زن فزون بُد ببالا وتن	که در مصر چون او ^۳ تَبُد هیچ زن
دو هفته مم مصر و خورشید کاخ ^۴	2700 یکی سرو بُد بهن بگشاده شاخ
بانگشت هرکس اشارت بُدی	گر ^۵ از کاخ یکروز بیرون شدی
نبود آن سهی سرو کافورتن	ازین بود کانروز در انجمن
زبالا وروی رسول جهی	ولیکن ورا بُد دُرست آگهی
سراز آسمان برگذارد ^۶ همی	که خورشید ازو شرم دارد همی
بدیدار یوسف چراغ بشر ^۷	2703 زلیخا بنادیده بُد مهرور

¹ If this verse is genuine at all, which seems rather doubtful, although it appears in all copies except *M* and *W*, the wording of *B*, as given in the text, with the pleonastic pronoun both in نبوديش and نشانش, seems to be comparatively the best; possible is also the wording of *N*, with the same rhyme, formed by دیده and شنیده:

اگرچه نبودى ورا دیده کس نشانش نبوده و نشنیده کس

but decidedly to be rejected is that of *T* and *A*, which have in the second hemistich (the first is like *N*) نشانش نبودى شنیده زکس. *E* substitutes زیس for the suspicious زکس. In *B* there appears before this verse another one, identical in purport, but quite impossible in wording:

اگرچه نموديش هرکس چنو نشانش ندیده نبودى چنو

² *T* اندر انداختی. In the second hemistich *E*, *A*, and *N* read بنادیدن for بنادیده. In *M* and *W* this verse is wanting like the preceding one.

³ *M* and *W* چونان. Instead of زن in the second hemistich *T* seems to have زدو.

⁴ This verse is found in *T* and *B* only; the text is according to *T*; *B* reads:

که سرو (سروی) سهی بود بگشاده شاه دو هفته مم مصر و خورشید و ماه (!)

⁵ *B* که, and نمودن (نموده) instead of اشارت in the second hemistich. *M* and *W* substitute هر يك for هرکس.

⁶ *M* and *W* برگمارد. Verses 2703 and 2704 in *B*, *T*, and *W* only.

⁷ This verse in *T* and *B* only; the wording is according to *T*; *B* has:

زلیخا بنادیده بُد آرزوی بدیدار آن یوسف خوبروی

دعایش بذرفته ^۱ و مستجاب	۲۷۲۵ که خرد غلامی چو دُر خوشاب
بگفتار او مالکِ دعرشاد	منادی بدینسان همی کرد باد
همی آتش افروخت اندر نهان	ولیکن دل یوسفِ مهربان
همی آرزوش آمد آنروز مرگ	زدیده همی رخت خون خون ^۲ تگرگ
همی کرد بر وی ندا ببش شاه	بدان کان ^۳ منادی در آن عرضگاه
غلامش بُد آنروز در مصر نام	۲۷۳۰ همی گفت هر ساعتی کاین ^۴ غلام
کس آگه نَمَد کو همی چون گریست	از آن ^۵ درد یوسف همی خون گریست
چراغ جهان یوسفِ پاکزاد	زرد دل آخر ^۶ زبان برگشاد
که ای با خرد خویش و با رای جفت	بسوی منادی ندا کرد و گفت ^۷
مرا باره ^۸ زین نکوتر فروش	بجا آور امروزه یک لحّت هوش
که من خسته دل گویم اکنون ترا	۲۷۳۵ بیزدان که چونین ندا کن مرا ^۹
که کس نیستش در جهان دستگیر	که خرد غلامی بتیم و اسیر

over from the external to the internal qualities; in *B* the order is this, 1721, 1724, 1723, the interpolated verse just given, 1722.

¹ *A* دعایش پذیرفته. In *T* this verse is put immediately after v. 2718.

² *M*, *W*, *A*, and *N* خونین. Instead of the correct آرزوش *B*, *E*, *A*, and *N* have a simple آرزو; *N* has بدیده for زدیده; *E* همی آرزو آمدش روز مرگ.

³ *E* بدانسان. ⁴ *B* این.

⁵ So *B*; the other copies ازین. In the second hemistich *E* has کس آگه نبوده.

⁶ *B* آنکه. Instead of جهان in the second hemistich *W* has زمان.

⁷ So *T* and *B* (except the weaker نگه for ندا in the latter); the other copies read بمنادی الی. Instead of رای با in the second hemistich *T* and *E* have با هوش *A*; با داد.

⁸ *B* نکوتر تو بهش. and in the second hemistich تو اکنون *B*.

⁹ So *M*, *W*, and *B* (in *B* چونان); the other copies کن (*E* همچنین). ندا اینچنین (همچنین *E*) کن. In the second hemistich *T* reads (in order to avoid the repetition of که من خسته دل (for the same reason) *E*; که حالی من خسته گویم ترا (اکنون ترا). نیز گویم ترا.

در معرض بیع آوردن یوسف علیه السلام را و خریدن عزیز
از همه خریداران اِشعاف نموده^۱

چو یوسف زمبیر بدان ^۲ عرضگاه	برخشید چون بر فلک مهر و ماه
منادی ندا کرد ^۳ هم در زمان	که ای مردم مصر پیر و جوان
که خَرَد غلامی چو سرو سخی	نکوئی و را خوبی و خسروی ^۴
که خَرَد غلامی چو باغ بهشت	که با او نماید رخ حور ^۵ زشت
2720 که خَرَد غلامی که نزدیک و دور	دهد روی او همچو ^۶ خورشید نور
که خَرَد غلامی که دو هفته ماه	نماید بر عارض ^۷ او سیاه ^۸
که خَرَد غلامی که از رنگ و بوی	گل و مشک سجده برد ^۹ بپش اوی
که خَرَد غلامی که از بس هنر	جز او ^{۱۰} نیست در هفت کشور دگر
که خَرَد غلامی بپاکی چو هوش	حلیم و کریم و لطیف و خموش ^{۱۰}

^۱ So in *N*, agreeing upon the whole with the heading in *T* (which, however, is less suitably put already after v. 2693) بمعرض بیع در آوردن مالک یوسف علیه السلام; in the other copies there is no interruption of the text.

^۲ *T*, *A*, and *N* در آن. Instead of برخشید (in *B*, *M*, and *W*) the other copies read درخشید. *M* and *W* have besides از فلک instead of بر فلک.

^۳ So all copies except *B*, which reads کنان گفته.

^۴ So *A*, *E*, and *N* (except خوبئی خسروی in *E*); *M* and *W* نکوروی با دانش. نکوئی و را بنده خوبی رمی *B*; همه نیکوئیها همه آگهی *T*; و خرمی.

^۵ *M* and *W* have a feeble رخ خوب instead. In *T* vv. 2718 and 2719 are transposed. In *A* is a distinct خور^۱ (sun).

^۶ *M* and *W* دهد چهره وی چو^۱; *N* has دمد instead of دهد.

^۷ *M* here=by the side of, in comparison with. بر عارضش همچوگاه *M*.

^۸ *E* آمیخته instead of سجده برد. ^۹ چنو *B*. This verse in *T* and *B* only.

^{۱۰} This verse in *B* only (a legitimate one, as it refers to Joseph's purity, wisdom, and discretion, as evinced in his dealing with his brothers); another, feeble and useless one, is inserted in *B* and *E* between vv. 2722 and 2723, viz.:

که خَرَد غلامی چو حور وبری همه نیکوئی و همه (نیکوئیها همه *E*) دلبری
The order of verses, as adopted in the text, seems logically to be the best, leading

زحکم خدای جهان آفرین	بدو مهربان بیشتر گشت ازین ^۱
نخرد ترا ای من بافرین	2750 منادی چنین گفت کس اینچنین
نگو کین دل من مکان بلاست	بدو گفت یوسف هر آنجست هواست
شنیدند گفتار او هر کسی ^۲	ستودش منادی مرا ورا بسی
عزیز هنرور ^۳ بها بر فگند	سرانجام بر یوسف دلپسند
بهمسنگ زر کهن ^۴ پنج بار	نخستین بها شد ورا خواسنار
که با کوه و دریای بهلو زدند ^۵	2755 بمصر اندرون مالداران نُدند
بخروارشان بود دُر و گهر	بانبارها بودشان سیم و زر ^۶
تَبَد جز باندازه خاك خشك ^۷	وز این عنبر و عود و کافور و مشک
ابر زر قرخ عزیز کریم	فزودند سی ^۸ بار همسنگ سیم
که بازار او بود تیز و روا ^۹	عزیزش بیفزود دیگر بها
بسندیده نقش و بسندیده بوم ^{۱۰}	2760 بمد بار همسنگ دیبای روم
بزرگان دولت کیشان بود چبز ^{۱۱}	بنوئی فزودند از آن بر عزیز

^۱ So *T* and *B* (in *B* برو for بدو); the other copies read (*M* and *W* ازو) بدو مهرها بیشتر گشت ازین.

^۲ Verses 2750-2752 in *B* only.

^۳ *B* از یوسف *E* has *بر فگند* for *در فگند*; *N* همایون. In the first hemistich *E* has *اجتماع خریداران یوسف*: After this verse *T* inserts a new heading: *بر یوسف* for *ورقان کردن بها و خریدن عزیز او را*.

^۴ *B* and *A* زر و گهر. ^۵ *B* که با کوه و دریا همی بر زدند.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies *بانبارها شان بدی الی*. The second hemistich is likewise according to *B*; all the other copies read *بخروارها بود الی*.

^۷ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۸ Only *B* has *سه*. In the second hemistich (which is according to *B*) *T*, *A*, *N*, and *E* read (*E* زر نزد *M* and *W* (with an unjustifiable omission of the *Iḍāfah* after *سرخ*) عزیز کریم (عزیز و کریم *T*)).

^۹ *T* یکسر روا. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۰} This verse in *T*, *M*, and *W* only; on *بوم* comp. p. ۲۴۹, note ۱۰.

^{۱۱} This verse which is only found in *M* and *W*, but appears in Schlecht-Wssehrd's translation too, is indispensable for the progress of the bidding, as otherwise 'Aziz would practically overbid himself without any reason. A further

که کس نیست مرد درد اورا طبیب ^۱	که خَرَد غلامی ذلیل و غریب
که تا دی ^۲ بُدش بای بسته ببند	که خَرَد غلامی حزین و نزنند
نه باکیزه مغز و نه شایسته رای	که خَرَد غلامی گریزنده بای ^۳
شده عقل وی ناقص و دل تباہ	که خَرَد غلامی فتاده بجاه ^{۲۷۴۰}
قضای بُدش دست بر سر زده	که خَرَد غلامی دل از ره شده ^۴
فشاننده بر رخ ^۵ سرشک و غمام	که خَرَد غلامی غریوان مدام
بدین ^۶ شرطهای تباهم فروش	چنین کن ندا بر من ای پاک هوش
مرا بی هنر یابد و معتن	نباید که آنکه خریدار من
بمانی تو اندر عذاب و عنا ^۷	بگیرد ترا باز خواهد بها ^{۲۷۴۵}
چو بشنید ازو ^۸ این سخنهای نغز	عزیز سخندان پاکیزه مغز
زنیکان شایسته دارد گهر	گمان زد دل پاک وی کاین ^۹ پسر
دل هر کسی خود بدینگونه بود ^{۱۰}	خریدنش را آرزو بیحد فزود

¹ In *B* this verse is unnecessarily expanded into two of exactly similar contents, viz.:

که کس نیست اندوه ویرا عدیل	که خَرَد غلامی غریب و ذلیل
که کس نیست مرد درد اورا طبیب	که خَرَد غلامی ضعیف و غریب

² So best according to *T*, a reading confirmed by the corrupted *E*:
 قضای بُدش *A*; که نه کرده دُزدی و پایش ببند *M* and *W*; که با داردش پای الخ *B*
 که کار (!). The wording of *N* is both unmetrical and unintelligible: پای الخ
 بُدش پای الخ.

³ *E* and *N* have in the second hemistich باکیزه مغزش. *T* has: گریزان بیای الخ.
 In *A* this verse is wanting.

⁴ So *T*; *A*, *E* and *N* آذر شده. In *B*, *M*, and *W* vv. 2740 and 2741 are wanting.

⁵ *B* چشمش. ⁶ بدان *N*. ⁷ *T*, *E*, and *A* بلا. ⁸ *B* وی.

⁹ *B* شایسته for بایسته. *کان* *B*.

¹⁰ So *T*, and (with the exception of *را* for خود) *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* substitute هم for خود and بدینگونه for بدانگونه. In the first hemistich *E* reads خریدنش هجده دم *را* فزود, and *N* خریداری آنرا زهجده فزود. In *B* this verse is wanting.

زنی بود قبطی ورا روحه نام
 2770 همه نیکوئی بود و هم خواسته²
 نیا بر نیا، مهتر و کامگار
 چنان بُد بخوبی و گنج و هنر
 شنیدم که آن³ روحِ خوب نیز
 بیکباره همسنگ دُرّ العیون⁴
 2775 بیکباره همسنگ لعلِ بدخش
 بیکباره همسنگ یاقوت⁵ نیز
 زروحه⁶ همه مهتران سر بسر
 عزیز اندر آن هم نیامد ستوه⁷
 بیفزود بر آن زن مالدار

که یزدان ورا داده بُد نام و کام¹
 زدولت همه کارش آراسته
 تَبُد مهتر از وی کس از روزگار
 کجا با زلیخا همی سود سر⁴
 بیفزود بر داد گستر عزیز
 بگِردی و باکی زاختر فزون
 چو خورشید رخشنده⁷ و دوربخش
 کز آن قیمتی تر نیابند چیز
 بماندند مدهوش و آسیمه سر
 که نفسش متین بود و گنجش چو کوه
 دو چیز گرانبایه شاهوار

¹ کام و نام *B*.

² *B* (without the necessary suffix) همه نیکوئی بُد همه خواسته. In *M* and *W* this verse is wanting.

³ *T*, *E*, *A*, and *N* پدر بر پدر, and in the second hemistich تَبُد مهتر از وی در آن بدن and مهتر for بهتر. *M* and *W* substitute روزگار.

⁴ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read:

چنان بُد زخوبی (زخوی *A*, بود از روی *N*) و گنج و گهر
 که با او زلیخا همی سود (بود *T* and *E*) سر

⁵ *B*, *A*, and *N* این; *A* and *N* read besides زوجم for زوج.

⁶ Or دُرّ عیون, as *M*, *W*, *E*, *A*, and *N* have ('choice pearls'); *M* and *W* read besides زگرودی. In *T* this and the following verse are wanting.

⁷ *B* تابنده. This verse in *B*, *M*, and *W* only (in the latter two copies it precedes v. 2574).

⁸ *B* (against the analogy of the other verses) یاقوت همسنگ, and in the second hemistich نیابند چیز for نیامد بچیز. *T* substitutes کز آن instead of کز آن. In *N* this verse again is wanting.

⁹ *A*, *N* (and here also *W*) have again زروحه.

¹⁰ See on ستوه, p. ۴۳, note 5, and vv. 928 and 2474. Instead of نفسش in the second hemistich *T* reads نقش; in the other copies it is corrupted into نقش or نقشش. *B* has besides متین for مبین.

که از دبدنش دیده ماندی عجب	بصد بار همسنگ دیگر قصب
چنان جُسته شاهان و نا یافته	همه جامهٔ دَقّ ^۱ زر بافته
که گنجش توانگر بُد از مال و چیز	بدان نیز بفزود دیگر عزیز
چنان زَبْتی ^۲ خاصهٔ بادشاه	۲۷۶۵ بهمسنگ ده بار مشک سپاه
که از مهر بر وی نمانده ^۳ اثر	بهمسنگ ده بار زین عود تر
بَخُوری نیاید بدان گونه نغز ^۴	بهمسنگ ده بار عنبر که مغز
بباکی کز آن به نباشد تمیز ^۵	بهمسنگ ده بار کافور نیز

corroboration of its genuineness lies in the use of دیگر in the next verse, which invariably marks here the bidding of the opposite side, see vv. 2759 and 2764. The disappearance of it in the other copies is no doubt due to the identity of its rhyme with that of v. 2764, an identity which is intentional on the part of the poet, to bring out the contrast between the two contending parties more vividly, see a similar rhyme in v. 2773 below. On چیز in the sense of 'precious thing,' comp. p. ۱۲, note 4, and p. ۱۹۲, note 9; see the same meaning also in v. 2619.

^۱ Instead of دَقّ جامهٔ دَقّ (دَقّ either 'fine cloth,' something similar to قَصَب in the preceding verse, or دَقّ 'fine, thin') *T* reads جامه از دَقّ. *E* has همه for همه. In *M* and *W* this and the following verse are wanting.

^۲ So corrected from the زَبْت of *B* (Thibet being the place from which the best musk was imported); *M* and *W* read بدادند از خاصهٔ بادشاه. *T* has a wording, which is out of place here altogether, viz. چهار اسب خاصه ز اصطبل شاه. In *E*, *A*, and *N* this verse is wanting.

^۳ So correctly in *B*, *A*, and *N* (the aloes-wood is buried in the earth, to get its proper quality, and not exposed to the sun); *T* has just the contrary, viz. نمودی. Instead of زین in the first hemistich *T*, *A*, and *N* have simply از. In *M*, *W*, and *E* this verse is wanting.

^۴ So *B*, *M*, and *W* (only in the last two copies مغز and نغز are transposed); *T* (where the two hemistichs are transposed) has به مغز instead of مغز که and بیامد (بیاید) بدان گونه. In *E* this bait is quite corrupted; in *A* and *N* it is wanting.

^۵ So in *T* and *M* (in the latter زباکی instead of دباکی). In *B* as well as in *W* the verse is altogether corrupted, *B* seems to have تیز in the first hemistich and بنیز in the second. In the other copies the verse is wanting. In *T* the order of vv. 2766-2768 is: 2767, 2768, 2766. In *M* and *W* also vv. 2767 and 2768 are transposed.

نده کن کنون خویشتن را بها^۱ که ما داشتیمت چنین بر بها
 بهای تو از عد^۲ و مرشد برون نداند همی کس که چند است و چون
 نو باری زما^۳ خواه و زی ما گرای که بهتر زما کس نیایی خدای
 ازین بس بشاد جهاننت کنیم^۴ همه مصریان بندگاننت کنیم
 2795 بگفت این و شد در زمان^۵ نابدید سکه یوسف از منبر اندر دوید
 زسرتاج بنهاد ورخ را بخاک بمالید در^۶ پیش یزدان پاک
 زمانی همی کرد شکر^۷ و ساس مرا آنرا که وصفش نبود و قیاس
 همی بود رخسار او در زمین^۸ همی کرد بر کردگار آفرین
 همه خلق ازو مانده اندر شکفت^۹ که یوسف چرا آن عبادت گرفت
 2800 پس از یکزمان چون بر آورد سر عزیز اندرو کرد حتی نظر
 دو صد بار^{۱۰} از آن خویشتر گشته بود نکویش از اندازه بگذشته بود
 شکفت آمد اورا و گفت ای بسر چرا تاج من بر گرفتی زسر
 چرا سجده کردی بدبندگان دراز بمن بازگو این^{۱۱} پسندیده راز

^۱ *M* and *W* بها^۱ کنون خویشتن را کنون بین بها^۱ in *B* this verse is wanting.

^۲ *M*, *W*, *T*, and *E* حد^۲; the last three have also برون for فزون.

^۳ *B* زمن. Instead of زی ما^۳ and in the second hemistich again زمن. *A* and *N* read ودر ما^۳; *T* ودر ما^۳; *E* وز ما^۳. For نیایی in the second hemistich *N* has نیاید, *T* and *E* نیاید.

^۴ *T* and *E* کنیم in both hemistichs. On ب before the predicate ('we shall make thee into the Shâh of the earth'), see Vullers, Institutiones etc. ii. p. 35.

^۵ Only *M* has در جهان. ^۶ *B* بر.

^۷ *B* بُد در. *E*, *A*, and *N* read بُد در. *B* شکر کرد and مرا اورا in the second hemistich. نبود و قیاس for قیاس.

^۸ So best in *T* and *E* (in *E* رخسار^۸ for رخسار او^۸); the other copies merely repeat what has already been stated in v. 2796: (رخسار^۸ را *B*): همی سود رخسارگان (رخسار^۸ را *B*): بر زمین.

^۹ So *B* and *E*; the other copies (*M* در وی بمانده^۹, *W* در وی بمانده^۹); the other copies merely repeat what has already been stated in v. 2796: (رخسار^۹ را *B*): همی سود رخسارگان (رخسار^۹ را *B*): بر زمین.

^{۱۰} *A* and *N* بار^{۱۰}.

^{۱۱} *E*, *A*, and *N* راز^{۱۱} ای پسندیده; this and the following verse are wanting in *B*. *W* puts before this another verse. which is a mere corruption of v. 2805.

۲۷۸۰ یکی تخت فیروزه بر بها
که هر کس ندانست آنرا بها^۱
دگر تاج زرین گوهر نگار
که آن کس ندارد مگر^۲ شهریار
زبادت بر آن هیچ مهتر نداشت
که جز وی کس آن تخت و افسر نداشت^۳
زبان بسته شد روح^۴ ماهروی
عزیز هنرمند ازو بُرد گوی
زیوسف طمع جمله^۵ برداشتند
مر اورا بدان مرد بگذاشتند

رسیدن جبرئیل علیه السلام نزد یوسف علیه
السلام در وقت بیع شدن^۶

۲۷۸۵ سبک جبرئیل آمد از کردگار
بجز یوسفش کس ندید آشکار
مر اورا سلام آورد از خدای
جهاں آفرین خالق رهنمای
چنین گفت از قول رب العباد
که آنروز دیدی که بودی کساد^۷
از آن بُد که در آب کردی نگاه
رخ خویش دیدی چو خورشید و ماه
شدی معجب^۸ و قیمت خویشتن
نهادی و آکه نبودى زمن
۲۷۹۰ بی آتش^۹ ترا لاجرم سوختند
بلجده درم سیم بفروختند

^۱ که هرگز کس آنرا نداند بها *B*. Instead of آنرا *T* and *E* have اورا. On the rhyme with the double بها comp. note to v. 2636; see the same again in v. 2791 below.

^۲ So *B*, *M*, and *W*; the other copies بجز. Instead of آن کس *M* and *W* have هر کس.

^۳ که دیگر کس آن تخت را بر فراشت (!) *T*.

^۴ *A* and *N* again زوج. Instead of ازو in the second hemistich *T* has از آن.

^۵ همه طمع (طمع) *B*, *M*, and *W* read (with the vulgar pronunciation طمع). Instead of بدان in the second hemistich *T* has بر آن.

^۶ So in *N*; in the other copies there is no heading at all.

^۷ So correctly in *B*, *T*, *M*, and *W* 'a drug in the market'; *A*, *E*, and *N* substitute a silly گشاد.

^۸ The موجب in *N* is a mere oversight.

^۹ So correctly in *T*, *A*, and *N*, agreeing with v. 2406 (see note 6 on p. ۲۳۸); *M* and *W* substitute here, as there, the weak باتش; *E* does the same here; *B* بدین آشت لاجرم الخ. *W* has besides سوختم and بفروختم with God as subject.

همان^۱ عنبر و عود و کافور و مشک فرو ریخت برگونۀ خاک خشک
 همبدا چونان که^۲ بخبریده بود زر و گوهر و جامۀ نابسود
 چو همسنگها^۳ دادش آن نیکبخت فرود آمد آنکه ز فیروزه تخت
 بمالک چنین گفت کای کامران تو ای پاکدل مرد روشن روان^۴
 سپردم ترا مال و آن^۵ تاج و تخت بروکت جوان باد همواره بخت^۶
 دست دراز کردن مالک بر تاج یوسف و خشک شدن همی وجود
 او و باز بدعاء یوسف علیه
 السلام خوب شدن و گذشت نمودن از مبلغ بیع^۷
 ۲۸۲۰ شنیدم که شد دست مالک دراز بزرنه تاج مکتل فراز^۷

^۱ *E* has همه, as in the second hemistich of v. ۲۸۱۳. Instead of فرو ریخت in the second hemistich *T* reads فرو هشت. *W* has a silly بر لونه بر هشت خاک خشک.

^۲ *M* and *W* چندان; *E* چونکه بخبریده, and in the second hemistich زر و جامه (fresh, untouched) is thus explained in the Ganj-nāma, f. ۱۵۲ b, l. ۴ sq.: چیزی نورا گویند که دست زده نشده باشد از هر چه باشد, and the following baits of the Shāhnāma quoted:

سپهد پذیرفت ازو آنچه بود ز دینار و از گوهر نابسود
 مراور یکی گاو با بچه بود هنوزش بچه خرد بُد نابسود
 and
 a third bait, given there (with the same جامۀ نابسود as in our text), is identical with the quotation in Vullers, Lexicon, ii. p. ۱۲۶۲^b. In *T*, *A*, and *N* this verse is wanting.

^۳ *A*, *E*, and *N* او. چو همسنگ. Instead of دادش آن *M* and *W* read داده بُد, and in the second hemistich فزون آن که آن بر بها تاج و تخت. *T* has in the second hemistich آنکه for آن دم; *A* and *N* substitute اندر آمد آتخ.

^۴ So best in *T*. *B*, *M*, and *W* have another که for تو, in which case it would be almost better to read with *E* and *N* کای کامران for آن کامران. *E* has besides که باد این ترا مرد روشن روان in the second hemistich.

^۵ *B* واین. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ So in *Λ*, where, however, this heading is less befittingly placed after v. ۲۸۲۰; in the other copies the text runs on without interruption.

^۷ This reading of *T* and *N* seems the original one, of which the various other

بدو گفت یوسف که این تاج زر ده از بیهشی بر گرفتم ز سر
 2805 ولیکن بکردم دمی^۱ بنده وار سجود خداوند درو دگار
 گراز تارکم ناج نگرفتمی بسجده درون^۲ من بماشتمی
 ببفتادی از تارکم بی گمان بمن بر شدی مرترا دل گران
 سجود درازم بدان بود ناز که کردم همی شکر یزدان دراز^۳
 که همچون منی را چنین^۴ مستمند غریب و ذلیل و حزین و نزنند
 2810 بها داد چندانکه صد هوشبار^۵ ندانند کردن مرا ورا شمار
 چو بشنید از وی عزیز این^۶ سخن زد اندر دلش خرمی ببخ و بن
 دل پاک وی شد بدانگونه^۷ شاد که آن تاج خود بر سر وی نهاد
 پس از^۸ خازنان خواستش سبم وزر همان سرخ یاقوت و لعل و گهر
 همان دق^۹ مصری و دبای روم که همچون بهاری بُدش نقش و بوم^{*}

¹ *B* (a reading clearly presupposing the two verses omitted here).

² *W* and *M* (بسجده) اندرون.

³ So *B* and *T*; the other copies برابر.

⁴ *B* که چون من اسیر (or) چنین. The second hemistich is according to *B*, *M*, and *W*. *T* has ذلیل و غریب الخ: *E*, *A*, and *N* ذلیل و غریب الخ.

⁵ *B* has a strange شهریار (probably misspelt for صد), and in the second hemistich مرا ورا for مرا آنرا; *W* has also مرا آنرا.

⁶ *A* and *N* چو بشنید آن هوشیار این سخن; *M* and *W* آن سخن.

⁷ بدینگونه *B*.

⁸ *M* and *W* هم از *E* has خازنان for خادمان; and in the second hemistich همه سرخ یاقوت با لعل و گهر, which is unmetrical and to be changed either into همان سرخ یاقوت و ذر, or into همان سرخ یاقوت و لعل و گهر, according to the reading of *M* and *W*; only in *B* an unbecoming یاقوت has been substituted for ذر.

⁹ *B* که همچون بهای (بهاری) بُد از نقش و بوم. On دق compare note ۱ on p. ۲۷۶, and on بوم note ۱۰ on pp. ۲۴۹ and ۲۷۵; in *M* and *W* this verse is wrongly put before v. 2813.

بدان تا بخواند دعا اندکی	بیوسف شفاعت کن اکنون یکی
که بیکار شد مرا نیم تن	مگر خود بکار آید ^۱ این دست من
دل پاک یوسف بیازرده ام	مرا این نشان بس که بد کرده ام
سخنهای خواهش فراوان براند	عزیز اندر آن کار خیره ^۲ بماند
چو دید آن تباهی بدان دست مرد ^۳	2835 بیوسف زهر در بسی لایه کرد
زدادار خود دست او را بخواه ^۴	که حتی دعا کن برین پرگناه
شود هم بدانسان که بود از نخست	مگر ^۵ شاد گردد بدست درست
دعا کرد با خویشان در نهان	ببخشود ^۶ یوسف هم اندر زمان
باجلال خویش و بنعمای خویش	چنین گفت الهی بالای خویش
چنان کن مرا ورا که بود از نخست	2840 که این ^۷ بنده را دست گردان درست

^۱ *B* اگر باز کار آید, with v. 2833 as apodosis (which gives an unlogical idea); *M* and *W* مگر باز آید بمن دست من. *E* reads in the second hemistich که بیکارم امروز من نیم تن.

^۲ So *B*, *M*, and *W*; the other copies حیران. Instead of براند (in *B*, *E*, *A*, and *N*), *T*, *M*, and *W* read بخواند.

^۳ So in *T*, *E*, *M*, and *W* (in the last two دیدش for دید آن); in *B*, *A*, and *N* مَرَد is substituted for مَرْد.

^۴ So *M* and *W* (except that in *W* بیگناه is substituted for پرگناه). The same unbefitting بیگناه appears in the reading of *B* and *E*, بدین بیگناه. The second hemistich runs thus in *B* and *E*: زدادآور خویش او را بخواه; *T* has an entirely different wording:

که ای گلشن حسن و خورشید چاه بخشای بر مالک و عذر خواه

In *A* and *N* this verse is wanting.

^۵ بگو. The copyist of *B* has by oversight jumped from the first hemistich of this verse to the second of v. 2840 and substituted that for the proper one (the rhyme being identical in both verses), so that vv. 2838 and 2839 are entirely wanting there.

^۶ Or ببخشید, as in *T*, *A*, *E*, and *N*; the last three copies have besides در هم اندر بوی, and بر خویشان for بر خویشان.

^۷ *A* and *N* چنان. In the second hemistich *E* has چنین for چنان, and *T* چنان نیز for چنان کن مرا.

که برگیرد از تارک آن پسر	نهد بر سر تخت وزر ^۱ و گهر
نیامد خدای جهانرا پسند	جزا یافت آن مرد نا هوشمند ^۲
بفرمان یزدان شدش خشک دست	ز جُنُبش همه استخوانش ببست ^۳
بیکسان ^۴ فرو ماند خشک و دراز	ندانست چاره که کردیش باز
2825 فرو ماند وعاجز شد از کار خویش	بترسید از آن خیره ^۵ کردار خویش
پشیمان شدش دل چو دید آنچنان ^۶	بخاک اندر افتاد چون بیهشان
بنالید و بگریست وزاری نمود	فراوان غم و سوگواری نمود
بدستور شه گفت کای ^۷ نیکبخت	نه تاجم بکار آید اکنون نه تخت
نباید مرا زین بها هیچ چیز	مرا این نیرزد کنون یک بشیز ^۸
2830 بتو باز دادم همه مال تو	که بادا همایون همه فال تو

versions are mere corruptions on account of the Arabic word مُكَلَّل (adorned with jewels) not being understood by the copyists. *M*, *W*, and *E* read تاج مَلِك بزرینه تاج. In *A* this verse is wanting.

¹ *E* نهد بر سرش تاج زر آلیح.

² So in *M*, *W*, *A*, and *N*. *T* has an ironical هوشمند. In *B* and *E* this verse is wanting.

³ So *N*, *E*, *B* (except the weak می in the last two for همه), and *A*; *T* reads زبیمش همه استخوانها شکست. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁴ *B* (where this verse is put after the next) بدانسان; *A* بیک شان; *M* and *W* که گردش باز; and in the second hemistich بشد دست خشکش هماندم دراز. *T* has که گیرش باز; که کردیش باز.

⁵ *A* and *N* تیره; *M* and *W* زار خویش.

⁶ So *B*, *E*, *M*, and *W* (except in the last two for نشان); the other copies read چنان شد از دل چو دیدش چنان.

⁷ *E* بدستور شد گفت آلیح; *T* بدستور گفتش که ای.

⁸ *B* نباید ازین بر بها هیچ چیز. مرا این نیرزد یکی بیشه نیز. (according to others بشیز), 'a very small or a bad coin,' is thus explained in Ganjnama, f. 38 b: چهارم حصه از دانه بود و در آدات (آدات الفصلا) آورده که: درم کم وزن را گویند و بعضی درم مغشوش را خوانند که در خرید و فروخت رواج دارد و در حل لغات مرقومست که زر برنجی را نامند.

کسی کو بحکم ادب ننگرد سر انجام تیمار و کیفر^۱ برد
 چو مالک ادب را نفرمود کار ازو بستد آن مال را کردگار^۲
 عزیز همایون فرخنده فال بسوی خزینة^۳ فرستاد مال
 زمیدان سوی کاخ شد شاهوار ابا یوسف پاک پرهیزگار
 آوردن عزیز یوسف را نزد زلیخا و بدست او
 سبردن و تتمه داستان^۴

بنزد زلیخا شد اندر زمان بدو گفت سرتا بسر داستان
 هر آن سرگذشتی کجا رفته بود بگوش زلیخا فرو خواند زود

B corrupted into شمار (را) ; the other copies have contracted these two verses into one, viz. :

چنین (بدو *M* and *W*) گفت هجده درم بُد شمار
 بشد شاد و خشنود با کامگار (و خرم دل و کامگار *T*)

M and *W* have the second hemistich in this wording. ستد نیز ازو شد گرانمایه کار. On کامگار (= مراد دهنده، i.e. 'Aziz, in the adopted text), see note 1 on p. ۱۷۶.

^۱ کیفر = مکافات بدی، see *Ganjnāma*, fol. ۱۳۳ b, l. ۲ sq., where these two baits of the *Shāhnāma* are quoted :

نگر تا چه گفتست مرد خرد که هرکس که بد کرد کیفر برد
 کسی کو فرمان ما بگذرد بفرجام از آن کار کیفر برد
 سنگی که بر سر کنگره قلعه نهند (۱) and other meanings of the word given here are
 پشیمانی (۲). تا چون غنیم قصد گرفتن قلعه کند آن سنگرا بر سر او بیندازند
 as in this bait of the *Shāhnāma* :

بقیصر بگوی ار نداری خرد زرای تو مغز تو کیفر برد
 (3) *حیف*, according to the *مدار الفضل*, which quotes the following verse of the *Shāhnāma* :

که چون بچم شیر را پروری چو دندان کند تیز کیفر بری
 (4) *حسرت*. Instead of *کیفر* *T*, *A*, *E*, and *N* read *نهر آب*.

^۲ So *B* ; all the other copies read *بیشمار*.

^۳ So *B* ; *T*, *A*, *E*, and *N* *خزانه*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۴ So *T*. *N* *آگاه نمودن عزیز زلیخا را از خریدن یوسف علیه السلام* ; in the other copies the text goes on without interruption, except in *A*, where after the next verse the usual interval is found.

همی بوی شیرآمدش از دهن تنش بود نازک چو برگ سمن^۱
همی تافت از چهر وی فرهی^۲ خجل بود ازو ماه و سرو سهی

the narrative. The boy was three years old, when Jacob entrusted him to his sister's care, see vv. 947 and 958; he remained in his aunt's house two years, see v. 996, and, thanks to her pious fraud, two years more, see vv. 1079-1081; one year lapsed between his first and his second dream, see v. 1218, and one year again between his second and his third dream, see v. 1237; that makes altogether nine years and probably some months more, and leaves less than one year between the time of the third dream and that of Joseph's appearance in the slave-market in Egypt. *M*, *W*, and *T* substitute گوهر for کودک in the first hemistich, and have in the second, according to *M* and *W*, که از دیدنش دیده را نور بود, according to *T* که بُد دیدنش خلق را جمله سود. In *A* and *N* this verse is wanting; but all five copies insert a new verse after 2869, which fixes Joseph's age at *seven*, viz.:

شندیم کش آنروز بُد هفت سال چو سرو روان بود با خط و خال
ولیکن چو سروی بُدش شاخ و بال, *M* and *W*,
(or rather یال, see note 4 on p. ۹۳); the same age of *seven* is given in Schlechta-Wssehrd's translation. It is not impossible that both versions are genuine; Firdausi may, in his first sketch of the poem, have forgotten his own calculation as to the previous dates, and afterwards corrected the statement in accordance with them.

^۱ *M* and *W*, where this verse is placed before v. 2867, read چو سرو و سمن.

^۲ فرهی = شکوه داشتن, see Ganjnâma, f. 119 b, l. 7 sq., where these baits of the Shâhnâma are quoted:

چه است آن ده و دو درخت سهی که تازه است و شاداب و با فرهی
(comp. the same verse with a somewhat different wording in Spiegel's Chrest. Pers., p. 41, second bait):

همیشه بپیروزی و فرهی کلاه بزرگی و تاج مہی
نماید که یابند خود آگهی ازین نامداران با فرهی
and
B substitutes فرهی for فرهی. *A* and *N* همی تافت از چهر فرهی. *M* and *W* همی بود از چهر الخ. The second hemistich is according to *B*, *M*, *W*, and *E*; *T* reads جمینش مه و قد چو الخ; *A* and *N* جمالش مه و قد چو سرو سهی.

زلیخا زمانی فرو مانده بود	دلش نامۀ خیرگی خوانده بود ^۱
۲۸۶۰ چنین گفت بس مرد با دین و داد	که ای برهنر جفت ^۲ قریح نهاد
مرا این را ^۳ همی داشت باید نگاه	که بس خورویست و بس نیکراه
بجایش ^۴ کرامت کن و مردمی	کزینسان ندیدست کس آدمی
درختیست ^۵ این فریح و نامدار	مگر سوی ما باشدش برگ و بار
چو فرزند باید همی داشتن	هگرز ^۶ از دل و دیده نگذاشتن
۲۸۶۵ سپردم ترا این ^۷ شگفته بهار	نگهدارش از آفت روزگار
بذیرفت ویرا زلیخا بمهر ^۸	که همتا ندیدش بزیر سپهر
یکی کودک پاک بُد نابسود	که بشنیدم آن روز ده ساله بود ^۹

^۱ So correctly *M* and *W* in *two* verses; *B*, *E*, and *T* contract them into *one*, by substituting for the second hemistich of v. 2858 that of v. 2859, with or without modifications, but the absence of a proper rhyme in all three clearly betrays the mistake. In *A* and *N* verses 2858-2863 are wanting.

^۲ *T* has by mistake again *مرد* for *جفت*.

^۳ *M* and *W* *مرا*. Instead of *نیکراه* (*B*) at the end of the second hemistich the other copies have *نیکخواه*.

^۴ *T* *بحالش*. *E* has in the second hemistich *کس از آدمی*.

^۵ *E* *مگر*; *بپی* سود ما بایدش *الخ* درخت است *T*. After this verse *M* inserts the first half of v. 21 of *Sûrah XII* *وقال آتذی اشتراه . . . و كذلك مكنا*. *سودمان* باشدش برگبار.

^۶ *هگرز*, a transposition of *هگرز*; *T*, *A*, and *N* have *نگذاشتن*. *E* substitutes, against the context, for *باید* with the infinitive the historical tense, viz.: *نگهداشتن*.

چو فرزند او را همی داشتند
همی از دل و دیده نگذاشتند

After this verse, which is wanting in *M* and *W*, and is placed after v. 2865 in *A* and *N*, there is an interval without heading in *E*.

^۷ *A* and *N* *من این نو*; *E* *بتو آن*; *T* *بتو این*.

^۸ *T* *بچهر* (?). Instead of *ندیدش* in the second hemistich (as *B* has) the other copies read *نبودش*.

^۹ So in *B* and *E* (except that the latter has in the beginning *که بشنیدم*), fixing Joseph's age at *ten*, which is in full agreement with all the previous dates given in

خودش کارساز و خودش گوشدار	خودش بود خادم پرستاروار ^۱
خودش مهربان دایه ^۲ برهنر	خودش بود مادر خودش بُد ^۲ بدر
گرامیتش زو نبودی مگر ^۳	گراز راستی بودی اورا پسر
برآمد برین مدتی سال و ماه	بدینسان ^۴ همی داشت ویرا نگاه
دل از شغلهای زمانه بری	288o همی بود یوسف بنیک اختری
دلش زاتش هجر ^۵ بریان بُدی	ولیکن شب و روز گریان بُدی
ندیدی در آن ^۶ جز خیال بدر	زهر سو که کردی دو چشمش نظر
بدو تشنه بودی چو تشنه آب ^۷	بهنگام بیداری و گاه خواب
شگفت آن زمان بُد که نگرستی	بتیمار ^۸ هجرش همی زیستی
همی داد ویرا شب و روز پند	288s زلیخا همی دید ویرا ^۹ نژند
بکن ساعتی گریه و ناله کم	که و بحک زمانی مخور درد و غم ^{۱۰}

^۱ So *T* (where this verse is placed after the next); *B* and *E* پرستاروار; *M* خودش بود یار *W*.

^۲ *B* خود او بود مادر خودش (خود او *E*) بُد بدر *E*, *A*, and *N* هم; *M* (خود او دایه مهربان پرهنر *E*); *M* and *W* substitute خواهر (sister) for دایه (nurse). In *B* this hemistich is the second of the following verse (which has been contracted with this into one), viz.: گرامیتش زو نبودی دگر.

^۳ *T* has (like *B* in the preceding verse) دگر. *M* and *W* have this strange wording:

گراز راست پرسی بُد اورا پسر گرامیتش بود صد ره مگر

E reads (like *B* above) in the beginning گرامیتش از وی.

^۴ *B* بدانسان. In the second hemistich *T* has بدین instead of برین, and مدتی instead of مدتی.

^۵ *E* نبود. ^۶ *B* همی. ^۷ نبود بدان جز خیال پدر *E*.

^۸ *T* بر آب. Instead of بدو *M* and *W* have برو; *B* reads چو تشنه بدو آرزو بُد چو تشنه بدو, which is syntactically incorrect.

^۹ *T*, *M*, and *W* زتیمار. Instead of زمان بُد in the second hemistich *B* reads زمانه.

^{۱۰} دیدی اورا *B*.

^{۱۱} So *M*, *W*, and *B* (only in *B* مخور یکرمان stands for مخور (زمانی); the other copies have که چندین مخور جان من درد و غم (with جان من as addressed to Joseph); the second hemistich is also according to *M* and *W*; *T*, *A*, and *N*

2870 زلیخا بدیدار وی شاد بود
 که چون ماه و چون سرو و شمشاد بود^۱
 نبودی جز از چهر^۲ وی شادکام
 نخوردی بی او هیچ وقتی طعام
 مرا و زرد رنگ^۳ دیبا برید
 قصب بهر آن نخل زیبا برید
 برومی و مصری^۴ همی داشتش
 ز دیده یکی لحنت نگذاشتش
 و گرنیز خادم بُد او را هزار
 بجز خود کسی گوشدارش نبود^۵
 2875 بکس یکزمان استوارش نبود

که چون مهر^۱ *B*, *M*, and *E* have آزاد سرو instead of شمشاد سرو; *W* has مهر^۱ instead of شمشاد سرو. *M* and *W* substitute besides شد for بُد in both hemistichs. After this verse there follows in all copies another one, which is, however, so corrupted, that it cannot with propriety be included in the text, viz.:

همی داشتش چون تن (دل *B*) و جان عزیز (هچو جان عزیز *E*)
 بهر (زهر *A* and *N*) گونه بستاه (?) بستاخ (*E* and *N*) و هرگونه چیز
 Instead of the unintelligible بستاه or بستاخ *A* has an equally mysterious word بَشَاخ, for which on the margin ثَقَّاح (apple) is substituted, and *M* and *W* دستان (?). In *T* the verse runs thus:

بهرگونه نَسَبِ (?) و هرگونه چیز بر آراست بر قامتش جمله نیز
 بهر^۲ *B*. This verse is found in *B*, *M*, *W*, and *E* only.
 بصد رنگ جامه^۳ *E*; گونه^۳ *B*. The second hemistich is according to *T* (except همه خزر رومی و *N*); equally reasonable are the wording of *N* و زیبا برید and that of *M* and *W* زیبا برید; but those of *A*, *B*, and *E* are unintelligible, viz. زیبا برید. (*B* and *E* نخل) و زیبا برید. After this verse *B* and *E* again insert a new one, which, like many in this chapter, is somewhat corrupted and unsatisfactory both in wording and meaning, viz.:

سزاوار او مصری (مصری و *E*) زَرِّ باف
 درو تافته (کافته *E*) زَرِّ سرخ از گزاف

بدیبای مصری *T* as noun مصری and رومی. In *B* this verse is wanting. The second hemistich is according to *E*, as better fitting into the age of ten years, than the reading of the other copies زَاغُوش زمانی زَاغُوش. *A* and *N* have همی داشتش without the suffix. نگذاشتش.

بجز خود شب و روز یارش (کارش *A* and *N*) *B* and *E*; the other copies read. In *B* this and the following verse are transposed. On استوار comp. note 1, p. ۸۰, and also vv. 828, 921, 963, and 1349.

بیگسان بُد^۱ آغاز و انجام او بجز درد و ناله بُد کام او
 نیاسود یکساعت از درد ورنج بدین داستان آمدش سال پنج^۲
 رسیدن یوسف علیه السلام بحد بلوغ^۳
 چو شد بانزده^۴ ساله یوسف بداد دگر گونه گشتش سرشت و نهاد
 چنان دان که بالغ شد و مرد شد بتاج کیان سخت در خورد شد^۵
 ۲۹۰۰ چو خواب همایون فرخ بدید ستاره سر بخت^۶ وی بر کشید
 از آن شکل و آنسان و آئین^۷ بگشت نکویش زاندازه بیرون گذشت
 زهر درج تمکین فراوان^۸ بیافت برو اختر نیکبختی بتافت
 ازو کامرانتر بُد بر زمی کسی دیگر از گوهر آدمی^۹
 زهر علم کرد ایزدش بهره‌ور رسانیدش ایزد بگنج و گهر
 ۲۹۰۵ بهر کار قادر خداست و بس ندارد بدین^{۱۰} هر کسی دسترس

^۱ بیک حال *T*.

^۲ So in *B*, in complete agreement with the statement above in v. 2867 and note thereto; the other copies read:

مر اورا نه خواب و نه خورد و نه هال (حال) (corrected as usual from حال)
 بر آمد برین داستان هفت سال

^۳ So *N*; *T* چهارده ساله شدن یوسف و جدا کردن جای خواب خود را *M* and *W* (in the latter after v. 2898) part of the second half of v. 21 of Sûrah XII is inserted, from لیوسف (و کذلک مکتنا لیوسف *W*) فی الارض. In the other copies there is no heading at all.

^۴ So *B*, consistently with what precedes; the other copies چهارده.

^۵ This verse is wanting in *B*.

^۶ *T* and *E* تخت. In *N* this verse is wanting.

^۷ *E* نکوئی *M* and *W*; and in the second hemistich از آن شکل و آئین و آنسان. Instead of بیرون in the second hemistich *T*, *E*, *A*, and *N* read زاندازه سر *M* and *W*; اندر.

^۸ So best in *T*; *M*, *W*, *A*, and *N* زهر در تمکین فراوان; *B* زهر در فراوانش تمکین; *E* زهر در فراوان چو تمکین.

^۹ *N* آدمین and زمین.

^{۱۰} *M* and *W* برین.

چه نالی و چندین بلا^۱ توجیست^۱ چنین زاری و گریه از بهر کیست
 گراز بهر مامست این درد و غم من از مادرت نیستم هیچ کم^۲
 ز مادر مرا بر تو بیش است مهر نباشد کسم چون^۳ تو زیر سهر
 2890 و راز بهر بابست این درد و تاب^۴ عزیزت بسی مهربانتر زیاب
 زهر مهتر اورا^۵ تو نامیتری زفرزند بر وی کرامیتری
 بس این ناله زار^۶ چندین جراست غریبیدن و درد خوردن کراست
 زلیخا بری^۷ پیکر مهربان همی گفت با وی چنین هر زمان
 همی کرد نیرنگهای فریب^۸ که یوسف مگر گبرد از غم شکیب
 2895 نمیداشت گفتار او هیچ سود که یوسف همه وقت یکحال^۹ بود

substitute ناله for ناله و گریه, and *T* has besides یکی for بکن. *E* reads من از مادرت (without a rhyme) مکن ساعتی ناله و درد و غم; the reading of *B* نیستم هیچ کم is identical with that of the second hemistich of v. 2888 in the other copies.

^۱ چه نالی و چندین ناله زجیست *B*. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* substitute زاری و گریه for ناله و زاری.

^۲ So in all copies except *B*, which reads here فزون دار شادی و اندوه کم, see note 10 on preceding page. In *T*, *A*, *N*, and *E* this and the following verse are placed after v. 2891.

^۳ نباشد چو تو کس زیر سهر *B*; جز تو *M* and *W*.

^۴ ای دُر ناب *T*.

^۵ *B* تو نامیتری instead of توانتری; *A*, *N*, and *E* have زمهترش و برا *B*, which gives no rhyme with کرامیتری; for that reason *N* substitutes in the second hemistich کلانتری (!).

^۶ ناله و نوحه *T*, *A*, *E*, and *N*; زاری و ناله *B*, *M* and *W*.

^۷ The reading of *B* بُت پیکر with the unavoidable Idâfah between بُت and زلیخا برین پیکر پیکر is inadmissible. *E* زلیخا برین پیکر پیکر.

^۸ *A* and *N* نیرنگها و فریب. Instead of شکیب in the second hemistich *B* has نهیب. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ So *B*; *T* همه گه بیک حال; *M* and *W* همه گه بدان حال; *A* and *N* همیشه. که یوسف همی تنگ احوال بود *E*; بیک حال.

یکی جای یوسف بروز و بشب	یکی جای آن دلبر نوش لب
چو بالغ شد آن تازه ^۱ سرو روان	زلیخا تبه کرد آئین و سان
چنان بود تقدیر حکم ^۲ خدای	که شد بای مهر زلیخا زجای
دلش باز گشت از ره باوری ^۳	دگر گونه شد مرد را داوری
2920 از آن ^۴ پس که دیدش بچشم پسر	دگر گشت حالش تبه شد نظر
بیوسف برش عشق معشوق خاست	ورا یار و همخواب ^۵ خویش خواست

¹ So best in *T*, of which زاد in *B*, زاده in *A*, *E*, and *N*, and آزاد in *M* and *W* seem mere corruptions. Instead of کرد (*B* and *N*) in the second hemistich *M*, *W*, *E*, and *A* read گردش with the pleonastic pronoun, and *T* گشتش. *T* has besides, just as *E* and *N*, شان instead of سان. In *B*, *M*, and *W* this verse is placed after the following one.

² *T* تقدیر یزدان خدای (!) *B* تقدیر و حکم.

³ *B*, *M*, and *W* substitute مادری for باوری, a kind of explanatory gloss. *B* alone repeats مادری in the second hemistich, which gives no rhyme.

⁴ *M* and *W* ازین. In the second hemistich *B* has حال و تبه. Instead of تبه *A* and *N* read بتر. Instead of نظر *M* and *W* have دگر. In *T* the order of vv. 2919 and 2920 is inverted.

⁵ So best in *T*; *B*, *M*, *W*, and *E* یار و معشوق^۵; *A* and *N* رای معشوق^۵. The continuation of the story of Joseph, from his arrival in Egypt (see note 4 on p. ۲۵۱), to his admission into the house of the 'Azîz or Grandvizier in Jâmî's and Nâzîm's epopees, differs in many essential points from Firdausî's narrative. Jâmî relates, how the king of Egypt himself hears by rumour of the arrival of an exceedingly beautiful Hebrew slave, and dispatches his Grandvizier to Mâlik, with the request to bring Joseph into his royal presence. Mâlik complies with this order, after having caused Joseph to bathe in the Nile. Of the fine trait of almost maidenly bashfulness and chastity in the boy which is so well worked out by Firdausî, there is no trace in Jâmî. Whilst Joseph is standing before the king's kiosk, Zalkhâ, the Grandvizier's wife, passes by and recognises in him the beautiful image of her early dreams. Three times (as told in previous chapters of Jâmî's mathnawî) she had seen in sleep, when still a young princess in the palace of her father Taimûs, the king of Maghrib, the vision of a youth of fascinating charms, and fallen desperately in love with him. The third time his image appeared to her, she had asked him for his name and abode, and received as answer the words (to be verified in the future, but rather misleading for the present) عزیز مصر و مصرم

ولیک ^۱ اکثر الناس لا يعلمون	خدایست قادر بکار اندرون
بمردی رسید آن سپهر جمال	بلاغت گرفت آن ^۲ درخت کمال
ابا علم بسیار فرماتش داد	جهاندار علم فراوانش داد
که جز خوب کاری ندارد روا	نکر چون ^۳ کند آن کسی را جزا
بخوان از کلام خدای جهان ^۴	۲۹۱۰ اگر باورت نیست این داستان
زیش زلیخا بشب جای خواب	جدا کرد بس بوسف زرف یاب ^۵
بسختی همی گشت همداستان	اگرچه زلیخا بدان داستان ^۶
که همپهلوی یوسفش بود ^۷ جای	ولیکن هم آخر چنان کرد رای
که خدمتگر هر دو بُد درج و بخت	نهادند هم پهلوی هم ^۸ دو تخت
برنگ بهار و باورنگ ماه	۲۹۱۵ بر افراز هر تخت شاهانه گاه

^۱ *T* ولیکن of *A* does not fit into the metre; the quotation (وَلَيْكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) is the last part of the second half of v. 21 of Sûrah XII.

^۲ *M* and *W* از جمال. In the second hemistich *E* has این for آن; *T* جلال for جمال.

^۳ So *B*; the other copies have نکوئی. In *M* and *W* the wording differs besides considerably, viz.:

نکوئی ببیند کسی از خدای که جز نیکخواهی (*W*) ندارد ردای (روای *W*)

^۴ After this verse *N* has a new heading: صفت خواب کردن یوسف علیه السلام, and *M* inserts the last part of the second half of v. 21 of Sûrah XII from (already quoted in v. 2906 of the text itself), together with v. 22 to تَجْزِي الْمُسْحِينِ. In *T* a new heading follows after the next verse, viz.: زلیخا بدینسان نمیخواست آن (بودن or) عشق زلیخا بحضرت یوسف علیه السلام (see a similar one in *N* and *B* further down after v. 2918); in *E* there is a mere interval; in the other copies the text runs on without interruption.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have کامیاب.

^۶ *M* and *W* زلیخا بدینسان نمیخواست آن.

^۷ So all copies except *B*, which has again کرد.

^۸ So *M* and *W*; *T* and *E* هر *B* تخت (!) نزد نهادند پهلوی هم, and in the second hemistich *T* reads که هم خدمت هر دو بودند (!) بخت. Instead of درج *T* reads بهاری. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۹ *A* and *N* بهاری; *M* and *W* آن. In the second hemistich *A* and *N* read ماه. *T* has شاه instead of بهار و بفرهنگ *B*; باورنگ.

یکی آتش اندر دلش بر فروخت که شرمش بدان آتش دل بسوخت^۳
 شد از عشق یوسف چنان نا شکیب^۴ که چون کهرُنا شد و را سرخ سیب

خدا در چشمه ماهی آفریدست	جز اینجا چشمه در ماهی که دندست
بر خسارش که مه را داشت دلتنگ	فتاده خالهای آسمان رنگ
دهان تنگش از راه تعقل	چو چشم بللی بر چهره گل
لب از بس نازک و شفاف بودش	نمی خندید و دندان می نمودش
دو پستانش دو نازک برگ گلبوست	که طفل دلبری پرورده براوست
صبا گوئی سمن از طرف گلشن	بمزرگان رفته بکجا کرده خرمن
تنش با آنکه صافی تر ز آب است	نمیگویم که بُستانش حباب است
سیه گیسوش چون در بر کشیدی	نگه دبدی در آن موی سعیدی الخ

Zalikhâ's inability to keep her secret to herself is accounted for in this way (f. 33^b, ll. 3 and 4 and last two lines):

نمی آید زعاشق رازداری	چه میداند کبوتر بازداری
توان راز محبت را نهان داشت	نهان گر برق در خرمن توان داشت
زلیخا نو نبار پی قراری	تو ظرف شراب رازداری
خمال صورت خوابی چنان داشت	که شب بر خویش می بپیچید تا چاشت

Among the few minor differences in the two narratives of Jâmî and Nâzim may be noted, that in the version of the latter 'Azîz himself sends a marriage-offer to Zalikhâ in a letter addressed to her royal father, after having seen this far-famed beauty in a dream (f. 44^b, ll. 8 and 9):

یکی شب دبده بود این خواب صادق که از مغرب مه (مهی) read چون شمع مسرق
 خرامش کرد تا بزم حضورش فضای مصر شد روشن ز نورش الخ

that Joseph's bath in the Nile precedes the dispatch of 'Azîz to Mâlik by order of the king, and that Zalikhâ sees Joseph at the royal kiosk not by mere accident, whilst passing, but watches him from afar after hearing of the beautiful slave's arrival, and recognises in him the ideal of her longing. By the way, Nâzim (following Abulfeda in his *Historia anteislamica*, ed. Fleischer, p. 28, the تَارِيخُ گزیده, and other historical works) calls the king of Egypt himself Rayyân bin Abulwalîd, whereas Firdausî gives this name to 'Azîz.

[For notes ³ and ⁴ see next page.]

عاشق شدن زلیخا بر یوسف یعقوب علیهما السلام^۱
بدانسان زلیخا برو^۲ فتنه گشت کر اندازه عشقش بسی درگذشت

Her yearning for this hero of her dreams induces her father to open negotiations with the then 'Azîz of Egypt, the marriage is arranged between him and Zalikhâ, but when she comes face to face with her intended husband, she recognises her fatal mistake, and only the assurance given to her by a سروش, that her marriage with the Grandvizier and her dwelling in Egypt is the only means to procure for her in future a meeting with the real image of her dreams, and that, moreover, her husband will never claim his marital rights (an allusion to the statement in Genesis xxxix. 1, that Potiphar was a eunuch), makes her willing to contract the marriage. In the slave-market it is again Zalikhâ herself who bids for Joseph, and prevails upon her husband to intercede with the king on her behalf and to obtain his consent for her own purchase of the boy, which is done. Here again the highly dramatic scene in the market-place, which Firdausî has elaborated with such a grand poetical power, is reduced to a few commonplace lines; much more extensive, on the other hand, is the description Jâmi gives of the costly presents Zalikhâ lavishes on Joseph, the dainties she feeds him with, and the loving care with which she fulfils his childlike desires, especially in granting him his wish to roam about as shepherd among the flocks. Nâzîm follows Jâmi (whom he quotes several times, for instance, on f. 27^a, l. 5, in India Off. 184) in the details of Zalikhâ's earlier life (inserted, as there. within the story of Joseph and his brothers, ff. 27^a—62^a), her three visions of Joseph, her confidential communication to her nurse after the first, the fettering of her feet by her father's order after the second, in consequence of her love-madness, etc., so closely, both in substance and wording, with the usual exaggeration of the latter, that this portion of his mathnawî appears to be a mere paraphrase of Jâmi's poem; even the name of Zalikhâ's father, the king of Maghrib, is the same (f. 27^a, l. 8), ملک طیموس بن طارم خطابش; and so is the answer to her inquiry about the name and abode of Joseph (f. 42^b, l. 1); عزیز مصر و نامم عزیزست. A somewhat novel feature is that the fame of Zalikhâ's beauty spreads abroad already when she is only seven years old (f. 28^a, l. 1):

ز عمرش سال هفتم چون شرف یافت بهفت اقلیم ماه شهرتش تافت

Specimens of the manner in which Nâzîm describes the charms of his heroine are the following baits (culled from f. 28^b sq.):

دو چشمش چشمه ناز و کرشمه زمزگان مامیان بر کرد چشمه

[For notes ¹ and ² see p. ۲۹۶.]

۲۹۳۵ فرو مانده بُد خیره در^۱ کار خویش
همی گفت با خسته دل روز و شب
درین شغل چون بایداری کنی
ایا دل ترا روز آرام شد^۴
ترا عشق یوسف گرفتار کرد
۲۹۴۰ ایا کاشکی^۵ مالک دعر هیچ
نیارودی این^۶ لاله رخ بنده را
از آنکه که شو^۷ من اینرا^۷ خرید
که از عشق در مصر پیدا شوم
بر آید بهر انجمن نام من
۲۹۴۵ مرا سرزنش باشد از هر کسی
ندانست جُستن همی چار خویش
که ای دل عجب شغلی آمد عجب^۲
مرا چون درین درد یاری کنی^۳
زتو خرمی شد زمن کام شد
فروزنده روزت شب تار کرد
نکردی سو^۸ مصر هرگز بسیج
نبردی زمن شادی و خنده را
چنان است در طالع من پدید
میان زن و مرد رسوا شوم^۹
زن و مرد گیرند^۹ اندر دهن
سخن گویدم هر زمانی بسی^{۱۰}

^۱ *T*, and in the second hemistich *آزار خویش*. *B* reads, without a rhyme, *چاره=چار*; که جستن ندانست تدبیر خویش.

^۲ So all copies except *B*, which reads in the first hemistich *همی گفت با دل چه* instead of the more emphatic *شغلی*, and in the second *شغلت* instead of *شغل*. (*M* and *IV* *شغل*).

^۳ *M* and *IV*:

بدینگونه چون بایداری کنون مرا اندرین شغل یاری کنون

^۴ *E* *ایا دل ترا روز و شب دام شد*.

^۵ *B* *ایا کاشک آن*; on *بسیج* see notes to vv. 293, 695, 1140, 1327, 2003, and 2313.

^۶ *T* *آن*. The second hemistich is according to *B*; the other copies, except *E*, read *نبردی زمن روز فرخنده را*. *E* has in the first hemistich *وار بنده* instead of *لاله*, and in the second *کار فرخنده* instead of *طالع*.

^۷ *T* has again *آنها*; *A*, *E*, and *N* *او را*.

^۸ So in all copies except *B* and *T*. *B* substitutes *شیدا* for *پیدا* in the first, and *رسوا* for *پیدا* in the second hemistich. The same *شیدا* in the first hemistich is found in *T*.

^۹ So *A* and *N*; the other copies have simply *گیرند*, with the object *من* understood.

^{۱۰} The reading of *A* and *N* *هر زمان هر کسی* gives no rhyme; still more unsatisfactory in spite of the rhyme is that of *E*, *هر زمان هر بسی*.

2925 دل شاد وی شد نژند و حزین
 بر آمد بیکباره از خورد و خواب
 دلش زیر بار هوا بست^۶ شد
 بپالود^۷ از و صبر و آرام و هوش
 شدش^۸ لاله هم رنگ ز^۹ زده
 2930 چنان بیخ زد شاخ عشقش بجان
 نه با کس توانست گفتن همی
 اگر آشکارا همی کرد راز
 بترسید^{۱۰} کز رازش آگه شود
 وگر^{۱۱} همچنان داشت پنهان همی
 چو خیری^۱ شدش لاله و یاسمین
 ز دل آتش انگیخت وز دیده آب
 سر رشته صبرش از دست شد
 شدش بسته جان و دل و چشم و گوس
 دلش گشته آتش تن آتشکده
 که بر شد سر شاخ بر^۲ آسمان
 نشابست در دل نهفتن همی
 ند ابعن بُد از شوی گردن فراز
 بن و بیخ او از جهان بدرد
 بر آورد عشقش ز تن جان همی

¹ So in *B*, with which the heading of *N*, عاشق شدن زلیخا بر یوسف علیه السلام, (put there between vv. 2918 and 2919), agrees. In the other copies there is no interruption of the text here. In *A* there are repeated by mistake after v. 2921, vv. 2592-2597, see pp. ۲۵۷ and ۲۵۸ above.

² *T* بدان. Instead of بسی in the second hemistich *B* has the weaker همی.

³ This verse in *B*, *M*, and *W* only. ⁴ بی شکیب *T*.

⁵ According to Kazwini (ed. Wüstenfeld, i. p. ۲۸۳), there are three kinds of خیری, also called منشور (corresponding to our 'gillyflower'), the red, the yellow, and the white one; the one meant here must be the yellow one.

⁶ The reading of *E* بسته for بست spoils the rhyme with دست.

⁷ This verse in *B* only; ب صاف شدن here in the intransitive sense of پالودن; as in Nizâmî's Iskandarnâma, see Spiegel, Chrestom. Persica, p. 83, l. 6 ab infra sq.

⁸ This verse in *B*, *M*, and *W* only; *B* reads شده for شدش.

⁹ *B*, *M*, and *W* تا. Instead of بجان in the first hemistich *N* reads زجان.

¹⁰ So *M* and *W*; the other copies, except *T*, که ترسید کز; *T* که ترسیدی از. Instead of رازش *T*, *A*, and *N* have simply راز; instead of شود *M* and *W* read شوند. In the second hemistich *A* and *N* substitute بر کند for بدرد; *M* and *W* بر کنند.

¹¹ *M* and *W* اگر; *B* ورا. Instead of آورد in the second hemistich *A* and *E* have تن. *A* and *N* read وجان ز تن جان; آوردی.

خداوند احبار ^۱ گوید درست	روایت چنین آمدست از نخست
۲۹۵۵ که یوسف چو بالغ شد و خاسته	چو بُتخانم چین شد آراسته ^۲
عزیزش عزیز و نکو داشتی	دل و دیده یکسر برو داشتی
چو یوسف بنزدیک وی در شدی	زشادی رخس چون گل تر شدی ^۳
پسر خواندی اورا و بنواختی ^۴	بنزدیکی خویش بنشاختی
ککش در جهان دوستر زو نبود	برو هر زمان مهربانی فزود ^۵

^۱ So corrected from احبار, the reading of *B*, *M*, and *W*, corresponding to كعب الاحبار, the alleged traditionist, whose words are frequently quoted by Firdausi, see p. ۳۲, note 4, etc., comp. also v. 2599. The other copies have made out of it a silly جبار جبار.

^۲ So all copies (with the correction of the wrong spelling of خواسته into خاسته) except *M*, *W*, and *B*, which read in the first hemistich آخته شد, and in the second چو بتخانم حسن پرداخته (بُد که پرداخته *B*; چین بپرداخته *W*).

^۳ This verse in *T*, *M*, *W*, and *B* only; the wording is according to *T* (which, however, places this verse less appropriately after the next). *M* and *W* زشادی زشادی دلش (!) چون گل احمر شدی *B*; رخس همچو گل خوش شدی.

^۴ So best according to *T*, *A*, *E*, and *N*, preferable to the reading both of *B* بسر خواند وبرا و بنواختش, where the proper Imperfect of habit and custom is wanting, and of *M* and *W* چو خواندی ورا نیز بنواختی, where the characteristic of *B* is left out. The second hemistich is that of *B*, with the necessary change of بنشاختش into بنشاختی, in agreement with *T*, *A*, *E*, and *N*, the general wording of which, بنزدیک خود جای بنشاختی, seems inadmissible on account of the unlogical phrase بنشاختن خود جای, unless the construction بنزدیک خود جای could be interpreted in the sense of بجای نزدیک خود. *M* and *W* read the second hemistich, quite reasonably, thus, بنزدیک خود جایگه ساختی.

^۵ So in *M*, *W*, and *B* except that in *B* the positive مهربان, probably by a mistake arising out of مهربانی in the second hemistich, is substituted for دوستر دوستر (دوستتر =, see p. ۱۳۵, note 3); the other copies read کس اندر جهان دوستر الخ. The second hemistich in *A*, *E*, *N*, and *T* is that of the next verse, which is wanting in these copies, and betrays itself as such by the absence of a proper rhyme in the first three copies: کلید خزانه بدو داده بود. *T* has rectified this mistake by substituting بدو داد زود کلید خزانه بدو داد.

که هوش ^۱ زلیخا بر آشوفتست	در عاشقی را فرو کوفتست
عروپ عزیز و سر انجمن ^۲	تبه گشت بر بندۀ خویشتن
یکی کودک خُرد از ره بَیژد ^۳	عنان دل خویش اورا سپرد
از آن پس که بودم سر ^۴ انجمن	زلیخای عاشق شود نام من
2950 دروغا که از عشق یوسف چنان	شده تنگ بر من سراسر جهان ^۵
کیم از شرم پرده برون آورد	ز چشم شب و روز خون آورد ^۶
زلیخا همی گفت زینسان نهان ^۷	نه آگاه زو یوسف مهربان
شب و روز یوسف بدرد و عذاب	ز تیمار نادیدن روی باب

^۱ So in *T*. *B* substitutes آنکه for هوش; the other copies read thus—*M* and *W* بگوید (or rather بگویند with the mute *d* at the end, comp. p. ۱۹۷, note 5; p. ۲۱۲, note 8; and p. ۲۴۴, note ۱); *E* چو گویند; *A* and *N* چه گوید (چه the usual modern form for the short چو).

^۲ *A* and *N* عروپ عزیز آن سر انجمن; *M* and *W* عروپ عزیز او بهر انجمن. The same four copies substitute in the second hemistich the corresponding one of v. 2949 (which, together with v. 2948, is entirely wanting in them); on تبه = 'lost in love,' see p. ۲۶۰, note 8.

^۳ *T* بر آورد مرد.

^۴ *E* شم; *B* reads من بودم سر انجام من.

^۵ This verse, like the next one, differs in its wording in each copy; the reading adopted here is that of *T*; very like it is that of *A*, *E*, and *N*:

دروغا که از عشق یوسف همان چنان تنگ گردد بمن بر جهان

In *M* and *W* the necessary چنان is wanting, but otherwise the verse is quite reasonable:

دروغا که این عشق یوسف کنون مرا کرد خواهد اسیر و زبون
 دروغا که از عشق یوسف کنون چنان گشت خواهم اسیر اندرون
B has

^۶ So in *M*, *W*, and *B* (in *B* که for کیم); the other copies read:

که از شرم و از پرده (از شرم از پرده *T*) بیرون برد (بَیژد *E*; رود *T*)
 ز چشم (ز چشمش *E*) شب و روز جیحون برد (سَیژد *E*; رود *T*)

^۷ Or, as *B* reads, زلیخا نهان; after the next verse *A* has an interval.

مرادش از آن نزهت دشت و در کسی بُد که ببند^۱ زکنعان مگر
خبر پرسد از حال^۲ یعقوب پیر که بر وی چه آمد از آن زخم تیر
درستست با او فتاده^۳ زبای بجایست یا نیست مانده بجای^۴

رفتن یوسف علیه السلام بر سر راه

ودیدن اعرابی را^۵

قصارا یکی روز یوسف پگاه برون شد بامید يك لحث راه
هوازی نجیبی^۶ جوانی بروی ز راه اندر آمد خوش و تازه روی
جوانی که بود او ز نسل عرب^۷ نجیبش دلیر و فرو هشته لب
همی آمد از راه کنعان چو باد دل یوسف اندر زمان گشت شاد
۲۹۷۵ بامید آن کان^۷ اعرابی مگر مراورا نشانی دهد از پدر

^۱ E آید. In *M* and *W* this verse runs thus :

مرادش بُدی زان ره و دشت و در که کس را ببند زکنعان مگر

On در=دره and وادی, see p. ۱۴۱, note 5; p. ۲۰۵, note 6, and p. ۲۶۷, note 9.

^۲ A بپرسد زاحوال. Instead of the very suggestive تیر زخم تیر of *B* in the second hemistich, all the other copies have the weaker تقدیر زرب.

^۳ درستست او با فتاده *T*.

^۴ So *M* and *W* (in the latter copy after v. 2971); *T* دیدن حضرت یوسف اعرابی (the latter part of this heading belongs to the next chapter and is repeated there); *N* ملاقی شدن اعرابی بیوسف علیه السلام و از حال. In the other copies there is no interruption of the text.

^۵ So *B*; *M* and *W* ... بنگاه (a gloss for هوازی), the following word in both copies is illegible; *E* سواری به بختی (?); *A* سوئی او نجیبی; *N* یکی پیر بختی. Instead of تازه روی in the second hemistich *M* and *W* read جوی جوی; نجیب is a 'noble camel' (a marginal gloss in *T*, referring to the next verse, simply explains it by شتر).

^۶ So *B*; *T*, *M*, *W*, *A*, and *N* جوانی نکورو *E*; جوان بُد بگوهر ز نسل عرب. ز نسل عرب.

^۷ *T* کو; the form اعرابی is contracted from اعرابی, to suit the metre.

2960 مر اورا از آن روی کازاده بود
 کلید در گنجها داده بود^۱
 هر آنچه آمدی سوی گنج و شدی^۲
 سراسر بفرمان یوسف بُدی
 سرای و درویند و مهر و نگین^۳
 بُد اندر کف یوسف پاکدین
 شنیدم که در هفته یکدو راه^۴
 برون آمدی یوسف از بارگاه
 نشستی بر اسبی چو نیک باره کوه
 بلند و نکو سُم و بس با شکوه^۵
 2965 بموکب درش بندگان^۶ سرای
 فزون از دو صد گلرخ دلرای
 همیدون ز خادم تنی چار و پنج
 که دلشان بُدی مر خرد را سپنج^۷
 سوی جانب^۸ راه کنعان شدی
 زمانی بگشتی و باز آمدی

^۱ So according to *B*; *M* and *W* کلید خزائن بدو داده بود. See also the preceding note.

^۲ *B* سوی گنجش شدی.

^۳ So correct in *T*, *A*, and *N* (in *N* by misprint درو مهر و بند stands for مهر (seal); in the other copies the word مهر (seal) has evidently been misunderstood for مهر (love), and thus the following strange readings have arisen, *M* and *W* سرای درو بند مهر و کین *E* سرای درو نیک و بند مهر و کین *B* (without sense or rhyme):

سرای در نیک و بند مهر گیر بُد اندر کف یوسف مهر گیر

^۴ *B* and *E* هفته یکروز راه.

^۵ So in *T*; *M*, *W*, *A*, and *N* بدیدار و رفتار *B*; بلند و نکو هیات و با شکوه. In *E* the text is hopelessly corrupted.

^۶ So *B*; *T*, *A*, *E*, and *N* زادگان. In *M* and *W* this hemistich runs thus: بُدی با وی از خادمان سرای. Instead of دلرای in the second hemistich *T* has با وفای.

^۷ *T* که ایشان بُدندی همه مرد سنج. To the Ganj-nāma (fol. 94^a, l. 4 ab infra sq.) assigns the following meanings: (۱) مهمان; (۲) مزارعان که مزارعی علفی که در آنجا آب و علف (۳) برای محافظت کشتزار در کنار زراعت سازند. Instead of بُدی *N* reads شدی. بسیار بود.

^۸ *T* به (with the modern use of جانب, like سر, ته and others, as prepositions, comp. p. ۱۷۹, note ۱۱; p. ۱۸۰, notes 2 and 4; p. ۲۳۵, note 6, etc.)

بدو گفت یوسف یکی بنده ام	بفرمان یزدان سرافکنده ام ^۱
2985 تو ای پرهنر مرد پاکیزه روی	کئی وز کجا ^۲ آمدستی بگوی
جوان گفت تازی نژادم غریب	زکنعان چنین رانده دارم نجیب ^۳
چو یوسف ازو نام کنعان شنید	چو باران زدو چشم وی خون چکید ^۴
برخ برگرفت آستین یکزمان ^۵	بنالید و بگریست همچون زنان
چو خُتی غریوید ^۶ پرسید باز	که ای در عرب فَرخ و سرفراز
2990 ز یعقوب مسکین چه داری خبر ^۷	بجایست یا شد بجائی دگر
عرانی چنین داد ویرا ^۸ جواب	که ماندست یعقوب فرهنگ یاب

¹ *A* and *N* have in both hemistichs ایم (a plural of majesty which is quite out of place here).

² So *B* and *M* (in the latter از کجا); *W* تو ای از کجا; the other copies بگو از کجا.

³ So in *B*, *M*, and *W*, as answer to the double question in the previous verse; in *T*, where only one question is put by Joseph to the Bedouin, it runs quite consistently thus:

چنین گفت تازی جوان عرب زکنعان همی رانده ام روز و شب

A, *E*, and *N* have a strange mixture of both:

جوان گفت تازی نژاد عرب زکنعان همی رانده دارم لقب (?زنده دارم نجیب *N*)

چو باران ز چشمش همی *M* and *W* چو باران زدو چشم خون میچکید *E*^۴ خون دويد.

⁵ *T* چون مَهرَبان (*E* چون مُجَرَّمان and in the second hemistich *M* and *W* همچون زنان instead of چندی در آن). In *A* and *N* this verse is wanting.

⁶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies زمانی چو بگریست.

⁷ So in *B*; the other copies, less emphatically, put the name in the middle of the verse, thus: چه داری ز یعقوب مسکین خبر; in the second hemistich *E* reads مُرد شد بجائی دگر; a marginal and an interlinear gloss in *A* correctly interpret رفت by شد, and the whole phrase رفت شد بجائی دگر.

⁸ *T*, *A*, *E*, and *N* داد (دادش *N*) آنکه. Instead of فرهنگ یاب at the end of the second hemistich *T* has فرخنده باب.

چو نزدیک یوسف رسید آن جوان ^۱	نجیبش فرو خفت هم در زمان
سر و گردن و چشم و رخسار زود	دو صد بار بر خاک تاری بسود ^۲
جوان پای هر چند میزد بدوی	که بر خیزد آن اشتر تندخوی ^۳
تو گفתי زمین پای اشتر ببست	عرابی بناکام ازو در نشست ^۴
2980 بنزدیک فرخنده یوسف دويد	برو بیکران آفرین گسترید ^۵
چنین گفت کای سایه ایزدی	که بادی شب و روز دور از بدی ^۶
چه خلقی ^۷ که این اشتر بیزبان	چو دیدت فرو خفت هم در زمان
بخاک اندرون روی مالد همی	بجهد از زمین بر نیاید ^۸ همی

for اندر زمان *T*, *A*, *E*, and *N* have in the second hemistich. از کران *B* هم در زمان.

² So *T*, *A*, *E*, and *N*; *B* has:

سر و چشم و رخسار و گردنش زود دو صد ره بخاک ره اندر بسود
M and *W* read without a rhyme:

سر و چشم اشتر بر بسود دو صد ره بخاک اندرش رخ بسود
³ This verse is according to *T*, *E*, *A*, and *N* (in the latter two for تندپوی according to *T*, *E*, *A*, and *N*); *B*:

جوان نای (پای read) و مفرع همی زد بروی که بر خیزد آن اشتر تیز پوی
M and *W*:

جوان پای خود را همی زد بروی که بر خیزد آن تندر زروی (که بر خیزد آن اشتر زرد روی *W*)
in *E* vv. 2977 and 2978 follow (quite inappropriately) after v. 2979.

⁴ *B*, *M*, and *W* have در بگست as a kind of gloss to the less common در نشستن.

⁵ *W* برگزید.

⁶ So with the characteristic بادی (be thou) of Firdausi in *B*; much weaker is the reading of *T*, *A*, *E*, and *N* بدی دائم، and of *M* and *W* زجانت بدور است دائم بدی. Instead of سایه in the first hemistich (*B*) the other copies read حجت.

⁷ So *B*; *T*, *M*, *W*, and *E* چه شخصی; *A* and *N* چه سختی. Instead of هم. اندر زمان (*B* and *A*) the other copies read, as above in v. 2976, *A* substitutes besides for فرو خفت a peculiar فرو چیده, and *N* for کز آن.

⁸ So *B*; the other copies نخیزد; *M* and *W* بچهره همی خاک روید همی. In the first hemistich *E* reads بخاک اندر او روی الخ.

که ای خوب دیدار پیوسته مهر	فرزنده چون اختران سبهر
3005 بدان کردگاری که جان آفرید	که بر من بکن ¹ خویشتن را بدید
کئی با چنین ارج ² و فرهنگ و فر	که خوبیت را نیست سامان و مر
چه بود که چونین توگریان شدی	هم از گفتهایم غربوان شدی ³
بدو گفت یوسف بداغ و بدرد ⁴	منم آنکه گفتند گرگش بخورد
منم یوسف درد و محنت زده	بمن بر فراوان بلا ⁵ آمده
3010 عرابی ز یوسف چو بشنید نام	بخاک اندر افتاد و شد شادکام
نشادی بمالید بر خاک چهر	برو آفرین کرد بی مر بمهر ⁶
چنین گفت کای یوسف باک جان ⁷	زبشت رسول خدای جهان
هم اکنون مرا داد باید پیام	که من بازگردم همی و السلام
بشارت برم نزد یعقوب پیر	حزین و نرزد گشته او چون زری ⁸

¹ *B*, *M*, *W*, and *E* کئی. In *A* and *N* vv. 3004-3006 are wanting; v. 3006 is also missing in *T*.

² So *B*; the other copies (*M*, *W*, and *E*) have که با اینچنین درج (on the interchange of ارج and درج, see p. 5, note f, and vv. 345, 492, 647, 707, etc.). *M* and *W* substitute besides اورنگ for فرهنگ, and in the second hemistich the more commonplace پایان for سامان (here = اندازه or حدّ و کنار).

³ This verse in *M* and *W* only.

⁴ *A* and *N* درد و بداغ و یوسف که با داغ و درد (so that these are words of Joseph). Instead of گفتند in the second hemistich *E* has گفتیم (= گفتی مرا).

⁵ *N* وتال.

⁶ So *B*; the other copies :

بشادی (نشادی *M* and *W*) بمالید رخ بر زمین همیکرد بروی زجان آفرین

⁷ *T*, *A*, *E*, and *N* مهربان.

⁸ So best in *T*, recalling v. 1890 above (see note 1 on p. 189); *B* reads حزین و نرزد و اسیر و ضریر; *M* and *W* حزین و نرزد و اسیر و ضریر; *A*, *E*, and *N* have the silly wording: حزین و نرزد و بصیر (!) و ضریر; perhaps the identical sound of ضریر and زری in Persian pronunciation has something to do with the reading of these copies.

ولیکن نژندست و زار و نوان^۱ میادا چو یعقوب کس در جهان
 مراورا یکی خوب فرزند بود که روز و شبش یار و دلیند بود
 مر آن خوب فرزند را گرگ خورد بماندست یعقوب با داغ و درد^۲
 ۲۹۹۵ یکی خانه کردست بیت الحزن زبهر نشستنگم خوبستن
 نشستست گریان همه سال و ماه چو شب روزش از درد و غم شد سیاه^۳
 زبس راندن از دیدگان آب شور دو چشمش بیکباره گشتست کور
 چو یوسف شنید ابن^۴ نمونه خبر نشست از بر خاک ره سوگوار
 از اسب اندر آمد غریوان و زار غریبید و از دیده خون راند و آب
 ۳۰۰۰ سر افکند در پیش و از درد باب^۵ که از اشک چشمش زمین گشت گل
 بدان گونه بگریست از درد دل از آن درد و تیمار گریان شدند
 عرابی و هر کس^۶ که با وی بُدند عرابی بپرسید ازو نرم نرم
 چو یوسف بسی رانده بُد خون گرم

^۱ The various meanings of نوان are thus given in the Ganjnāma (f. ۱۵۶b):
 (۱) خرامان و چمان (۲) نالان و فریاد کنان (۳) نالان و فریاد کنان (۴) نالان و فریاد کنان (۵) نالان و فریاد کنان

چو بشنید کو گشته شد پهلوان غریوان ببالین او شد نوان
 فرسندام اینک یکی پهلوان ز کردار تو چند باشم نوان
 and (۳) دوتا و کوز و نگون شده و خمیده : as in this bait :

چو آمد بر شاه کهتر نواز نوان بیش او رفت و بردش نماز
 کهنه (۵) ; آگاه (۴)

^۲ B, M, and W. مسکین بدرد.

^۳ So A, N, and B (but in B with the omission of the verb سیاه); the same in T, but with the substitution of تباه for سیاه. The same تباه appears in E, M, and W, viz.: E چو شب روز او گشته از غم تباه; M و شب و روز; W چو شب روز او گشته از غم تباه (with تباه as noun).

^۴ B, E, and N. Instead of از in the second hemistich T has a less befitting در; A:

چو یوسف شنید این سخن از جوان بیدرود کرد از تن خود روان

^۵ E و تاب. Instead of دیده in the second hemistich B and E have again در; this verse is not found in T, A, and N.

^۶ A گریان instead of آگه (?), and in the second hemistich گریان.

بدان بمر یعقوب فرزندجوی ^۱	3020 سبک داد بیغام و گفتش بگوی
گرامیتر از جان و چشم ^۲ و جگر	که یوسف همی گویدت کای پدر
زمن بر تو بادا درود و سلام	باندازه هر چه دانیش نام
که هستند همزاد و اخوان من	بدان ای بدر کان جوانان من
برهنه بجاهم در انداختند	زخاند مرا چون بدشت آختند
دویدند آن ده یل سرفراز	3025 چو یزدان زجاهم فرج ^۳ داد باز
زدندم بچوب و لکد بیشمار	گرفتندم و باز کردند خوار ^۴
یکی بنده گشتم اسیر و یتیم ^۵	سرانجام بفروختندم بسیم
بتیر جفاها دلم دوختند	بمعصم کشیدند ^۶ و بفروختند
شدستم زخیل سرافکنندگان	عزیزم خریدست چون ^۷ بندگان
بجان بندۀ ایزد رهنمون	3030 بتن ^۸ بندۀ مصریانم کنون
ز دیده همی خون ببارم ترا	شب و روز گریان و زارم ترا
که با من چه کردند آن انجمن ^۹	بدان یکبیک حال و آئین من

of its legitimate subject (viz. Joseph), as the last speaker in this case would be the Bedouin.

^۱ *M* and *W* روی فرخنده خوی *E* فرخنده. ^۲ *B* and *M* از چشم و جان.

^۳ So correctly in *T* and *M*; the other copies have فرج (comp. on the frequent confusion between these two words p. ۲۳۸, note 2). In *M* and *W* this verse is thus worded:

زجاهم فرج (فرج *W*) داد یزدان و باز دویدند بس ده یل سرفراز

^۴ So in *M*, *W*, *E*, *A*, and *N*; *B* گرفتند بازم و کردند خوار. *T* نمودند خوار. In the second hemistich *M* and *W* read بکردند خوار بی شمار.

^۵ *T* reads here (with a similar wording as in the following verse) بتیر جفاشان, but adds the usual hemistich in a new, rather strange and unmetrical, verse after v. 3028, viz.:

بهایم چو دادند هفت دُر سیم یکی بنده گشتم اسیر و یتیم

^۶ *T* بردند. *E* has in the second hemistich دوختند for سوختند.

^۷ *M* و چون. ^۸ *B*, *A*, *E*, and *N* زن. ^۹ *N* آن جمله تن.

۳۰۱۵ بدو گویم ای داد و دین را ستون مکن زاری اکنون و کم^۱ ریز خون
 که آن گریک خورده دل افروز تو که روشن بدو بُد شب و روز تو
 بمصرست و من دیدم^۲ اورا عیان تن و جانش از درد و غم بیزبان
 که هر کین^۳ بشارت بنزدش برد دو بایش بدوزخ درون نگذرد^۴

بیغام دادن یوسف از برای پدر و رفتن

اعرابی نزد حضرت یعقوب^۵

چو یوسف شنید از عرابی سخن بجوشیدش^۶ آن مهرهای کهن

^۱ *E* has *دل خود ز زاری مکن بیش خون* *T*; *اکنون و کم* instead of *و کم* and *نیز کم*.

^۲ *T* دیده.

^۳ *A*, *E*, and *N* *هر آن کین*; *T* *هر آنکو*. Instead of *بنزدش* *M* and *W* read *همی*; and instead of *درون* in the second hemistich *T* has *بر او*.

^۴ So in *T*, but placed, less appropriately, after v. ۳۰۲۱; *N* (where it appears in its correct place) *رسالت فرستادن*; *B* *بیغام دادن یوسف بیعقوب علیهما السلام*; *M* and *W* (where it stands after the next verse, v. ۳۰۱۹) *در خوردن*; *E* *بیغام دادن یوسف علیه السلام باعرابی نزدیک پدر* (v. ۳۰۱۹); in *A* the usual interval after v. ۳۰۱۹ (as in *M*, *W* and *E*).

^۵ *B* *بجوشید* (*بجوشیدش* *A*). *N* and *A* *آن مهربانی کهن*. Between this and the following verse *B* inserts six new baits (enjoining upon the Bedouin complete secrecy with regard to Joseph's message to his father), the wording of which, especially in the third bait (with the lengthening *ا* at the end, see p. ۲۵۵, note ۵), and in the fifth (with the combination of *خال* and *عم*) clearly betrays the hand of an amateur; they run thus:

زهر خداوند با وی بگوی	بلفنا بیامی دهم من بدوی
که کس را نگوئی راصل و زن	ولیکن تو سوگند را یاد کن
مگر جز بیعقوب بیغمرا	نگوئی ابا هیچکس دیگر
بیزدان دارای بیچون فرد	بخورد آنکهی صعب سوگند مرد
ابا جفت و پیوند و با خال و عم	که با کس نگویم سخن بیش و کم
بیعقوب اسحاق باکیزه دین	مگر با رسول جهان آفرین

There is besides to be noticed that the insertion of these verses deprives v. ۳۰۲۰

3050 که زنده است یوسف تنش مُرده نیست

نجیب مرا از ره سروری بفرما و ده امر فرمانبری

² M and W زی. ³ A and $\Lambda^{-}(I)$ روشن روان.

⁴ Or, as *T* reads, رسانش بکنعان. ⁵ *M* and *W* روح.

⁶ *A* and *A*⁻ بویه بوی ; *T* دشت بوی . Instead of *mal* (B) the other copies read جهان مال . In *T* this bait is, less suitably, placed before the preceding one.

⁷ *E* نیاسود هیچ. Instead of *پشت او* in the second hemistich *T* has *دشت وگه*.

* *M* and *W* پیمش, and in the second hemistich اندر الخ. *E* reads in the latter درد زانو شکن (suggesting something like Schlecht-Wssehrd's translation of this bait: 'bis es, am siebenten, ein Schmerz im Knochen, gerad' vor Jacobs Wohnstatt niederzwang'); *I* بدان در شترگشت چون کام زن (?). شکن in the adopted wording here = چیر, see Ganjnâma, f. 108^b, l. 1: 1.

چین را گویند مانند چین زلف و چین اندام و چین جامه و آنرا شکنج نیز گویند

کم و بیس هرگز میازارشان	ولیکن بدادار دگزارشان
قضا از خداوند وز ما رضاست ^۱	که این بر سر من زیزدان قضاست
یکی راز در گوش خادم براند	3035 بگفت این و بس خادمی را بخواند
بفرمان آن گنج فرهنگ و فر	سبک خادم آورد یکمشت زر ^۲
بدست خود آن زر عرب را بداد ^۳	هنرمند یوسف بآئین و داد
فزون باد در خاندان شما	چنین ^۴ گفت کاین هدیه از دست ما
بر آن ویژه بیغمم پاکدین	عربی ستد زر ^۵ و کرد آفرین
چه گویم چو یعقوب خواهد نشان	3040 بموسف چنین گفت بس در زمان
نشانی یکی زیر بستان خویش ^۶	نمودش سبک بموسف پاک کیش
سوی اشتر آمد دل آزده ناک	عربی بدید آن بموسید ^۷ خاک
نجنبید فرخ نجیبش ز جای	بر اشتر نشست و زدش ^۸ چند پای

^۱ *A* and *N*; قضا از خداوند دانا رضاست *T*; قضای خداوند مارا رضاست *W*! قضا را خداوند از ما رضاست (!).

^۲ *دُر*. Instead of فرهنگ in the second hemistich *T* has again فرمان.

^۳ *M* and *W* (!) بداد. بدو *T*.^۴ بجنگال خویش آن عربی بداد.

^۵ *W* has again distinctly *دُر*. The second hemistich runs in *A* and *N* thus: بدان پر هنر سرور پاکدین.

^۶ So correctly in *M* and *W*; *B*, *T*, *A*, and *N* substitute نشان for بدان پر هنر. نشانی, thus missing the very point, i. e. the showing of the mark under the breast. *E* has the same, but consistently inserts before this verse another explanatory one which is unfortunately somewhat corrupted, viz.:

نشانی ابر (?) زیر پستانش بود که یعقوب را دیدن آسائش بود

Instead of خوب کیش in *M* and *W* the other copies read پاک کیش.

^۷ *M* and *W* وبوسید. Instead of دل آزده ناک (*A*, *N*, and *E*) or پاک (as *B* has) which characterizes the Bedouin as deeply moved by the sad story of Joseph, *M* and *W* read the very opposite دل از درد پاک (probably on account of the gold received); and *T* دل آزده پاک.

^۸ *T* and in the second hemistich پی instead of نجیبش. In *M* and *W* this hemistich runs thus: (thus presenting پای in the double meaning of 'kick' and 'foot').

عربی سبک دست^۱ آن باکرای
 ۳۰۷۰ عربی یکی مرد بیگانه ام
 سوې مصر افتاده بُد^۲ يك سفر
 شدم تا بنزدیک آن^۳ شهر تنگ
 دل افروز بُد^۴ یوسف پاکدین
 چو شاهان یکی مرکبش^۵ ساخت
 ۳۰۷۵ ولیکن ز داغ تو چشمش چو رود
 زمن داستان تو برسید زود
 منش گفتم اورا پسر^۶ گرگ خورد
 چو از من شنید این بزاری گریست
 سر انجام گفتش کنون یاد دار^۷
 ۳۰۸۰ بنزدیک یعقوب ره کن یکی
 بگویش که اولاد^۸ تو سر بسر
 بچاهم فگندند و بفروختند^۹
 بمصرم کنون بنده و مستمند^{۱۰}

بیوسید و گفت ای رسول خدای
 ولیکن هواخواه^{۱۱} این خانه ام
 بکاری که بایست رفتن بسر
 که ناگه برآمد یکی بوی و رنگ
 در آمد ببیروزی و آفرین
 سرش بر سپهر بلند آخته
 دلش بر سلام و زبان بر درود
 که فرجام یعقوب گوی چه بود^{۱۲}
 شدش کور دیده ز تیمار و درد
 بدرد و غم و سوگواری گریست
 بکنعان چو باشد ترا رهگذار
 بگویش خبرهای من اندکی
 مرا خوار کردند و خسته جگر
 بتیر بلا جان من دوختند
 داغ فراق تو زار و نژند

^۱ *E* جَسْت.^۲ *E* هوا دار.^۳ *E* ام. Instead of رفتن in the second hemistich *M*, *W*, and *E* read بُردن.^۴ *M* and *W* بنزدیکی; تنگ here = نزدیک و قریب, combined with بنزدیک in the sense of 'close into the vicinity of.' In the second hemistich *E* reads سواری برآمد یکی بوی و رنگ.^۵ *M* and *W* تو, and in the second hemistich, like *E*, بر instead of در.^۶ *M* and *W* مرکبی.^۷ In *T*, where the following seven verses (3077-3083) are wanting, this hemistich is consistently worded thus: بیعقوب گفت آنچه بشنیده بود.^۸ *M* and *W* یوسفن را. Instead of شدش *B*, *A*, *E*, and *N* read شده.^۹ *E* کنون باد کار. The second hemistich is according to *B*; the other copies read چو باشد بکنعان ترا الیم.^{۱۰} *E* اسباط (with اولاد written above it).^{۱۱} *M* بیفگنده بفروختند.^{۱۲} *M*, *W*, and *E* مستمند (*W* بستم).

فرو خفت و از وی عرابی بچست
 یکی گوش بنهاد بر دوش هوش^۲
 قضا را خروش گریستن شنید
 3060 بزاری همیگفت یعقوب بمر
 خبر ده مرا زان کرامی بسر
 عرابی چو بشنید این گفتگوی
 بجایست یوسف منش دیده ام
 جهان دیده یعقوب چون این^۳ شنید
 3065 زمانی بدانسان^۴ همی بود مرد
 بهوش آمد و گفت ای مژده گوی
 که باشی بگو از^۵ کجا آمدی
 چه گفتی بگو از سر این^۶ داستان
 بشد بر در بیت الاحزان^۱ نشست
 بدان تا چه آوازی آید بگوش
 غریبیدن و روی خستن شنید^۷
 که این^۸ بنده را از بلا دستگیر
 که ماندست زو یا نمانده^۹ اثر
 چنین گفت کای بیر فرزندجوی^{۱۰}
 بیفزود از^{۱۱} نور بر دیده ام
 پس از شادکامی هُش از وی رمید
 عرابی برخ بر زرش آب سرد
 بیزدان کز اندیشه جانم بشوی
 که یکباره هوشم زدل بستدی
 پس آنکه بمژده زمن جان ستان

^۱ *M* and *W* بیت احزان, as in v. 2108.

^۲ So probably correct in *T*, *A*, and *N*, with a peculiar, but quite intelligible simile: 'he put one ear on the shoulder of discretion or acuteness (هوش here = زیرکی), i. e. he bent the ear to listen discreetly or acutely.' The reading of all the other copies is hopelessly corrupted: *B*, *M*, and *W* بردش و بنهاد یکی گوش بنهاد. Instead of the indefinite (بهوش *W*) آوازی in *B* (corrected from a misspelt آواری), which seems more appropriate here, the other copies read آوازش, with the suffix referring to Jacob.

^۳ This verse in *B*, *M*, *W*, and *E* only; *E* substitutes روح جُستن for روی خستن.

^۴ *A* ای. ^۵ *B*, *M*, *W*, *A*, and *N* نماندست; *E* نماندست اثر.

^۶ *M* and *W* فرخنده روی; *E* فرخنده خوی; compare note to v. 3020.

^۷ *M* and *W* نور دل; *E* نور در دیده; the نور دل of *E* is a mere blunder for نور در.

^۸ *M*, *W*, *A*, and *N* آن. In the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *E* substitute زبس شادکامی دل از تن دمید; *N* reads زبس شادکامی; *E* زبس شادکامی.

^۹ Or, as *B* has, زمانی بدان بیهشی بود مرد; *A* and *N* بدان زمانی.

^{۱۰} *M* and *W* بگو تا گئی وز بستدی. ^{۱۱} *M*, *W*, and *E* بگو از نو آن (این *E*).

نشانه‌های انجام و آغاز یافت	3095 که ^۱ از حال یوسف خبر باز یافت
از آن بخت یعقوب شد دلفروز	بس آن ^۲ مرد را کرد مهمان سه روز
برفتن دلش نیز بر پای خاست	چهارم بناچار رفتن چو خواست ^۳
زمن هر چه خواهی زمزده ^۴ بجوی	بدو گفت یعقوب اکنون بگوی
که این مژده خوشتر ز جان و جهان	ز جان بیش نبود ببخشم ^۵ جان
نخواهم ^۶ نه مال و نه جان و نه تن	3100 عرابی بی‌عقوب گفتش که من
امیدم سویی هیچ دل‌بند نیست	ولی ^۷ مر مرا هیچ فرزند نیست
نشاند مرا کودکی در کنار	دعا کن مگر این ^۸ کردگار ^۹
یاستاد پیش خدای جهان	شنیدم که یعقوب هم در زمان
فراوان بمالید رخ بر زمین	دعا کرد بسیار و کرد ^{۱۰} آفرین
همان کار وی نغز و درخورد خواست ^{۱۱}	3105 زدادار فرزند آن مرد خواست
دلش خرم و کارش آراسته	فزونیش بر مال و بر خواسته ^{۱۲}
عرابی بشد خرم و با رضا ^{۱۳}	چو فارغ شد از آفرین و دعا

^۱ *T* چو, and in the second hemistich انجام و آغاز which gives no rhyme.

^۲ *T* همان, and in the second hemistich (like *M*, *W*, and *E*) ازو; *A* and *N* که از بخت.

^۳ *M*, *W*, and *E* می رفت خواست.

^۴ *M*, *E*, *A*, and *N* بمژده; *W* بجوی.

^۵ *B* ز جان و روان, and in the second hemistich ببخشید جان *E*; که بخشم همان *B*. Instead of خوشتر *T* reads بهتر. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ Only *N* has a distinct بخوام.

^۷ *A*, *E*, and *N* یکی; *T* یکی.

^۸ *N* کامگار. ^۹ *M*, *W*, and *N* دعا کرد و بسیار کرد.

^{۱۰} So *M*, *W*, *T*, and *B* (only in *B* there is substituted for و درخورد خواست by oversight ساخت which gives no rhyme); the first hemistich in *E* is the same; in *A* and *N* it runs thus, زدادار یزدانش فرزند خواست. Instead of خواست in the second hemistich *E* and *N* have همه *E* reads besides (و راست or راست).

^{۱۱} *T* instead of کار فزونش زر و مال و هم خواسته.

^{۱۲} *M* and *W* عرابی شدش خرم و با نوا. In *A* and *N* vv. 3107-3110 are wanting.

که آن سر بسر بود حکم اله	ولیکن تو اولادرا ^۱ بَدْ مخواه
بجان و روان شد خریدار او	3085 چو بشنید یعقوب گفتار او
ببوسید چشمش ببوسید چهر	ببر درگرفتش بآئین مهر ^۲
همان داستان و همان گفتگوی	دگر بار ^۳ پرسید صد بار ازوی
اگرچه همیشد حدیثش ^۴ دراز	عربی همیگفت هر بار باز
سر انجام پرسید از آن پرهنر	بشک بود یعقوب فرخ سیر ^۵
نشانیت نمود زاندام خویش	3090 که یوسف جو مبداد ^۶ بیغام خویش
یکی خال ^۷ در زیر بستان که بود	عربی بخندید و گفتش نمود
بنالید ^۸ و بنهاد رخ بر زمین	هنرمند یعقوب پاکیزه دین
همی کرد پیوسته شکر اله ^۹	بمالید رخ را بخاک سیاه
همان بُد علامت که یعقوب جُست	که بود آن نشان همابون درست

^۱ اولاد in *E* again اسباط instead of اولاد. In *T*, where this verse follows immediately after v. 3076 (see above), the first hemistich runs thus: ولی گفت زاولاد: خود بَدْ مخواه.

^۲ چشم و ببوسید *E* and *N* read بآئین و مهر^۲ *T*.

^۳ So *W* and *E* (again, anew); *M* دگر باز; *A* and *N* یکی باز; *T* and *B* read یکی باز; *M* apparently used in the sense of 'besides, however, moreover,' which it seems to have in Hindūstānī, see Platts, Dictionary of Urdū, classical Hindī, and English, London, 1884, p. 1061^a, but for which there is no precedent as yet in Persian). Instead of صد بار ازوی (or, as *W* has, صد ره) *E* reads از حال او.

^۴ Or, as *E* has, حدیثش همیشد.

^۵ فرخنده سر^۵ *E*.

^۶ *E* داد; *M* and *W* داد; *N* داد; only in *T* (by a mere mistake) has been substituted for مبداد. In the second hemistich the same *T* reads بنمود (did he show?) instead of the adopted 'did he not show?' and زاندام instead of زاندام.

^۷ So simplest in *T*; *B* substitutes for خال the Arabic شامه (a black spot); the unintelligible زب شادی *N* seems a corruption of the شامه در *B*; *W* یکی زان نشان زب *M*; یکی را (!) نشان زب *E*.

^۸ *M*, *W*, and *E* غریبید; in *E* the two hemistichs are transposed.

^۹ In *A* and *N* the hemistichs are transposed; in *M*, *W*, and *E* this verse is placed after the following one.

3120 بدبَنسان^۱ همی بُد همه روز و شب زلیخا برو همچنان دل شده
 نه بی نم دو چشمش نه با خنده لب دلش زانش عشق آتشکده^۲
 مشاطه نشانده^۳ شب و روز بپش بآرایش بیکر چهر خویش
 بیاراستی روی را^۴ هر زمان فروزان شدی چون مهِ آسمان
 دو صد جامه و زیور^۵ رنگرنگ بسیجده و ساخته تنگ تنگ
 3125 بپوشیدی^۶ آن جامه‌های تمیز دیدار نیکو بقیمت عزیز
 زلؤلؤ^۷ گرانبار کردی تنش شدی روشن از لؤلؤ روشنش
 بگل بر شکستی^۸ ز عنبر زره زره چون دل عاشقان پر گره
 تن و جامه کردی زعفر و گلاب دو صد بار بویاتر^۹ از مشک ناب
 چو سرو سهی بر سرش مشتری بچشم تذرو^{۱۰} و بحسن بری

^۱ *M* بدانسان. The second hemistich is according to *T*, *A*, *E*, and *N*. *B* has نه خرم الخ *M* and *W* بُراز نم الخ.

^۲ *M* and *W*:

زلیخا بدو بی دل و جان شده دلش زانش عشق بریان شده

^۳ *E* نشانده. In the second hemistich *T* reads بپش بآرایش بیکر جفت خویش.

^۴ *A* and *N* خود روی *M* and *W* زیوری; in the last two copies this verse stands after the immediately following one.

^۵ *M* and *W* جامه و زیور. Instead of ساخته in the second hemistich *E* reads چنگ چنگ. Instead of تنگ تنگ *A* and *N* have ساخته.

^۶ So best in *A*, *E*, and *N*; *T* بپوشیده; *B*, *M*, and *W* بپوشید.

^۷ *N* بلؤلؤ. Instead of شدی in the second hemistich *T* has again شده, and instead of روشن *B* reads رویش.

^۸ *E* برگرفتی. ^۹ So *T* and *N*; the other copies بویاتر.

^{۱۰} *E* تذرو. On the *Ganjnāma* (f. 53^a, l. 11 sq.) makes the following remark: در بعضی نسخها : بچشم گوزن *T*; دو چشم تذرو *E* در مقدمه آورده که دراج را گویند و در بعضی نسخها : مقامست که کبک را خوانند و در فرهنگ سروری گفته که برنده ایست خوب رفتار که در مازندران و استراباد باشد و از شعر حکیم چنان مستفاد میشود که میباید and quotes two baits of the *Shāhnāma* :

خرامان بگرد گل اندر تذرو خروشدن بلبل از شاخ سرو
 چو از آمدنشان شد آگاه سرو بیاراست لشکر چو بر تذرو
 and

شنیدم کد گشت^۱ آن دعا مستجاب
 چهارسُ بسرزاده^۲ دختر یکی
 ۳۱۱۵ بگرد^۳ آمدش بیکران خواسته
 چنان شد که اندر عرب هبچکس
 دید آن توانائی و دسترس
 از آن زرکه یوسف بدو داده بود
 که آرد نه اندازد بود و نه مر
 شود بر همه کام دل پیشدست
 رسیدن بدان وعدهای خدای
 ۳۱۱۶ بجز گردد باکان و نیکان مگرد
 هر آنکش چنین باشد^۴ آئین و شان
 مرا جعت کردن یوسف بخانه و آراستن زلیخا خود را و آمدن نزد یوسف^۵
 که چون شد بخانه رسول جهی
 ۱۰ آگهی
 چنین آورد راستگو^{۱۰}
 بسی برگل از نرگسان راند آب
 زداغ پدر دل پر از درد و تاب

^۱ شد *B*.

^۲ *B*, *T*, and *E* داد ('God' understood as subject). *M*, *W*, and *T* read in the second hemistich مثل بود for بود مثل. In *E* this verse is wanting (as in *A* and *N*).

^۳ *T* reads مگر (evidently in the same sense of 'moreover, besides,' as in the note to v. 3087). Instead of چو بتخانه in the beginning of the second hemistich *E* has an amusing بتخانه.

^۴ درود here = درو کردن (reaping). ^۵ *M* and *W* سبیم و زر.

^۶ *M* and *W* ونیکو پرست. In the second hemistich *A* substitutes کامه for بود در همه کار او پیشدست *T*; کامها *N*; کام *M*.

^۷ *M* and *W* خداوند. ^۸ *T* کسی را که این است.

^۹ So in *T*; *B* حضرت یوسف علیه السلام بخانه و شب و روز گریه کردن. *N* (منظره!) کردن از حضرت یوسف و احوال خود عرضه کردن *E*; در مفارقت پدر *M* and *W* (after the next verse) زاری کردن یوسف علیه السلام در فراق پدر. In *A* the usual interval. باز حدیث یوسف علیه السلام.

^{۱۰} *M* and *W* راستی. In the second hemistich *E* has an ungrammatical شد که باز خانه الخ.

نخست آنکه چون سرو ^۱ نورسته	بیمروزی از باغ برجسته
نه بس آنکه چون سرو نورسته ^۲	که خورشید بر سرو پیوسته
جوانی و دلکش توئی شاهوار	زتو کاخ و ایوان چو باغ از بهار ^۳
یکی چهره داری چو تابنده مهر	خوشا مهرکش سرو باشد سبهر
3145 هر آنکه که از جامه ^۴ سر بر زنی	برخ نور خورشید را بشکنی
اگر گویم از تُست مه را فروغ	بجان تو ای مه که نبود ^۵ دروغ
جهان سر بسر رفتن روی تُست	شب عاشقی بر شکن موی تُست ^۶
ندانم همی وصف رخسار تو	خلاف نکوئیست دبدار تو ^۷

^۱ *M* and *W* have *برسته*. Instead of *نو رسته*. *E* has *برجسته* for *برسته* at the end of the second hemistich.

^۲ *M* and *W* *برجسته*, and in the second hemistich *برسته*. *E*:
 بس آنگاه چون سرو *برجسته* که خورشید بر سرو هم *بسته*
 In *T*, *A*, and *N* these two verses are contracted into one, viz.:

نخست آنکه چون سرو نو (*A* and *N*) *رسته* که خورشید بر سرو *برجسته*
^۳ So *B*. *M*, *W*, and *E* (where this verse is placed before 3142):
 جوان و گش و تازه و آبدار زتو بوستان همچو روی (باغ) *E* بهار
E repeats the same bait after v. 3145, thus:

جوان دلکش تازه و آبدار ز تو کاخ ایوان چو باغ بهار
A and *N* (where it follows after v. 3146) read thus:

جوان و گش و تازه و آبدار ز تو کاخ و ایوان چو باغ و بهار
 In *T* (where it also stands after v. 3146) the first hemistich runs thus: رخت همچو
 رخت همچو: the second is like that of *A* and *N*.

^۴ *T* از خانه. ^۵ که نبود for نباشد *T*.

^۶ So in *M*, *W*, *A*, *N*, and *E*. On شکن see p. ۳۰۹, note 8. *B* reads in the second hemistich *موی شیفته* and adds after it another, very commonplace, bait:

چو روی تو اندر جهان روی نیست چو موی تو اندر جهان موی نیست
T substitutes *عبرین* for *شکن*.

^۷ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only; the wording is according to *T*, *M*, and *W* (in *W* the bait is placed, less appropriately, between vv. 3146 and 3147).

3130 نشست بر بوسف غم زده
 بلفظی^۲ چو شکرگشادی دهن
 ازین^۳ درد و تیمار حتی بکاه
 که درد تو تیمار^۴ جان منست
 شنیدم که یکروز با آن جمال
 3135 بسان یکی گنبد^۵ از سیم خام
 بر بوسف مهر پیکر نشست
 بطرز^۶ لطافت زبان برگشاد
 چه بودت چرا چهره داری^۷ دزم
 چرا روز و شب جفت اندیشه^۸
 3140 ترا روز برنایی و شادی است^۹

چو آراسته صد بُت و بُتکده^۱
 دو صد بارگفتی که ای جان من
 عذاب دل خوش چندین خواه
 مرا جان بدیدار تو روشن است
 بیامد بصد گونه غنج و دلال
 درخشان رخس همچو ماه تمام
 نهادش بدست اندرون نرم دست
 بدو گفت کای دلبر حور زاد
 شکر خشک داری و نرگس بنم
 تو گوئی که با شیر در بشه^۸
 زبخت بصد گونه آزادی است

^۱ بُت بُتکده *A*, *E*, and *N*.

^۲ *T*, *E*, and *W* بلفظی; *E* has besides چو شکر instead of شکر.

^۳ *B* بدین. Instead of چندین in the second hemistich *E* reads چندان.

^۴ *M* and *W* ازین (از آن *W*) درد تیمار. After this verse *T* inserts a new heading (which is partly included already in the preceding one): آمدن زلیخا نزد یوسف; in *A* an interval.

^۵ So all copies except *B* which has again سرو. Instead of درخشان in the second hemistich *A* reads دُر افشان.

^۶ So correctly in *T* and *N*; the readings of *M* and *W* بطرب, of *B* بطنز, of *E* بلطف, and of *A* (unmetrically) بطراز, are mere corruptions of the text. After this verse there follows in *M*, *W*, *E*, and *N* a new heading, viz. *M* and *W* در بیان رازگشادن زلیخا; *E* آشکار کردن زلیخا عشق خود را بر یوسف علیه السلام سؤال کردن زلیخا از یوسف علیه السلام که از چه غمگین *N*; با یوسف علیه السلام میماند.

^۷ *M* and *W* کردی.

^۸ This verse in *B*, *M*, and *W* only; in *B* it is put after the following one. In *M* and *W* تو گوئی که با شیر is substituted for که گوئی ابا شیر.

^۹ *E* ترا روزگاری همه شادی است. Instead of زبخت in the beginning of the second hemistich *A* and *N* read زبخت.

۳۱۶۰ دو صد بار ازین جمله نیکوتری	مکرم‌تری و بی آهوتری ^۱
دگر آنکه ^۲ با این همه نیکوئی	در این خانه در بهترین کس نوئی
گشادست بر تو در کاخ و گنج	ببایدت بُردن پی گنج رنج ^۳
اگر جامه خواهی اگر زر و دُر	توانی جهان کرد زین هر سه بُر
اگر آرزوی شکار آیدت	ببین تا چه چیزی بکار آیدت
۳۱۶۵ همه داری ^۴ اسب و سلیح و کمر	غلام شکار افکن و سمبر
فراوان سیه گوش ^۵ داری و سگ	بسی یوز و شاهین و چرخ و تُرگ

^۱ So in *A* and *N* (except for دو in the beginning), the only wording with a proper rhyme. *T* reads in the second hemistich (!) بهر کس ورا باشدت برتری; *B* نه حور و بری تو کزو برتری *M* and *W* من اینک *E* مهندس‌تری تو و بهبدری (!). On ترا بنده زین بهتری (!). *E* عیب = آهو, see p. ۲۳۲, note 6.

^۲ *T* اینکه *M* and *W* have instead of در این خانه در in the second hemistich. در ابن خانه خود.

^۳ *B* has a much weaker نماید ترا بردن گنج رنج *E*; باشد ترا هیچ دردی و رنج. The arrangement of vv. 3143-3162 differs greatly in the various copies. The order adopted is that of *M* and *W* (where the logical chain of ideas seems best preserved), except vv. 3150-3152 (which are missing there and have been supplied from *T*) and vv. 3159 and 3162, the first of which is taken over from *B* and the second from *B* and *T*. On the other hand, there are missing in *B* vv. 3153, 3154, and 3157; and in *T* vv. 3157 and 3159. The order in *T* is the most confused one, viz. 3144, 3145, 3149, 3158, 3160-3162, 3146, 3143, 3147, 3148, 3150-3156. In *A*, *N*, and *E* v. 3149 is immediately followed by v. 3158, and all the intervening verses are missing.

^۴ So *B*; the other copies (except *M* and *W*, where vv. 3159-3166 are entirely wanting) have partly دگر, partly وگر.

^۵ *B* همی داری. Instead of سلیح with the *Imâlah* (*B*, *E*, and *T*), which is found in the *Shâhnâma* too, *A* and *N* have the more common سیلاح. In the second hemistich *A*, *N*, and *E* read غلامان for غلام, without the *Idâfah*.

^۶ سیه گوش is the tame lynx, trained for hunting; یوز (or یوز بلنگ), a kind of leopard, likewise trained, see Polak, *Persien*, i. p. ۱۸۷; چرخ (*B* and *T*) or چرخ (as *A* and *N* read) is in Arabic صقر, a kind of hawk, see *Kazwînî*, ed.

بدید است اندازه نیکوئی	نکوئی زاندازه رفته توئی
3150 بدید است نیکی که چند است و چون	نو از آن دو صد ره فزونی فزون
نکو نقش دبای زر بافتست	جوزه ² بر تن گلرخ تافتست
نخاصه که از روم و چین آورند	نه زین شهرها وین زمین آورند
نکو بوستانست وقت بهار	درختان او بر شکوفه بهار ³
سان عروسان ⁴ بپیراسته	دلبا و گوهر بیاراسته
3155 نکو گلستان باشد و لالزار	براز لاله و برگل کامگار ⁵
نکو گل بود با نقشه بهم	جور خسار رنگین و زلف بهم ⁶
نکو نرگسانست وقت حزان	گش و شوخ و دلبر جو چشم نئان
نکو اخترانند با ماه و مهر	دو شمع فروزان بزم سپهر ⁷
نکوروضهای بهشت است و حور	که آن اصل و فرعش زحسن است نور ⁸

B has a much weaker reading, which spoils besides the connexion between this and the following verse, viz.:

ندانیم ما وصف رخسار تو که نور خداست دیدار تو

¹ This verse is wanting in *T*, *M*, and *W*.

² So corrected from the misspelt *ز* in *T*. The verses 3150-3152 are found in *T* only (but also embodied in Schlechta-Wssehrd's translation).

³ So *T*. *M* and *W* درختان وی بر شکوفه نگار. The verses 3153 and 3154 in *T*, *M*, and *W* only.

⁴ *M* and *W* عروسی.

⁵ This verse in *T*, *B*, *M*, and *W* only. *M* and *W* have in the second hemistich .پراز (بر) لاله.

⁶ So *T* and *B*. *M* and *W* و زلف صنم. In the latter two copies this verse is placed after the following one (3157), which is wanting in *B* and *T*.

⁷ This verse is according to *T*, which undoubtedly contains the best text. In the first hemistich instead of با *M* and *W* have خود, *B* همه (which is unmetrical and must be changed into هم); *E*, *A*, and *N* نکو اخترانند و ماهست و مهر. In the second hemistich the other copies read:

که شمع زمینند و شاخ (و ماه⁸ *A* and *N* ; و نور⁸ *B* and *E*) سپهر

⁸ This verse in *B* only, but also found in Schlechta-Wssehrd's translation.

کنون بیش ازین در دل آئنده مدار جهانرا بکام^۱ و تنعم گذار
 بر از دولت و نعمت خود بخور که به زین نیاید درختت ببر^۲
 3180 بگفت این و تنگ اندرون شد برش که بوسه ریاید زدو شگرش^۳
 چو یوسف چنان^۴ دید بر پای جست ز دست زلیخا برون بُرد دست
 که از شرم رخسار وی شد چو خون^۵ که داند که از شرم چون بود جون
 چنان^۶ گشت لرزان ز بیم خدای نه دل ماند با وی نه دانش نه رای
 زمانی همی بُد چو آشفته گان سراسیمه چون هوش و دل رفتگان
 3185 ازین در^۷ چو سیماب لرزانش دل زگفتار و کار زلیخا خجل
 نصیحت کردن حضرت یوسف علیه السلام زلیخا را^۸
 سرانجام بگشاد یوسف زبان چنین گفت کای بانوی مهران
 چه آئین بد بر گزفتی بدست بدین رای با تو نشاید نشست
 چه رای^{۱۰} تبا هست و بنیاد سُست سخنه‌های بیهوده نا درست

نام و کام *M* has at the end of the first hemistich. باشد چنین for شد اینچنین
 and in the second همچه عذراست اگر دل نداری بدام.

گذار for بدار *B* also substitutes بنام *B* and *A*.

² So in *B* and *T*, except that in *T* دولت and نعمت in the first hemistich and
 نیاید درختی for درختت in the second are transposed. *A*, *N*, and *E* read درختت. In *M* and *W* this verse is wanting.

³ *M* and *W* که بوسه دهد بر لب شگرش. چنین *T*.

⁵ *M* and *W* شد از شرم رخسار وی همچو خون and in the second hemistich
 بود for گشت.

⁶ *M* and *W* بتن در *M* and *W* درین در *T*.

⁸ So in *N*. *B* has the same with the addition of بد at the end;
 در بیان مناظره کردن *E*; جواب دادن حضرت یوسف علیه السلام مر زلیخا را *T*
 یوسف علیه السلام با زلیخا. In *A* the usual interval; in *M* and *W* the text runs
 on without interruption.

⁹ So *M* and *W*; the other copies have بد را. The second hemistich is according
 to *T* which offers the most suitable reading; all the other copies have بدین رای با
 تو که بد هم نشست. In *A* and *N* this verse is placed after the immediately
 following one.

¹⁰ رایت *T*.

نگاری که باشد چو جان جهان	اگر خواهد از تو دل مهربان
برستنده و مهربان توام	مرا داری ^۱ اینک من آن توام
دو چشم شب و روز بر چهرت	دل روز و شب خانه مهرت
چراغ دل مهربان منی ^۲	۳۱۷۰ پسندیده پاک جان منی
بتن در چو جانم پسندیده	بچشم درون راست چون دیده ^۳
مراد تو یکسر بجای آورم	بپیوند تو هوش و رای آورم
دل مهربان بسته دارم بتو	تن پاک پیوسته دارم بتو
ترا چون برستار فرمان برم	بهرسان که فرمان دهی بر سرم
بمهر تو جان از تن آسان دهم	۳۱۷۵ اگر گوئیم جان بده جان دهم
بجان و دل و چشم و تن یار تو	عروس عزیزم پرستار تو
چه عذر است اگر دل ندارد بکام ^۴	کسی را که باشد چنین کام و نام

مقره الجراح المعروف الذى يقال له بالفارسية : Wüstenfeld, i. p. ۴۱۷, l. ۱ sq.: 'jackal' (tôre) = توراك = تورك is, as it seems, an abbreviation of (see P. Horn, Grundriss der neupers. Etymol. ۱۸۹۳, No. ۴۵۳, comp. Z. D. M. G. vol. ۴۷, p. ۷۵۴), perhaps, like the leopard just mentioned, occasionally trained for hunting; if that should not be admissible, the word might be identical, as Dr. Horn has suggested to me, with توله, 'hound' (phonetic change of *l* and *r*).

^۱ So in agreement with the preceding داری in v. ۳۱۶۵; *T*, *A*, and *N* read دار as Imperative. In the second hemistich of the next verse *T* reads در چهر.

^۲ This verse in *T* and *B* only. *B* has in the second hemistich دل و مهربان.

^۳ دیده here in the sense of 'apple of the eye,' Turkish کوز بکی or کوزده بیک, comp. Lexicon Shâhnâmianum, ed. Salemann, p. ۹۶, ll. ۴-۷, where a bait of the Shâhnâma with the same rhyme-words پسندیده and دیده is quoted. In the Ganj-nâma this meaning of دیده is not noted. Instead of درون *T* reads تو در. Instead of چو جانم in the second hemistich *E* has تو جانم.

^۴ *T* and *W* پرستنده. In *W* this verse is placed after the following one.

^۵ زبهر تو. Instead of جان از تن *M* and *W* (where the two hemistichs are transposed) read جان و تن.

^۶ *M* and *W* بجان و تن دل خریدار تو.

^۷ So *T*, *A*, *N*, and *E*. *B* has instead of ندارد an unintelligible بر آرد. *W* reads

علمهای درجت بجای آمدست	همه کام ^۱ و نامت بجای آمدست
بمن گوئی ای شاخ با بیخ و بن	نه محتاج آنی که زینسان ^۲ سخن
که دلرا ^۳ چنین کار فرمودمی	اگر نیز من خود کسی بودمی
که با من ازینسان کنی گفتگوی	نباشد ^۴ ترا واجب از هیچ روی
بچندین مراد و هوا کی رسم	وگر ^۵ آنکه من بندۀ بیکسم
کنم سوی بانوی مهتر نگاه	چه دل ^۶ باشدم کاندرا ابوان شاه
همی گفتم اندر نهان آشکار	اگر با تو ای بانوی کامگار ^۷
روان در تن من برای تو است ^۸	که میل من بسوی خاکپای تو است
بر آویختن یا زدن گردنم ^۹	بباید بر این داستان ستم

^۱ همه نام و کامت *E*. In the second hemistich *T* reads رحمت instead of درجت.

^۲ *M* and *W* چونین, and in the second hemistich وای سرو بن instead of بمن for زمین; *T* has با بیخ و بن.

^۳ *M* and *W* ذکر.

^۴ *M* and *W* have the weaker نبودی, and in the second hemistich در این for ازینسان.

^۵ So distinctly in *N* and probably in *A*, *B*, and *E* too, where دگر seems merely misspelt for وگر 'but if—or considering that—it is a fact that, etc.'). *M* and *W* have چرازانکه *T*; بچندین for چونین in the second hemistich. *A*, *N*, and *E* read in the beginning of the second hemistich بحسن مراد و هوا (مراد هوا *N*) کی رسم.

^۶ *A* and *N* چه کس.

^۷ *M* and *W* گهی گفتمی در نهان آشکار. The گهی گفتمی of *B* seems a mere clerical error. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۸ *A* and *N* have in both hemistichs هست; *N* substitutes besides (by a mistaken idea about the meaning of the passage) در تن من برای تو. *M* and *W*: در تن من برای تو.

که میل دل من بسوی تو است. روان در تن من بروی تو است. *T* reads برای تو for سرای تو; *E* در تن من for بر تن من.

^۹ This verse is corrupted in all copies; the adopted text is a combination of *T* and *N*, so as to secure both the necessary finite verb and a correct rhyme,

ایا ^۱ عاشقی مینمائی مرا	ازین در همی آزمائی مرا
که دارد دلم پای دانش بجای	اگر خواهیم آزمود آزمای ^۲ 3190
بهریزم از خام کردار تو ^۳	فریفته نگردم بگفتار تو
زماهی سوئی مه بر آورده شاخ	توئی ^۴ جفت ریّان و بانوی کاج
نکونامی و پایۀ بهتری	هنرداری و مایۀ مهتری
بپیوند من می گراید دلت	اگر ^۵ عاشقی مینمابد دلت
مرا چون دگر مردگان در مگیر ^۶	بس اندرز و پند من اندر پذیر 3195
زمن داروی عشق هرگز مجوی	سخن با من از عشق هرگز مگوی
بدین راه تا زنده ام نگذرم ^۷	که من سوی این داستان ننگرم
که داند همی ^۸ آشکار و نهان	بترسم من از کردگار جهان
بمصر اندرون ببشگاهی تراست	نو جفت عزیزی و شاهی تراست

ندارد دلم میل و شغل ترا. In *M* and *W* the second hemistich runs thus, و با *T*.

^۲ *N* اگر خواهیم آزمودن مرا *جا*, and *جا* at the end of the second hemistich.

^۳ Verses 3190 and 3191 are wanting in *M* and *W*. In all copies there follows after them another bait which seems spurious, especially as it is repeated, with a decidedly better wording, in *M*, *W*, and *T* further down (v. 3198):

نوکل (تفوّل *A* and *N*; مغوّل *E*; محوّل *B*) کنم بر خدای جهان
(بگویم سخن با خدای جهان *M* and *W*)

که او بس مرا (بود *W*) آشکار و نهان

^۴ *B* تو ای.

^۵ *B* و پایۀ as in the second hemistich. Instead of (ب) نکونامی و the other copies read و هم نکونام. *W* and *N* have again مهتری in the second hemistich.

^۶ *M* and *W* و گر, since vv. 3194-3198 (which are not found in *B*, *A*, *N*, and *E*) follow there immediately after the spurious bait سخن آلیخ, before v. 3192. Instead of من in the second hemistich (*T*) *M* and *W* read نو.

^۷ So *T*; the reading of *M* and *W*

مرا چون دگر مردگان مُرده گیر
برو پند و اندرز من در پذیر
shows in the second hemistich an absolute misunderstanding as to the word مردگان which in the adopted text is the plural of مَرْدَك 'manikin, contemptuous man.'

^۸ *M* and *W* نسهرم.

^۹ همه *M*.

۳۲۲۰ زبانم برو عاشقی گسترده
 همی گوید از کردگار جهان
 من اورا چه کویم چه رنگ آورم^۳
 همی گفت ازین گونه نا روی خاک
 فلک شمع تابان بدریا^۴ فگند
 ۳۲۲۵ بهوشید گیتی برنده^۵ سیاه
 هنرمند یوسف چراغ زم
 گره چند^۶ بر بند شلوار زد
 جواب او حدیث^۱ از خدا آورد
 بترسم همی آشکار و نهان^۲
 که تا دست او زیر سنگ آورم
 شد از فرش زر بافته جمله پاک
 جهانرا بسیج^۷ دُر افشان بکند
 بهجران خورشید گیتی پناه
 بیامد بخفتنگه خویشتن
 چنان دید واجب زروی خرد

^۱ So correctly *B* and *T*; *A* and *N* حدیث *E*; جواب و حدیث *M* and *N* مرا او حدیث.

^۲ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۳ *M* and *W* ندانم که با او چه رنگ آورم. In the second hemistich *T* reads که دستمیش را الخ *E* که آن دست را الخ. The meaning of رنگ here is either that of *مکرو حیله* (cunning, contrivance), or that of *طرز و روش* (manner and way of acting), see *Ganjnâma*, f. 84^a, ll. 4 and 6. According to Vullers, *Lexicon*, ii. p. 55^b, lin. penult. sq., the meaning of 'soft, tender remedy' (چاره که نزاکت) should be applied to it here, since our very verse, even with the various reading of *M* and *W* (ندانم الخ), is quoted there as being one of Asadî's. = to get the better of a person, become master over him; see also سنگ, p. ۱۰۹, note 2.

^۴ Or, as *M* and *W* read, بدریا فلک شمع تابان. The second hemistich is corrupted in all copies; only *N* has a distinct بسیج ('with the pearl-scattering skewer it, the celestial sphere, dug the world' = it scattered the last pearl-like rays of the setting sun over the world). *T* seems to have بسیج (!) and reads besides دُر افشان for جهان بسیج (!) دُر افشان بکند *B*. *A* has the same, but instead جهانرا *W* جهانرا بکند (so in *N* too), which gives no rhyme. *M* and *W* جهانرا زیج دُر افشان بکند *E*; بصبح دُر افشان فگند.

^۵ *Ganjnâma*, f. 46^b, l. ۱۰ sq.: کرد از نقش و نگار ساده باشد.

^۶ *M* and *W* بیست (!). *T* has in the second hemistich چنان for چنان.

بو ای بانو این نامه را در نورد^۱ بگرد سخنه‌ای ببره مگرد
 ۳۲۱۰ رها کن^۲ مرا از چنین بیرهی زکاری که دارد خدا آگهی
 بگفت این و برخاست از بېش اوی زبیش زلیخای بر داشت روی
 زلیخا چو یوسف برون شد زکاخ شدش تنگ بر دل جهان فراخ^۳
 بگنجی درون رفت و از دبدۀ خون همی راند چون سیل باران برون^۴
 همی گفت با خویشتن زار زار که آمد مرا تبره‌گون روزگار
 ۳۲۱۵ سهر از دلم بیخ شادی^۵ بگند درو آتش عشق یوسف فگند
 کی از دام درد آید این دل بدر که با آتشش بُرد باید بسر^۶
 یکی تخم بد در دلم کشته ام دروغا که گم شد سر رشته ام
 سرو کار من با یکی کودکست^۷ که حسنتش فراوان و مهر اندکست
 نه آئین من دارد و کیش من گریزد همی خیره از بېش من

two requisites not found together in any version of the first hemistich. *B*, *M*, *W*, *E*, and *A* read بدین حکم و این داستان گشتنم; *N*^۲ بدین حکم و این داستان ستم; *T* بمباید براین داستان گفتنم.

^۱ *M* and *W* تو این نامه ای بانو اندر نورد. in the second hemistich is the reading of *T*; *B* has شیطان; *A* and *N*^۲ باطل; *E* بیرو; *M* and *W* چونین.

^۲ *M* and *W* عَفْوِکُن.

^۳ Verses ۳۲۱۱ and ۳۲۱۲ of *M* and *W* are contracted in all the other copies into one, by which contraction the person referred to in شدش and in the following verses (viz. Zalikhâ) is quite obscured. The verse runs thus:

بگفت این و یوسف (ز یوسف *N*; چو یوسف *B*) برون شد زکاخ
 شدش تنگ بر دل جهان فراخ

بگفتن درون رفت از دبدۀ خون همی رفت چون سیل باران برون *T*^۴

^۵ *M* and *W* رامتن. Instead of درو in the second hemistich *T* has درون.

^۶ So *M* and *W*; *T*:

کی از داغ و درد این دل آید برون که پراشش بود باید درون

In the other copies this verse is wanting.

^۷ *A* and *N* اندکیست, and in the second hemistich مهر. Instead of مهر *T* reads مهر.

دگر باره زاری کردن زلیخا نزد یوسف علیه السلام^۱
 چنین گفت کای دیدم دین و هوش نکوتر زخورشید خوشتر زنوش
 بهشت گل و ارغوان و سمن^۲ شکفته بهار دل و جان من
 چه چیزی ز تخم کد داری نژاد نه ز آتش و آب و از خاک و باد^۳
 اگر زین چهری چو مائی و ما زمانی نه آسوده ایم از هوا^۴
 ترا چونکه طبع هواجوی نیست دلت را سوې مهر من روی نیست
 بسا دل کد در آرزوی منست بسا طبع شاهان کد سوې منست^۵
 ز دیدار من ماه رشک آورد ز عشقم همی سنگ^۶ اشک آورد
 بهر هفت کشور زمن آگهیست ستاره رخ روشنم را رهیبست^۷

آراسته ساختن زلیخا خود را و آمدن و بر یوسف نشستن و احوال *B*; *So A*; *the greater part of this heading is already antiquated by the last verses of the preceding chapter*; *T* (where a similar remark applies); *M* and *W* (where the heading stands, as in *T* too, before v. 3240) *دنگر حدیث زلیخا با یوسف علیه السلام*. In *A* and *E* there is neither heading nor interval.

^۲ *M* and *W* بهشتی توئی ارغوان و سمن.

^۳ *So best in A*; *B* and *T* read نه از آتش و آب و خاکی و باد; *E* نه از آتش و آب و نه ز آتش نه آب و نه خاک و نه باد; *M* and *W* نه از آتش و آب و نه ز آتش نه آب و نه خاک و نه باد.

^۴ *So best in T*; the other copies, except *E*, read in the second hemistich *زمانی نه مستغنیم* (مستغنی ایم) *از هوا* (*correctly*); *B* has at the end of the first hemistich *چو مائی*; *E* adopts the reading of *B* for the first hemistich, but changes the second into *نه مستغنیم من ز حرص و هوا*.

^۵ In *B* vv. 3245 and 3246 are contracted into *one* by combining the first hemistich of the former with the second of the latter in this ridiculous form: *بسا طبع شاهان کد سوې تو نیست*. In *W* v. 3246 appears after v. 3252.

^۶ *M* and *W* دل خار. Instead of *اشک* *T* has by mistake again *رشک*.

^۷ This and the following verse in *T*, *B*, *M*, and *W* only; in the latter two copies the present bait is placed before v. 3247, less suitably, as thereby the connexion between this verse and v. 3249 is severed. For *هی* see p. ۲۲, note ۱, and p. ۲۱۹, note 7.

فرو خفت تا از زمین چتررز
 فرو کوفت خیل شب تیره کوس
 ۳۲۳۰ بر آورد یوسف سر از جای خواب
 همه شب نخفته^۳ روان غمزده
 خیال پدر در دو چشمش بکار
 زلیخا همیدون همه شب دژم
 همه شب گریسته^۴ ز تیمار و درد
 ۳۲۳۵ شد از نو بباراست دیدار خویش
 دو صد حلقه از مشک برگل نهاد
 سیه نرگش را ز نورنگ داد
 بزبور بباراست گردنش را
 منور منقش معطر بخشم
 ۳۲۴۰ بر یوسفش مهر^{۱۰} گسترد باز
 بر آمد بفیروزی و درج^۱ و فر
 خبر داد از دور بانگ^۲ خروس^۲
 دل و جان وی آرزومند باب
 نگوئی که بُد دیده بر هم زده
 دلش مستمند و روان سوگوار
 نیاورده يك لحّت دیده^۵ بهم
 که یوسف همی مهربانی نکرد
 زخورشید^۷ بفزود رخسار خویش
 زعنبر بخورشید بر غل نهاد
 بجادو از آن رنگ^۸ نیرنگ داد
 بزر بافته جامه تنس را^۹
 بیامد دگر باره آن شوخ چشم
 زشهد و شکر گهر آورد باز

^۱ *M*, *W*, *A*, and *N* و اوج.

^۲ This verse in *T*, *M*, and *W* only; the wording is according to *T*. The other two copies read in the second hemistich بانگ خروس (?). گریزان شد از عاج.

^۳ So correct in *N* only ('he had *not* slept throughout the night'), confirmed by the همیدون in v. ۳۲۳۳; all the other copies read بخفته.

^۴ *A* and *N* چنان بُد پدر.

^۵ *M* and *W* يك لحظه مزگان.

^۶ *M* and *W* گریستی. Instead of ز تیمار خورد *B* has ز تیمار و درد. Instead of همی *W* and *N* read همه.

^۷ *B* چو خورشید. *M* and *W* have in the first hemistich رخسار, and in the second دیدار.

^۸ *A* and *N* از آن هر دو. On the personal instead of the reflexive pronoun in نرگش, as well as in گردنش and تنس in the following verse, see p. ۱۷۴, note ۱, and p. ۲۵۶, note ۱.

^۹ *M* and *W* have as rhyme-words جامهای تنس and آن گردنش.

^{۱۰} So *B*; *A*, *N*, *E* مهر او مهر; *T* بر یوسف و مهر; *M* and *W* بیامد دگر مهر.

سرشاپ دل از دیده بفشاندۀ^۱ دو مد نامۀ عشق بر خواندۀ^۱
 نبودی خود آن زهره و دل ترا شدی کار از عشق مشکل ترا^۲
 ولیکن مرا خود نه تاب است و هوش^۳ برآشفته مغز و دل و چشم و گوش
 روانم هوای تو جوید همی دلم سوی مهر تو بوید همی
 3265 درین نیست ای جان من^۴ آزمون که سوی تو دل شد مرا رهنمون
 دگر آنکه گفتی تو ای دلربای . که من ترسگام^۵ ز گیهان خدای
 که گفتت^۶ که من نیستم ترسگار نیم از گنه عاجز و شرمسار
 تو در^۷ کیش خود گر بترسی همی چرا از دل من نپرسی همی
 مرا نیز در کیش خود ترس هست نه من کرده ام کوتاه از کیش دست^۹

¹ Verses 3260 and 3261 of *T* are in *M* and *W* by mistake contracted into *one*, which has no rhyme and is besides syntactically impossible, viz.:

ترا نیز بر من تبه بودۀ دو مد نامۀ عشق بر خواندۀ

In all the other copies these two verses as well as the two preceding ones are wanting.

² This verse in *T* only.

³ So *B* (where the verse, however, stands before 3257), with the correction of خوش into هوش; *T*, *M*, and *W* read ولیکن مرا خود تبا هست هوش. In the second hemistich *T* substitutes و سر for و دل. *W* has the following order: برآشفته چشم و دل و مغز و گوش. In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

⁴ *B* مهر تو. *M* and *W* have پیوند instead of مهر تو.

⁵ *T* جان و دل. In *M* and *W* درین است is substituted for the negative درین نیست, either as question, or in an ironical sense, and the second hemistich there runs thus: که او شد سوی دل مرا رهنمون. Verses 3265-3271, 3273, and 3274 are not found in *A*, *N*, and *E*; in *A* and *E* v. 3272 besides is wanting.

⁶ *B* ترس دارم; *M* and *W* ترسناکم.

⁷ *M* and *W* گفتش. In *B* this verse is wanting.

⁸ *T* از. Instead of نپرسی in the second hemistich the other three copies seem to have نترسی, which scarcely gives a rhyme to بترسی in the first. In *M* and *W* the second hemistich runs moreover thus: جز از من زدگر نترسی همی.

⁹ *M* and *W* که کوتاه نکردم من از کیش دست.

کند وصف من نقش چینی همی^۱ 3250 مرا با چنین^۲ حسن و جندین جمال
نخواهی حدیثیست سرد و محال ترا دی سخن گفتم از مهر دل
تو کردی مرا شرمسار و خجل^۳ ندادی جوابی که شایسته بود
نگفتی حدیثی که بابسته بود^۴ به بیهوده گویم نسب ساختی
سخنهای ناخوش در انداختی زهرگونه گفتی سخنهای سخت
سرانجام^۵ این گفتی ای نیکبخت 3255 که گر آزمائی مرا آزمای
که دارد^۶ دلم بای دانش بجای من ای روشنای زهر چرا
همی بایدم^۷ آزمودن ترا اگر نیستی مر مرا مهر تو^۸
نبودی بددن هوش همداستان^۹ نگفتی زبانم خود ابن داستان
دلم بسته در^{۱۰} شغل بازار خویش چو من بودمی بر سر و کار خویش
ز عشقم روانرا بفرسوده^{۱۱} 3260 تو گر نیز بر من تبه بوده

^۱ *M* and *W* (without a rhyme) همه, with a corresponding همه at the end of the second hemistich.

^۲ *M* and *W* اینچنین (so that the first hemistich forms a sentence in itself). Instead of سرد in the second hemistich *T* reads صعب; *B* حدیثیست نخواهی هر دو محال.

^۳ This verse is wanting in *E*, *A*, and *N*.

^۴ So *B*, *M*, *W*, and *E*. *T* has in the second hemistich چو مارا که گفتی که ما را گفتی. *A* and *N*: بایسته بود (!).

بدادی جوابی که سر بسته بود بگفتی حدیثی که بگسسته بود

^۵ *A*, *E*, and *N* سرانجامش; *M* and *W* have نیکبخت ای نیکبخت, and consequently اگر in the beginning of the next bait.

^۶ *N* آرد. ^۷ *T* بیاید همی.

^۸ 'Love for thee'; therefore the reading of *B* اگر نیستت is not admissible. Instead of بندد in the second hemistich *M* and *W* have بسته. *T* substitutes for نبود in the second hemistich a less appropriate نبودی.

^۹ This and the following verse in *T*, *M*, and *W* only; see also همداستان vv. 1081, 1666, and 1690, where exactly the same rhyme appears.

^{۱۰} *T* بر.

وگر می نبینی تو ای نیکخواه ^۱	تَن خویشتن را بدان جایگاه
می‌ندیش زین هیچ و دل برگمار	که شاخ کدو کو شود بر چنار ^۲
چو ^۳ با من بییوند همتا شوی	ز تحت الثری تا ثریا شوی
ترا نیست ^۴ خود پایۀ بندگان	نداری نهاد پرستندگان
تو گر بنده خوانی تَن خوبش را	ادب را و حکم کم و بیش را ^۵
عزیزت بفرزند خواند همی	حدیثت بفرزند راند همی ^۶
تصوّر چنان کرده دارد که شاه	تو باشی پس از وی درین ^۷ جایگاه
تو فرزند اوئی و جاب منی	فروزان چراغ روان منی ^۸
از آغاز تا دیده ام چهر تو	شدستم پرستندۀ مهر تو
مثال تو بُد چون نهالی درست	بدانگونه باریک و زانگونه سست ^۹
بیکشتم ترا من بباغ امید	بدانسان ^{۱۰} که کارد کسی شاخ بید

^۱ *M* نیکراه. Verses 3277 and 3279 in *M*, *W*, and *T* only.

^۲ This verse in *M* and *W* only, where it is placed after the following verse; but in Schlechta-Wssehrd's translation it appears, more suitably, before it, and this order has been preserved in the text above.

^۳ *M* and *W* که.

^۴ *T* has the affirmative هست, so as to form a contrast with the second hemistich. *M* and *W* read پایۀ سایی. This verse is found in *B*, *T*, *M*, and *W* only.

^۵ This verse in *T*, *M*, and *W* only. In *M* and *W* the second hemistich runs thus: ادب را حکم کن کم و بیش را.

^۶ *M* and *W* زفرزند هم بُد نداند همی.

^۷ This verse again in *B*, *T*, *M*, and *W* only. Before it *B* has another curious bait, viz.:

نخواهد حدیث آوری در محال نخواهی توحیف است ای مه جمال (no Idāfah!) *B* reads besides بدین پس او بدین, and *T* in the first hemistich چنان for چنین.

^۸ After this verse *E* inserts a new heading: در بیان گفتن زلیخا یوسف علیه السلام را از آن جاه.

^۹ This verse in *B* and *T* only.

^{۱۰} *M* and *W* بدانکه. This verse again is wanting in *A*, *N*, and *E*.

3270 ولیکن بعشق تو در مانده ام
دگر آنکه گفتی تو^۲ ای مهر و ماه
بجان تو ای سرو خورشید بار
که من تا ترا دیدم ای جان من^۴
چو من بانوی مصر و همتای شاه
3275 دگر آنکه گفتی که من بنده ام
نگه کن که چون من^۶ گرفتارم
ز دل دین و دانش^۱ بر افشانده ام
که بانوی مصری و همتای شاه
بمهر تو ای بوستان بهار^۳
نیم پادشه بر تن خوشتن
شوم با تو یکتا و پیوند خواه^۵
بفرمان بذیری سرافکنده ام
خداوندی و من پرستارم

After this verse there are added in *B* three, in *M* and *W* four other baits of a spurious character, the second and third of which have besides a wrong rhyme (*c'ir* and *dil'êr*), viz.:

چنانم زعشقی تو دُرِ یتیم
هر (بر *W*) آن دل که بروی شود عشق چیر
اگر عشق را (من *B*) بر تو چیرستی (چیری بُدی *B*)
ترا (مرا *B*) نیز چون من (بر من *B*) دلیرستی (دلیری بُدی *B*)
ولیکن دلت نیست از عشق ریش
برین (بدین *B*) ترسگاری یزدان خوش
بوستان و بهار^۳ *T* که^۲ *B*.

In the second hemistich *B* and *M* have بر دل دیده ام جان من *B* and *M*. The insertion of these two verses 3272 and 3273 (see note 5 on the preceding page), in this particular place, is according to *T*, and seems the only possible way to preserve them at all, since in *M*, *W*, and *B*, where they are put further down, between vv. 3285 and 3286, the second at least would be absolutely superfluous, merely repeating what is said in v. 3285. *N* has obviated the difficulty by leaving out v. 3273, and merely keeping v. 3272 between vv. 3284 and 3285. *B*, *M*, and *W* substitute here, between vv. 3271 and 3274, the following bait (which is rather suspicious by the use of حور as addressed to Joseph):

دگر هستی ای حور یزدان شناس بدینت همی داشت باید سپاس

^۵ This verse is found in *T* and *B* only.

^۶ *B* (where this verse, just as in *A*, *N*, and *E*, is put before the preceding one) خداوند تو من پرستارم. که من چون. In the second hemistich *M* and *W* read پرستارم. In *T* vv. 3275 and 3276, in the same order as in *B*, appear between vv. 3280 and 3281.

شب و روز کام دل خویش ران	مرا باش و بر خور زمن ^۱ در جهان
که دلرا همی کرد خالی زن	3300 چو یوسف شنید آن ^۲ سخنهای زن
چنین گفت کای پاک نیکی پسند	بر آورد سرسوی چرخ بلند
مده دیورا بر دلم دستگاه	نگه دار این ^۳ بنده را زین گناه
ببرهیز جان و روان مرا ^۴	مکن یاوه نام و نشان مرا
از ابلیس برهیزگرم ^۵ توئی	پناهیم توئی گوشدارم توئی
همی بینیم در دل خویشتن	3305 خدایا تو ^۶ آگاهی از سیر من
جز این بر دلم چیز دشوار نیست	که میلی ^۷ مرا سوی این کار نیست
بخشای بر جان وی اندکی	خدایا نظر کن برین دل ^۸ یکی
برو مائیم عاشقی سور کن	ز جنگال اهریمنش ^۹ دور کن

دلبر for دلبری *E* has an unsuitable for کن بند. *E* has an unsuitable in the first hemistich, and دلت را بدین گونه یار کن in the second.

^۱ *B* زن. In *M* and *W* the hemistichs are transposed and دلت خوش بران is substituted for دل خویش ران.

^۲ *B* and *T* این. *E* inserts a new heading (which in the other copies follows more suitably after v. 3309): سر بر آوردن یوسف علیه السلام وجواب دادن بزلیخا.

^۳ So best in *T*; *M* and *W* من. The reading of *T* in the beginning of the second hemistich, namely مده for بده, is a mere clerical error.

^۴ This verse is wanting in *M* and *W*. ^۵ *T* ازین پس برهیزگرم.

^۶ *M* and *W* خود. In the second hemistich the same two copies read در دل و جان. In *A* and *N* this verse and the following one are wanting.

^۷ So *T*; *M* and *W* میل; *B* چون مرا; *E* نیت. The reading of *E* for چند دیوار in the second hemistich in *E*, where this verse is placed after the following one, seems a mere mistake of the copyist.

^۸ *T* خدا را (?). *M* and *W* بدین زن; *E* خدا را (?). In the second hemistich *A* and *N* read بر جان من, as if این دل referred to Joseph.

^۹ *A* and *N* بد منش سور. آن is explained in the *Ganjnāma*, f. 103^a, l. 2 sq., as 'میزبانی و مهمانی و چشنی که در ایام عید و عروسی و مانند آن کنند' and the following bait of the *Shāhnāma* quoted:

ورا موبدش نام شاپور کرد بر آن شادمانی یکی سور کرد

N reads by mistake شور.

چو جان و دل خویش پروردمت ^۱	ببالا چو سرو سہی کردم
بامید آن تا چو ^۲ آئی ببار	منت بر خورم از تو ای شہریار
کنون چون شدت ^۳ بیخ درخار سخت	رسانید ساخت بخورشید بخت
شدی سبز و نیکو ببار آمدی	روانرا و جانرا بکار آمدی
همی داری از من بر خود دریغ	فرو رفت خواهی ^۴ چو مہ زیر میغ
بہانہ همی جوئی از ہر دری	نداری بدین پردہ اندر سری
گہ از آزمودن ^۵ سخن گستری	گہ از ترسگاری حدیث آوری
دل کودکان ^۶ همچنان با تو است	نداری خبر کم روان با تو است
کہ من زار و آزرده و خستہ ام	چنین جان و دلرا بتو بستہ ام ^۷
مکن مہر ویا دلت نرم ^۸ دار	مرا بیش ازین آب و آزم دار
کنون دلبرا گفت من کار بند	دلترا بدین مہریان یار بند ^۹

^۱ *M* and *W* بخون دل خود پروردمت, and in the beginning of the second hemistich ببالای سرو الخ.

^۲ *E* کہ. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *T* کنونت کہ شد. Instead of درخار *M* and *W* read درخانہ. At the end of the second hemistich *T* substitutes رخت for بخت. In *E*, *A*, and *N* this verse is wanting.

^۴ *T* and *B* have خواہم as referring to Zalikhâ herself. Instead of چو مہ *A* and *N* read مہم as vocative, 'my moon.'

^۵ *A* and *N* آزمودہ; *E* تو گہ آزمودہ.

^۶ This verse in *T*, *M*, and *W* only. In *M* and *W* کودکی is substituted for کودکان.

^۷ This verse in *M* and *W* only. In the same two copies three other, evidently spurious, baits are added, viz.:

تو از عشق من خستہ دل بودنی	دل و جانم اکنون بہ فرسودنی
ترا من بدینسان نیازدمی	جوانمردی و مردمی کردمی
زمن ہر چہ بایست کامت بُدی	یکایک بخویشی بجا آمدی

^۸ Only *B* has نرم for شرم. On آب و آزم in the second hemistich comp. p. ۱۶۰, note ۱, above (v. 1597), where exactly the same rhyme-words appear. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ So *B*, *T*, *M*, and *W* (except بدین for درین in the last two MSS.); the other

ولیکن من ای بانوی بانوان	نباشم بدین کار همداستان
3320 بمهر تو نفروشم آئین خویش	خداوند خویش و ره دین خویش ¹
رضای جهان داور دادگر	زپیوند تو بهترای سیمبر
که گر با تو پیوند جویم بتن	ببزد جهاندار یزدان زمن
تو مپسند بر من که از من خدای	ببزد زبهر توای دلرهای
رضای خدای جهان آفرین	به از ملک هفت آسمان و زمین ⁴
3325 بگفت این سخن پس برون شد زکاخ	بهامون برون شد بدشت ⁵ فراخ
همه روز گردید ⁶ برکوه و دشت	بهر گوشه دشت حتی بگشت
زلیخا ز نو سوی کنجی دوید	زدل خون بنگرس فرو گسترید ⁷

من ار M and W ² . نگریم بری از ره دین خویش M and W ¹ .

³ M , W , and T ; In E this verse is wanting.

⁴ This verse is wanting in E , M , and W . After it all copies have one or more additional verses which nevertheless have not been included in the text, as both in sense and wording, and partly in rhyme too, they seem to betray their spurious character; they are not found in Schlechta-Wssehrd's translation either. They run as follows (according to T):

مرا تا بود یار من کردگار
 تو خود یار باشی و پر کام یار (تو یارم بوی در همه کار و بار M and W ; همی کامگار B)
 ولیکن اگر یار گیرم ترا
 بر آیم هم از تو هم از داد را (! داورا B , M , and W)
 ابا داد و فرهنگ با بیخ و بن

عفو کن مرا زین برهنه سخن (حذر کن مرا زین جهان سخن M and W)
 In A , N , and E the first two verses are contracted into one, viz.:

مرا تا بود یار گیرم (یا بگیرم N) ترا بر آیم هم از تو دهم داد را (! هم از داوران E)
 The third verse is found in T , M , and W only.

⁵ T زدشت.

⁶ A , N , and E گردیده. N has at the end of the second hemistich بهشت for بهشت. In M and W this verse runs thus:

همه روز گردید برگرد شهر بُد هیچ آرام اورا زهر

⁷ So T , M , and W ; B and E زنگس; A and N زنگس. Instead of W reads W برون.

که اهریمنش رنجه دارد همی مراورا بدوزخ سپارد همی^۱

ذکر نصیحت دادن یوسف علیه السلام

زلیخارا بار دویم^۲

۳۳۱۰ چو آن گفته بُد یوسف پاکدین	ابا خالق آسمان و زمین
زلیخای دلخسته را گفت باز	که ای برهنر بانوی سرفراز ^۳
چه دیو است کت بُرده دارد زراه	دلت را چنین کرده دارد تباه
چه کوشی بکاری که ناید زمن	نه دل سوی آنم گراید نه نن ^۴
تو ای زن همه راست گوئی همی	گل راستی را بیوئی همی
۳۳۱۵ ترا هست چندان کمال و جمال ^۵	نکوئی و خوبی و غنچ و دلال
که گر حوریان بر تو چشم افکنند	ز عشقت همه خطبه بر تو کنند ^۷
چو شاداب سروی چو دو هفته ماه	ترا زبید ^۸ از خوبریان کلاه
رخت آفتاب همه برزن ^۹ است	جهانرا بتو چشم و دل روشن است

^۱ This verse in *B* and *T* only.

^۲ So *B* (with a similar wording as in the last heading but one); *M* and *W* جواب دادن حضرت یوسف *T*; جواب دادن یوسف علیه السلام زلیخارا در تهذیب نفس. In all these copies the heading comes less appropriately after v. 3310. In *E* (see note 2, p. 333) and in *A* no heading or interval.

^۳ So best in *T*, *M*, and *W*; the other copies read (without an *Idāfah* between the two adjectives) که ای بانوی برهنر سرفراز. *A* and *N* have a strange دلخسته را for دلخسته in the first hemistich.

^۴ *M* and *W* بُرده دارد زراه for بُرده است او زراه; *B* reads چه بودست. In *E*, *A*, and *N* this verse and the following one are wanting.

^۵ So *B*. *M* and *W* have in the first hemistich کاری نیاید (ز) (که ناید *W*) زتن. In *T* the second runs thus: که دل سوی نیکی گراید زمن.

^۶ *T*, *M*, and *W* جمال و کمال. Instead of خوبی in the second hemistich *B* and *E* have کسی (?). *T* خوشی.

^۷ زعشقت همه دیده پر خون کنند *B*.

^۸ *M* and *W* داری.

^۹ On برزن see p. ۲۵۸, note 4.

زمن دیدن خویش دارد دریغ ^۱	ز دیدار من زود گیرد گریغ
شوند آگه از کار من مرد و زن ^۲	بدان تا تبه‌تر شود هوش من
برسوائیم نام پیدا شود	3340 دلم در بلا ناشکیبا شود
که این درد و غم بود پاداش من ^۳	ندانم چه آمد گناهم زن
همی کرد خون از دو نرگس رها	همی گفت از بنسان و برکهریا ^۴
که آن یار فرخنده بنده خرید ^۵	بر آن روز نفرین همی گسترد
زلیخای بت پیکر ^۶ نوشلب	چنین بُد همه روز تا وقت شب
زچهرش همه کاخ رخشنده گشت	3345 شبانگه که ^۷ یوسف بیامد زدشت
غمش رفت آمد دو باره توان ^۸	زلیخا بدیدار او یافت جان

^۱ This verse is wanting in *M* and *W*. گریغ = گریز. Instead of گیرد in the first hemistich *T* has a less befitting گردد.

^۲ *A*, *N*, *T*, and *E* انجمن. In the last two copies شود is substituted for شوند. *M* and *W* read:

بدان که تبه‌تر شود ساز من شود انجمن آگه از راز من

^۳ This verse in *M* and *W* only, but also in Schlechta-Wssehrd's translation. Before it the same two copies have another verse with an unintelligible ارخ (misspelt for برخ?) as rhyme to چرخ; it runs thus:

ندانم چه بتیاره آمد زچرخ کز آن مر مرا زین بلا بود ارخ (ا)

^۴ The wording of *M* and *W* بر چهرها, and in the second hemistich دو دیده for دو نرگس looks like a mere gloss to the original text.

^۵ This verse in *M* and *W* only. ^۶ *T*, *A*, *N*, and *E* پیکر^۶ مه.

^۷ *T* چو; *B* has neither که nor چو, and there must be read therefore شبانگه for شبانگه; it also has چهرش for چهر. For همه in the second hemistich *T* reads همی. *M* and *W*:

بیامد شبانگه یوسف زدشت زلیخا ز دیدار او شاد گشت

(the second hemistich belongs properly to v. 3350 below, where the same two copies have the second hemistich of the text, adopted here in v. 3345).

^۸ This verse is in *T* only, but it is indispensable, as it gives the necessary subject to بُد تشنه in the following verse, which, without this bait, would syntactically refer to Joseph and not to Zalikhâ, as is clearly the case. On توان as abstract noun, see p. ۱۶, note 6, v. 684, also v. 1889.

کنار از دو نرگس پر از ناله ^۱ کرد	بسی زاری و بیکران ناله کرد
زجان و جوانی دلش خیره ^۲ گشت	زبس غم که بر جان او چیره گشت
همی کردش اندر دل و دیده کار	۳۳۳۰ سخنهای یوسف چو دندان مار ^۳
همیداشت آن زار را در نهفت	غریبان همی بود با کس نگفت
دلش تنگ و عالم برو ^۴ گشته تنگ	همه روز بُد با غریب و غرنگ
سرشکس فزون و دم ^۵ سرد بیش	زنادیدن یوسفش درد بیش
نرفتی همی یوسف از بیش چشم	همیگفت ایا کاش ^۶ باری بخشم
همیددمی چهر دلبد او	۳۳۳۵ اگر نیستی روی پیوند ^۷ او
نگردد همی رای او جفت من	یکی آنکه می نشنود ^۸ گفت من
بخشم از برم تند بیرون رود ^۹	دگر آنکه چون راز من بشنود

^۱ So *B* and *T*; the other copies have لاله.

^۲ So in *M* and *W* with a correct rhyme; *E* has برگذشت, and in the second hemistich سرگذشت; the other copies read (i) چیر and (ê) سیر.

^۳ So in *M* and *W*, which seems the best reading; the other copies (except *T*, where this verse is wanting) have this wording سخنهای یوسف شنید (except *T*, where this verse is wanting). In the second hemistich *W* reads همیکردش اندر دو (چو دید *A*, *N*, and *E*). دیده بکار.

^۴ دلش تنگ گیتی برو نیز تنگ *M* and *W*; بدو *T*.

^۵ سرشکس فزون بود دم کرد بیش *E*; فزون بر دم *N*; فزون بُد دم *A*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ *T*, *A*, and *N* ای کاش; the latter two have besides a distinct بازی (?) for باری. In *M* and *W* this verse runs thus:

همی گفت ایا کاش یوسف بخشم چو رفتی نرفتم از بیش چشم

^۷ So best in *A* and *N*, where روی must be taken either in the sense of 'hope' = امید (see Vullers, *Lexicon*, ii. p. 81^b) or in that of 'manifestation' = پیدا کردن (see *Ganjnâma*, p. 84^b, last 3 lines). What is meant by پیوند, as *T*, *B*, and *E* read, is not clear. In *M* and *W* this verse and the following one are replaced by a single bait thus:

زیوسف بمن (? بتن *M*) درد و بیداد بیست پی آنکه از وی نه آزادیست

^۸ Only in *T* appears an affirmative بشنود.

^۹ *B*, *M*, and *W* شود.

بختند هر يك بآرامگاه^۱ چنين تا بپيمود^۱ خورشيد راه
 زمغرب بزير زمين در چميد^۲ بمشرق شد از برج عقرب پديد^۳
 آراستن زليخا خود را بار ديگر و آمدن در
 نزد حضرت يوسف عليه السلام^۳
 چو از باختر سر بر آورد مهر زليخا دگر باره آراست چهر
 زسر تا بپا شد چو خرّم بهار زبس جامه و زبور شهریار^۴
 3360 بيامد^۵ بر يوسف دين پرست چو صد خرمن لاله و گل نشست
 بموسف چنين گفت کای دلفروز همه ساله فرخنده بادات روز^۶
 نکوئی سپاهست و شاهش توئی زمين آسمانست و^۷ ماهش توئی
 روان در تن من براي تو است دلم بنده خاکپای تو است
 گره زد هواي تو بر جان من بيك ره تبه کرد سامان من^۸
 3365 از آغاز تا من ترا دیده ام نه از دل بکام نه از دیده ام
 زعشق تو ای دلبر سيمتن جحيم است و جحيم دل و چشم من

more common (دامن). In *B* the second hemistich runs in this strange way:
 (!) جهان شد برو اژدهای دمون (is it the Arabic 'turpis,' or misspelt for
 زبون in the sense of 'vile, evil'?).

¹ Only *B* has the more commonplace بپوئيد.

² چميد in *B*, *M*, *W*, and *A* seems merely misspelt for خميد (see p. ۲۷, note 6);
E has جهيد.

³ So in *T*. *B* زليخا حقيقت حال خود پيش يوسف عليه السلام گفتن. *N* دگر باره زاری کردن زليخا نزد يوسف عليه السلام. No interval or heading in *A*, *M*, *W*, and *E*.

⁴ This verse in *B* and *T* only; the wording is according to *B*. *T* reads:

سراپای شد چون نگار و بهار زبس جامه پوشيد زبور نگار

⁵ *A* and *N* برآمد. Instead of دين پرست *T* reads حق پرست, and for صد in
 the second hemistich يك.

⁶ *A* and *N* يادا بروز. ⁷ *B* وگر آسمانست. *A* and *N* يکی آسمانست.

⁸ This verse is not found in *A*, *N*, and *E*; in *E* also the preceding verse is
 wanting.

که سیراب گردد ز ابر بهار	که بُد تشنه همچون یکی کشتزار
بجز درد و جز دلگرانی نداشت	اگرچند ازو ^۱ مهریانی نداشت
ازو نیم لحظه گزیرش نبود	ولیکن جز او دلپذیرش نبود ^۲
زرویش زلیخا بسی شاد گشت ^۳	3350 چو یوسف بکاخ اندر آمد زدشت
نوازدنش کرد بیش از شمار	زلیخا پذیره ^۴ شدش دوستوار
کرم کرد و بسیار بنواختش ^۵	بیاورد و بر تخت بنشاختش
همی دیدش آن دلفریبانه چهره ^۶	نمودش بسی چاپلوسی و مهر
گرانتر بسی شد و بار دل	فزودش بسی ^۷ عشق و تیمار دل
جهان شد و زبیر دامان درون	3355 بگسترد ^۸ ناگه شب تیره گون

^۱ ازو for او and *E* have an unbefitting *A*, *N*, and *E*.

^۲ *M* and *W* in *وزو* and in the second hemistich *او خود پذیرش نبود*, and *هم آخر چو او خود پذیرش نبود* in *M*, *درو* in *W*.

^۳ On the wording of the second hemistich in *M* and *W* see note to v. 3345 on preceding page.

^۴ For پذیره = استقبال see p. ۲۲۷, note 3. *N* has دوستدار for دوستوار. The second hemistich runs in *M* and *W* thus: *نوازش نمودش بسی بی شمار*.

^۵ So in *B*, and, as far as the first hemistich is concerned, in *A*, *N*, and *E* too (except بنشاختی in *E*). In *M* and *W* the first hemistich runs thus: *بر آورد بر*. In *T* *بنشاخت* *مهی جایگاه ساختش*. The second hemistich appears in *M* and *W* as *بنواختش کرد و بسی لطفها کرد*; in *T*, *A*, and *N* as *بسی کرد*; in *E* as *لطف (!) کرد بسیار و بنواختی*; and in *W* as *بنواختش*.

^۶ *M* and *W* *چهره زیبا و چهره*. *همی دیدش آن قد زیبا و چهره* is explained in *Ganjnâma*, p. 60^b, last two lines, thus: *کسی را گویند که بسخنها شیرین و چرب زبانی مردم*; *را*, as it appears for instance in the following bait of the *Shâhnâma*:

چو دشمن بترسد شود چاپلوس تو لشکر بیاری و بر بند کوس

^۷ *M* and *W* have in both hemistichs *بسی* for *همی*. For *E* *بار دل* reads distinctly *نار دل* with the Arabic word 'fire.'

^۸ *بگسترد* is evidently used here in an intransitive sense; only *M* and *W* try to supply an object by reading for *ناگه* the same *دامن* as in the second hemistich (where *دامان* appears in its uncurtailed form, only *T* having there the shorter and

3380 برد^۱ سجده خورشید تاج ترا شود بنده مه تخت عاج ترا
 تو باشی عزیز و بوم^۲ من زنت ببیوند من چشم و دل روشنت
 مکن یوسفا بشنو این داستان دمی شاد گردان دلم را عیان
 نیابی زمن یار شایسته تر نخوبی و اورنگ بایسته تر
 که سرمایۀ روشنائی منم کلید در بادشائی^۳ منم
 3385 اگر کار من گردد از تو بدید^۴ جهانرا بدست تو باشد کلید^۵

جواب دادن یوسف علیه السلام زلیخارا و
 اظهار ترس از خداوند^۶

چو یوسف شنید این^۷ سخنهاى خوش از آن سیم پیکر بُن ماه فش
 هم اندر زمان باز دادش جواب چنین گفت کای بانوی کامیاب^۸
 دورۀ بر من این داستان رانده همین نامه بر من دورۀ خوانده^۹
 مراد دل بدین^{۱۰} داستان بسته نیست روانم بدین رای پیوسته نیست
 3390 مرا نیست آزار و خشم عزیز بجز لطف بر من^{۱۱} نکردست چیز
 بپاداش نیکی چرا بد کنم اگر بد کنم بر^{۱۲} تن خود کنم

^۱ Only *B* has کند.

^۲ *T* شوم.

^۳ So *B* and *T*; the other copies read در گنج شامی.

^۴ *E* ^{۱۱} که این کار من آید; *A* and *N* از تو گردد; in *T* this verse is wanting.

^۵ This heading (which only in *T* appears in its proper place here, while in the other copies it is less befittingly put after v. 3386) is a combination of *B*, *M*, *W* (as far as زلیخارا) and *T* (which adds the second half); *N* reads جواب دادن یوسف علیه السلام جواب با زلیخا; *E* علیه السلام زلیخا بار دیگر; in *A* there is neither heading nor interval.

^۶ *A* and *N* آن. In the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read ماه و ش; both ^۷ and ش = ماند و شبیه, as شیر و ش, see *Ganjnāma*, f. 120^۱, l. 11, and f. 162^۱, ll. 2 and 3.

^۸ *M* and *W* زلف یاب.

^۹ *M* در این. In the second hemistich *T* reads روی for رای.

^{۱۰} *M* and *W* بجز نیک با من.

^{۱۱} *M* and *W* با.

¹ So best in *B*. *A* and *N* read in the first hemistich ازین در جحیم ازین *T*; ازین در جحیم. In the second hemistich *T*, *A*, *N*, *M*, and *W* read در بهشت (وز *T*) آتش; *in E* this verse is wanting. *in E* this verse is wanting.
² This verse in *T* only.
³ *T* بیرون روی, and at the end of the second hemistich چون گل شوی *T*.
⁴ This verse again in *T* only; for گریه = مویه see p. ۱۰۰, note 4; p. ۱۰۳, note ۱۳, and p. ۲۴۱, note 3.
⁵ For گرد بر آوردن از see p. ۱۳۴, note 4.
⁶ So *B* and *T*; the other copies دیدد.
⁷ So *B*, *M*, *W*, *A*, and *N* (except that in the last two copies بزاری is substituted for بیازی). *T* transposes the two nouns thus بخواری مدار (بزاری). *In E* this verse is wanting.
⁸ This verse is wanting in *B*, *M*, and *W*.
⁹ *E* تو گردل بداری بگفتار من. ¹⁰ *B*, *M*, and *W* مهر; *T* مهد.
¹¹ This verse is found in *T* only, but appears also in Schlechta-Wssehrd's translation.
¹² *N* پَر.

3405 مرا داشتی و بهرورده¹ همان مادری کن که کردی همی²
 بمهر و خرد یاوری کرده³ مکن گیرد دام بلاها مگرد³
 چرا گرد پتیاره گردی همی که فردا شود مان رخ از شرم زرد
 سرانجام این بیشک آتش بود گر آغاز این داستان⁴ خوش بود
 بنادانی آتش نباید خرید⁵ بیکره منش زین نباید برید
 همانا دل خویش محزون کنی 3410 اگر بیش ازین بند⁶ و افسون کنی
 که دانا و بیناست جان آفرین مرا تو بکش یا بکن عَقُو⁷ ازین
 که از وی همی⁸ کار نگرفت ساز زیوسف زلیخا فرو ماند باز
 گل سرخ او زعفران رنگ شد جهانش زنو⁹ تیره و تنگ شد
 تنش یافت رنج و دلش یافت بیچ ندانست سامان آن¹⁰ کار هیچ
 نکردش همی راز خود آشکار 3415 همی بُد شب و روز گریان و زار¹¹

¹ *M* مرده داشته. Instead of *B* یاوری reads, as in the next verse, but less befittingly here, مادری.

² *W* همین کن عزیزا که کردی همین *W* and in the second hemistich again همین. For پتیاره see p. ۸۷, note ۱, etc.

³ *N* مگرد. Instead of مان in the second hemistich (*T*, *M*, and *A*) the other copies read تان (?).

⁴ *T* کرا تن ازین داستان.

⁵ So in *M* and *W*; *T* reads (with the second hemistich as question):

بیک مستی (? مشت) از تن نباید برید بنادانی آتش نباید خرید

In the other copies this verse is wanting.

⁶ For بند = حیل و مکر see p. ۱۳۴, note 2. The wording of the second hemistich is according to *T*; the other copies read: نیارم من این کرد هر چون کنی.

⁷ *M*, *W*, *A*, and *N* عَقُو کن تو ازین *E*; یا عَقُو کن *M*, *W*, *A*, and *N*.

⁸ همین *M*.

⁹ *T* بنو. After this verse *E* inserts the following heading: در هنگام گریه وزاری: زلیخا در خوردن دایه کساف (? کشف) راز.

¹⁰ *W* این. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only; in *T* vv. 3414-3419 are entirely wanting.

¹¹ *M* and *W* خود چو مار, and in the second hemistich خویش. In

معاذ الله ای بانوی بارسا	که من این کنم با زنِ بادشا
بخاصه عزیز آن سپهر هنر ^۱	که هرگز نخواند مرا جز پسر
نباشد پسر پاک و فرخ منش	که باشد بجای پدر بد کنش ^۲
3395 دگر آنکه گفתי که شاهت کنم	خداوند تاج ^۳ و سپاهت کنم
تو نتوانی این کردن و هیچکس	ندارد ^۴ بدین داستان دسترس
خدای جهان این تواند نمود ^۵	که هامون و افلاک داند نمود
مرا می نباید کلاه عزیز	نه تاج و نه تخت و سپاه ^۶ عزیز
مرا جز رضای خدای جهان ^۷	نباید همی آشکار و نهان
3400 رضای خدای جهان آفرین	نیابند در کارهای چنین
اگر گردد آگاه فرخ عزیز	نماند زما زنده یکتن بنیز ^۸
از آن سر ^۹ بود خشم و بیم اله	وزین سر بود بیم شمشیر شاه
بکاری چرا دست باید کشید	که از شاه و یزدان بپاید ^{۱۰} برید
تو ای بانو این دیورا دور کن	دل از آتش هوش پر نور ^{۱۱} کن

^۱ *B* آن شمه پر هنر. In the second hemistich *T* reads نخواند for نخواند, and *N* نخواهد.

^۲ *A* and *N* بارکش.

^۳ *M* and *W* جاء.

^۴ *M* and *W* ندارد; *N* has درین for بدین.

^۵ *M* and *W* فرود (؟). Verses 3397-3399 are wanting in *A* and *N*.

^۶ *B* ونه گاه. In *E* this verse is wanting; in *M* and *W*, where the next three verses are missing, the second hemistich of v. 3401 is substituted.

^۷ *E* خداوند جان; *T*:

مرا با رضای خدای جهان بپاید همی آشکار و نهان

^۸ Instead of بنیز which is here a mere amplification of نیز (see Rückert in Z.D.M.G. vol. viii. p. 287) *T* reads بشیز (see p. ۲۸۲, note 8). For گردد in the first hemistich *E* has دارد (with آگاه as noun, just as for instance آموز in p. ۱۴۷, note 5).

^۹ *N* and *E* have in both hemistichs سو for سر; *M* reads اله خشم و بیم.

^{۱۰} *T* خالق و شاه بپاید.

^{۱۱} *T* دل از دانش و هوش آلیح. In *A* and *N* this verse is wanting.

سهی سرو سیمین من شد کمان گل سرخ شد زرد چون زعفران^۱
 3425 دلم را نماندست یک قطره^۲ خون که از راه چشم نیامد برون
 من از عشق یوسف چنین مستمند بصد جایگه بردل از عشق بند
 همی گفت از نینسان و در بای خون همی راند از نرگس خود^۳ برون
 سه^۴ سال است تا زار و دلخسته ام ابا آتش و آب پیوسته ام
 گرزبان زمن یوسف سنگدل مرا ناوه^۵ بگذاشته تنگدل
 3430 همی گفت با خوبشتن زار زار که در عشق یوسف شدم سخت کار^۶
 همی کرد گریه چو ابر بهار مهیا که رازش شود آشکار^۷

آمدن دایه نزد زلیخا و از آزار

و اسرارش خبر یافتن^۷

قصارا یکی دایه ساخورد بناگه بدان^۸ سیمتن باز خورد

^۱ زعفران for ارغوان *E* has an unbecfitting *ع*; گل سرخ صد برگ شد زعفران *M* and *W*.

^۲ *M* نیامد; *B* reads (T, A, and N) نیامد. Instead of قطره^۲ *T*. *M* and *W* the vowels are too indistinct to determine the exact reading. *B* adds here another unnecessary and evidently spurious verse:

رخ و پیکر از عشق زرد و نزار یکی زر و زرین (?) زرد زرین) یکی زیر زار

^۳ همی رفت *M* and *W*; از نرگسانش *A* and *N*; از نرگش آن *E* and *B*; So *T*; از نرگس او برون.

^۴ *M* and *W* read ابا آتش *M* and *W* (as above) دو. Instead of آب و آتش *B* که با آتش و آب.

^۵ باز *A*, *N*, and *E*.

^۶ که در عشق یوسف مرا *E*; که در عشق یوسف منم زار و خوار *B*; So in *T*; روزگار *A* and *N* روزگار *M* and *W* this verse is wanting. The order of vv. 3427-3430 is that of *T*, which, unless one of the two baits beginning with همی گفت is spurious, seems more suitable than that of the other copies which put v. 3427 after v. 3430; perhaps the omission in these copies of the immediately following v. 3431 (which is only found in *T* and seems to form a kind of transition from this chapter to the next, where Zalikhâ discloses her secret to her nurse) has had something to do with this transposition of verses.

[For notes ^۷ and ^۸ see next page.]

همی بود پژمرده با رنج و درد	دلش سخت گرم و دمش سخت سرد ^۱
سه ^۲ سال اندرین درد و سختی گذاشت	که با زاری و ناله بُد شام و چاشت
چو بگذشت بروی بسختی سه سال ^۳	نماندش ازین کام و آرام و هال
برو ^۴ چهره ^۵ روز تاریک شد	بدیوانگی سخت نزدیک شد
یکی روز در گوشه ^۶ شد ^۷ دزم	زنگس بگل برهمیراند نم
همی کرد نفرین بر ایّام ^۸ خویش	ابر روی خویش و بر اندام خویش
همی گفت شُه ^۹ بر من و چهار من	بدین دوستی کردن و مهر من
شب و روز در دام اهریمنم	تن خویشتن را چنین دشمنم ^{۱۰}

we have another of the frequent examples of the pleonastic suffix, see above, p. ۲۴۷, note ۱۱; p. ۲۶۹, note ۲; p. ۲۷۰, note ۱, etc.

^۱ *M* and *W* زرد سخت زد.

^۲ *M* and *W* دو, and instead of که in the beginning of the second hemistich با زاری.

^۳ *M* and *W* ازین دو سال; *E* has زسختی for بسختی. Instead of ازین *M* and *W* read زین; *A* and *N* زتن. هال is, as many times before, corrected from حال in all copies, except *M*, which has the proper spelling.

^۴ *M* and *W* بدو.

^۵ *M* and *W* بُد. Instead of بگل (*M*, *W*, *A*, and *N*) *B* and *T* read در بگل; *E* نم. *B* and *E* read besides بگل را (comp. p. ۱۵۶, note 9, above).

^۶ So best in *M*, corresponding to بر in the second hemistich; the other copies have ایّام, except *W*, which reads ز ایّام. Instead of ابر روی (*T* and *E*) *B* has بر روی (which is wrong, as بر in the simple meaning of 'over, upon' cannot have the *Idāfah*, see above, p. ۲۶۵, note ۱); *M* and *W* ابر چهره^۷ خویش و اندام خویش; *A* and *N* بر ابروی خویش الخ. In *W* this verse follows after v. 3423.

^۷ Instead of شُه 'fie,' *T* has the Arabic أُف; the other copies read either خَه (as *N*), which, however, is an interjection of approbation, and does not fit here, or چه, which is either misspelt for خَه or for شُه. After this verse *M* and *W* insert another of rather doubtful wording:

که چونین نبایست و پذیرفته نیست
تنم زین سبب خوردن (? خورده) و خفته نیست

^۸ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

تواند مگر چارہ ساختن
 3445 زلیخا چو گفتار دایہ شنید
 پس از اشک مریدہ را^۱ کرد پاک
 چنین گفت کای مہربان دایہ ام
 ز مادر مرا مہربانتر توئی
 ز رازم تو آگاہ آئی^۲ و بس
 3450 بدان ای کرامیتر از مادرم
 زبانہ زدل سوی گردون کشید
 از آنگہ کہ یوسف بمصر آمدست
 از آنروز تا دیدم اورا بچشم
 چنان عشق او بردل^۳ من نشست
 3455 یکی^۴ آتش است این دل و ہوش سبز
 چہ تیراست کز چرخ پیر آمدست^۵
 دل من مر اورا نشانہ شدست

^۱ راز پس آن اشک از دبدہ ہا^۱. In the second hemistich *M*, *W*, and *N* read for آہ. In *A* and *E* this verse is wanting.

^۲ So *B* and *E*; *M* and *W* از ہنر و خرد; *A* and *N* خرد از توئی رازدان و خرد; *T* بلند از توئی رازدان و خرد. خرد ساخته پایہ ام.

^۳ *A* and *N* زمین.

^۴ *M*, *W*, and *E* باشی. Instead of شائی in the second hemistich *M* reads بائی (from بابستن); *W* has again باشی, in which case, to have a proper rhyme, بس in the first hemistich is to be read پس. In *T* the whole bait, which is placed there after the next verse, runs thus:

ز دردم تو آگاہ باشی و بس
 بکارم نیاید بغیر از تو کس

^۵ *B* and *E* چشمم دو چشمم; *N* also reads چشمم دو چشمم; *M* and *W* چشمم دو چشمم.

^۶ So *B*; the other copies (except *M* and *W*, where this verse is wanting) read:

از آغاز تا دیدم اورا بچشم
 دل مہربان با تنم شد بخشم

^۷ So *B*; the other copies تن.

^۸ *B* and *N* ہوش. Instead of دل و ہوش *E* has ہمہ ہوش. In the second hemistich *A* reads by mistake گردش for گرددم.

^۹ *M*, *W*, *E*, *A*, and *N* آمدہ; and in the second hemistich شدہ; *M* and *W* have besides آنرا اورا.

نه در دل شکیب ^۱ ونه در چهره رنگ	ورا دید جفت غریو و غرنگ
فزوده غم و شادیتس کاسته	بباقوت و لؤلؤ زر آراسته
برو ^۲ روز روشن شب تیره شد	3435 دل دایه هم در زمان خیره شد
دلش گشت از باد مهر ^۳ مست	سراسیمه نزد زلیخا نشست
شگفته گل سرخ و تازه بهار	بمیرسید از آن سرو خورشید بار
غریو و غرنگ تو از بهر کیست	که این ناله و زاری ^۴ از بهر چیست
که می باری از دیده خوناب زرد ^۵	دلت را چه آمد ز تیمار و درد
که گلنار تو رنگ دینار یافت	3440 فروزان روانت چه آزار یافت ^۶
بگوراز با دایه خویشتن	ایا مایه رامش جان و تن ^۷
که در دیده طوفان خون کرده	بگو از چه یا از که آزرد ^۸
تواند بتدبیر بستن میان	بگو تا مگر دایه مهربان

After v. 3431 *T* repeats by oversight vv. 3416 and 3419 in a slightly modified form, reading in the first hemistichs respectively: همی بود از عشق با الخ : گل و چهره اش زرد و تارک الخ.

^۷ So in *T*, where, however, this heading comes by far too late, viz. after v. 3444; in *B*, *M*, *W*, and *E* it stands even after v. 3445, but with a wording suitable to its position, viz.: *B* راز گفتن زلیخا با دایه ساخورد خویش; *E* راز گفتن زلیخا; *M* and *W* راز گفتن زلیخا با دایه از عشق یوسف علیه السلام; *B* با دایه خویش. In *N* the heading appears here, but in this inappropriate form با دایه جواب دادن زلیخا; in *A* an interval after v. 3445.

^۸ *M* and *W* بر آن. For باز خوردن see p. ۱۹۲, note 5, and p. ۲۰۵, note 9.

^۱ *B* نه در شکیب. ^۲ *M* and *W* بدو.

^۳ *M* and *W* درد. Verses 3434-3436 are wanting in *T*.

^۴ *W* زاری و ناله. ^۵ This verse in *M* and *W* only.

^۶ *M* and *W* فروزنده رویت چه تیمار یافت.

^۷ So in *T*; *B* and *E* ایا مایه رامش و جان و تن; *A* and *N* ایا مایه و رامش جان و تن. *M* and *W* الا ای مع روشن و جان من و تن.

^۸ So *B* in the same order as in v. 3438; the other copies have از چه یا از که از چه; *M* and *W* read moreover بگو کز که یا از چه در مانده; and in the second hemistich *B* که از دیده طوفان روان کرده; *A* and *N* که از دیده طوفان خون رانده. In *T* the two hemistichs are transposed.

شدی آگه ای دایه از درد من کنون چاره^۱ ساز درخورد من
 3470 که در عشق وی زار و دلخسته ام^۲ گشاده شود رامش بسته ام
 چو بشنید دایه سخن سرسِر شد آگه زراز دلش در بدر^۳
 شگفتش نیامد^۴ که یوسف بچهر چنان بُد که بروی برد رشک مهر
 زمانی همیکرد اندیشه یاد که آنرا چه تدبیر باید نهاد
 تدبیر ساختن دایه از برای زلیخا^۵
 سرانجام گفتش^۶ بدان سیمتن که ای دیدۀ دایم خویشتن

Ganjnâma, f. 33^b, ll. 5-3 ab infra (با اوّل وجیم عجمی مکسور), to which is added as secondary form پزشکی (با و زای عجمی), see ib., f. 47^b, ll. 3 and 4 = طبیب, and according to some farhangs also = گیا فروش, i.e. عطار. *T*, *B*, and *N* have distinctly پزشکی, whereas 'Abdulqâdir in his *Lexicon Shâhnâmianum*, ed. Salemann, p. 32, says expressly, it ought to be spelt پزشکی. *E* has an absurd سرشکی.

¹ *M* and *W* داروی.

² *M* and *W* مگر کام یابد دل خسته ام. In the second hemistich only *T* reads رامش for تار.

³ So *B*. *M* and *W* substitute همه زرازش for زراز دلش. In *A* and *N* سرسِر is repeated at the end of the second hemistich, which gives no rhyme; in *N* this mistake is ingeniously corrected by reading زراز کهن for زراز دلش, so that کهن forms a suitable rhyme to سخن. *T* has a different wording altogether, viz. شد اندم زراز دلش با خبر.

⁴ Only *N* has an affirmation بیامد. In *T* this verse runs thus:

بدانست اندم که یوسف بچهر نمودست او را بزندان مهر

In *B* there is added after this another verse, the wording of which betrays the amateur, and which is moreover perfectly unnecessary:

نزد دم به پنداشتی کردنش بباریدن اشک وغم خوردنش

⁵ So best and shortest in *B*. Similar is the heading in *M* and *W* (but referring to Joseph): جواب دادن دایه زلیخا^۵; تدبیر کردن دایه برای یوسف علیه السلام; تمهید کردن دایه و بنای *T*; تسلی کردن دایه زلیخا و فکر عمارت محل ساختن *N*. عمارت کردن از برای زلیخا. No interval in *A*.

⁶ *T* گفتا (to avoid the passive construction in گفتش). Instead of بدان *B* and *E* read بر آن.

پس این تیر بین کامد از چرخ پیر ^۱	اگر سخت‌تر باشد از چرخ تیر
امیدم زگیتی گسسته شدست	دل و جان من هردو خسته شدست
بدو گفتم انجام و آغاز خویش	گشادم بدو ^۲ یکمیک راز خویش
که میگویمش آشکار و فراز ^۳	گذشت اندرین روزگار دراز 3460
نخواهد که باشد دلآرام من	نجوید دمی رای او کام من
کند مرا شرمسار و خجل	چو با وی سخن گویم از مهر ^۴ دل
بترسم همی آشکار و نهان	همی گویدم کر ^۵ خدای جهان
بدین خودش استوارست ^۶ سخت	یکی کودک ^۷ شرمسارست سخت
بدین کودک ^۸ یکدل ^۹ شرمسار	نیفتد همی گفت و گویم بکار 3465
که بینم همی سُست ^۸ بازار خویش	فرو مانده ام خیره در کار خویش
علاج دل و جان و تیمار جوی ^۹	ایا دایه ام چار ^{۱۰} کار جوی
تواند سبک داروی نیک ساخت	بچشکی ^{۱۰} که علت بواجب شناخت

¹ This verse is wanting in *M* and *W*. *T* has by mistake in the first hemistich also *سخت‌تر* for *تیر*, and *سختی* for *پیر*.

² *E* has a wrong *بتو* both here and in the second hemistich, as if it referred to the nurse. The following verse is wanting in *E*, *A*, and *N*.

³ So *T*; *M* and *W* *آشکارانه راز*; *B* *آشکار راز (!)*.

⁴ *M* and *W* *کام*; *A* and *N* *درد*.

⁵ So best in *T*; the other copies, except *W*, have *از*. In *W* the verse runs thus:

همی گویدم آشکار و نهان بترسم همی از خدای جهان

⁶ On *استوار* as noun comp. vv. 828, 921, 963, 1349, and 2875. Instead of *بدین خودش* *A* reads *بدینها خودش*.

⁷ So *T*; *B*, *M*, and *W* *دل*. In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

⁸ *M* and *W* *کُند*.

⁹ So *T* (but *این* for *ام* in the first hemistich), *A*, *N*, and *E* (but in the last three the more commonplace *و جان بیمار* is substituted for *و تیمار*, attendance and regimen of the sick = *نگهداشت*, *Ganjnâma*, f. 58^b, l. 2). The same *بیمار* appears in *M* and *W* which have besides *تو دایه* for *ام دایه*. *B* reads the first hemistich thus: *تو ای دایه پرهنر کارجوی*, but has in the second *تیمار* as in the adopted text.

¹⁰ So spelt in *M*, *W*, and *A*, in agreement with the first form given in

چنان نغز در یکدگر ساختند ^۱	3485 بدانسان که فرمود پرداختند
توگوئی خدایش چنان آفرید	که بر وی ^۲ نباشد شکافی پدید
یکی خانه کردند بس با شکوه ^۳	بدان کار پرداختند آن گروه
بدانسان که آن دایه ^۴ بیرخواست	بر آمد باندازه ^۴ درخورد و راست
زهرچش ببايست ^۵ پرداخته	بیک سال شد برگ آن ساخته
که ای با همه کام و آرام جفت ^۶	3490 بشد دایه پس با زلیخا بگفت
که آرد دل سخت یوسف بمند	بیا بنگر این خانه دلپسند
بدید و بدبدار او گشت شاد	زلیخا بدان خانه شد همچو باد
زهر سو همه ^۸ صورت خویش دید	از آنرو که در خانه چون بنگرید
زهر جار سامان ^۹ و زیرو زبر	که آن خانه بُد آئینه سربسر
نمود اندر آن خانه نیکوترش ^{۱۰}	3495 نکو بود خود چهره و پیکرش
که ای پر هنر بانوی سرفراز ^{۱۱}	بدوگفت پس دایه چاره ساز

¹ So *M* and *W*, a wording that seems preferable to that of the other copies :

چنان نغز در یکدگر ساخته بدانسان مهندس به پرداخته

see also v. 3487.

² *M* and *W* در وی. The جهان for چنان in *N* in the second hemistich seems a mere clerical error.

³ This verse is wanting in *M* and *W*. ⁴ باندام و *M* and *W*.

⁵ *B* زهر جنس شایسته ; on برگ see p. ۳۷, note ۱۱ to v. 406; comp. also vv. 551 and 2477.

⁶ *M* and *W* که ای با همه کار و انجام جفت *E*; که ای با همه کام رای تو جفت.

⁷ *T* بدید و بدان دیده او *M* and *W*; آن *T*. ⁸ زهر جانی *T*.

⁹ سوبش *B*; دیوار *T*.

¹⁰ *M* and *W*:

نکو بود خود بیکر و آن تنش نمود اندر آن خانه روشنش

Before this verse *B* inserts another very similar one, to which, if genuine, the present, appearing in all copies, would form a regular anticlimax :

چو بُد چهره آن بری مه جبین نمود اندر آن خانه نیکوترین

¹¹ *M* and *W* have as rhyme-words سرفراز in the first hemistich and دنواز in the second.

یکی چارۀ نغز بر ساختم ^۱	3475 بهر گوشه رای دل انداختم
بدین چاره درخور بود دلپذیر	دو چیزت ببايد ترا ^۲ ناگزیر
یکی امر دادن بیک حُت زر	یکی صبر مقدار سالی دگر
جز این نشکند پشت تیمارها	که صبر است و زر چارۀ کارها ^۳
دل خویشان را صبری نمود ^۴	زلیخاش یک بَدَره زر داد زود
مهندس تنی چند زیرک سران	3480 بشد دایه و خواند کارگران ^۵
دهمتان بسی هدیه‌های عزیز ^۶	بایشان سپردش زر و گفت نیز
بلند و خوش و روشن و دلگشای	یکی خانه فرمودش ^۷ اندر سرای
درو بام ^۸ و دیوارش آئینه فام	درازی و بهناش پنجاه گام
بپوشیده در ^۹ تخت آگین	همه سقف و دیوارها و زمین

^۱ *M* and *W* پرداختم.

^۲ *M* and *W* همی. In the second hemistich, which is according to *B*, *A*, *N*, and *E*, *M* and *W* read بدین چاره اندرخور دلپذیر *T*; بدین چاره کارت شود دلپذیر.

^۳ The reading of *W* حالها *بدین* شاید *بدین* حالها *که* is both incomplete and without a rhyme.

^۴ So *B* and *T*, the other copies read فزود.

^۵ So *B*, *N*, *E*, and probably *A*, where the silly کار یکزمان seems a mere corruption of کارگران; *T* کار آوران; *M* and *W* have a strange دل گران.

^۶ So *T*. Instead of سپردش with the pleonastic suffix in the first hemistich *B* reads آن سپرد آن; *M* and *W* سپرده; the latter two copies substitute besides تیز for دهمتان بسی *B*; دهمتان بسی هدیه و نغز نیز in the second hemistich. In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

^۷ *M* and *W* فرمود.

^۸ Only *M* and *W* read برو بوم, unnecessarily, as زمین follows in the next verse. That the roof and the walls are mentioned twice and the floor only once, is no doubt due to this consideration, that the former would strike the eye of a newcomer at entering more forcibly than the latter.

^۹ So *A* and *N*; *B*, *M*, and *E* بپوشند; *T* and *W* بپوشید. Instead of در *T* reads بر and *B* از.

از ایشان نه آگاه کس بیش و کم	3505 بدان خانه رفت او ^۱ و دایه بهم
ز نور جهاندار پیراسته	بیاراست آن روی آراسته
که همچون ستاره زمویش بتافت	همه گیسوش ^۲ را بگوهر ببافت
برنگ شب ^۳ تیره شد تیره باز	فرو هشته بر سرو سیمین طراز
چو مشکین کمنگ گهر بافته	چو ابریشم تیره و تافته ^۴
در آویخت از گوشه آفتاب	3510 بناخن زره بافت ^۵ از مشک ناب

^۱ *A* and *N* در رفت *E*. The same three copies read in the second hemistich *M* and *W* have *از ایشان نه آگاه کس از بیش و کم* without any کس.

^۲ So correctly spelt *gisawash*, in *A*, *N*, and *E*; the other copies read *گیسوش*, which can only by force be squeezed into the metre. In the second hemistich *T* has *زمویش* for *زروی*.

^۳ *T* شب; *N* سیه, both readings due, as it seems, to an insufficient knowledge of the meaning of *شبه* (*jet*) which is explained in *Ganjnâma*, fol. 106^a, last line sq., thus: نام سنگی است سیاه براق و آن دو نوعست یکنوع از دشت قمیچاقی آورند و آن اینست که بمرور ایام بتأثیر شدت هوا مُتَجَدِّد گردد و نوع دیگر کانی بود که آنرا از گیلان بیارند و آنرا سور و شیرنگ نیز گویند و گویند که آن دو گونه بود بعضی سپید براق و بعضی سیاه براق, with the following quotation from the *Shâhnâma*:

چو چرخ بلند از شب تاج کرد شامه بر افگند بر لاجورد

In 'Abdulqâdir's *Lex. Shâhn.*, p. 147, l. 3 sq., it is derived from *شب* by adding a specifying *nisbah* (مرکبدر), and the various meanings given to it are (1) *قره بونجق* (black pearl or coral), arabicised *سَبَج* (شب ایلہ هاء نسبت اختصاصیدن مرکبدر), and the various meanings given to it are (1) *قره بونجق* (black pearl or coral), arabicised *سَبَج* (شب ایلہ هاء نسبت اختصاصیدن مرکبدر), (2) *کبجه* (night), in combination with numerals, as (*الحرز الاسود معرب شبه*), etc., (3) *بر دکنلو اغاج* (a kind of thorn-bush), see also *ib.*, p. 237, last line, where it is incidentally stated, that *شبه* is metaphorically used for the night, just as *بلور* for the day. Instead of *طراز* at the end of the first hemistich *M* and *W* read *دراز*, and for *تیره باز* at the end of the second *A* and *N* substitute *نیز باز*.

^۴ *A* and *N* *تیره* بر تافته. Instead of *بافته* at the end of the second hemistich *A* only has a distinct *بافته*.

^۵ *W* ساخت. آفتاب at the end of the second hemistich is here 'the sunlike

تو در پوش بر تن لباسی چو موی
 نشستہ بنزدیک یوسف بمهر
 اگر شرم گیتی همه زان اوست
 وگر هست چندان شبیم^۳ از خدای
 ۳۵۰۰
 بیندازد از خویشتن بیم و شرم
 ازو کام یابی و آرام دل
 زلیخا بدایه بسی چیز داد
 وز آن بس یکی روز بر ساخت کار
 که باشد تن پاک پیدا دروی^۱
 دو چشمش^۲ بدین پیکر پاک چهر
 بتن در کشیدست شرمش چو پوست
 که اندازد آن نیاید بجای
 شود همچو آتش دلش بر تو گرم^۴
 گل سرخ گردد ترا تیره گیل^۵
 جز این چیز امیدها نیز داد^۶
 کجا شوی او شد بر شهریار

^۱ So in *B*, *A*, *N*, and *E* (only in the latter *تنت* instead of *تن* in the second hemistich, just as in *M* and *W*, whereby *پاک* becomes adverb to *پیدا*). *M* and *W* read:

تو پوشید باید لباسی چو موی
 تو در پوش در تن لباس از حریر
 که باشد *تنت* پاک پیدا ازوی
 که باشد *تن* پاک تو بی نظیر
T
B inserts again before this another verse, equally redundant as that before v. 3495:

تو پوشیده داری یکی پیرهن
 درین خانه با یوسف پاکتن
^۲ *T* and *E* *دو چشمش*, less befitting, as the effect of *his* looking at her is to be described, and the *این* in *بدین* clearly points to the person addressed, i.e. *Zalikhâ*. *W* *دو چشمش در افتد بدین پاک چهر*. *B* has besides in the beginning of the verse the Infinitive *نشستن*, and *N* in the second hemistich *برین* for *بدین*.

^۳ *T* reads again *شرم* and has, no doubt by mistake, *بیاید* for *نیاید* (*نیامد* *W*).

^۴ *A* *دیو گرم*; *E* *دلش دیو گرم*; *M* reads *نرم* for *گرم*.

^۵ *M* and *W* less suitably *گل سرخ گردد ترا سبز گل*; *T* *گل تیره گردد ترا سرخ گل*; *B* reads *دل کام* *دل گشوده* *شود قفلت ای کام*, a reading, that, although somewhat lascivious, might very well be the original version (comp. allusions of a similar kind in the speeches of the nurse in 'Romeo and Juliet,' Act i. scene 3, and ii. scene 5), if it were not for the addition of another verse in the same copy, embodying the second hemistich, adapted in our text, in this expanded form:

گل سرخ گردد ترا تیره گیل
گل سرخ گردد ترا کام دل

^۶ This verse is wanting in *M* and *W*; *T* and *A* read *جز این* for *جز آن*.

^۷ *A* and *N* *یکروز*. *که* *شد* in the second hemistich *M* and *W* have a less befitting *بد*.

ملّون یکی پیرهن بر تنش^۱ فروزنده شد بیکر روشنش
 3520 چنان بُد باندام آن بادشاه که بر خرمن گل بود نور ماه^۲
 زلیخای بُت^۳ بیکر پیش بین بعدا نبوشید جامه جز این
 بدان تا زرق سرش تا بپای ببیند همه یوسف دلربای
 بجنباند او را دل از جایگاه از آن کام دل یابد آن حور و ماه^۴
 چو آراسته شد بدانسان که خواست زلیخای مه^۵ روی بر پای خاست
 3525 خرامید در خانه حُتی^۶ بناز نگه کرد هر سو نشیب و فراز
 چپ و راست از^۷ پیش ویس بنگرید زهرسو همه صورت خویش دید
 تن خویش دبدش زسر تا بپای بدانسان کجا آفریدش خدای^۸
 وگر برگزشتی بمرده چنان شدی زنده از بوی او در زمان
 وگر دیدی او را فرشته بخواب بپیوند او زود کردی شتاب

خواندن زلیخا یوسف علیه السلام را

در آن خانه^۹

3530 بدان نیکوئی بود آن پیشدست بتختی که بُد آگینه نشست^{۱۰}

^۱ *M* and *W* ملّون یکی جامه در تنش and in the second hemistich فروزنده چون *T*, *A*, *N*, and *E* فروزنده بُد.

^۲ This verse is found in *T* only.

^۳ So *M* and *W*; the other copies have همه. In the second hemistich *B* reads بعدا ببوشید جامه چنین.

^۴ *T* ماه^۴ در آن کام دل یابد آن خوب ماه^۴; the خور in *B* and the از for آن in *N* are mere clerical errors.

^۵ *M* and *W* بت روی بر جای خاست.

^۶ *M* خرامید حُتی بدانسان بناز *W*; خرامید حُتی بخانه بناز.

^۷ *T*, *M*, and *W* در. Instead of همه in the second hemistich *M* and *W* read همی. Both the rhyme-words and the whole second hemistich are a repetition of v. 3493 above.

^۸ So *M*, *W*, *A*, *N*, and *E*. *T* یکی صنع *B*; بدانسان که بُد آفریدش خدای دیدی او ز صنع خدای.

[For notes ^۹ and ^{۱۰} see next page.]

درون بر فروغ و برون بر گره ^۱	ببفکنند مشکین زره بر زره
بخاصه که لؤلؤ بی غش بود ^۲	زمشک سیه زلف دلکش بود
بر آن اختران رشک بردند پُر	در آویخت از گوش ^۳ صد خوشه دُر
بیاقوت سرخ و بگوهر فزون ^۴	نهان کرد گردن بزبور درون
ببر در حمائل فکند آن نگار	هم از دُر و از گوهر آبدار ^۵
درفشان چو خورشید و چون مشتری	دو دستش زبس یاره ^۶ وانگشتی
چو دو ماه نو حلقه در پشت پای ^۷	مرصع دو خلخال آن دلربای
فراخ آستینها و بالا تمام	بپوشید بیراهنی زرد فام ^۸

face,' see vv. 3536 and 3555 below, قرصه آفتاب and تابنده هور in the same application.

^۱ So in *T*. *B* and *E*:

دور پر فروغ و دور پر گره بیفکنند مشتی دور بر زره

In the other copies this verse is wanting; in *A* and *N* the preceding and the following verse are likewise missing.

^۲ So in *M* and *W*. *B* and *E* read in the second hemistich بر لؤلؤ بی غش بود (!). This verse is also wanting in *T*.

^۳ So correct in *M*, *W*, and *A*; in the other copies گوشه; *T* بر آویخت.

^۴ So best in *T*. *E* has in the first hemistich برون and in the second درون; the remaining copies read درون in both.

^۵ *M* and *W* هم از دُر و هم *E* هم از دُر و هم.

^۶ یاره or ایاره (a hand-bracelet) is explained in *Ganjnâma*, f. 29^b, l. 5, by آنچه از زر سازند و در دست کنند, and on f. 168^b, ll. 2 and 3, by دست برنجن; in the latter passage this bait of the *Shâhnâma* is quoted:

غلامان همه با کلاه و کمر برستند با یاره و طوق زر

Instead of درفشان *T* has the synonymous درخشان. In the wording of the first hemistich in *A* and *N*, viz. زبست و زبایش ده انگشتی, hand and foot are combined, which is less befitting, as the ornaments of the foot are mentioned in the immediately following verse.

^۷ *T* وزو حلقه مه را بود پشت پای.

^۸ So in *B* and *T*; *A*, *N*, and *E* نر فام. In *M* and *W* this verse is wanting.

که زردیش باشد سیه تر زقار	3540 دو تا نرگس تازه و آبدار ^۱
مزه گرد چشمش چنان بُد درست	اگر گرد نرگس در الماس ^۲ رُست
ولی پشت او همچو تیغ دژم	یکی بینی همچو سیمین قلم
درفشده چون ماه اردی بهشت	دو رخ همچو گلزارهای ^۳ بهشت
پسندیده چون عقل و هوش و امل	چو خورشید تابان ز برج ^۴ حمل
بسوسن در آمیخته ^۵ ارغوان	3545 دو عارض بساں دو سوسنستان
هزاران ستاره برو تافته	سبه ^۷ زلف پیچیده و بافته
دل جادوی بابلی زان تباہ	بنیرنگ ^۸ بنهاده ^۹ بر طرف ماه
از آن ^۹ سرخ یاقوت بارنگتر	دهان از دل عاشقان تنگتر

p. ۱۰۴, l. ۱۷. Burhânî and Farhang-i-shu'ûrî add another signification, which, if it could be verified by other examples, would perhaps be the most suitable here, viz. خُشَم با خُجالت آمیخته, see Vullers, Lexicon, ii. p. 56^a, No. ۱۴.

^۱ So in *B*. *M* and *W* read تازه آبدار گوهر.

^۲ *W* ز الماس. This and the preceding verse are only found in *B*, *M*, and *W*; but in *T* there appears before the immediately following verse, describing the nose (which in all copies precedes vv. 3539-3541, but has been relegated to its present position in the text, as it would otherwise disturb the connexion between the description of the eyebrows and that of the eyes) another bait, which has a distinct affinity to vv. 3540 and 3541, viz.:

دو نرگس ولی رنگ او همچو قیر ز الماس برگرد او رسته تیر

^۳ *T* سیمین رُم; instead of سیمین قلم *A*, *N*, and *E* read سیمین او چو.

^۴ *T* گلزار خرم بهشت. Instead of درفشده in the beginning of the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read درخشنده (see above, v. 3516), and the first two besides ماه در ماه.

^۵ *A* and *N* برچ.

^۶ *T*, *M*, and *W* آویخته.

^۷ *A* and *N* سر. Instead of برو in the second hemistich *B* reads ازو, and *T* در او. In *M* and *W* بافته and تافته are transposed.

^۸ *T* چوگل بر نهاده بر اطراف ماه (but the dark curl of hair could scarcely be compared to a rose); this verse is found in *T*, *M*, and *W* only.

^۹ *T* لب از, an unnecessary modification, as the lips are treated separately in

فرستاد مر دایه ^۱ کامجوی ^۱	بر یوسف دلبر ماهروی
بخواندش بیامد رسول خدای	بدان خانه ^۲ باک صورت نمای
بشد دایه درها ^۲ زیرون ببست	بکنجی درون رفت و خامش نشست
چو یوسف در آن خانه شد بنگرید	بدانگونه مه بیکر ^۳ حور دید
3535 زکافور ^۴ و گل رسته سرو بلند	فرو هشته بر وی دو مشکین کمند
فروزان از آن قرصه ^۵ آفتاب	دل آفتاب فلک زو بتاب
سرش را زمشک افسر قیرگون	کمندش سیه فام زنجیرگون ^۶
دو ابروی پیوسته ^۷ باهم دو نون	زمشک سه بل چو نون نگون
بکردار چشم گوزنان ^۷ دو چشم	همه سحر و شوخی همه رنگ و خشم

رفتن دایه *E*; آمدن دایه بطلب یوسف علیه السلام *M* and *W*; رفتن زلیخا در آن عمارت و طلب نمودن یوسف *T*; پیش یوسف و آوردن زلیخا. In *A* an interval. Only in *T* this heading stands in its proper place here; in all the other copies it is placed, less befittingly, after v. 3531.

¹⁰ So *B*. *M* and *W*:

بدان نیکوئی آن بت بیشدست بتختی بر از آنگینه نشست

In the other copies this verse is wanting.

¹ So *T* and *M* (the latter, just as *W*, reads (مر for آن); *B*, *A*, *N*, and *E* کارجوی^۱ *W* نامجوی.

² *W* در را^۲; *A* and *N* در دایه و در. In *T* this verse is wrongly put before 3531.

³ *M* and *W* دلبر یکی.

⁴ *A*, *N*, and *E* چو کافور^۴. In the second hemistich *M* and *W* read بر وی for بر وی.

⁵ This verse is found in *T* only.

⁶ *M* and *W* زمشک سیه یکدو^۶, and in the second hemistich دو ابرو چو پیوسته^۶ *T* (on the analogy of a verse in Jâmî's Yûsuf, ed. Rosenzweig, p. 26, l. 5 ab infra, in the description of Zalîkhâ's beauty, سوده, زمشک سوده).

⁷ رنگ و شَم. رنگ, and at the end of the second hemistich غزالان^۷ *B*, here either = خیانت or = مکر و حیل, see Ganj-nâma, f. 84^a, ll. 2 and 4; the latter meaning is also given in Asadî's Lughât-i-furs, ed. Horn, p. ۷۴, l. 7 (حیلت و داستان); and both appear in 'Abdulqâdir's Lex. Shâhn., p. ۱۰۵, l. 4, and

که زردیش باشد سیه تر ز قار	3540 دو نا نرگس تازه و آبدار ^۱
مزه گرد چشمش چنان بُد درست	اگر گرد نرگس در الماس ^۲ رُست
ولی بشت او همجو تیغ دزم	یکی بینی همجو ^۳ سیمین قلم
درفشده چون ماه اردی بهشت	دو رخ همجو گلزارهای ^۴ بهشت
پسندیده چون عقل و هوش و امل	چو خورشید تابان ز برج ^۵ حمل
بسوسن در آمیخته ^۶ ارغوان	3545 دو عارض بسان دو سوسنستان
هزاران ستاره برو تافته	سیه ^۷ زلف بیچیده و بافته
دل جادوی بابلی زان تباء	بنیرنگ ^۸ بنهاده ^۹ بر طرف ماه
از آن ^۹ سرخ بافتوت بارنگتر	دهان از دل عاشقان تنگتر

p. ۱۰۴, l. ۱۷. Burhânî and Farhang-i-shu'ûrî add another signification, which, if it could be verified by other examples, would perhaps be the most suitable here, viz. خم به خجالت آمیخته, see Vullers, Lexicon, ii. p. 56a, No. ۱۴.

^۱ So in *B*. *M* and *W* read گوهز تازه آبدار.

^۲ *W* ز الماس. This and the preceding verse are only found in *B*, *M*, and *W*; but in *T* there appears before the immediately following verse, describing the nose (which in all copies precedes vv. 3539-3541, but has been relegated to its present position in the text, as it would otherwise disturb the connexion between the description of the eyebrows and that of the eyes) another bait, which has a distinct affinity to vv. 3540 and 3541, viz.:

دو نرگس ولی رنگ او همجو قمر ز الماس برگرد او رسته تیر

^۳ *T* سیمین رقم; instead of یکی بینی او چو *A*, *N*, and *E* read سیمین قلم.

^۴ *T* گلزار خرم بهشت. Instead of درفشده in the beginning of the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read درخشنده (see above, v. 3516), and the first two besides در ماه for چون ماه.

^۵ *A* and *N* بمرج.

^۶ *T*, *M*, and *W* آویخته.

^۷ *A* and *N* سر. Instead of برو in the second hemistich *B* reads ازو, and *T* در او. In *M* and *W* بافته and تافته are transposed.

^۸ *T* چو گل بر نهاده بر اطراف ماه (but the dark curl of hair could scarcely be compared to a rose); this verse is found in *T*, *M*, and *W* only.

^۹ *T* لب از, an unnecessary modification, as the lips are treated separately in

فرستاد مر دایه ^۱ کامجوی	بر یوسف دلبر ماهروی
بخواندش بیامد رسول خدای	بدان خانهٔ باک صورت نمای
بشد دایه درها ^۲ زیبرون ببست	بگنجی درون رفت و خامش نشست
چو یوسف در آن خانه شد بنگرید	بدانگونه مه پیکر ^۳ حور دید
3535 زکافور ^۴ و گل رسته سرو بلند	فرو هشته بر وی دو مشکین کمند
فروزان از آن قرص ^۵ آفتاب	دل آفتاب فلک زو بتاب
سرش را زمشک افسر ^۶ قیرگون	کمندش سیه فام زنجیرگون ^۷
دو ابروی بیوسته ^۸ باهم دو نون	زمشک سیه بل جو نون نگون
بکردار چشم گوزنان ^۹ دو چشم	همه سحر و شوخی همه رنگ و خشم

رفتن دایه *E*؛ آمدن دایه بطلب یوسف علیه السلام *M* and *W*؛ رفتن زلیخا در آن عمارت و طلب نمودن یوسف *T*؛ پیش یوسف و آوردن زلیخا *N*. In *A* an interval. Only in *T* this heading stands in its proper place here; in all the other copies it is placed, less befittingly, after v. 3531.

¹⁰ So *B*, *M* and *W*:

بدان نیکوئی آن بهت بیشدست بتختی بر از آگینه نشست

In the other copies this verse is wanting.

¹ So *T* and *M* (the latter, just as *W*, reads *آن* for *مر*); *B*, *A*, *N*, and *E* کارجوی *نامجوی*.

² *W* در را *A* and *N* در. In *T* this verse is wrongly put before 3531.

³ *M* and *W* دلبریکی.

⁴ *A*, *N*, and *E* چو کافور. In the second hemistich *M* and *W* read *بر روی* for *بروی*.

⁵ This verse is found in *T* only.

⁶ *M* and *W* زمشک سیه یکدو *چو بیوسته*, and in the second hemistich *دو ابرو* *چو بیوسته* (on the analogy of a verse in Jāmi's *Yūsuf*, ed. Rosenzweig, p. 26, l. 5 ab infra, in the description of Zālīkhā's beauty, *دو نون سر نگون از مشک سوده*).

⁷ *B* رنگ و شمش, and at the end of the second hemistich *رنگ و شمش* might be here either = خیانت or = مکر و حيله, see Ganj-nāma, f. 84^a, ll. 2 and 4; the latter meaning is also given in Asadī's *Lughāt-i-furs*, ed. Horn, p. v^e, l. 7 (حیلت و داستان); and both appear in 'Abdulqādir's *Lex. Shāhn*, p. 105, l. 4, and

میاب زنج در یکی کُنده ^۱ چاه	که از چاه یوسف بُد کم گناه
بزیرش در آورده سیمین عنب	بلاي دل و رنج جانرا ^۲ سبب
همه گردن و گوش آن سیمبر	نهان بُد بیاقوت ^۳ و دَر و گهر
بر و سینم ^۴ آن صنم سیمرنگ	همیداشت از تخت ^۵ سیم ننگ
3560 لطیف و درفشان ^۶ برنگ بلور	و لیکن بنرمی چو خَر و سَمور
دو پستان او چون دو سیمین انار	اگر سرو سیم آورد نار بار ^۷
شکن در شکن نرم بودش شکم	میان شکم مشک و عنبر بهم
شده نافه زیرش شکن در نهان	چو چاهی که مشکش بود در میان

ll. 5-3 ab infra, says: نامیست از نامهای نیر اعظم, and quotes two baits of the Shâhnâma, both of which show the same rhyme with بلور, viz.:

ز عکس می زرد و جام بلور سپهری شد ایوان بر از ماه و هور
جو از باخت بر زند تیغ هور ز کاپ شَبه سر بر آرد بلور
and

The latter verse is also quoted in 'Abdulqâdir's Lex. Shâhn., p. 237 (on شَبه see note to v. 3508 above). *T*, *B*, and *E* read حور which is misspelt either for هور or خور. *E* has besides in the first hemistich a queer *الخ* *آگر سبب میدید تابنده الخ*.

¹ So best in *N*; the other copies have کرده. *M* and *W* read in the second hemistich کم گناه for کم بجاه; *T* has کش از چاه یوسف نه کم بُد گناه.

² *B* اورا; *M* and *W* را آن; *M* and *W* زنج را آن; *M* and *W* زنج را آن.

³ *M* and *W* زیر یاقوت. ⁴ The same combination of بر and سینہ is found in a verse of the Shâhnâma, quoted in 'Abdulqâdir's Lex. Shâhn., p. 29, l. 7 ab infra (بر is there either = بَغل, armpit, or as 'Abdulqâdir explains it, وطرف شمال بدر, (سینه ننگ طرف یمین وطرف شمال بدر). Instead of تخت^۵ in the second hemistich *T* reads صفح^۵.

⁵ Or درخشان, as some copies have, see above, vv. 3516 and 3543. The reading of *T*, شکم بُد لطیف و درفشان بلور, is clearly out of place here. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁶ So best in *T*, analogous to the wording of v. 3555. The first hemistich is the same in all copies, except *M* and *W*, where it runs دو پستان او همچو سیمین; *M* and *W* چو (چہ) سروی که او آورد نار بار; *A*, and *N* دو نار. In the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read اگر سرو بار آورد نار نار; *E* انار, که سرو بلند آورد تازه بار; *B* اگر سرو بار آورد نار نار; *E* pomegranate.

بنسبت لبش نه که^۱ چون یکدگر زگوهر یکی و یکی از شکر
 3550 بسرخ مرورا زگوهر نسب بشیرنی اورا زشکر لقب^۲
 فراز لبش بُد یکی تیره خال که کردی دل زاهدانرا بحال
 چو از غالیه نقطه بر برگ گل بسی کردن صبر از آن زبر غل
 بُدش خال بر طرف میگون شکر چو مهر در گنج دُر و گهر^۳
 بزبر لبش در ستاره نهان چو خورشید بُد بر ستاره عیان
 3555 زنج چون یکی سیب گرد از بلور اگر سیب روید زتابنده هور^۴

the following verse. Likewise unnecessary, peculiar in wording and interrupting the proper progress of the description are the two verses, inserted here in *T*, viz.:

رخش دیده جانش براو مردمک دهان پسته لیکن تمامی نمک
 بدنبال چشمش یکی خال بود که چشم خودش هم بدنبال بود

^۱ دو نسبت کفش (!) را نه چون یکدگر *M* and *W*; بنسبت لبش بود *T*.

^۲ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۳ The three verses 3551-3553, referring to the mole above Zalikhá's lips, are placed in all our copies in a very unsuitable position, either together at the very end of the whole description of her bodily charms, between vv. 3571 and 3572, or even, as in *B*, separated from one another by vv. 3569 and 3570. Their right place here is clearly indicated in Schlechta-Wssehrd's translation, where, however, only the first of the three verses is found. In *A*, *N*, and *E*, besides, the second verse is missing, in *M* and *W* the third. *T* and *B* alone give all three complete. In v. 3551 *T* reads in the beginning بر بکنج لبش, and in the second hemistich

که بُردی دل زاهدانرا زحال; *B* has at the end ملال for بحال. In v. 3552 *W* has in the beginning of the second hemistich بسی صبر کردن. In v. 3553 *T* substitutes میمون for میگون. On Ganjnâma, f. 115^b, l. 1 sq., makes the following remark: عطریست مرکب از چند چیز و صاحب حل لغات گوید عطریست سیاه بغایت لطیف و مؤلف مدار الفضلا آورده که روغن سیاه خوشبو که بدان خضاب کنند, and quotes this verse of the Shâhnâma:

ده انگشت بر سان سیمین قلم برو کرده از غالیه هر رقم

It is also stated there that it is used figuratively for the hair (موی).

^۴ *M* and *W* بزبر لب او, and at the end of the second hemistich عیان for دهان.

^۵ So correctly in *M*, *W*, *A*, and *N*: خور=خورشید; Ganjnâma, f. 166^a,

سرایای ^۱ آن چون بُت آذری	چو از ژنگ مانی چو حور و پری
نگاری سخنگوی و سرو روان	بهار دل و شمع جان و روان
ز فرقی سرش تا بانگشت پای	چو نوری بُد از نورهای خدای
3575 اگر ^۲ بُد حجابی زیراهنش	برهنه سرایای سیمین تنش
بلای خرد بود و آسیب جان	ربایند ^۳ دل هلاک روان ^۳
همه خانه بُد صورت او پدید	چنان بود کز مادر آمد بدید
نگه کرد یوسف در آن ^۴ دلفریب	که بردی ز دل هوش وز جان شکیب
یکی چهره ^۵ کشور افروز دید	نه آن بُد که چشمش همه روز دبد ^۵
3580 بهیچید از آن یوسف پاکدین	سبک چشم را کرد سوی زمین
بزیر ^۶ زمین در همان ماء دید	که گفتی خدایش زنور آفرید
همان روی و اندام جادو فریب	نه معجز مر اورا نه تنرا حجیب ^۷

on the other hand, says that its back is dotted with black spots. On شوشه و شفشه و شمشه زر و نقره بود: Ganj-nāma, f. 109^b, lin. penult. sq., remarks: 'Abdulqādir in his Lex. Shāhn., p. 146, says: (ingot of gold and silver). Both glossaries quote the same verse of the Shāhnāma:

یکی شوشه زر بسیم (سیم و زر. Ganjn.) اندرست
دو شبیش زخوشاب و از (درو شفشه خوشاب از. Ganjn.) گوهرست

¹ So *B*; *T* سروای, and at the end of the second hemistich و جان پری; in all the other copies this verse is wanting, and so is (except in *M* and *W*) the immediately following one, but both appear in Schlechter-Wssehrd's translation.

² *T* کجا. *M* and *W* read in the second hemistich آشکارا تنش.

³ This verse is placed in *M* and *W* less suitably after v. 3579.

⁴ *T* بدان, and in the second hemistich از دل شکیب; *W* که بردی ز دل از هوش و جان از شکیب.

⁵ Verses 3577-3579 are only found in *T*, *M*, and *W*. *M* and *W* add another verse which is a mere repetition of v. 3575, or rather a gloss to it:

عیان دید در زیر پیراهنش برهنه سروای سیمین تنش

⁶ *M* and *W* بروی, and in the second hemistich چنان for زنور.

⁷ So best in *T*. سربوش زنان = معجز, see Būstān, ed. Graf., p. ۴۱۴, ll. 6 and 14;

میان چایک و کوه کردار پشت	سخن زین مبین نرم تو زان درشت ^۱
3565 چوراپ هیونان دو رانش سَطْبَر	زتن هوش بردی زدل کام صبر ^۲
دو ساقش بسان ^۳ دو سیمین ستون	بدان ایسناده که بیستون
بلور تراشیده بایش تمام	بر آن تیره نقشی بکردار دام ^۴
دو دست و ده انگشت آن دلربای	زکافورگفتی سرشتش خدای
دو کتفش چو از نقره و بادرنگ ^۵	فگنده برو گیسوی مشک رنگ
3570 دو بازو چو دو ماهی شیم بود	تو گوئی که دو شوشه سیم بود
دو ساعد لطیف و سَطْبَر و سفید	در عیش و قفل طرب را کلید ^۶

^۱ *W* درشت. نرم نه زین درشت. The verses 3562-3564 are found in *M* and *W* only; whether they are genuine may be questioned, but they clearly fill up a gap in the description, and may possibly have been left out in the other copies on account of their somewhat indelicate character.

^۲ So *M* and *W* (the کام there is corrected from the reading of *A* and *N*). The other copies have ران سَطْبَر for رانش سَطْبَر. In *B* ستوران is substituted for هیونان; in *E* زجان for زدل; and in *T* صبر و تاب for کام صبر. *N* reads زدل هوش بردی و آرام و صبر.

^۳ *M* and *W* بشکل, and in the beginning of the second hemistich of بدن بر آن.

^۴ *T* نیز نقشی; بدن likewise. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ The reading of *B*, دو کتفش چو نقره دو تای بزرگ, gives no rhyme. In the second hemistich the same copy has برش for برو. This and the following verse are wanting in *A*, *N*, and *E*.

^۶ Instead of these two verses which only appear in *T*, but with the transposition of vv. 3570 and 3571, *M*, *W*, and *B* have only one, viz.:

دو بازوی او خود (دو بازو مهندم *B*) سَطْبَر و سفید

حمائل شدن را برو بُد (بر آن بُد *W*, بروید *B*) امید

The other copies have none. ماهی شیم in v. 3570 is corrected from سیم which would give no proper rhyme to شوشه سیم of the second hemistich. سیم is according to Asadi's *Lughat-i-furs*, p. ۸۸, ll. 16 and 17, ماهی سپید, and appears already in a distich of the old poet Ma'rûfi. Shams-i-Fachrî, ed. Salemann, p. ۹۲, last two lines, explains it thus: ماهی است کوچک که بردشت نقطه‌های سپید دارد و بعضی: گفته اند که سیم نام رودخانه ایست که این ماهی را بدن باز گویند، Burhânî,

هوای تن و جان روان منی ^۱	قرار دل و بند جان منی
جهان بیتوام در ^۲ نیاید همی	مرا جان زبهر تو باید همی
هوای تو بند دلم کرد سُست	3595 دلم در جهان با تو پیوند جُست
بیک ره زطاعت برون آمدم	بعشق تو در نا شکبیا ^۳ شدم
گرفتارم ^۴ اندر کف مهر تو	از آغاز تا دیده ام چهر تو
همی داد خواهی مرا کام دل	نماندست ازین بیشم ^۵ آرام دل
درخت مراد من آری ببار	گر امروز با من شوی سازگار
کنم بنده خورشید بخت ترا	3600 همه بر نهم پایه ^۶ تخت ترا
جهان پیش تو دستها بر کمر ^۷	چو شاهان سرت را کنم تاجور

E ; مناظره کردن زلیخا با یوسف علیه السلام (v. 3592) *W* (less suitably after v. 3592). No نشستن زلیخا و نشان دادن یوسف را با خود و خواست و محبت کردن و تهدید heading or interval in *T* and *A*.

¹ This and the following verse in *T*, *M*, and *W* only; the wording is that of *T*. *M* and *W* read in the first hemistich with a tedious repetition دلبند و روان گفت دلبند, and in the second جهان و جان منی.

² *M* and *W* خود.

³ So *M*. *W* بعشق تو نا شکبیا; the reading of *T* بعشق تو نا شکبیا gives no sense, and seems to have arisen from a confusion between the wording of *M* and that of *W*. In the other copies this verse is wanting.

⁴ گرفتار *T*. This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only; *B* adds after it two evidently spurious verses, almost identical in wording, the second of which is also found in *M* and *W*, with certain modifications:

ترا هم زگیتی عزیز توام	ترا نا خریده کنیز توام
ترا ام زگیتی (بگیتی <i>M</i> and <i>W</i>) بکام توام	ترا نا خریده غلام (بدام <i>M</i> and <i>W</i>) توام

⁵ *T*, *M*, and *W* بیش; *A*, *N*, and *E* بیم. In the second hemistich *B* reads همی داد باید مرا کام دل *M* and *W*; کام for رام.

⁶ *M*, *W*, *E*, and *A* پای (an unnecessary change, as the use of پایه without the *Idāfah* is analogous to that of سر, میان, دامن, and similar words).

⁷ So *B*; equally good is the reading of *T*:

چو شاهان سرت را کنم تاجدار	کمر بسته بيشمت جهان بنده وار
----------------------------	------------------------------

دو^۱ چشم از زمین سوی دیوار کرد
 بدیوارها هرکجا^۲ بنگرید
 3585 بعمدا سوی سقف کردش نگاه
 چپ و راست پیش و پس و زیر و بر
 توگفتی جهانی^۳ زلیخا بُدند
 دل یوسف آسیمه شد زان نهاد
 زلیخا چو یوسف در^۴ آمد برش
 3590 بهای آمد آن عرعرا^۵ لاله رنگ
 ز مهر اندر آغوش سختش فشرد
 زاری کردن زلیخا بیش یوسف علیه السلام^۶
 نشست و نشاندش برخوابستن
 بدو گفت کای راحت جان من

حجیب is an Imâlah of حَجَاب, as حَجَاز for حَجِيز, see ib., p. ۳۶۵, ll. 3, ۱3, and ۱4. *M* and *W* read in the first hemistich چهر for روی, and in the second hemistich نه معجز (نه معجب *B*) مر *A*, *E*, *N*, and *B*. نه مَعْجَر مر آنرا نه آخر حجیب *N* are mere blunders in spelling; the substitution of اینرا for تنرا seems to indicate a contrast to او را, as if the first pronoun referred to Joseph and the second to Zalikhâ, which the exclusive use of معجز for a woman's headgear makes impossible.

^۱ چو *M* and *W*.

^۲ *M* and *W* read in بدیوار یا هر یکی (!) *A*; بدیوار یا هرکجا *N*; هر یکی *T*.
 the second hemistich روی بُت روی.

^۳ همان دلگسل بود سرو (سروی) چو ماه *M* and *W*; سیمتن *T*.

^۴ *B* has again مه. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* read in the second hemistich روز آن در for جهان بر *E*; جهان *A*.
 بدن روی.

^۶ زلیخا چو آمد ببر دلبرش *T*; بر *E*.
 بخندید.

^۷ So in *B*; the other copies, except *M* and *W*, where this verse is wanting, read برش *N* has بهای (?). غیرت (?).

^۸ *B* has again فشرد *E*; سپرد *T*; تنگش for سختش in the first hemistich.

^۹ So in *B*; زاری کردن زلیخا نزد یوسف برای تمنای مقصود خویش *N*.

بدان تا نبیند بسیمین برش	نبیند بدانسان برهنه تنش ^۱
که اهریمن ^۲ تیره دل نرم نرم	ز چشم و دل وی همی شست شرم
ولیکن زهر سو که او بنگرید	جز اندام و روی زلیخا ندید ^۳
3610 همی گفت لا حَوْلَ و می تافت روی	ولیکن همی شد دلش مهرجوی
همی بردش اهریمن از راه راست	دلش را یقین مهر و پیوند خاست ^۴
اگرچه همی شد دلش بی نوا	همی داشت طُتی ^۵ عنان هوا
سرانجام گفت ای زن مهربان	همی ترسم از کردگار جهان
معاذ الله از من نیاید ^۶ چنین	نبرم ز دین از پی مهر و کین
3615 اگر دور دارم ز تو هوش و رای	نکو تر دهم پایگاهم خدای
ببازی مدار ^۷ این گناه عظیم	که بیند همی کردگار حکیم
همی ترسم از داور دادخواه	که هرگز نیامرزم این گناه ^۸
دگر آنکه این دادگستر عزیز	مرا داشت همچون تن و جان عزیز ^۹
به نیکوترین پایه ام داشتست	سرم را زخورشید بگذاشتست ^{۱۰}

¹ So *T* and *B* (except *بدینسان* for *بسیمین*, something of, and *بدان* for *برآن*). *E* (by a clerical error) has *تنش* at the end of both hemistichs, which gives no rhyme. *M* and *W*:

بدان تا نبیند رخ روشنش نبیند تنش زیر پیراهنش

² *E* *اهرمن* (in both cases without the *Idāfah*). *A* and *N* *ولی اهرمن*; *که این اهرمن*. *M* and *W* read in the second hemistich *ز چشم و سروی همیبرد شرم*.

³ This verse in *M* and *W* only.

⁴ *T* and *E* *خواست*; *M* and *W* *خواست* *دش*.

⁵ *A*, *N*, and *E* *سختی*.

⁶ *A* *نباید*. *M* (where this verse is put after v. 3616) reads in the second hemistich *نبرم ازین از پی الخ*; *E* *نبرم چنین از جهان آفرین*.

⁷ *A*, *N*, and *E* *مدان*.

⁸ So all copies except *T* which reads *زین گناه*, but see below, v. 3627, where even *T* has the thing in the accusative. *A* has *نیامرزدش*, with the pleonastic suffix.

⁹ *W* *داشته همچو جان عزیز*.

¹⁰ So all copies except *B* which has *افراشتست*.

نیاری دل خویش در بند من	اگر سربتابی زیبوند من
که شوریده گردم بحقی خدای ^۱	وگر آنچه گفتم نیاری بجای
بتیره چه اندر فتم ^۲ سرنگون	چو دیوانه زین خانه تازم برون
که او خود بگیرد بخون منت ^۳	3605 سپارم بدان کافریده تن
همی کرد یوسف بهر سو نگاه	بدینسان همی گفتش اورا پناه ^۴

and that of *M*:

چو شاهان سرت را کنم تاج کش جهان بیش تو دسته کرده بکش
The same wording, as in the latter, except تاج بخش at the end of the first hemistich (which gives no rhyme and is a misplaced imitation of Rustam's well-known epithet in the *Shāhnāma*, see, for instance, Spiegel, *Chrest. Pers.*, p. 49, l. 20), is found in *W*, *E*, *A*, and *N*. دست کردن بکش; بغل و سینه = کش. 'to stand in a reverential attitude,' as in these verses of the *Shāhnāma*:

سپهبد بیامد بایوان شاه بکش کرده دست اندر آن پیشگاه
(*Ganjnāma*, f. 12^a, l. 5), and

وز آن پس یکی دست کرده بکش بیامد بر شاه خورشید فش
(*Abdulqâdir's Lex. Shāhn.*, p. 178, ll. 8 and 7 ab infra); a similar expression, viz. دست برکش نهادن, appears in the *Bûstân*, ed. Graf, p. 101, v. 330.

¹ This verse in *M* and *W* only.

² E کنم; in *M* and *W* the verse runs thus:

چو دیوانه زین خانه بیرون شوم به تیره چه اندر نگون سر شوم
which gives no rhyme, unless we read فتم for the second شوم.

³ This verse is wanting in *M* and *W*.

⁴ *A*, *N*, and *E* پناه اورا تباہ; *B* has also پناه for تباہ, but (Z') is no doubt the original, as imperative of پناهیدن, comp. *Ganjnāma*, f. 48^b, and *Abdulqâdir, Lex. Shāhn.*, p. 51, both of which give the same quotation from the *Shāhnāma*, viz.:

بدو گفت اگر دشمن آید پدید	ترا تیغ کینه نباید کشید
زهر بَد بزال و برستم پناه	که پشت سپاهند و زبای گاه

see also *Bûstân*, ed. Graf, p. 301, v. 250:

دل آرام باشد زن نیک خواه	ولیک از زن بَد خدایا پناه
--------------------------	---------------------------

where پناه is explained as standing for دارم. *M* and *W* read in the first hemistich بدینسان همی گفت آن گرد ماه.

نمودش همی اهرمن راه کام ^۱	دلش را همی برد نزدیک دام
جو بیمر هوا چیره ^۲ شد بر خرد	هواجوی سوې خرد ننگرد
بخاصه جوانی دل از بخت شاد	که باشد ورا ^۳ درج بخت و مراد
هوا چون سیه ^۴ کرد و آمد بدر	خرد متهم شد فکندش بسر
۳۶۳۵ چنان آتش مردیش بر فروخت ^۵	که مرشرم او را سراسر بسوخت
چو دل بر هوا جستنش روی ^۶ کرد	سه بند از گره زود بگشاد مرد
بس از کُنچ خانه یکی دست دید	که پیدا شد و گوش ویرا کشید ^۷
همی بود بر کف نوشته عیان	که می بیندت کردگار جهان ^۸
فرو خواند یوسف ولیکن هواش	نکرد از گره برگشادن جدش

^۱ *M* and *W* کام رای. In the second hemistich *E* reads زره for همی.

^۲ Or چیر, as *A* and *N* have; *M*, *W*, and *E* خیره (see the same mistaken spelling in p. ۱۳۱, note ۵). Instead of ننگرد at the end of the second hemistich *B* has بنگرد, which could only be explained as question; *A*, *N*, and *E* نگذرد. In *T* the two hemistichs are transposed, with که instead of چو.

^۳ که باشد *T* در او; *A* and *N* در. In *M* and *W* the second hemistich runs thus که باشد ورا هفدهش سال زاد.

^۴ سیه (سیاه) شوم و نحس (Ganjnâma, f. ۱۰۴^a, l. 6); this verse is found in *T* only.

^۵ *T* چنان آتشی بر دلش بر فروخت.

^۶ *M* and *W* رای; *T* میل. In the second hemistich *M* and *W* read از میان for از گره, as below in v. 3640.

^۷ This hemistich is different in almost every copy; the wording adopted is that of *M* and *W* (the latter with the slight modification گوش پیدا شده گوش); as a strange corruption of the same appears the reading of *B* and *N*, کشیده چو گوش سرمن شنید, and that of *A* سرمن شنید (!) چو بوس (!) بسر. Very simple, but very meaningless too, is the reading of *T*, کشیده بکردار سیم سپید. *E* has a wording, similar to that in the second hemistich of v. 3641 below, بدو آشکارا همی بنگرید.

^۸ So *A*, *N*, *E*, and *B* (except that *E* has چنان for عیان, and *B*, like *T*, که بیند همی, without the pronoun of the second person, which, however, appears in v. 3642 below, too); *T* reads besides in the first hemistich او همی بر کف او. نوشته عیان. In *M* and *W* this verse is wanting.

3620 نه از بهر آن^۱ داشتستم چنین که بانوی ویرا شوم همنشین
 من ار با زنش همنشستی^۲ کنم همه زشتی و ظلم و پستی کنم
 ندارم من این ظلم کردن مباح از آن رو که ظالم نیابد فلاح
 فریفتن زلیخا یوسف علیه السلام را ونمود شدن
 دستهای غیب^۳

زلیخا بدو گفت کای دلربای اگر بیم داری همی از خدای
 گناه ترا من کفارت کنم زنیکی هزاران اشارت^۴ کنم
 3625 ببخشم همه مال و گنج^۵ که هست بدویش کم توشه تنگدست
 بجز گنج خود گنجهای عزیز ببخشم بدویش درمانده نیز^۶
 بمزد^۷ تو تا ایند دادخواه بفضالش بیامرزد این گناه
 ولیکن حدیث همایون عزیز خود از من نیززد که گوئی بشیز^۸
 نه ای از من اورا تو درخوردتر مشو با وی از من جوانمردتر
 3630 چو یوسف شنید این سخن زان نگار شدش نرم حتی دل استوار

^۱ این *T* and *N*.

^۲ The همنشینی in *B* is a mere oversight, as the rhyme with بستی (in *A*, *N*, and *E* مستی) shows. *T* alone has a correct همنشینی, as the second hemistich runs there: همه زشتی و ظلم دینی کنم; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So *N*. *T* قرار گرفتن زلیخا در نزد یوسف و نمودار شدن دست از گنج خانه و
 حکایت کردن زلیخا با یوسف علیه السلام *B*; فرار نمودن حضرت یوسف علیه السلام
M and *W* insert here the twenty-third verse of Sûrah XII: وَرَأَدَتْهُ الَّتِي هُوَ الْيَحْيَى;
 the heading of *E* is too indistinctly written to be made out; in *A* the usual
 interval.

^۴ بشارت. ^۵ *M*, *W*, and *E* و گنجی.

^۶ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۷ *T* has a strange بنزد (which is probably only misspelt).

^۸ For بشیز or بشیز see v. 2829 and note; this verse is found in *T*, *M*, and *W* only, the wording is that of *T*; the other two copies read:

دگر این حدیث همایون عزیز که خود زین نیززد که گوئیش نیز
 The following verse in *M* and *W* only.

بدین گر شود چهره زردم زتو^۱ بیزدان که بیزارگردم زتو^۱
 ۳۶۵۰ چو یوسف رخ و چشم^۲ یعقوب دید بدانسان سخن گفتن وی شنید
 چنان لرزش افتاد در دست و پای که در تن نمآندش دل رهنمای^۳
 زبیم خدا و زشرم پدر برون جَست یوسف زخانه بدر^۴
 ببرهان بخشایش^۵ کردگار تنش یافت از سوختن زبهرار
 از آن زشتی و فحش پرهیز کرد نشد رویش از شرم کردار^۶ زرد
 ۳۶۵۵ که از مخلصان بود و از خواندگان نه از عاصیان بود و از راندگان^۷

^۱ *E* بتو at the end of both hemistichs and بیزار for آزرده in the second; *A* and *N* read سزد آن for بیزدان.

^۲ *M* and *W* شخص. رخ. In the second hemistich *T* has از وی.

^۳ This verse in *T*, *M*, and *W* only.

^۴ *W* برون جَست از آن خانه یوسف بدر.

^۵ *B* and *T* ببرهان و بخشایش. *M* and *W* read in the second hemistich نشد روی او از گنه شرمسار, an imitation of the second hemistich in the next verse, which is wanting in these two copies.

^۶ *B* دادار.

^۷ *B* راندگان, which seems to be a shortened form of راندگان. Only in *N* this verse is wanting. The story of Zalīkhâ's growing passion for Joseph to the catastrophe in the cunningly devised hall proceeds in Jâmî's mathnawî (see the last allusion to that as well as to Nâzîm's poem in note 5 on p. ۲۹۳) upon the whole on similar lines as here, but differs in its details very considerably and is, as in all the previous parts, vastly inferior to Firdausî's masterly description. The charming episode of Joseph's meeting with the Bedouin and his message to Jacob, which proves his fervent longing for his father and accounts for the deep impression the apparition of the aged parent makes upon him in the most critical moment of his life, is entirely wanting in Jâmî (as in Nâzîm too); on the other hand, Firdausî's heroine does not stoop to the questionable expedient of enticing Joseph by the charms of her slave-girls. Instead of the *one* wonderful mirror-hall we find in Jâmî a summer-palace with *seven* halls (an imitation of the seven heavenly spheres), the seventh and last of which is covered with voluptuous pictures of the love-union of Joseph and Zalīkhâ, and Joseph's final rescue is worked by the sight of the veiled statue, which suggests to him the thought, that, if Zalīkhâ is ashamed of her dead idol, he ought to be afraid of his living and

۳۶۴۰ دو بند دگر برگشاد ^۱ از میان	بفرمان اهریمن تیره جان
زکنجی دگر باز دستی بدید	هنرمند یوسف در آن بنگرید ^۲
بدان بُد ^۳ نوشته که این کار زشت	امیدت ببرد زخرم بهشت
فرو خواند یوسف ولیکن بداد	بدو کرد بُد کردن اجتهاد ^۴
دل از کام جستن همی بر نتافت	سوی بند دیگر گشادن شتافت ^۵
۳۶۴۵ بمخشود بر وی جهان آفرین	فرستاد در وقت ^۶ روح الامین
بصورت چو یعقوب پرهیزگار	هم از کنج خانه شدش آشکار ^۷
بیوسف چنین گفت کای گنج هوش	زدوخ تن خویشتن دار گوش ^۸
زیعقوب آزرد ^۹ بشنو سخن	بدینسان گنه زرد رویم مکن

دو بند گره بر *A*, *N*, and *E*; که دو بند دیگر گشاد *M* and *W*; So *B* and *T*; گشاد.

^۲ *M* and *W* بدان; *T* در او.

^۳ *M* and *W* بر آن. Instead of زخرم in the second hemistich *T* reads زحور.

^۴ This verse again appears in most copies in a rather corrupted form; the wording adopted is that of *A*, *N*, and *B*, except that *A* has an unsuitable نداد, and *B* (like *M*, *W*, and *E*, see below) کرده for the noun کرد (= کردار). *T* reads in a different, but quite intelligible way:

فرو خواند یوسف ولیکن نداشت بُد آن کز هوا کام بیرون گذاشت
(داشتن بُد) 'to consider as wicked'. Unintelligible, on the other hand, is the reading of *M* and *W*:

... ولیکن نداد برو کرده بد بیگمان اجتهاد

(for برو shows a misunderstanding of the latter word, which is here compounded of ب and دو, the two bad actions being explained in the immediately following verse). Equally bad is the wording in *E*:

... ولیکن بداد بدو کرده بد کردگار اجتهاد

^۵ *T* نیافت (which seems also to be concealed in the نیافت of *B*).

^۶ *W* آن وقت; in *A* the two hemistichs are transposed.

^۷ *M* and *W* هم از کنج آن خانه شد آشکار.

^۸ *E* زدوخ تن خویشتن را بکوش ('endeavour to get thy body out of hell,' instead of 'protect,' etc.).

^۹ So *T*, *A*, and *N*; the other copies آزاده. In the second hemistich *M* and *W* read بچونبن گنه زردروئی مکن.

درید از بسش بیرهن از قفا^۳ عزیز اندر آمد چو باد هوا
زلیخا بر آشت^۴ بر خویشتن سبک حیلتی ساخت آن شوخ زن

لب خشکم زلال عافیت باش که بی تابم گلاب مرحمت باش
ز حال خویش می نالم که آرام بگیرم تا نگیرم از لبث کام
and Joseph answers (f. 88^a, ll. 6, 7, and 9-13):

غلامم بنده ام اما درین کار ندارم دستی از من دست بردار
زمن کامت نخواهد گشت حاصل که جاری نیست حکم نفس بردل
هوای نفس سوزد بال دین را زند آتش گلستان یقین را
تلاش کام باید کرد چندان که دین گریان نگرود کفر خندان
مرا فرزند گفستی روز اول سلوکت شد چنین آخر مبدل
نه از من شرم داری و نه از خویش نه از روی عزیز عصمت اندیش
خرد پروردۀ عاقل سرشتی چرا دیوانۀ اعمال زشتی الخ

Touched by Zālīkhā's grief and disappointment the nurse offers to go to Joseph (in Jāmī Zālīkhā herself induces her to go) and to try her persuasive power on him; but that step proves a failure too. An allusion to his home-sickness and longing for his father is contained in f. 91^b, l. 5:

زکنعان نبوت دور مانده ز دیدار پدر مهجور مانده

Zālīkhā's further stratagem, to tempt Joseph—in a beautiful garden—by the charms of her handmaids, is here reproduced too, and with the usual exaggeration, namely seven nights in succession, see f. 96^a, last two lines:

بدین دستور تا یک هفته هر شب گهی بر پاش رخ بودند (سودند) گه لب
(comp. f. 102^b, last line, where the same phrase is used for Zālīkhā in her final endeavour to seduce Joseph: بدین دستور می بردش به رسو گهی بر پاش لب می سود گه رو
بصد نیرنگ دستان ساز بودند زاسرار نهان غماز بودند

At last the nurse suggests the building of a wonderful picture-gallery or نگارستان, and promises Zālīkhā, that, if she suddenly enters it with Joseph, the latter will not be able to resist her any longer, see f. 98^b, ll. 1-4:

در آن ناگاه با یوسف در آی در نظاره بر رویتش گشای

[For notes ³ and ⁴ see p. ۳۷۳.]

مکر کردن زلیخا با یوسف علیه السلام نزد عزیز^۱

چو یوسف زدام گنه شد رها از آنجا برون شد چو باد هوا
زلیخا ز حرص دل و کام تن دوید و زدش چنگ در پهرن

all-seeing God. As for Nâzim's epopee, his slavish dependence on Jâmî, which has been alluded to in the immediately preceding section, is evident in the present chapters too, although now and then some original and clever turn is unmistakable; here are some scattered verses descriptive of Zalikhâ, her behaviour towards Joseph, and the forbidding attitude of the latter (India Office 184, f. 86^b, ll. 8, 10-13, and 15, and f. 87^a, ll. 2-9):

بصد دستار سخن پرداز گشتی	بصد نیرنگ افسون ساز گشتی
گاهی میزد چو مَطَر بر ترانه	گاهی میخواند شعر عاشقانه
نگاهش رازها میکرد اظهار	زبان شرمنده گر میشد بگفتار
که یوسف را کشد در بر چو شبنم	گل صد رنگ و بو پیچید برهم
بچشم رغبت یوسف در آید	سراپا دلبری میشد که شاید
جمال وحی دیدار نبوت	ولی یوسف گل رخسار عصمت
بکارش غیر استغنا نمیکرد	بسویش التفات اصلاً نمیکرد
نگاهش بر نمی آمد زمزگان	برو گریز کردی چشم فتان
زبانش بر سخن تیغ آزمودی	و گر گاهی بحرفش لب گشودی
که باشد ایمن از شور زلیخا	حالات از سخن میشتست عمدا
قدش پهلوی بر جوش آن نزاکت	رخس میزد تغافل بر طراوت
که بنشینند ز جوش آن زخم ناسور	نمک میکرد اعجازش ز لب دور
بدل در حرف با دانند راز	برو در خدمتش با صبر دم ساز
چو مردانم بر آرزو قید این زن	که یا رب رحم کن بر عصمت من

Further down (f. 87^b, ll. 7-11) Zalikhâ says:

سرم را تاج و تاجم را گهر شو	چو نزدیکم شدی نزدیکتر شو
سراپا تشنه بوس و کنارم	اسیرم مبتلایم بقرارم
چو تیغ از نار يك پهلوی چرائی	چرا بازو بقتلم میگشائی

[For notes ¹ and ² see pp. ۳۷۲ and ۳۷۳.]

کنون سوی بیوند من جُست راه^۷ چنین ناکس و تیره رای و تباہ
 بختنگم من در آمد نھان دل و چشم من زیر خوابِ گران
 در آوخت بر من^۸ چو آتش بموم چنین کودکی کرد ابنِ فعلِ شوم
 کنون داور ما تو باش^۹ ای عزیز وگرنه نیاشم ترا جفت نیز
 چه باشد مرآن تیره دل را جزای کز براھل تو کرد ابنِ قصد و رای^{۱۰}
 بجز بند و زندان و جز چوب^{۱۱} بیم ویا داشتن در عذابِ الیم

یوسف از کمند زلیخا و ملاقات شدن عزیز مصر و مکر کردن زلیخا که گناه یوسف
 است؛ *M* and *W* insert here the twenty-fourth verse of Sûrah XII: *وَلَقَدْ هَمَّتْ بِذِ النِّح*
بَادِ هَوا. Instead of *وز آنجا* (*M*) and in the second hemistich (like *M*) *وزاد* بلا^۲ *W* reads *بَادِ صبا*.

^۲ *W* and *N* read *قضا* *B* and *T* *از قضا*.

^۳ *M* and *W* *بیاشوفت*.

^۴ *M* and *W* *ناپاکدار* (*T* *ناپاکوار*); *ای سرو ناپاک خار*.

^۵ *M* and *W* *دیدنی*. Instead of *بدانسان* *E*.

^۶ *T* *چنین ناکسی تیره رای النّ*, and in the second hemistich *جُستست* راه^۷.

^۸ *M*, *W*, and *A* *در من* *T* *با من* *E* *زموم*. In the second hemistich *M* and *W* read *چنین بدنشان کودک شوم*.

^۹ So best in *T*, *M*, and *W*; the other copies have *توئی*.

^{۱۰} So *T*; *B* and *E*:

چه باشد مرآن تیره دل را جزا که جوید براھل تو رای (*E* *تباہ*)
 یا دشاہ for بادشاہ, as *تباہ* and *جزا* is either misspelt for *جزا* (*جزا* is a contraction of the Arabic *جَزَاءُ*); *M* and *W*:

چه باشد مراین تیره دل را جزا که جوید براھل تو را خطا

This and the following verse are an amplified Persian paraphrase of the twenty-fifth verse of Sûrah XII, which begins: *وَأَسْتَمِعَا أَلْبَابَ النِّح*, the first half of which is in *M* and *W* inserted before this verse; observe particularly the use of *اھل* here in the sense of 'wife, consort,' referring to the words of the KURÂN: *أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا*. In *A* and *N* this verse is wanting.

^{۱۱} *M* and *W* *بیم* *A* and *N* *خوف* *بیم* *N* *چوب* *بیم*.

3660 بوی گفت کای مرد ناباک و خوار^۵ خریدی غلامی چنین نابکار
 بائین فرزند پروردمش بدبنسان^۶ که دیدی برآوردمش

بر آن زور آورد ذوق جوانی زندها عروس کامرانی
 رگ گردن کند چون ساعدت نرم کنی دستش بگردن فارغ از شرم
 در آغوش تمنایت در آید لب بر لب نهد کامت بر آید

This suggestion is carried out and seven houses or halls are built, with love-scenes representing Joseph and Zalikhâ, and other paintings, and with polished ceilings and walls (a combination of Jâmî and Firdausî), so that, wherever the youth may look, he will see his mistress and her alone, see f. 100^b, l. 9 :

که یوسف چون در آن بیند بهرجا نه بیند همنشینش جز زلیخا

But in spite of Zalikhâ's very suggestive proposals and Joseph's growing excitement, see, for instance, f. 105^b, ll. 4-6 and 9-12 :

بافغان گفت تا چند ای جفاکیش بدفع الوقت دورم داری از خویش
 دگر طاقت ندارم کو صبری که در نزدیکیست سوزم بدوری
 مهیا خلوت و فرصت میسر محالست انتظار وقت دیگر
 بدان بدعت وصال مرد و زن را بیاد آتصال جان و تن را
 ازین صورت مصور داشت کرده که ظاهر بر در و دیوار کرده
 تماشا را نظر بگشا درین کاخ که دانی دائم انسان بوده گستاخ
 چو دید آن نقشها یوسف برافروخت برنگی کافتاب از سایه اش سوخت

the latter finally musters courage enough to flee, not in consequence of any warning apparitions (as in Firdausî) or any subtle reasoning (as in Jâmî), but by the mere consciousness of his prophetic mission, which counsels him chastity, see f. 107^a, ll. 6 and 7 :

قوی برهان رب یعنی نبوت اشارت کرد یوسف را بعصمت
 چنان شد قاصد دفع زلیخا کز آن شد دور چون آدم زحوّا^۱

¹ So shortest in B. T (where the heading follows after the next verse)
 بیرون آمدن E ; فرار کردن حضرت یوسف و دیدن زلیخا پیرهنش را و رسیدن عزیز
 بیرون شدن N ; یوسف و دیدن زلیخا از پس و پاره شدن پیرهن و رسیدن عزیز

[For notes ⁵ and ⁶ see p. ۳۷۳.]

3675 بدین نسبت زور با جهل ¹ او	گوا دارم اکنون هم از اهل او
بگهواره در کودک شیر خوار	ازو باز پرس این سخن استوار ²
عزیزش چنین گفت دیوانه	زفرهنگ و از هوش بیگانه
که بر من تو افسون و طنز ³ آوری	مرا با تو چون باشد این داوری
کز آن ⁴ طفل خواهی گواهی همی	بدین جوئی از من رهایی همی
3680 مراورا زبان سخنگوی نیست ⁵	ترا این گواهی ازو روی نیست
چنین گفت یوسف که جان آفرین	خداوند هفت آسمان و زمین
تواناست کش برگشاید زبان	گواهی دهد بر من اندر زمان ⁶
ازو باز پرس ای همایون عزیز	منه بر من این تهمت بی تمی
سبک سوی گهواره آهنگ ⁷ کرد	بپرسید از آن طفل ده روزه مرد
3685 چنین گفت کای کودک شیر خوار	اگر گفت خواهی زبان راست دار ⁸

وَشَهِدَ compare the words از اهل او with ; و این جهل *M* and *W* ; بر جهل *B* ¹ *شَهِدَ* in the twenty-sixth verse of *Sûrah XII*.

² So *M* and *W* with استوار as adverb ; *B*, *E*, *A*, and *N* have the same wording in the first hemistich (except in *N*), but in the second *B* and *E* read *T*: ازو باز پرس از همین شرمسار *A* and *N* ; ازو باز پرس آن نیم شرمسار

بگهواره از کودک شیر خوار همی تا آیدت استوار

³ *T* : بر من تو افسون و ظنّ ; the same ظنّ for طنز also in *A* ; *M* and *W* همی بر من افسون و طنز

⁴ *T* : بدو جوئی اندر (?) رهایی همی *M* and *W* read in the second hemistich (!) کنون *T*.

⁵ *M* and *W* : زبان خود مراورا سخنگوی نیست. Instead of *B* گواهی ازو reads *B* گواهی ازو is here either = پیدا کردن, see *Ganjnâma*, f. 84^b, lin. penult., or = طریق, as in *Bûstân*, ed. Graf, p. ۱۷۶, v. 373, or = امید 'something feasible, forthcoming, to be hoped for.' *T* : ترا این گواهی از آن روی نیست *A* and *N* ترا این که گوئی ازو روی نیست

⁶ This verse is wanting in *W*.

⁷ *M* and *W* : تهمت بد تو نیز تهمت بد تو زو باز *T*.

⁸ *M* and *W* : زبانی بر آر *T*.

گواهی دادن طفل شیر خواره¹

⁹ So *T*, *A*, and *N*, evidently a literal paraphrase of the Arabic عَنْ تَفْصِي in the twenty-sixth verse of Sûrah XII, although by the strict rule of Persian syntax خوشستن should refer to the subject of کشیدست, i. e. Zalikhâ; therefore *M* reads زی خوشستن; *E* در خوشستن; *W* این خوشستن; and *B* (connecting it syntactically with the second hemistich) و هم خوشستن.

ازین^۱ هر دو تن راست گفتار کیست وزین نرو ماده گنه‌گار کیست
 بفرمان یزدان خداوند داد زگهواره کودک زبان برگشاد
 که پیراهن یوسف خوب کیش اگر هست حتی دریده زبیش
 پس آن راست گوید بدان این دروغ دروغ از یخ این برآرد فروغ^۲
 3690 و از بس دریدست پیراهنش بتهمت بیالوده^۳ باشد تنش
 که بس یوسف است از میان راستگوی دروغ است گفت زن ماهروی^۴
 عزیز آنکهی^۵ پیرهن را بدید دریده زبس بود چون بنگرید
 فروماند از آن بس دلش خیره شد^۶ که روز درخشان شب تیره شد
 یکایک زبان بر زلیخا گشاد^۷ سخن گفت بسیار و دشنام داد
 3695 بدزن زلیخا زبان عزیز زناپ جهانرا سخن گفت نیز^۸
 چنین گفت شه برزن و نام زن^۹ که تان دل تبا هست و ناپاک تن
 زکید شما^{۱۰} خیزد آفات ما عظیم است یکباره کید شما

^۱ وزین نزد تو خود از آن *M* and *W*.

^۲ So best in *T*, آن referring to Zalfkhâ, این to Joseph. *B*, *A*, and *N* پس او راست *M* ; پس گوید او راست یوسف دروغ *W* ; راست گوید بدان آن دروغ *B* has before this verse another spurious one.

^۳ *B*, *A*, and *N* نیالوده: his body is not (=cannot) be defiled by suspicion.

^۴ This verse is wanting in *A* and *N*, where a new heading is inserted, viz. تفحص کردن عزیز بدیدن پیرهن و سرزنش کردن زلیخا را. *M* and *W* insert here the twenty-sixth and the twenty-seventh verse of Sûrah XII.

^۵ *M* and *W* آنزمان. In the second hemistich *A* and *N* have again دید for بود (*A* even دید و چون, so as to connect it with the following verse).

^۶ *M* and *W* have in both hemistichs گشت for شد, and برو for شب in the second.

^۷ *A* and *N* read زلیخا زبان برگشاد (as if Zalfkhâ spoke the following words!). *B* and *W* have in the second hemistich داد بسیار دشنام.

^۸ This verse is wanting in *M* and *W*; *N* has بدیم (read بدیم) instead of بدزن.

^۹ *M* and *W* زن و تخم زن, and in the second hemistich تان دل مبادا الخ; in the same *B*, *A*, and *N* substitute, in spite of شما in the next verse, تان for شان.

^{۱۰} *B* زنا, and شما; *A* and *W* آفاتها.

NC-
Cal-
N-16/11/76

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

23681

Call No. 891.571/Fix/Eth

Author— Ethe, Hermann.

Title— Yusuf and Zalikha

Borrower No.	Date of Issue	Date of Return

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.